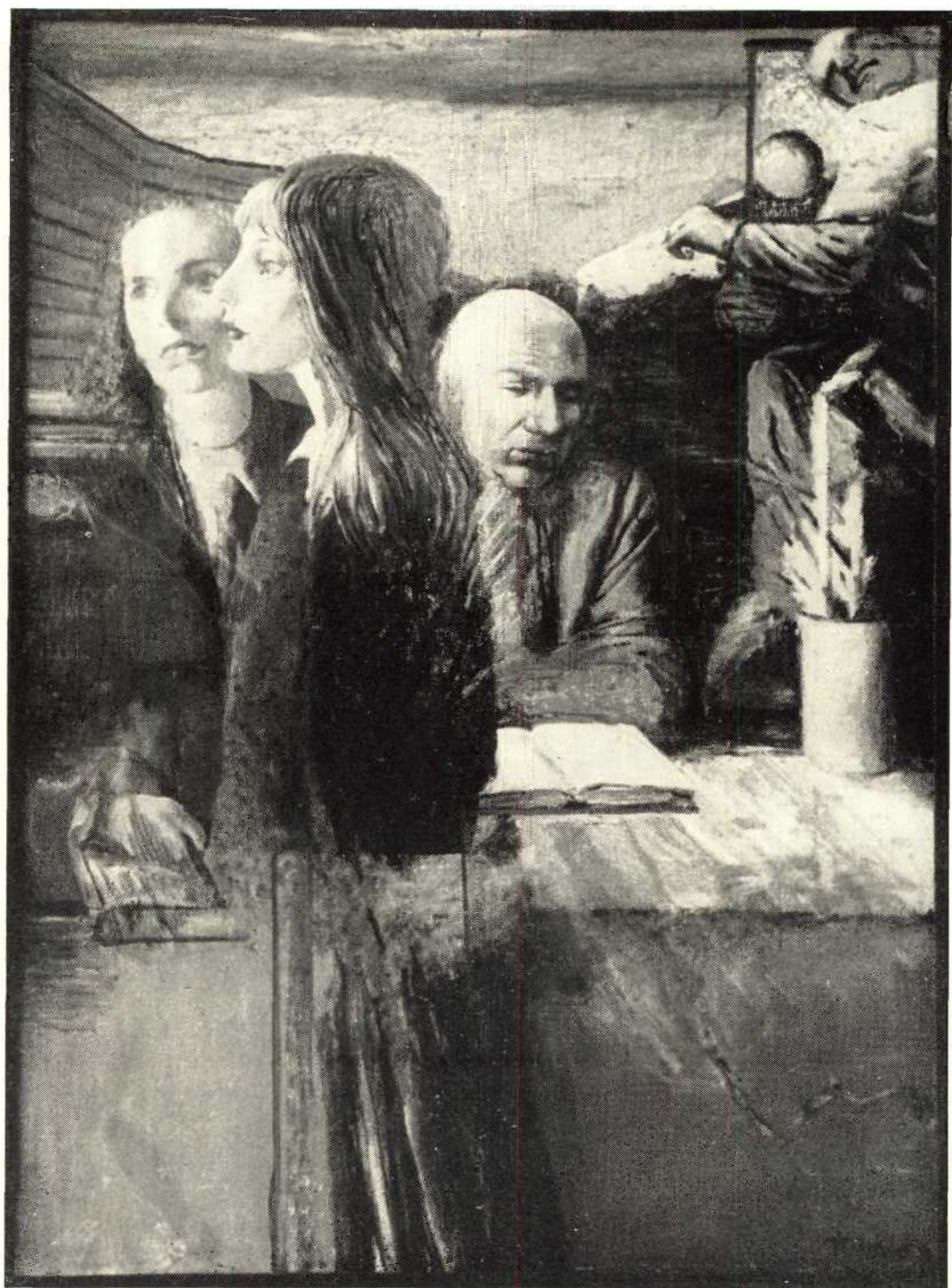

LOOMING

6

1973

TIIT PÄÄSUKE

Vana mees raamatuga (ÕLI) 1973

LOOMING

6

1973

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

Betti Alver

TUULETRILLER

Modernia turgude taga kõrge kõuekorterite all
elas õnnetu Sompude pere
päris pehkinud põrandal.

Nende ümber haudusid seinad. Nende kõrval kõdunes aed.
Nende süngides kasvasid seemned. Neile kaela kukkusid laed.
Nende jälgedes repetas rohi. Nende kannul jääbisid järved.

Neid kartsid põõsad ja puud.

Nad polnud kedagi tapnud.
Nad polnud värdjad või murdjad.
Nad polnud uhked või rehked.
Ja siiski neid vältisid värvid.
Neid haavasid isegi hanged
ja solvasid suvised soojad.
Nad olid Sombud, ei muud.

Modernia saatusesaalis täna tuuled on tantsuhoos.
Merimarule kallab seal napsi ja naerab

noor Supitaldriku Roos.

Elu hiiglavihuri hõlmas on puhkemas värisev hingelill.

Maruhetk!

Maisalaps!

Põlev piisake pagevat õnne
piksehõimude pilgaril!

Ka Sombud jooksevad jaole,
suus linnasudude suitsud,
peas udude parukad.

Aga tormid karjuvad kohe:

«Oh Sombud,
küll on teie tantsud
ükslused ja igavad!»

Modernia pimedal piiril on hiiglama ilusas poes
uut põrguma põnevat kaupa.
Moemundrid ei olegi moes.
Ka Sombud jooksevad jaole,
peas mundrima mustad mütsid,
käes plindrima pikad kotid,
aga hiiglama ilusas poes
karjub sindrima sätendav päike:

«Oh Sombud,
kas teate uudist?
Nüüd särasarved on moes!»

Modernia merises metsas on fohutu formihaigla
ja suurte särade seek.

Sinna mandus kord nooruke maru.
Seal räitsakad põdesid rõugeid.
Seal sumbus lapselik leek.
Sinna hääbusid ärevad helgid, mis ei tunne siin
veert ega äärt.

Sinna kukuvad kuu ja tähed.
Seal kustub liig pillaja päike.
Suur sära on surmaväärt.
Ka Sombud jooksevad jaole,
näod sündsad ja õndsad,
käes lambita laternad.
Aga merisel metsateel
juba teistmoodi tuulised hääled löövad epsakalt elavaks
ja karjuvad kooris:

«Oh Sombud,
nüüd aeg on teine
ja läheb veel teisemaks!»

Aeg ehitab homsesse hoonet Modernia linnas ja maal.
Ka Sombud jooksevad jaole.
Neile antakse avaram korter: hulk tube, veranda ja saal.
Nende päralt on õhuarkaadid, puud-pilved ja viljadki puus.
Nad kolivad julgesti sisse. Nad on rõõmsad ja rahul.
Nende korter särab ja hiilgab. Ja kõik on jumalauus.

BETTI ALVER

Nad kolivad sisse kell kaks.
Kell kolmveerand kolm
arkaadid kukuvad ümber.
Aeg turtsub.
Tund aevastab tuhka.
Maas liimerdab ligane vesi.
Puid katab tosune tolm.
Ja Sombud solvuvad jälle:
«Me ümber hauduvad seinad! Me kõrval kõduneb aed!
Me süngides kasvavad seemned! Meile kaela kukuvad laed!
Me õhulõõrid ei tõmba! Me kohal kõik laguneb koost!»

Nad polnud sugugi süüdi.
Nad olid Sompude soost.

OH JEERUM

«Oh jeerum, sa kõnnid nüüd karguga?»
«Käin-kõnnin jah kõbusal jalal.»
«Oh jeerum, sa oled ka pime?»
«Nonoh,
mu teine silm on ju alal.»
«Mis näed sa ühe silmaga?»
«Sind,
maailma ja taevaperve.»
«Oh jeerum, su kuues on augud?»
«Mu kuub
on aukude kõrvalt veel terve.»
«Oh jeerum, kus on su naine nüüd?»
«Mu naine läks mere taha.»
«Su õde?»
«Sai surma trammi all.»
«Su raamatud?»
«Kõik põles maha.»
«Oh jeerum, ja nüüd?»
«Nüüd katusel
ma elan kui emasüles.»

«Oh jeerum, nii kõrgel?»

«Eks mindki vii
raudredelid alla ja üles.»

«Oh jeerum, katusel! . . . Karguga! . . .

Raudredelit mööda!? . . .»

«Nii kästi.»

«Oh jeerum, kas midagi veel?»

«Ei muud:
ma kukkudes murdsin paar küljeluud
ja muidu elan ma hästi.»

Lembit Kivisaar

PARADIISI ILLU

«Önnitlege mind, mu armsad härrad; ma pole enam don Quijote La Manchast, vaid Alonso Quijano, kellele mu elukombed töid hüüdnime Hea. Nüüd olen ma Gallia Amadisi ja kogu ta järeltulijate lõpmatu parve vaenlane; nüüd vihkan ma kõiki jumalavallatuid rändrüütelite lugusid, nüüd tunnen ma oma rumalust ja hädaohtu, millesse nende lugemine mind viis, nüüd olen ma jumala halastuse tõttu omaenda kahju läbi targaks saanud ja jälestan neid.»

Miguel de Cervantes Saavedra
«Teravmeelne hidalgo don
Quijote La Manchast»

Ma mõtlen Hiinast, kui tahan rahuneda, eemalduda närveldavast argipäevast... Kas ainult? Kas Jangtse jõel pole minu jaoks veel mõnda funktsiooni? Üks mu tuttav arst kujutleb une kohalemeelitamiseks aeglasi liivale libisevaid laineid; keegi küberneetik jutustas mulle kord, et kui ta tahab uinuda, siis manab silme ette merepõhja ja liugleb akvalangis punaste vetikate vahel... Aga mõnikord ei tule mul ikkagi und, kuigi kujutlen paati tohutul kaldatul kollasel jõel...

Varem, kui püüdsin end uinutada, mõtlesin malest. Öieti maletajatest. Koostas inimesi võimalikke Eesti, Euroopa, Skandinaavia, maailma esindusmeeskondi ja enamasti (neurasteenia perioodid maha arvatud) jäin kiiresti uniseks.

Nüüd aga tunnen raskesti kirjeldatavat sisemist erutust, kui kuulen tasast läti keelset kõnet. Ninna imbub mahorkalõhna. Ja kuigi ma pole kunagi suitsetanud, kuigi usun teaduse andmeid nikotiini vähkitekitavast toimest ja protestin, kui keegi mu ametivendadest sigaretti tõmbab, voolab mu ajurakkudesse mingi eriline mõnu.

Teadvuse varjatud ekraanile joonistuvad pildid.

— «Trügisime ülekoormatud rongi ja asusime teele Pekingi suunas. Salajase diplomaatilise posti peitsin seljale, särgi ja pintsaku vahele. Meid oli kolm. Eestlane Karu, vist eesnime pidi Villem, venelane Vasja Koldunov ja mina. Mul oli nagaan, Villemil inglise brauning, aga Vasjal ei olnud tulirelva, vaid pärsia päritoluga pistoda... Hiina keelt meist keegi ei osanud, inimeste keskel purssisime omavahel saksa keelt. Vene keelt oli ohtlik rääkida. Kõik kohad olid täis valgekaardi kaabakaid...

Nojah, lugu algas sellest...»

Sadu kordi olin kuulnud neid lugusid. Algul, kui läti keelt veel ei osanud, vene keeles, nüüd, kus mu mõtleminegi mõnikord kipub läti keelseks muutuma, lasen Jänisel pajatada oma emakeeles.

Ma tunnen seda lugu. Ma tean selle pisemaidki detaile. See on juba minu lugu.

LEMBIT KIVISAAR

«Poisid,» ütleb Jānis, kuigi olen üksi ja neid poisse pole enam ammu olemas. «Te ei suuda ette kujutada, milline on päikeseloojang Hiinas Jangtse jõe kaldal!»

Uhkeldasin kunagi tema ees, et olen kaks korda järjest näinud ühte ja sama päikeseloojangut: algul Šeremetjevo lennuväljal Moskvast ja siis veel kord Pariisis, väljudes Orly lennuväljal TU-144-st.

«See pole see,» ütles Jānis ja muigas.

Nüüd võib-olla juba mõistan, miks see pole see. Selline mõistmine kujuneb aegamööda.

— «Hiina sõdurid ajasid meid vagunist välja. Selgus, et üle jõe viiv sild oli õhku lastud ja rong pidi Šanghaisse tagasi sõitma. Läksime alla jõe äärde ja seisime seal tükk aega — lilla, lopergune päike laskus otse tohtu suurde kollasesse jõkke... Vasakul askeldasid mingid inimesed lõkete ümber, paremal tolknes sammastelt purustatud silla terasraamistik. Lähenesime esimesele lõkkele. Jutuvada lakkas. Püüdsime žeste ja kõiki meile tuntud võõrkeelseid sõnu kasutades selgitada, et peame pääsema jõe teisele kaldale. Keegi ei vastanud. Panin pataka tollaegset raha piipu imeva patsiga hiinlase kõrvale rohule. Keegi ei heitnud rahale pilkugi, kuid jutuvada algas uuesti. Mõne aja pärast tõusis lontis pükstes lühikasvuline hiinlane püsti ja ütles vene keeles: «Поехали!» Varsti libisesime džonkis kollasele jõele...»

«Jānis, sa pead sellest kirjutama!» ütlesin talle kunagi, aga võib-olla ütlesin hoopis: «Jānis, te peaksite sellest kirjutama!» Oli küllalt aega nõudnud, enne kui sõandasin talle sina öelda.

«Ah, mis kirjanik mina nüüd olen,» vastas ta veidi segadusse sattunult. «Hea, kui oskan lastele ja lastelastele jutustada...»

— «Äkki kõlas lask. Siis veel mitu lasku, kuulid vilisesid madalalt üle meie peade. Eestlane kattis laterna kiirustades roguskiga. Meid tulistati kaldalt, kust olime äsja lahkunud. Hiinlane katsus meile midagi ärevalt selgitada, kuid ei jõudnudki lõpuni. Ta võpatas ja vajus paadi põhja. Laskusin tema kõrvale ja püüdsin anda esmaabi. Nüüd olid ta pilusilmad suured, lausa pärani...»

See oli niimoodi juhtunud rohkem kui nelikümmend aastat tagasi, 1929. aastal, siis, kui Jānis oli viisteist aastat noorem kui mina praegu.

... Eestlane, lätlane, venelane ja hiinlane väikeses, kuuliaukudest läbitikitud paadis. Raske, rautatud nurkadega puukohver, mis ei tohi märjaks saada. Lamav haavatu, kelle selg on juba vees. Paat, mis tiirleb imelikult. Eestlane, kes püüab lauajupiga sõuda. Venelane, kes avaldab kahtlust, kas paat mitte lähtekalda poole tagasi ei liigu. Pilved loojangu tuhmis violetis...

«Eesti piir käib vastu Hiina müüri...» Käibki. Paadis Jangtse jõel oli 0,8 m² Eestit. 1930. aastal lasksid Netšajevi bandiidid eestlase Karu Mandžuurias maha. Nii et 0,8 m² Eestit jäigi Hiinasse. Üheski ajaloomärgis pole sellest sõnagi...

Ka mina vestlesin kord hiinlasega, Ho-tšoga, Gorki-nimelises kultuuripargis Moskvast, aspirandipõlves, üle kaheksa aasta tagasi.

Keerlesime suurel rattal. Hiiglalinn vajus ja tõusis. Hiinlane oli näost rohekas, kuid ei lakanud hetkekski naeratamast.

«Sapadt vagy, Ho,» ütles ungarlanna Engina hiinlasele. «Sa oled kahvatu, Ho.» Ungarlannal oli kummaline vahekord Hoga. Ta korral-

danuks temaga nagu pidevat psühholoogilist eksperimenti. Mind võeti kaasa mõõteriistaks. Kontrollgrupp, öeldakse teaduses. Pealegi oskasin natuke ungari keelt.

«Miért nevet?» tahtnuksin küsida Holt, sest mulle tundus, et hiinlane ei suuda iialgi naeratamast lakata.

«Ez is bók?» küsinuks vastu Ho. «Kas ka see on kompliment?» Ta oli enne Moskvast aspirantuuri astumist lõpetanud Budapesti ülikooli.

Tookord ei teadnud ma veel midagi paadist Jangtse jõel. Keskustelu sellest juhtumist oleks meid vististi lähendanud. Aga mine tea. Aasta pärast naasis Ho aspirantuuri lõpetamata Hiinasse ja rohkem pole ma temast enam kuulnud.

... Ja siin ma nüüd seisan, kahekümnenda sajandi teise poole vaimuimene, oma suvila õuel ja vaatan üle heki läände. Mu ümber sulab hämarusse ühenäoline Põhja-Eesti loodus. Mingid lilled lõhnavad. Mingid linnud häälitsevad. Mingid putukad sumisevad.

On ka konkreetseid lõhnu. Haistan bensiini. Meie instituudi eemaldud «Volga» oli mõne minuti eest kolistanud üle lagunenu jõesilla. (... «Tassin su tuulekoja jõkke,» oli öelnud Märt Hommiku, instituudi teaduslik sekretär, käsi lakke toetades. — «Käed lähevad läbi katuse ja ei muud midagi,» oli seepeale vastanud direktor...) Nüüd losutas Märt Hommiku ilmselt «Volga» tagaistmel, pikad jalad ebamugavalt konksus, ja vaevalt ta enam laulis.

Mis laulmine see õieti oligi? Teadsime vaid mõne lorilaulu esimesi ridu. Ausalt öelda, peale kõige muu ühendas meid veel põlgus muusikat armastavate inimeste vastu...

Lahkusin heki äärest ja samas tundsin, et jätan sinna midagi maha. Jangtse hajub närvelduses ja Hiinast joonistub mu kujutluse ekraanile juba midagi sellist, mida ei tahaks täna näha.

Sisenesin kööki. Ainult kaks pokaali oli katki läinud. (Mul on koosviibimiste puhuks valmis odav serviis, aga see oli terve.) Avasin kõik aknad, kuid õhk seisis endiselt paigal. Õhku nagu ei olnudki. Kõrbeaurang immitses kopsudesse.

Ja äkki tajusin, et see suur rahustav kogu, mis mõneks hetkeks heki äärde oli jäänud, käis minuga kaasas.

— «Pidime minema läbi Gobi kõrbe. Teist teed ei olnud. Öösel on seal jääne õhk, päeval talumatu kuumus. Istusime rappuvas veoautos pillirookorvidel, kus hoidsime diplomaatilist posti. Meid saatis relvastatud hiinlastest ratsasalk...

Lugu algas sellest, et...

Nüüd taipasin lõplikult, et täna need lood mind rahustada ei suuda. Ma närveerin. Olen nagu jälle eksamite kadalippu läbimas. Ootan tuhmi klaasukse taga oma vastamisjärjekorda. Tagasisõidupilet on mul taskus. (Olin alati veendunud, et kukun läbi nüüd, just sellel eksamil...)

Aga kuhu ma võiksin tagasi sõita, kui seekord läbi kukun?...

Katsusin laupa. See oli märg. Kas kraadida end? Aga ei. See läheb üle. Olin sooritanud juba kaheksakümmend seitse eksamit. (Seitsmeklassilise kooli lõputunnistus, keskkooli küpsustunnistus, ülikooli diplom, kandidaadidiplom, vanema teadusliku töötaja kutsetunnistus, doktoridiplom, dotsendi kutsetunnistus...)

«Halastus,» ütlesin valjult ja vajusin sügavale tugitooli. Minu käsutuses on kümme, kõige rohkem üksteist tundi, mil kuulun veel iseendale...

Ja siis see algab. Käivitan auto. Sõidan üle palksilla maanteele. Vajutan gaasi põhja. Kruvin kiiruse 110 kilomeetrini tunnis. Ei, 120 kilomeetrini... Kahekümne kahe minuti pärast olen linnas... Ma tõusen trepist. Jooksen üles kuuendale korrusele, nagu... Nagu kes? Nagu Jawaharlar Nehru?... Ei tea. Lifti ei kasuta ma põhimõtteliselt... Esimesena märkavad mind pingpongi mängijad fuajees. Nad katkestavad mängu ja teretavad. Aga võib-olla ei katkesta mängu ja ei tereta? Teevad näo, nagu ei märkakski mind?... Ei usu. Ah, lõpude lõpuks võin ma ju kõiki vastutulijaid esimesena teretada... «Viisakam teretab esimesena.» Kes ütles nii? Ei mäleta...

Siis lähenen kahe poolega polsterdatud uksele ja astun sisse... Ei. Ma keeran vasakule ja avan teise ukse. «Sotsioloogia sektor». Ma lähen kõigepealt omade juurest läbi... Seal nad istuvad meie suures klaasseintega toas. Istuvad pilla-palla. Jah, just nimelt pilla-palla. Kaootiliselt segamini. Minu kaheksateist senist alluvat. (Pilla-palla oli üks esimesi eestikeelseid sõnu, mida mu naine aktiivselt kasutama hakkas. Alati oli mul kõik pilla-palla. Tallinna korteris ja Riia korteris. Eesti suvilas ja Läti suvilas.) Keegi klõpsutab arvutusmasinal, keegi refereerib diktofoni ingliskeelset uudiskirjandust, keegi vaidleb Nilsoni koefitsiendi kasutamise võimaluste üle... Meie toas on alati segadus. Entusiasmivarjundiga segadus.

Ja millised on nende näod? Nähtavasti ärevil, oma tähtsust tunnetavad. Kusti hoiak on lausa triumfeeriv. Ta tõuseb esimesena püsti... Jah, ma usun, et nad tõusevad seekord kõik püsti! Kusti kõrgele kerkinud kulmud väljendaksid nagu rõõmu võidetud kihlveo üle: «Eks ma öelnud, Ilmar võtab selle poe enda kätte!» Ta on alati minusse uskunud, mind alati vastuvaidlematult teeninud...

Ma lähen tema juurde esimesena, surun tema erutusest niisket kätt... Ei lähe. Olen juba piisavalt juhtimiskunsti õppinud. Ma ei lähe Kusti juurde. Esimesena lähen tüdrukute juurde. Naljatan nendega pooltõsiselt. Siis lähen Arvo juurde, kuiva, huumorimeelela, kiilaks tõmbuva teaduseroboti juurde ja ulatan talle käe... Tema näos ei märka ma mingeid emotsioone: tänane päev on samasugune nagu teised. Teen tema arvutuste kohta tunnustava, aga ka kriitiliselt asjatundliku märkuse ja alles siis lähen Kusti juurde ja surun tema kätt.

Surun natuke kauem kui teistel. Võib-olla pilgutatan vaevumärgatavalt silma. Ta peab tunda saama, et tänane päev on ka tema päev... (Aga samal ajal ei vabane ma kõrvalmõttest, et Kusti on alaväärtuslik inimene. Pugeja, salakaebuste esitaja. Ja pealegi pole ta minu elus kunagi mingit osa mänginud. Ta pole kunagi olnud muud kui minu käskude ja korralduste objekt. Kruvike minu süsteemis. Alluv kui selline.)

Ja siis saabub selle päeva esimene raske hetk. Pean suruma ka Vardi kätt. Ta seisab akna juures, pooleldi ära pöördunud. Suu ümber tõmbleb turris naeratus. Ta tahaks öelda midagi iroonilist, kuid ei julge. Jah, ta ei julge... «Kirik keset küla», sõltumatu teaduse progressi eest võitleja. Vana sõber, kes viimased kolm aastat on pühenda-

nud minu vastu võitlemiseks. Ta ei usu minusse, sest ta on meie sektoris ainuke, kes tunneb mind kauem kui seitse aastat...

Aga ma tean ka, mida teha Vårdiga. Ma ei suru ta kätt. Ma toksan teda käsivarre pihta, peaaegu et patsutan õlale. Teen seda sõbralikult, kergelt. Ütlen midagi niisugust, nagu: «Noh, vanapoiss, imelikke aegu elame sinuga üle.» Ma ei tunne tema vastu absoluutselt mingit viha, mingit kahjurõõmu. Objektiivselt võttes kaitsen ta huve paremini kui ta ise. Olin kümme aastat tagasi ise selline. Ainult et mina olen muutunud. Värdis mitte.

Nüüd võiksin toast lahkuda. Aga ei. Korraldan kümneminutilise tootmisnõupidamise. Läheneb kvartalilõpp, aga mitmed plaanilised tööd on veel lõpetamata. Kõik jõud tuleb koondada tööstusettevõtete sotsiaalse arengu uurimisele. Raali me praegu mingeid muid materjale ei lase. Ja enne kvartaliplaani täitmist keegi puhkust ei saa.

Kusti noogutab nõusoleku märgiks pead. Ta taipab väga hästi, et kriipsutasin läbi Värdis esteetilise massiteadvuse uurimuse. Kuid ta mõistab, et praeguses situatsioonis pole meil vaja mingeid konflikte kirjanikega.

Aga ka präänik ei jää tulemata. Teatan, et lõppude lõpuks lubati meil lepingulistelt töödelt laekunud summadest lisapalka maksta.

Nüüd lahkun. Sõna ma kellelegi ei anna — tootmisnõupidamine pole diskussiooniklubi. Tean juba, millega Värdis võib hakkama saada, kui nõupidamine diskussiooniks lasta areneda...

Olen laia polsterdatud ukse ees. Loen mustade tähtedega valgele foonile kirjutatud sõna: «DIREKTOR». Astun sisse. Nooruke sekretär katkestab tippimise, tõuseb püsti ja seisab minu nagu peegli ees. Alles hiljuti oli ta mind verinooreks aspirandiks pidanud. Ta põsed õhetavad. Palun, et ta telliks kolm kaugekõnet: ühe Riiga, kaks Moskvasse...

Lähnen edasi. Avan veel ühe ukse. Vaar tuleb mulle vastu, hoides käsi laiali, nagu valmistuks mind embama. Talle meeldivad žestid, paatos. Pärast käeraputamistseremooniat viipab ta pidulikult massiivse kirjutuslaua taga asuva ovaalse seljatoega tugitooli suunas ja palub mind istet võtta...

Ja nüüd ongi saabunud hetk, mil pean lõplikult otsustama. Kas astun iseenesest mõistetavalt laua taha, nihutan tooli raksatusega eemale, et istudes jalgu pikalt välja sirutada?... Aga ei. See tool ei liigugi paigast, ta on põranda külge kinnitatud ja tiirleb vaid oma telje ümber. Järelikult libisen istme ja laua vahele poolviltu ja poetan end ebakindlalt naeratades, otsekui andeks paludes, tooliservale.

Aga jätame vahest praegu need tehnilised detailid läbi mõtlemata. Otsustagem koha peal, kuidas ma istun.

Peaasi — MA ISTUN DIREKTORI TOOLILE.

Vaar on võtnud istet rohekal sohval tänavapoolse akna all ja vaatleb mind rõhutatud aupaklikkusega. Märts istub mu kirjutuslaua kesk-kohast väljuva pikenduse taga madalal istmel, kalendermärkmik ootavalt avatud. (Mitte midagi, absoluutselt mitte midagi ei viita sellele, et kaheteistkümne tunni eest tühjendasime koos šampusepudeleid.)

Palun ka teistel istet võtta.

Kes need teised võiksid olla? Vististi asetäitja majandusalal Rein Kaarlepp, elurõõmus, tervisest lõkendav mehemürakas, endine

LEMBIT KIVISAAR

ETKVL-i varustusgeenius, ja veel pearaamatupidaja Roman Vesi, üle prillide kiikav, umbusklik ja pedantne mehike, Vaari kauge sugulane.

Hakkan asjatoimetust üle võtma, aktidele alla kirjutama. Ma ei kavatse midagi kontrollida. Ausalt öelda, ma ei taipagi, mis tähendab: «On bilansil». Ma usaldan pimesi Vaari kaadreid. Ka asjaolu, et raamatupidaja ei suuda nimetada instituudi töötajate täpset arvu, ei tekita minus häiretunnet. Kas 211 või 214 alluvad? Ega ma neid ometi loendamiseks koridori üles rivistama hakka...

Pärast lõunat toimub juba direktsiooni laiendatud istung. Loetakse ette presiidiumi vahepeal vormistatud otsus. Oma viimase käskkirjaga avaldab Vaar mulle kiitust rahvamajandusele kasulike, tööviljakust tõsta aitavate uurimiste läbiviimise eest...

Ja siis ei suuda ma oma uudishimu enam maha suruda. Ma tõstan pilgu ja vaatan Mustlasele otse silma. Pärast Värdit on see päeva kõige raskem hetk. Ma pean sellest edukalt üle saama. Pean ta silmade vaate oma pilguga kinni naelutama. Kas ma suudan seda? Kas ma söandan rahulikult vaadata nendesse pruunidesse silmadesse, millest peegeldub ühe tugeva isiksuse aastatepikkuse võitluse kokkuvarisemine?

Jah, ma vaatan talle otse silma ja tema lööb esimesena pilgu maha. Aga väga võimalik, et ta minu poole ei vaatagi. Vaevalt on kogu ta nõrdimus suunatud minu vastu. Ta ei ole selline silmaklappidega mees nagu Värdi, kes sündmuste keerulisemaid seoseid näha ei suuda. Ta mõistab, et lüüa pole saanud niipalju tema isiksus, kuipalju teatud suund humanitaarteadustes. Mina lihtsalt kehastan teist suunda, kohaldan oma käitumise objektiivsete olukordade muutumisele. (Ainult Värdi-taoline neljakümneaastane poollaps arvab, et karjeristiks mandunud Ilmar Kase intriigid on kõik selle korda saatnud.)

... Tegelikult pole ma selles suunas ühtegi konkreetset sammu astunud. Olen vaid oodanud ja tööd teinud. Väga ränka tööd...

Nemad on aga algusest peale minu vastu võidelnud. Moskvast tagasi-tulekust peale. Esialgu igaks juhuks, nii-öelda preventiivselt. Siis juba teadlikult.

Mind tembeldati aferistiks, pealiskaudseks ratsionalistiks, pugejaks. Ikka otsiti pisivigu. Kontrolliti minu publikatsioonide viiteid, alluvaile sisendati, et ma nende tööd oma huvides kasutan. Kuidagi ei suutnud nad mõista, et ma ei taha võimu. Tõesti ei taha. Just nemad tegid kõik võimaliku selleks, et olin sunnitud võimu vastu võtma. Mispärast pidin ma vastu seisma, et mind valitakse partei-algorganisatsiooni sekretäriks, rajoonikomitee liikmeks?

Nüüd seirab ta mind oma ruugete, kibestunud silmadega, linalakk juuksesalk laubal, ja mõtleb: «Roni, roni kõrgemale, ükskord variseb redel ka sinu all kokku.» Ei. Nii primitiivselt ta ei mõtle. Ei maksa lihtsustada oma oponentide mõttemaailma... Pigem arvab ta, et olen ettur. Nende tööriist... (Jah, n e m a d! Ikka opereerime oma mõtetes terminiga «nemad». Need teised. Kui mind enam kui viis aastat tagasi pidulikul koosolekul esmakordselt presiidiumi valiti, tuli Värdi hiljem, juba koduteel minu juurde ja küsis, irve näol: «Noh, kuidas siis n e n d e keskel oli?» Viimasel ajal olen naljapärast ka teda lasknud

presiidiumi valida. Ta pole kunagi nõustunud istuma rohelise kalëviga kaetud laua taha. Tal on põhimõtted.)

... Tegelikult pole ma kunagi arvanud, et rahvalaule ei pea koguma, pealik Lembitule mälestuskive püstitama, ärkamisaegseid kirjavahetusi avaldama... Aga mitte ainult seda. On midagi palju tähtsamat. Ja just sellest ei saa nad aru. Nad ei kuulagi meid, kui seda neile selgitada püüame.

Ometi oleme selgitanud kannatlikult. Mina külmade, loogiliste argumentidega; Vaar lõikava sarkasmiga; Hommiku teadusliku traktaadi vaimus, sageli Lääne modernse humanitaarteaduse seisukohti kasutades...

Kõik on asjata olnud. Meie argumendid on vaid intriig, võitlus võimu pärast, karjerism... Tahame taastada Raudpea ajastut... Just nagu n e m a d (ka mina ei saa hakkama ilma selle terminita!) oleksid Raudpead tundnud...

... Olin mitu korda keeldunud, kui mu kandidatuur üles kerkis. Veel täna õhtul olin vastu punnitud, kuigi teadsin, et liisk on juba langeemas...

«Suhtu situatsiooni täiesti rahulikult,» veenis mind Vaar. (Rahutud inimesed kipuvad ikka teisi rahustama.) «Ära loo endale mingeid sise-misi tõkkeid. Kui ma enda määramisest kuulsin, tõrkus minus samuti algul kõik vastu. Sa mõtle vaid, olen ju nendest seal keskeltläbi üle kümne aasta noorem, aga on ettepanekuid, millest ära ei öelda. Meil tuleb nõustuda.»

Ja ilmselt nõustun ka mina.

Üleeile olime vastuvõtul ministri juures. Ta tuli meile peaaegu et vandenõulaslikult naeratades vastu. Surus kaua Lembit Vaari kätt, õnnitles teda kui Nõukogude Liidu kõige nooremat akadeemik-sekretäri.

Ka minu kätt surus ta kaua, vaatas mind uurivalt oma veidi kissis silmadega ja teatas, et mäletab mind hästi ülikoolipäevilt.

Kas mäletab? Ja kui mäletab...

Mina mäletan teda tõesti hästi: sädelev, vaimukas, alati kuhugi rutav, dünaamiline isiksus.

«Nii et kolmekümne teise aasta poisid on täismesteks saanud,» lausus minister mõtlikult, kui istusime väikese ümmarguse laua ümber kabineti nurgas. Ma ei tea, kas ka tema on sündinud 1932. aastal. Vaar on igal juhul kolmekümne esimese aasta poiss.

Nii et... ütlus võis käia ainult minu kohta. Ka järeldasin ma sellest ütlusest, et minister oli mu isiku vastu eelnevalt huvi tundnud. Hea, et ministriummi, kellega meil koos tuleb töötada, juhib põhjalik inimene.

Kuumalaine oli juba Eestimaale jõudnud, kabinetis oli lämbe. Pealegi olid meil seljas pintsakud, minister aga võttis meid vastu üleskääritud käistega päevasärgis.

Sel hetkel sikutas keegi mind käisest. Viivu kõhklesin. Tegin näo, nagu poleks midagi märganud, aga juba kihistas ta naeru ja sosistas mulle kõrva: «Kuidas oleks, kui viskaksime karniisil tirelit nagu amee-

rika koomik Lloyd!» Pigistasin silmad kinni, kuid itsitamine jätkus, ja juba tehti mulle uus ettepanek: «Huvitav, kuidas minister reageeriks, kui paneksime rohelised kummikindad kätte, hiiliksime tagasi kabinetti ja hakkaksime lauakalendri lehti ükshaaval tagasi pöörama!»

Nüüd taipasin — see oli PARADIISI ILLU. Piilusin silmanurgast tema poole ja kohutav eelaimus osutus tõeks: ta juustel puhkas hõbedane diadeem ja ta näitas meile kõigile keelt . . .

Kohe hakkab ta kellukesi kõlistama, mõtlesin hirmuga.

Minister oli vist märganud segadust mu näol.

«Ilmar,» kõnetas ta mind veidi viivitades. «Me arutame varsti olukorda keemiakombinaadis . . . Kutsume teid ka . . . Sotsiaalse arengu plaan on teie vastutusel . . . Nüüd juba nõuame täismõõduga . . .»

Ta ütles seda pehmelt, nagu muu seas, kuid teadsin, et minu jaoks oli see vastuvõtu kõige olulisem moment. Me polnud tööd tähtjaks esitanud, polnud tellimusse siinamaani küllalt tõsiselt suhtunud . . . (Märkasin ka, et kuigi mind kõnetati eesnime pidi, ei olnud minister sina peale üle läinud . . . Vaariga olid nad ammu sina peal.)

«Plaani paneme juuli lõpuks lauale,» ütles minu eest Vaar. Nagu ikka, olin vastusega paar sekundit hilinenud. Oleksin öelnud — «septembriks».

Kuid Vaari sõnadest kõlas peale eestkoste veel midagi muud. Ta uskus minusse. Ta on veendunud, et saame hakkama. Kuid ühtlasi tähendas see, et suvepuhkust ei tule. Karpaatidesse ei sõida.

«Meie instituut pole enam tavaline akadeemiline asutus,» rääkis Vaar viimasel lahtisel parteikoosolekul, metall hääles ja hüpnootiseeriv sära silmades. «Me täidame riiklikke, rahvamajandusse juurutatavaid tellimusi. Meie lubadustesse suhtutakse tõsiselt. Meil tuleb sellega harjuda . . . või laiali minna . . .»

. . . Jutuajamine katusel jätkus jällegi lõdvalt. Oli midagi ametliku vastuvõtu ja omapoiste koosviibimise vahepealset.

Minister jutustas oma hiljutisest Tšiili-reisist.

« . . . Neli tundi rääkisin ma ametiühingukeskuses meie majanduse juhtimissüsteemist ja neljakümnenda aasta sündmustest Eestis . . .»

« . . . Tihti me ei taipa, mis meist Läänt huvitab,» arendas teemat Vaar. «Hiljuti sõitsin ekspressis koos California üliõpilastega läbi Jugoslaavia Akropolise . . . Ja mis te arvate, mis minu kui reisikaaslase neile huvitavaks tegi? See, et oskasin selgitada demokraatliku tsentralismi printsiipi partei ülesehituses . . .»

«Jah, Lääne noored hakkavad vasakpoolsuse lastehaigusest üle saama,» lausus minister.

«Meie aga eputame oma kodukootud šokiteatriga,» pidanuksin vist sinkkohal ütlema, aga jällegi jäin paar sekundit hiljaks.

«Revolutsiooni ja kodusõja ajalugu tuleks veel kord värske pilguga üle vaadata,» sõnas minister. «Mõnikord kipume Baltikumi isoleeritult vaatlema. Paljusid nähtusi tuleks mõtestada tänapäeva revolutsioonilise protsessi seisukohast . . .»

Siinjuures vaatas ta pikalt minu poole. Taipasin, et soojus tema pilgus ei tulene sellest, et olin juba viieteistkümne aasta eest samal seisukohal olnud (sellest pole ta midagi kuulnud), vaid mõningatest mu toimiku üksikasjadest . . .

... Paradiisi Illu paljaste jalgade tatsumist oli kuulda korstna tagant katuse längus poolelt...

«Paradoks on selles,» ütlesin ma nüüd sekunditki hilinemata, «et kõige raskem on muuta seda, mida rasketes katsumustes on kord juba muudetud.»

Nad said vististi mõlemad aru, mida ma öelda tahtsin. Kuigi nüüd tagantjärele kaalutledes tundub, et pidanuksin ikka selgemini väljenduma. Ma ei taha ju millegi vana juurde tagasi tulla. Areng toimub ka meie tegevussfääris «eituse eituse» seaduse järgi... Vaid seda tahtsin ma öelda... Aga lisaselgituseks ei jäänud enam aega. Vastuvõtt lõppes.

Lahkusime ja otsustasime pühapäeval minu suvilas mitteametlikult kokku tulla.

... Nüüd oleme juba koos olnud. Ma leban sügaval tugitoolis ja tunnen ebamäärast hirmu.

Mida ma õieti kardan? Läbikukkumist? Vastutust? Alluvaid, kes mässi võivad tõsta? Või kardan nõuda, käsutada, käskkirju vormistada? Või hirmutavad mind finantsasjad? Mõte sellest, et võib vahele jääda...

Mida ma kardan?

Või on mul klaustrofoobia? Hirm pimeduse, suletuse, kinnihaagituse ees? Mul pruugib ju ainult lülitile vajutada ja süttib ere elektrivalgus...

Aga ikkagi on mul tunne, nagu võiks lakitud laudlaest iga hetk hakata krohvi pähe sadama. (Jah, Jänisele oleks väga raske sellist seisundit kirjeldada. Ta ei taipaks mitte päris täpselt, millest ma talle räägin. «Kõik oleneb küünarnukitundest,» selgitaks ta vististi. «Kui oled enda kõrval seisvas seltsimehes kindel, pole karta midagi... Ja tead, hädaohuga on ka selline imelik asi, et kui ta on väga lähedal, ei mõtle sa sellest enam... Ainult tegutsed.») Ahjaa, psühholoogid on hirmu viimasel ajal informatsiooniteooriaga põhjendanud: «Hirmu suurus on pöördvõrdeline konfliktisituatsiooni komponentidest koosneva informatsiooni hulgaga...»

... Äkki meenusid mulle kõõgilauale jäänud avamata šampusepudelid. Sellises kuumuses võivad nad lõhkeda.

Läksin uuesti kööki. Viis pudelit olid alles ja ainult kolm ära joodud. Kui avaks veel ühe? Vein on liiga soe. Purskab pudelist välja... (Kord üliõpilaspõlves olin kohvikus vahujoa võõrale mehele otse näkku lasknud ja kõrvakiilu saanud. Sest ajast kardan šampusepudeleid avada.)

Viisin täispudelid ükshaaval maja taha, esimese hädakaevu aset täitnud auku. Millegipärast paranes sellest toimingust mu meeleolu. Oli nii lõbus meenutada, mida me seal kõik uuest strateegiast olime kokku rääkinud.

... Et arhiivid on ammandatud, sündmused pisiasjadeni kirjeldatud, provintsimineviku faktid mitut ringi pidi interpreteeritud, kõik kalmed ja kloostrikeldrid lahti kaevatud...

... Et nüüd tuleb ajalugu hoopis uutmoodi kirjutada. On vaja filosoofilist mõttesügavust, enesekriitilist, võrdlevat analüüsi. («Eesti kultuurist 19. sajandil on täiesti naeruväärne rääkida,» deklareeris Märt

Homniku. «Eks püüdke paralleelselt lugeda Stendhali ja Kreutzwaldi, Ibsenit ja Koidula «Säärast mulki!»)

... Et kõigepealt tuleb lahti saada provintslikkusest, sellest neetud, ninatargast kolkapatriotismist, sellest ürgeestluse flogistonide otsimisest...

Ja ikkagi ei olnud mul võitja meeleolu.

Tõtsin pilgu. Kamina kohal sürrealistlikul maalil laius valendava taeva all pime maailm... Eriti masendavalt mõjus üksiku auto lateranate valgusvihk, mis löikas pimedust sätendava laotuse all. («Uldis kinkis meile pildi valgusest, mis ei ulatugi maa peale,» oli öelnud mu noor naine Velta, lõuendit kõögilaual lahti rullides.)

... Kahune pea kiirgava taeva taustal, küünarnukid kaminasimsil ja õlad katmas pimedust maa peal — nii olin näinud Vaari rääkimas administratiivsetest abinõudest, mis uut strateegiat instituudis kindlustama pidid.

«Mustlase koristame sul jalust!» oli ta järsult öelnud.

«Ei. Las ta jääb...» vastasin tasasel häälel ja naeratasin.

Vaar ei naeratanud mulle vastu; põikvagu tema tugevas lõuas süvenes. Ta tundis mind juba piisavalt hästi, et teada, millal ma oma seisukohtadest ei tagane.

«Ma arvan, et Laurson (harva juhtus, et Mustlast pärisnimega kutsumise) on ideaalne direktori asetäitja teadusalal,» laususin pärast ebamugavalt pikka pausi.

«Nii arvad sa...» surus Vaar läbi kitsaste huulte. Ta hallide silmade vaatesse ilmus midagi rasket, isegi valvsat. Võimuküsimuses tunnetas ta kõige peenemaid nüansse.

«Sinu asi muidugi...» jätkas ta peaaegu et haigutades. «Praegu võiksin ta vabaõhmuuseumi üle viia.»

Taipasin, et Vaar on solvunud. Muidugi niivõrd, kuivõrd ta seda laadi hingeliigutusteks üldse võimeline on. Ta kasutas mitmuse esimese isiku asemel ainsuse esimest... Ja see mitmemõtteline «praegu»...

Muidugi pidanuksin mõistma, et Mustlase üleviimine oleks kõigepealt minu huvides... Vaaril endal oleks ju palju kergem meid, eriti mind, teineteise vastu välja mängides valitseda... Ettepanek oli tehtud vaid sõprustundest minu vastu. Ka oli minu vastus kriimustav Märdi suhtes. Kuigi doktor veel tegemata, poleks praeguses võimu konstrellatsioonil mitte päris võimatu teda asedirektoriks upitada...

Aga ma olin algusest peale otsustanud, et Mustlane jääb. Kui vaja, saan ma tasta üksi jagu. Ja pealegi olen uudishimulik. Minu hobi on inimeste sisemiste tegutsemismotiivide lahtimõtestamine. Nüüd on mul aega rahulikult uurida, miks ta selline on... (Olin hiljuti lugenud tema kahekümneleheküljelist protestikirja Kalevipoega naeruvääristava romaani kohta. «Rahval, kel pole austust oma mineviku vastu, pole ka tulevikku,» oli ta teatanud kitsas ringis. Protestikirjas olid muidugi reaalsed argumendid: «kaksikmoraalist pedagoogilises töös» jne. ... «Kuidas me õpilastele koolis selgeks teeme, et õpikus kirjutatakse ühtemoodi, aga kaasaegses eesti kirjanduses teistmoodi...»)

«Töötada tuleb nende inimestega, kes meil on,» laususin tõsiselt.

«Jah, tuleb välja, et humanitaarteadlased nagu kirjanikudki on väljavahetatavad...» nõustus Vaar ja seega oli intsident ammenda-

tud. («Väljavahetamatud?»... Selliseid eestikeelseid sõnu võib vaid akadeemik-sekretäri tasemel kasutada.)

Kas oleme asendamatud või? ...

Viisteist aastat tagasi istusin instituudi tolleaegse direktori päratu musta laua ees ja vaatasin tema iroonilisele lödvale suule, sest sünkjatesse terassilmadesse ma ei julgenud vaadata. Kuulasin tema tasase häälega soristatud epistleid: «Teile, seltsimees Kask, on instituudis töökoht eraldatud ja palun sellest kinni pidada. Teil pole mingit alust endale erilisi akadeemilisi vabadusi nõuda. Nagu kõik meie töötajad, olete kohustatud iga päev kell kaheksa tööle ilmuma ja oma ametiülesandeid täitma ...»

Ja mul tuligi igal hommikul laua taha asuda ja seda toas, kus viis naist alalõpmata vadistasid, uksi paugutasid, kohvi keetsid ... (Lembit Vaar oli tol ajal ülikoolis poliitökonoomiat lugenud ja korvpalli mänginud. Ta polnud kunagi isikliku teadusliku ja teaduslik-tehnilise töö nädalaaruannete kallal higistanud ega kõrvadesse vatti toppinud.)

... «Mis te rabelete, seltsimees Vaar,» kujutlesin vana Raudpead (nii hüüti endist direktorit) lausuvat. «Te olete aastate poolest juba keskealine, võiksite rahulikum olla.»

Just nii oli öelnud vana direktor Mustlasele: «Mis te ühtelugu askeldate! Kellelegi pole neid vanu, feodalismiaegseid laule enam vaja.» (Ja mis meie nüüd teha tahame? Kultuuripärandit mõnitavat suunda instituudis «tehnokraatlike vahenditega» läbi suruda. Mustlane oli tookord tsiteerinud Maksim Gorki tunnustavaid sõnu «Kalevala» kohta ja Raudpea jättiski rahvaluule sedapuhku rahule... Meid aga tsitaatidega ei liiguta!)

... Nägin end jällegi istuvat vana direktori kabinetis, seekord tema pehmes polsterdatud tugitoolis, rääkimas punase telefoniga. Kogu mu käitumine oli siis rituaali rikkumine. Direktor oli öelnud, et helistab mulle ise. Ma oodaku. Kui ta väitekirja läbi on lugenud, leiab ta mu üles tavalise telefoni kaudu minu tööruumis.

Aga sellest päevast, mil mu töö talle koju viidi, oli möödunud üle kahe kuu ja enam ei suutnud ma oodata. Tahtsin direktori otsust kuulda. Kartsin, et isegi kui ta ka on mu käsikirja läbi lugenud, ei õnnestu tal kunagi meie tuppa helistada — näitsikud rippusid alalõpmata selle ainsa musta värvi telefoni küljes. Nii ei jäänudki mul muud üle, kui minna tema tühja kabinetti ja valida erutushigist niiskete sõrmedega number.

Rahulik hääl vastas kohe. Taipasin, et kõigepealt tuleb tervise järele pärida, kuid ma ei suutnud seda teha; kartsin, et mu häälest võib parastamist välja lugeda. Ilma igasuguse sissejuhatusega küsisin väitekirja kohta, ja siis see tuli:

«Seltsimees Kask, te ainult kujutlete, et olete dissertatsiooni kirjutanud.»

Ma ei vastanud midagi. Raudpea lausus veel korra: «Hallo!», ja siis hakkasin kuulma vaid lühikesi meloodilisi tuututusi.

Olin kogu kehaga vajunud pehmesse, polsterdatud tugitooli ja äkki avastasin, et ma ei suuda jalule tõusta. Unine rammestus vajutas silmad kinni. Tahtsin igaveseks magama jääda. Ka oli direktori tolleaegne iste seda liiki, mis uinuma ahvatles — saksa päritoluga juugend-

stiilis ese. (Praegune tugeva põhjaga tiirlev tugitool ilmus alles Vaari ajal.)

Vajusin otsekui narkoosiunne.

... Nüüd vaatlesin oma suvilas kamina kohal sürrealistlikku maali. Elektrivalguses jättis see eriti võika mulje: tumerohelised ja pruunid toonid rõhutasid ööd, mahasurutust ja abitust. (Velta tõi ta Riias siia ilmselt selleks, et ta seal isa ei häiriks. Nagu ikka, pidi see olema originaalne, noore läti geeniusse töö.)

Vaid geeniusse ajudes võis sündida midagi sellist — pimestavalt valge taeva all sõidab üle hämara van Goghi maastiku rong, valgustatud akende ja haakmeil rippuvate reisijatega rong...

«Juhendaja arvab, et dissertatsioonist peaks ikka asja saama,» vastasin direktorile tookord, viieteistkümne aasta eest, täiesti automaatselt, kui ta mu teistkordse helistamise peale veel kord oli kinnitanud, et mul väitekirja ei ole.

«Nähtavasti pole te oma juhendajaga korralikult rääkinud,» tuli punasest telefonist, ja mul polnud enam midagi öelda. Ükski klassik polnud mu töö kaitseks veel sõna võtnud.

... Rong liikus Breugheli maailma suunas, suitsevasse ja tahmasesse linna. Keskaegsete viilkatuste vahelt kerkisid pilvelõhkujad, aga isegi ÜRO peahoone New Yorgis jäänuks ses maailmas tumepruuniks pimedaks sambaks, võbelemas kokkuvarisemise ootuses.

... Ma polnud juhendajaga enne punase telefoni kallale asumist tõesti rääkinud, aga ta oli ju minu kaitsmise Õpetatud Nõukogu plaani lülitanud, väitekirja oli juba siniste kaante vahele köidetud...

«Iialgi ei oska te kriitikasse normaalselt suhtuda,» ütles mu tolleaegne teaduslik juhendaja, väike, prillide ja kuuldeaparaadiga mehike, kui talle direktori seisukohast teatasin. Normaalselt tuli suhtuda ka sellesse, et minu teema oli märkamatu kadunud kõikidest instituudi plaanidest.

... Ja mis Mustlane kostis, kui temalt abi palusin? Oli ta ju tookord Õpetatud Nõukogu sekretär, ajutine kohusetäitja küll ja ülaltpoolt kinnitamata, aga sekretär ikkagi.

«Seltsimees Kask,» oli ta öelnud, kuigi võinuks ju mind vabalt eesnime järgi kõnetada, «teie töö lokkab ortograafilistest vigadest. Enne kui sisuliselt midagi öelda võiks, püüdke seda keeleliselt kohendada. Teie eesti keel lohiseb...» Ma ei lausunud seepeale sõnagi. Ülikoolis oli mind hea stiili poolest korduvalt eeskujuks seatud.

Lembit Vaar tõstis nüüd pokaali ja valmistus kõnet pidama. «Seitse aastat tagasi, minu ametisoleku kolmandal päeval,» teatas ta pidulikult, «poetus minu kabinetis kiitsakas, imelikult pika näoga ja häbelike silmadega noormees. Ta vuristas midagi isoleeritud ajaloolistest nähtustest, mis ühtede ja samade seaduste järgi arenevad, ja tegi ettepaneku eesti ja bulgaaria rahva võrdlev ajalugu kirjutada. Samas sekkus meie jutuaajamisse Märt Hommiku, kes minu ametisoleku kolme päeva jooksul polnud mu kabinetist kordagi lahkunud, ja teatas, et eesti ja bulgaaria rahva võrdlevat ajalugu saavat vaid semiootiliste ja struktuuranalüütiliste meetoditega kirjutada... Poisid, selle päeva terviseks joomegi!»

Soe šampus nõrgus vahuse joana kurgust alla ja ma tundsin, et

tänasel koosviibimisel on see iseäralik varjatud tähendus, et pokaalide kokkuklõpsatus loob erilise, meie vanuses harva esineva meeleolu.

Teaduslikult selle meeleolu olemust formuleerida oleks väga raske ja võib-olla otstarbetugi. Märt nimetaks seda ilmselt «kompleksseks alaväärsusseisundiks, mis sotsiaalselt pidurdatud indiviidil tekib oma isiksuse geneetilist struktuuri retrospektiivselt analüüsides».

Kas see nii lihtne ongi? Kas me just iseenda sisse vaadates kõige hõlpsamini kvantitatiivsete meetodite piirideni ei jõua? Ingmar Bergmani ühes filmis mängivad Rüütel ja Surm mere kaldal malet. See kujund väljendaks mu meelteseisundit palju täpsemalt kui teaduslik määrang.

Ja kui mängijaile lisada veel käikude etteütled ja kui kujutleda, et Sural on Bobby Fischeri kapriisid... Aga võib-olla koguni eeldada, et mängu edenedes märkamatult muutuvad mängureeglid: ratsu hakkab tegema oda käike...

Ent praegu püüdsin ma vaid meenutada, millest me Lembituga meie esimesel kohtumisel tegelikult rääkisime. Igal juhul eesti ja bulgaaria rahva võrdlevat ajalugu polnud mul kunagi mõttes olnud. Mu äpardunud esimene dissertatsioon oli veel täiesti traditsiooniline — 13. ja 14. sajandi Põhja-Eesti asustuslugu, ja seda polnud direktor sugugi mitte «semiootiliste» või muude täpsete meetodite pärast fantaasia valdkonda praakinud.

Rääkinud olime hoopis millestki muust.

Surmast.

Endise direktori kolmandast ja viimasest infarktist. Tema matustest, millele keegi ei tulnud. Tühjast saalist ametlike pärgadega ülekuhjatud kirstu ümber. Orkestrist, mis mängis leinamarssi viiele matuselisele.

«... Informatsiooniteooria seisukohalt on ajaloo uurimise edasisel detailiseerimisel oht, et uus informatsioon küll paljuneb, aga muutub mõttetuks; uurimise edasist generaliseerumist, vastupidi, ähvardab uue informatsiooni loomise kadumine...» katkestas Märt täiesti kohatult meie mõttemõlgutused surmast, toetas oma hiiglakämblad lakke ja kuulutas seejärel ilma igasuguse loogilise üleminekuta: «Tassin su tuulekoja jökke.»

Ja tõesti — suvila lagi ragises.

«Käed lähevad läbi katuse ja ei muud midagi,» lausus Lembit hoitava rahuga, sest jõudu oleks Märdil jätkunud ja tahtmist ka.

Märti oli häirinud meie surmajutt. Muidugi mitte oma konkreetse sisu poolest. Ka tema oli Raudpeasse varjamatu vaenulikkusega suhtunud. Teda häiris jutt surmast kui sellisest. Tema terve sportlaseinstinkt tõrkus igasuguste metafüüsiliste probleemide vastu. Ta põlgas halemeelsust ja muud sarnast. Nii nagu inimesest rääkima hakkasime, oli tal ikka kuidagi kõhe, peaaegu et füüsiliselt ebamugav.

«Mustlase oleks pidanud kampa kutsuma,» lausulin irooniliselt. «Ta oleks sulle rahvaliku vägikaikavedamise organiseerinud.»

Märt vajus tagasi tugitooli ja vaikis mornilt. Ta enesekindlad, riigimehelikud näojooned omandasid mõnevõrra lapseliku ilme.

Vaikis ka Vaar.

LEMBIT KIVISAAR

Just sel keskõise roidumuse hetkel avaldas kujund malemängijaist mu meeltele jällegi survet. Seekord täiesti argipäevases kontekstis: meenus malepartii Mustlasega, vist juba oma kümme aastat tagasi. Olin paremas seisus ja kogemata ratsut puudutanud, kuigi oleksin pidanud lipuga käima. Mustlane nõudis, et käiksin ratsuga. Käisin ja kaotasin.

Rohkem ma temaga enam kunagi malet ei mänginud. Minu võit poleks mahtunud tema teadvusse. Isegi mängult võit... Ja just seda mitte mahtumist ma vist tahangi nüüd jälgida, analüüsida, koguni nautida?...

Loojangukuma on tuhmunud ehavalguseks. Linnud vaikivad. Vaid rukkirääk rääksub kuskil rohus. Rukkiräägu häälitlus on üks väheseid linnuhääli, mida oskan eristada. (Tean isegi, et häälitsemise ajal ei kuule ta midagi ning talle võib lähedale astuda ja ta kinni püüda.)

Hingan sügavalt. Mere poolt, metsa tagant puheldab jahedamat õhku. «Kui seda metsa ees ei oleks.» Mingit metsa pole enam ees. Mets on taga. Merekohinat pole kuulda. Vaikus. Taamal, võsastiku taga jões solistatakse. (Meie väikeses Eesti jões, muidugi.)

Seisan nüüd täpselt samas kohas, kus poistega hüvasti jätsin. Tajun äkki, et ei või selle meeoluga üksi jääda.

«Teil vedas, poisid, et Veltat kodus pole,» laususin, kui Lembit juba autojuhi kõrval istet oli võtnud. «Kumbki teist ei märganud uut maali kamina kohal.»

«Mis sa räägid!» tõrjus Märt. «Seal oli ju natüürmort lilledega.»

«Sellised te olete... Ise vaatasite, aga midagi ei näinud.»

«Ma tõesti ei vaadanud.»

«See teeks ju au Veneetsia biennaalile,» imetles Märt, kui seisime juba maali ees.

«Aatomipommi sähvatus,» konstateeris noor akadeemik-sekretär.

«Kas sa mäletad minu esimest sõnavõttu Õpetatud Nõukogus?» küsisin nüüd teatud sisemise pingega. Äkki tundsin, et Lembitu vastusest oleneb, kas avame veel ühe šampusepudeli.

«Ei tule meelde,» vastas ta veidi ärritatult.

Kohe taipasin oma kavatsuse mõttetust. Nende meeolu oli täiesti tavaline. Oleksin end avameelse hingepuistamisega ainult naeruväärseks teinud... Mõtelda vaid! Tuua siia narmasvaibale, kamina ja hõberoheliste tugitoolide keskele Paradiisi Illu, lontis pükste ja virila naeratusega pigilind... Võib-olla talle isegi mustast kummiriidest pragunenud trofeepalitu selga ajada ja muhkus kirsad jalga vajutada?...

Pealegi mõistsin kohe, et Lembit tõesti ei mäleta, millega olin alustanud oma tegevust Õpetatud Nõukogu liikmena. Aga ega minagi suuda meenutada, mida kõik vana direktor mulle punasest telefonist oli väitekirja läbikukkumise puhul pajatanud. Ta oli minuga pikalt rääkinud.

Aga millest?

Võib-olla oli ta minuga isalikult juttu vestnud, võib-olla mingi perspektiivi avanud, võib-olla lohutanud, võib-olla mu iseloomu püüdnud kasvatada, võib-olla iseenda raskest noorusest jutustanud...

Kirstus lamas ta suursugusena nagu puuderdatud marmorkuju. Alles siin, kolme sammu kaugusel katafalgist julgesin talle otse näkku vaa-

data! Üks ühe vastu, mees mehe vastu. Seni olin teda vaid hulga hulgast söandanud piiluda. («Tema silmi ei näe ma enam iialgi,» mõtisklesin tookord. «Ja iial ei saa ma teada, kas need on tavalise kolmekopikalise kinni vajutatud või toodi selleks tähtsaks juhuks mõni numismaatiline haruldus kohale...»)

Olin üks viiest instituudi töötajast, kes päevasele leinatalitusele ilmusid. Seega rikkusin vaikivat kokkulepet. Instituudis polnud kedagi, keda ta poleks karmi sosinaga õigele kohale kamandanud, kelle ankeedi kallal närinud, kelle päritolu kahtluse alla seadnud.

Seal ta nüüd lebas: käed rinnal, tugev lõug õieli, loppis nina enesekindlalt sinakas, sihiteadlik, tervikliku loomusega surnu, kes oli röövinud mu elust ligi kümme aastat.

... Ja ometi olin ma ajalugu armastanud, vanu koltunud ürikuid, ladinakeelseid väljendeid, võlvitud keldreid ja aastaarve. Lapsest saadik olid mulle kuupäevad imekergelt meelde jäänud; ülikoolis kutsuti mind elavaks kronoloogiaks; ma ei suutnud unustada kord kuulnud daatumit... (Raudpea oli surnud täpselt ühel päeval Bismarckiga. See torkas kohe pähe ja ma lasksin selle kirjutamata lendlekena instituudis lendu...)

Agaga praegu ma ei mäleta toda kuupäeva. Koos kõige muuga on ka mu mälukonstruksioon muutunud! Just arvud hakkavad ununema. Säilinud on vaid arvusund — alati märkan ma auto- ja majanumbreid, ikka loendan ümbritsevaid esemeid.

... Hingasin sügavalt. Ühest sõõrmest sisse, teisest välja, joogisüsteemis. Olin selle rahustava hingamisharjutuse omandanud ülikooli ühiselamu toanaabrilt Oskarilt. Ta istus teinekord tundide viisi rätsapapis laua peal, hingas ja mediteeris. Teda ei häirinud tühijooks-mised ega askeldused.

Meie instituudist laskis ta end lihtsalt vallandada või, õigemini, ta vallandas endast instituudi. Kraamis oma laua puhtaks ja läks minema. Isegi lõpparve järele ei tulnud.

«Mulle hakkab see asi vastu,» oli ta öelnud. «Pole mingit tahtmist tühja küna lakkuda.»

Läks ja kõik. Ilma et oleks proovinud end seada laua peale joogipoo-sigi. Läks kohe, kui direktor talle tinaselt otsa vaatas ja küsis, miks ta filosoofia lõpueksamil rahuldava sai.

Praegu tõlgib ta tamiili keelest eesti keelde.

Hingamismoodust nimetati sanskriti keeles «suksa purvakuks».

Pea käib veidi ringi. Kui sulen silmad, näen kollakasvioletteid spi-raale keerlemas punasel foonil.

Ka direktori matustel oli mul pea ringi käinud. Kartsin, et süda läheb pahaks. Veel kartsin, et matuseliste vähesuse tõttu mulle mingi ülesanne usaldatakse, näiteks pärja või ordenitepadja tassimine.

Mu kartus oli asjatu. Pikapeale tuli rahvast juurde. Väljastpoolt instituuti. Minule võõrad inimesed.

Ja siis oli toimunud midagi, mida ma ei mõistnud, mis täitis mind hirmuga, mis tekitas tunde kõikuvast jalgealusest, tegi uuesti raskeks direktori kulmukontuuride jälgimise...

Uued matuselised nutsid. Pisarad veeresid üle nende põskede, värelesid silmanurkades. Ja need olid ehtsad, siirad pisarad. Keskealisel

naisel mu kõrval vappusid õlad ja ta hoidis kägardatud taskurätti suu ees; kirstule päris lähedale nihkunud noormees vaatles direktorit aini-tise pilguga ja mul õnnestus tabada moment, mil pisar langes ta musta pintsaku käisele...

... Läksin lepavõsastikuni, mis kattis jõe kõrget kallast. Laskusin kitsast rada pidi veepiirini — mind ümbritses kohe sääseparv ja leit-sakust polnud ka siin pääsu.

Teispool jõe solistati. Seal algasid kolhoosimaad ja keegi püüdis vist kala või vähki, oli näha tulukeste vilkumist.

«Aga miks mina instituudist ei lahkunud?» kerkis nüüd mu tead-vuse sügavusest lihtne, iseenesest mõistetav küsimus ja äkki olin eba-meeldivalt üllatunud, et see mulle varem pähe polnud tulnud.

Ja miks ma üldse seda kõike endaga teha lasksin? Mis see õieti oli? Kuidas seda tavalise inimese kõnepruugis nimetatakse? Kas oli see toimunud mingi saatusekapriisi läbi või tulenes sotsiaalsest paratamatusest? ... Võib-olla pole see veel praegugi minus surnud, luurab kuskil mu loomuse sügavuses, et peagi jälle endast märku anda, kõik minu teod ja ettevõtmised nässu ajada ja siis uuesti, pärast seina vastu jooksmise tigidust, tagasi varjatud «mina» urguga taanduda? ...

Häälekatked jõe teiselt kaldalt jõudsid minuni seoseta hieroglüüfi-dena ja äkki meenus veel üks kauge päev.

... Samasugused hääletud pisarad kui Raudpea matuselistel voola-sid ka üle Mahmudi rohekaskahvatute palgete, kui ta lamas kanderaa-mil ja ahmis õhku nagu kõrbeliivale heidetud kala. Tal polnud mitte niivõrd valus kui õudne, sest ta ei suutnud enam ühtki oma liiget lii-gutada, ei jalgu, ei käsi, ainult suu ja silmad allusid tahtele, kuid neist oli vähe kasu.

Kogu Mahmudi elufilosoofia rajanes kätel ja jalgadel. Ta võis tun-dide kaupa seista peegli ees ja end riietada. Must ülikond läikles ta paindlikul kehal, erepunane lips kollasel nailonsärgil kiirgas näole elurõõmu nagu lõua all hoitud fosforroos... Pidulikult riietus ta igaks elujuhuks. Esimese korruse söökla küllastamine räpastes treeningu-pükstes, nii nagu mina seda tegin, oli tema silmis pühaduse teotamine.

Tema elu kõrgpunktiks olid jalgpallimatšid.

Käisin ka mõnikord ühiselamu saalis seda pidu vaatamas. Läppunud, täissuissetatud ruum oli aspirante puupüsti täis. Ärev jõuk tõukles, käratses, haaras üksteisel õlgadest, kiskus toole jalge alt...

Mahmud oli alati sündmuste keskel, silmad säramas, hambad välku-mas.

Üle saali kõmas kommentaatori hüsteeriline hää. Projektori ekraanil lainetasid tuhmid laigud. Just sel õhtul, mingi finaalmatši lõppedes küsisin Mahmudilt, mis etendust ta oli vaadanud. Ta silmitses mind altkulmu nagu vaimselt alaarenenud kolkaelanikku. Küsimus, miks ini-mene kahel jalal käib, oleks talle loomulikuna tundunud.

«Eestlastele meeldib vist rohkem tüdrukute põletamist vaadata,» lau-sus ta ilma vihata. (Ta oli mingit muinasromantilist eesti filmi näinud ja püüdis selle kultuurisaavutuse valgusel nüüd lahti mõtestada mu tobe-daid küsimusi jalgpalli kohta.)

... Ma vihkasin seda elurõõmsat poissi. Vihkasin sisemise mõnuga, rahulikult ja külmalt, kolmekümne kahe aastase pigilinnu raevuga. Vih-

kasin teda juba seepärast, et pidin temaga ühes toas elama, et pidin kahekümne viie aastase looduslapsega ühte ja sama staatust kandma...

Vihkasin teda veel millegi pärast.

Ta oli mu tolleaegsete salajaste unistuste karikatuur, mu totaalse lüüasaamise võrdkuju. Ta manas mu silme ette lõpplahenduse, mõttepildi, et ta on lähetatud mu teele kui minu parima mina paroodia.

Teisest küljest oli see magus vihkamine. Vihkamine plussmürgiga. Vihkamine, mida sai realiseerida.

Kui ta meie ühiselu alguses, hilisõhtul, hoolimata sellest, et ma juba näo seina poole olin pööranud, mu voodiservale istus ja mulle kõhisevate «k»-dega oma elust jutustama hakkas, otsustasin, et teen ta aspirandipõlve põrguks.

Ta oli rääkinud igatsusest kevadise, ülesküntud maa lõhna järele; oli ükshaaval kirjeldanud oma endisi töökaaslasi naftadestilleerimistehasest. Kõik olid head inimesed olnud... Siirad, otsekohesed, lihtsad inimesed. Kõigil olid oma saatused, iseloomud, perekonnad. Nad olid teda tööajast saatma tulnud. Järgemööda tugevasti emmanud. Rongile järele lehvitanud. Pilafikausid ja veinilähkrid kaasa andnud. (Kui Balti jaamas perroon aeglaselt tahapoole nihkus, polnud seal ühtegi tuttavat hinge. Tellisin vagunisaatjalt paki küpsiseid, jõin teed peale ja vargsi kobasin pintsaku sisetaskut, et kontrollida, kas kaasavõetud raha on ikka alles...)

Vesi laksus kõrkjate vahel. Nõrk tuuleil käis läbi pöösastiku. Nahkhiir sabistas tiibu, liueldes mu näost lähedalt mööda. Meeltes turgatas midagi tolleaegsest tigidusest ja kibestumistundest... Värdi oli ju lubanud ära maksta raha, mille talle laenasin, et ta oma järjekordsest kohavahetusperioodist üle saaks. Aga ta ei suvatsenud mulle isegi tagantjärele kirja teel head reisi soovida...

See võlg on mul siia maani kätte saamata. Seda võeti ilmselt kingitusena... Nagu sedagi, et panin Värdi viis aastat hiljem, hoolimata kõrgemate instantside vastuseisust, oma sektorisse kohale.

Milleks ma õieti seda tegin? Et ta mulle alalõpmata moraali loeks, teisi minu vastu üles ässitaks? «Kas ei saaks ilma selleta...» oli pahutsenud Värdi meie viimasel ühisel jalutuskäigul, päeval, mil mind oli valitud instituudi partei-algorganisatsiooni sekretäriks. «Mida sulle veel vaja on? Akadeemikuks saad sa ju ilma et sul oleks tarvis... nii rängalt pingutada... Sa mõtle inimestele, kes ei suuda niimoodi nagu sina ise endas kõike jalge alla tallata...» See oli meie viimane avameelne jutuaajamine. Pärast seda muutus me vahekord «funktsionaalseks»...

Kas poleks õigem Värdile rangelt ja ühetähenduslikult koht kätte näidata? Kas ei peaks talle töökaaslaste kuuldes täiesti ametlikult välja ütleva, mida ta endast teadlasena kujutab? Hädavares, kes juba kümme aastat kandidaadidissertatsiooni teemat otsib, selle asemel et seda kirjutada. Ringituuseldaja, kel täielikult puudub keskendumisvõime. Pigilind, kes endale alalõpmata moraaliprintsiipe välja mõtleb, et oma küündimatust teiste ja iseenda ees õigustada.

Juba homme võiksin ta palga pooleks aastaks kinni külmutada, sest tänu Kusti valvsusele tean, et ta oma esteetiliste maitsete uurimuse öösel salamahti raali lasi... Seda muidugi minu tööstusettevõtete-

uurimuse summade arvel ja minu, veel aspirandipõlves väljatöötatud metoodika alusel...

Aga püüdkem nüüd rahuneda. Mu teele on sattunud teisigi inimesi, kelle väljakujunenud iseloomu vist haudki muuta ei suuda.

... Teises toanaabris olin kohe hingesugulase ära tundnud, peamiselt sellest liigutusest, millega ta reproduktori juhtme pesast välja tõmbas (laulis Edita Pjehha), ja veel sellest, kuidas ta laua oma voodist eemale nihutas, ja ka sellest, kuidas ta kohe luba nõutamata mõlemad akna-pooled pärani avas.

Alles siis tutvustas ta ennast: Uldis Riiast. Kolmekümne nelja aastane mahavõetud komsomolitöötaja. Nüüd filosoofiaaspirant. («Terrori kehtestame! Diktatuuri!» hõiskas minus tookord mingi vormitu, primitiivne tigidus.)

Mahmud pani aurava pilafikausi lauale, valas veini klaasidesse ja küsis, kas «Daugava» mängib «Kairatiga» samas koosseisus kui «Pah-takoriga».

«Mis!» hüüdis Uldis. (Hiljem selgus, et selle ühe sõnaga oskas ta terveid dialooge maha pidada.) «Kas «Kairatile» on palgalisi klakööre tarvis?»

Kõik hõiskas minus. Uldis oli see õige mees.

Selgitasin Mahmudile sõna «klaköör» tähendust. Näitlejate iseendale ostetud lillede ja muude sama liiki näidete varal.

Mahmud ei saanud millestki aru.

Õhtul läksime Uldisega kultuuriparki tšehhi õlle baari ja jõime end täis.

Väliselt olid meie elukäigud erinevad, aga saatused sarnased — viisteist aastat tuupimist koolis, siis kümme aastat liivas jooksmist. Nüüd oli meid siis lõpuks hüppelaua servale upitatud. Kui vaja, kisume end hammastega edasi...

Kõigepealt oli vaja kindlustada normaalsed töötingimused, optimaalne elurežiim: hommikul kell kuus üles, võimlemine, külm dušš... Toas külalisi vastu ei võeta. Reprodaktor likvideerida (kui vaja, lasta kogu korpuse mögafonid lühisesse)... Õhtul kell kümme magama, tuled pimedaks ja uks lukku...

Peaasi on vaikus. Absoluutne vaikus.

Ja ei mingisuguseid hingelisi vahekordi! Inimesed on vaid osa ümbritsevast keskkonnast. Nad kas ärritavad või ei ärrita. Tuli teha nii, et nad ei ärritaks.

Töö, ainult töö. Iga päev. Ei mingeid puhke- ega pühapäevi. Parem iga päev pargis paarikilomeetrine sörk teha, kui kaotada kas või üks tööpäev.

Naised? Palun, kui soovi on. Aga mitte ühiselamutoas.

Tegime meie toa elureeglid Mahmudile veel samal õhtul teatavaks. Ta nõustus. Ta oli isegi rõõmus, et olime nagu temagi eest töö ära teinud. Aga vaene looduslaps oli vähe tegelnud isiksuse analüüsiga ega tundnud oma piiri: režiimi kolmandal päeval jäi ta kell kuus voodisse tukkuma ja magas kella kümneni. Neljandal päeval ei saanud ta ettenähtud ajaks koju. Kui ma Mahmudi viisaka ja ettevaatliku klopimise peale öösi sisse tahtsin lasta, urahtas Uldis: «Ideoloogilistes küsimustes ei tohi mingeid järeleandmisi olla.»

LEMBIT KIVISAAR

Lasksime tal pool tundi oodata.

Ta ei tõstnud kära. Ta austas ja armastas meid.

Vaid pikkamööda imbus ta teadvusse kahtlus, et meie vahekord pole päris korras, et tal on mingid õigused, mida meie ei tunnista. Ta selgitas meile, et tänapäeva inimene ei saa ikka päris ilma kunstita elada. Ehk võiks vähemalt õhtul reproduktori lahti keerata.

Lubasime, aga ainult sel juhul, kui meid kodus pole. Siis palus ta õigust pärast kella kümnet tuppa pääseda. Selles küsimuses pidime talle tõesti järele andma ja, nagu sellistel juhtudel ikka, hakkasid nõudmised kohe kasvama.

Ta nõudis, et tal oleks õigus õhtul kella kümnest kella kahesteistkümneni laualambi valgusel töötada. Sel ajal liikuvat tal mõtted kõige paremini.

Lubasime tal vaid teki all taskulambi valguses lugeda. (See oli minu idee. Nii lugesin ma neljateistkümneaastaselt kriminulle.)

Siis hakkas ta öösi akent kinni panema. Lähenes Moskva talv ja Mahmud oli selleks täiesti ette valmistamata. Algul tekkis tal nohu, siis kõha, kael paistetas üles. Sellest sai ta veel üle. Palavikus oli ta ennegi olnud. Palavikus olid ka ta sõbrad ja sugulased olnud. Aga tal tekkisid hoopis ohtlikuma haiguse sümptoomid. Ta kaebas valu üle kuklas, kadus sügav, unenägudeta uni. Ta istus sageli öö otsa voodil, tekk ja talvepalitu ümber õlgade, ja lõdises.

«Mine neuropatoloogi juurde,» ütles Uldis. «Sul on neurasteenia... Närvisüsteemi funktsionaalne ülepingutus...»

Meie jaoks oli neurasteenia täiesti iseenesest mõistetav, normaalne nähtus. Jooksupoisipäevil olin ma pidevalt närvihaige — rahulik uni ja kindlustunne hakkasid mul just siin, Moskvast tekkima. (Aga ikkagi hoian noksironi veel praegu igaks juhuks öökapil.)

Mahmud aga suhtus oma unehäiretesse nagu valgustamata maatüdruk esimesse menstruatsiooni.

Edasi arenes kõik lihtsalt ja loogiliselt — ta kukkus läbi filosoofia eksamil: ei suutnud selgitada kategooriaid «abstraktne» ja «konkreetne». «Kuidas üks ja sama asi saab üheaegselt olla abstraktne ja konkreetne,» halas ta meile. «Minu isa lammas, see tähendab, konkreetne lammas ja veel mingi lammas, see tähendab, abstraktne... (Levitasime seda lugu laialt, Uldisel tulid «k»-d üpris kurgu põhjast.)

Nädal pärast eksamit kukkus Mahmud trepist alla, otse selja peale.

... Mahmudi suu liikus nagu kalal, kui teda kandraamil seitsmendalt korruselt alla tassisime. Uldis liikus tagurpidi ees ja hoidis oma otsa kõrgel. Mina hoidsin oma madalal.

Uldisele oli pea usaldatud.

Mulle jalad.

Kandsime Mahmudi alla ja asetasime kiirabiautosse.

«Nüüd on rahu majas,» teatas Uldis tuppa tagasi tulles.

Tõsi. Meie tuppa enam kolmandat aspiranti ei pandud. Kõik laudad ja toolid olid meie päralt. Võisime häirimatult kodeerida, arvutada, matriitse koostada...

Mahmudi ei käinud me kordagi haiglas külastamas.

... Mõlemad mu pojad on tedretähnised ja veidi punakate juustega. Kui neil poleks siniseid näivseid silmi ja kui nende ilme, kui nad potil

istuvad, nii väga ei sarnaneks minu omaga, siis võiks arvata, et nad on lätlased. (Lapsena arvasin millegipärast, et kõik lätlased on punapead.)

Kinkisin oma potipildi äiaale, ja nüüd ongi Riia kesklinnas Baroni tänaval maja, mille ühe toa seinal, kõrvuti punaste küttide luitunud portreedega, istub potil Ilmar Kask, viieaastane «Eesti demokraatliku vabariigi» kodanik.

Äi on uhke sellele pildile, äi on uhke oma väimehele ja mul pole ühegi mehega eales olnud nii harmoonilist, sõbralikku vahekorda kui oma karuse äiaga, Saaremaa hülgeküti või Alutaguse ürgse alepõletaja võrdkujuga, mehega, kes oskab eesti keeles vaid ühte fraasi ja sedagi ei kõlba must-valgel kasutada. (Ta pole kunagi kuulnud, et olen kord oma toakaaslase kanderaamil trepist alla kandnud. Mu läti saatusekaaslane Uldis, nüüd edukas ühiskonnateadlane, on mind alati pjedestaalil hoidnud.)

Praegu vist istuvad Indrik ja Jaan vanaisa põlvedel, vaatavad televiisorit, mis vahelduseks mängib tummalt, ja mõtlevad sinna juurde välja oma dialoogi. Läti keeles muidugi.

Ei. Televiisorit nad enam ei vaata.

Nad näevad und. Võib-olla eesti keeles.

Meie peres on kõik alati suured unenägijad olnud.

... Mahmud kukkus eksamil läbi, sest ta ei suutnud mõista «abstraktse» ja «konkreetse» vahet.

Trepist kukkus ta alla seepärast, et tahtis neurasteeniliste tasakaaluhäirete ajal minna alumisele korrusele jalgpallimatši vaatama.

Mida ma võiksin Mahmudist oma äiaale jutustada?

Pidin seda peaaegu tegema, kui arutasime 1970. aasta rahvaloenduse tulemusi.

Mahmud suri viis aastat pärast seda, kui me ta trepist alla olime kandnud. Sain sellest teada täiesti juhuslikult.

Mahmudil polnud ühtegi last. Oma peres oli ta üheteistkümnendana sündinud ja neljandana surnud.

... «Kes on Mahmud?» küsis Velta.

«Araablase Kristus,» vastasin.

Veltale oli tundunud, et ma unes Mahmudi nime mainisin. Võisin seda tõesti teha. Meie alateadvuse teed on imelikud.

... Meenub idamaine unistav, nagu hõõgav meloodia. Mahmud istub oma sõpradega kükakil eeskojas vannitoa ja WC vahel ning laulab. Kuigi ma teda ei näe, kujutlen tema pilukil silmi, ümarat, veidi ettesurutud lõuga...

Teoreetiliselt võttes oleksin pidanud teda armastama. Oskar oli mulle idamaa kultuuri juba ülikooli ühiselamus Tiigi tänaval lähedaseks teinud.

Aga ma ei armastanud Mahmudi. Ma vihkasin oma elusituatsiooni tervikuna ja Mahmud oli lihtsalt selle kõige käegakatsutavamaks, konkreetsemaks osaks kujunenud...

Ma põlgasin tol ajal sotsioloogiat, seda moodsat pseudoteadust, äpardunud tegelaste ja karjeristide pelgupaika. Kui Uldisega anketeerimas käisime, tarvitasime vaid väljendeid: «almust manguma», «kirikutrepil kätt välja sirutama»... Võltsisime suure mõnuga oma küsitluste tulemusi. Fantaseerisime. Mõtlesime ise vastuseid välja... Koostasime

väärtusorientatsioonide ja elu mõtte skaalasiid.

... Lembit Vaar oli teinud mulle sotsioloogia aspirantuuri astumise ettepaneku mõni nädal pärast meie esimest jutuajamist: «Spekulatiivsed ja kirjeldavad humanitaarteadused on pankrotis...» arutles ta. «Lähemal aastail meile vanema ajaloo tarvis uusi vahendeid ei anta... Tulemas on täpsete meetodite ja utilitaarsete uurimiste ajastu... Eriti perspektiivne on sotsioloogia... See läheb praegu igal pool läbi... Miks mitte asuda paariks aastaks Moskvasse... Statistilisi meetodeid sa valdad, poissmees ja muidu erksa peaga... Kaitsed ära, avame sulle sektori.»

Lembit Vaar rääkis tulevikust, nagu oleks see olevik või koguni juba lähim minevik. Aga sealjuures polnud ta pigilind. Tal oli oma kaadripoliitika: talle meeldis inimesi teha, ta pistis mulle sotsioloogia nagu marssalikepi pihku. Selleks oli ta liiga enesekindel, et karta kepiga kord ise vastu pead saada...

Mis mul siis muud üle jäi, kui kepp põue suruda.

«Kutsumuse järgi töötada või tunnete järgi elada pole minu osa,» mõtlesin tookord.

Vaatasin nüüd suvila juurest üle heki itta — ja siiski pole avarust. Tihnikud, suvilate õunaaiad. Pole lagendikku kaugete tulukestega, pole huilgavat vedurit... Põhjamaisesse taevaletusse ei tõuse isegi tuli-kuumal suvel fatamorgaanasiid...

— «1927. aastal sain ülesande viia diplomaatiline post Kabuli... Teekond kulges üle Hindukuši mägede... Need on pimestavalt sini-sed... Ja põhjatu kuristikul kohal pimedal rajal liikudes on tunne, et sina seisad paigal, aga mäed ujuvad... Isegi hobuse võbelevad, pingul musklid ei räägi teekonna raskusest, vaid hoopis millestki muust... Lased ohjad lahti ja usaldad end täielikult looduse hoolde... Ja vaat, Tšarikari asunduse juures...»

Seda jutustas minu äi, üleliiduliselt tuntud personaalpensionär Jānis Briedis, kes ilmus minu ellu alles seitsme aasta eest päikesepaistelisel hommikul Majori määndide all... Aga ma pean selgusele jõudma selles, mis oli enne seda sündmust...

... Jajah. Ei saa öelda, et ma omal ajal poleks ajalugu armastanud. Kõige vähem muidugi nende statistiliste meetodite pärast. Kvantitatiivne töö, juba selgeks saanud asjade täpsustamine oli mulle alati vastumeelt. Minu paradoks seisnes selles, et olin matemaatikas andekas, aga mind pole kunagi huvitanud uurimise metoodika ega tehnoloogia. Keskaegset asustuslugu ei valinud ma oma esimese väitekirja teemaks sugugi mitte sellepärast, et mulle meeldis arvutada, korrelatsioon- ja faktoranalüüsi teha, nagu üldiselt arvati, vaid hoopiski millegi muu pärast... Ei oska seda muud veel tänagi täpselt («operatsioonalselt», ütlesid sotsioloogid) seletada.

Mind köitsid ajaloo globaalsed seosed (püüdsin lülitada Liivimaa vallutamist ristsisõdade üldisesse kontseptsiooni, vaatlesin seda Friedrich Barbarossa seisukohast), globaalsed seaduspärasused (võrdlesin Jüriöö ülestõusu Wat Tyleri ülestõusuga). Püüdlesin varjatud tendentside, drastiliste situatsioonide, hüpoteeside ja kujundite poole...

Mulle tehti kiiresti selgeks, et sellist ajalugu ei nimetata teaduseks.

See kuulub teise žanrisse. Aus ja õige ajalooteadus tegeleb adramaade väljaarvutamisega, uute allikmaterjalidega. Tõsine ajaloolane istub arhiivis ja otsib. (Mäletan seda suursündmust, kui ühel mu kolleegil õnnestus kolmeaastase otsimise tulemusena leida senitundmatu ürik, mis mingi 28. märtsil 1709 Liivimaa pinnal peetud lahingu nihutas 20 km läände ja 3 päeva hilisemale ajale.)

... Just siis olin teinud ka ühe oma elu suurima lolluse: olin tootmisnõupidamisel ajalooteaduse mitmežanrilisusest rääkinud. Muu seas püüdsin kuulajaid veenda, et Eesti on vaid väike osa univerversumist, et vaevalt sel väikesel Baltikumil lapikesel ajalugu üldse kunagi iseseisvalt on kulgenud... Ettevaatamatult olin Tarle «Napoleoni» ja «Talleyrand'i» kui eeskujude väärivaid uurimusi maininud...

Raudpea tunnistas mu seisukohad arvestatavaiks. Tarle oli ju akadeemik, riikliku preemia laureaat ja igale nõukogude ajaloolasele kahtlemata eeskujuks... Ka ei või me eesti rahvast teistest paremaks pidada...

Minuga ühes toas istuvad töökaaslased leidsid, et ma pole mitte ainult kohtlane teaduserott, vaid ka pugeja, ja kellegi kõrvaltoas töötava vanema seltsimehe näpunäidete peale juhtisid nad Raudpea tähelepanu nagu muu seas sellele, et minu töös (mis hiljem dissertatsiooniks tahtis kujuneda) olla 64 korda tsiteeritud üht Hamburgis elavat kunagist eesti kodanlikku ajaloolast.

Järgmisel tootmisnõupidamisel («letutškal», nagu meil neid koosviibimisi nimetati) palus direktor, et ma oma seisukohti täpsustaksin.

Otsustasin anda täislahingu. Kõigepealt selgitasin, et seltsimees direktor pole minust mitte päris õigesti aru saanud. Kui ma rääkisin vajadusest Eesti ajalugu Euroopa üldise sotsiaalse arengu protsessi lülitada, siis ei pidanud ma silmas mehaanilisi vastastikuseid mõjusid, vaid seda, kuidas üldised seaduspärasused erinevais geograafilistes piirkondades spetsiifiliselt avalduvad. Selleks aga, et seda spetsiifikat tabada...

Sel kohal pani nirginäoga naisterahvas, instituudi tolleaegne teaduslik sekretär, direktori ette lauale paberi, mille ma ära tundsin — see oli mu hilinemiste ja tööluuside lugu.

Püüdsin veel selgitada, et kui Karl Marx analüüsis tööliklassi olukorda Inglismaal, siis ta ei piirdunud...

Nirginägu tõusis direktori kõrvalt ja lahkus ruumist.

Äkki tundsin, et ma ei suuda edasi rääkida. Mind vaatasid saalist mõned üksikõiksed silmapaarid. Enamik kas jutles omavahel, silmitses hajameelselt oma sõrmeküüsi... Tagumistes ridades mängiti taskumalet. Keegi üritas käratult ajakirja lehekülge pöörata...

Vaid mu teaduslik juhendaja, väike kuulmisaparaadiga mehike, jälgis mind kasvava rahutusega.

«Ühesõnaga... Ma tahtsin öelda, et marksistlik analüüs eeldab aja-loomähtuste vaatlemist kõige laiemates kontekstides...»

Jäin totralt seisma presiidiumilaua kõrvale nagu koolipoiss, kes eksamil ootab lisaküsimusi.

Pärast mõõdukalt pikka pausi tõstis direktor pilgu paberilt.

«Seltsimees Kask, kes teie arvates meie instituudis marksistlikke uurimismeetodeid ei tunnista?»

«Ma ei väida, et meil neid ei tunnistata. Ma tahtsin vaid selgitada, et...»

«Nimetage konkreetset mõni meie instituudi väljaanne, mille kohta kehtib teie kriitika?»

Nüüd olid kõigi pilgud pööratud minule. Isegi meie toa Anne, igavene lauluümiseja, lõpetas heegeldamise ja vaatas mind ähmi täis silmadega. Alles eile olin talle selgeks teinud, et tema töö Kolavere kaasaegsetest rahvakommetest pole isegi humoreskina tõsiselt võetav...

«Ma rääkisin üldisest metodoloogilisest printsiibist,» laususin kohmetult.

«Selge!» ütles direktor ja tõusis püsti. «Kas keegi soovib sõna?»

Keegi ei soovinud sõna. Mu juhendaja niheles, kuid jäi siiski vait.

Direktor rääkis kriitika ja enesekriitika tähtsusest; sellest, et kasu toob vaid konkreetne kriitika, asjalik ja seltsimehelik kriitika, mis abistab meid meie ühises ürituses. Minu nime ta kordagi ei maininud, minu tööluusidest ja hilinemistest juttu ei teinud.

Tootmisnõupidamine lõppes aukirjade kätteandmisega hea töö eest šeflusaluses sovhoosis. (Selleks oligi Nirginägu minu sõnavõtu ajal lahkunud, et uuesti ilmuda aukirjade pakiga.) Teadsin, et ka mulle oli aukiri välja kirjutatud, kuid minu nimega aukirja ei eksisteerinud enam.

Pärast tootmisnõupidamist tõmbas juhendaja mu koridori varjulisse nurka.

«Ilmar, kuidas te võite nii elementaarseid vigu teha!»

«Ega ma enam sõna võta...» vastasin löödult.

«Teie sõnavõtus oli palju õigeid seisukohti, aga kas te olete tõesti unustanud, et teose «Töölisklassi olukorrast Inglismaal» kirjutas Friedrich Engels...»

Tõsi. Esinemisärevuses olin nimed segi ajanud.

«Jutt polnud ju konkreetsest tööst, vaid marksismist,» püüdsin ennast välja rääkida.

«Just selles ongi teie eksimus. Seisukohad seisukohtadeks. Nende üle võib vaielda, aga kui te Friedrich Engelsi Karl Marxiga segamini ajate, siis on see viga... Elementaarne kirjaoskamatus.»

Nii see on. Ülikoolis eksamil ütlesin kogemata «Kaks sammu edasi ja üks samm tagasi» ja kukkusin läbi.

«Mida ma peaksin nüüd tegema?» küsisin.

«Minge vabandage,» õpetas juhendaja. «Pidage t e m a g a nõu. Talle meeldib, kui temalt nõu küsitakse. Rääkige oma raskustest.»

«Millistest raskustest?»

«Jutustage, kui raske on aastakümnete jooksul kuhjunud valede lademest läbi murda. Rääkige oma tööotsingutest.»

«Sellest ma ju täna rääkisin.»

«Rääkige teises koodis. Rääkige, kui raske on vabastada meie rahva vanemat ajalugu Paul Karstenbergi ja temataoliste võltsinguist.»

Tähendab, vaene mees on minu pärast juba kohvil käinud. Kohe alistunud. Vabandanud. Mind sellega päästa püüdnud, et ma Hamburgis elava Paul Karstenbergiga võitlesin.

«Mitte Paul Karstenberg ei takista meie instituudis töötsimist,»

laususin poisikeseliku trotsiga, «vaid intellektuaalne piiratus ja kasar-murežim.»

Juhendaja vaatas mind alt üles, leplikult ja kaastundlikult. Tema kaugenägelikud, prilliklaaside paisutatud kumerad silmad määgisid. Kogu tema olemusest õhkus soovi olla vagur ja pisike, teha ennast veelgi väiksemaks kui looduse poolt antud...

«Olge ettevaatlik, Ilmar,» manitses ta kurvalt. «Ärge laske endast näidet teha, mille varal teisi kasvatama hakatakse.»

Tundsin, et ta soovib mulle siiralt head, et ta omamoodi armastab mind. Ta oli mind mitu korda avalikult kiitnud kui väga lootustandavat, uurijahingega ajaloolast, ainukest noort spetsialisti meie instituudis, kes suudab lugeda gooti kirjas alamsaksakeelseid allikaid...

Lubasin minna direktori juurde ja end kõiges süüdi tunnistada. Vabatahtlik süütunnistus mõjub alati pehmendavalt. Pole ju tähtis, kas sa tegelikult süüdi oled või ei ole.

Kahjuks ei jõudnud ma ise end süüdi tunnistada. Jäi puudu otsusekindlusest ja teotahtest. Kord tuli direktorit liiga kaua oodata, kord ei soovitatud tema jutule minna, sest tal valutavat pea, kord polnud minul pihitimise meeleolu...

Nii möödus kaks nädalat ja siis oli juba hilja.

...Minu kasvatamine algas väikesest paberilipakast direktsiooni teadete tahvil. Seal võis lugeda, et nooremat teaduslikku töötajat Ilmar Kaske karistatakse valju noomitusega töödistsipliini regulaarse rikkumise pärast. Viieteistkümnennda kuupäeva teenistus arvatakse tema palgast maha.

Kurioosum seisnes selles, et just viimased kaks nädalat olin tähelepanelikult täitnud kõiki formaalsusi. Olin iga päev kell 8.00 oma nime tabelisse kandnud ja kell 17.00 tabelist välja kandnud. Olin iga päev kannatlikult oma laua taga istunud ja näo teinud ja näo oleks meie toas võimalik töötada. Olin kaks korda reede pärastlõunal nädalaaruande koostanud ja selle Nirginäole esitanud. Viieteistkümnennda kuupäeval olin täpselt kell 7.53 tööle ilmunud. Mul oli arvude peale hea mälu. Ma ei saanud eksida.

Läksin õiendama. Mulle tõestati, et viieteistkümnennda kuupäeval mind tööle ei olnud. Käskkirjas on jutt mitte selle, vaid eelmise kuu viieteistkümnenndast.

«Käskkirjas on kirjutatud ju praegune kuu,» püüdsin selgitada.

«Te soovite, et teil ka eelmise kuu viieteistkümnennda kuupäeva palk maha arvatakse?» küsis kaadriosakonna töötaja ja vaatas mind üle prillide nagu napakat.

Vabandasin, et olin teda tülitanud.

Järgmisel tootmisnõupidamisel tegi Nirginägu meie kollektiivile teatavaks, et ta on pettuse ohvriks langenud. Ilmar Kask varjab oma instituudiväliseid (just nimelt instituudiväliseid) sissetulekuid, käib vargsi tööajast tasulisi loenguid pidamas.

Olin tõesti teaduse levitamise ühingu liinis kaks loengut pidanud. Ühe eest oli mulle, nagu nüüd selgus, instituudi aadressil rahakaart laekunud.

Kui mult küsiti, mis mul selle asja kohta öelda on, vastasin: mitte midagi. Absoluutselt mitte midagi. Mõtlesin umbes nii — kiusake ja

narrige mind nii palju kui tahate, ma ju tean, et mul on õigus, et varem või hiljem panen väitekirja lauale, tõestan, et olen töötanud, uurinud, vaeva näinud, tõestan, et kõik need distsipliinist kõrvalehiilimised olid vajalikud selleks, et normaalsetes tingimustes töötada...

Ma arvasin, et kui köidan oma kirjatöö sinisesse kalinguri ja nime-tan dissertatsiooniks, siis jääb see nimi tingimata kõitele külge. Aga sinine raamat, mis kaalus 2 kilo ja 210 grammi (tüdrukud olid ta ära kaalunud) ja mille bibliograafiline osa sisaldas 317 nimetust (Munamäe kõrgus meetrites), osutus fatamorgaanaks. Teda polnud kunagi olemas olnudki. Kõik puha Illu fantaasia.

Midagi oli siiski olemas olnud.

Kui direktor pärast teist infarkti jälle instituuti ametikohuste täitmisele asus, tõi ta kohe esimesel tootmisnõupidamisel hoiatava näite kellegi noore ajaloolase kergekäelisusest (nime ta ei maininud), kes olevat sellise töö kirjutanud, mille järgi võib kodanliku natsionalisti Paul Karstenbergi teoseid sõna-sõnalt taastada. «Just nii, nagu kesk-aegsete traktaatide järgi taastatakse vanu kreeka autoreid,» lisis ta päris vaimukalt.

Mis tähtsust oli sellel, et ma Paul Karstenbergist diametraalselt vastupidistele seisukohtadele tulin. See ei puutunud asjasse. Direktor ütles, et mul ei ole dissertatsiooni, ja järelikult polnudki. Niisuguste asjade üle ei vaielda.

Kahe kuu pärast minu koht feodalismi sektoris koondati ja mulle anti valida — kas instituudist lahkuda või minna üle kõige uuema aja sektorisse.

Mis valija ma enam olin.

Läksin üle, kuhu viidi.

Käisin instituudis ringi nagu kuutõbine. Tihti takerdusin lauanurkade taha, komistasin koridoris arheoloogilistele leidudele — kivist ristidele ja puuslikele.

Kord libisesid mul seejuures prillid ninalt. Tegin abitu liigutuse nende püüdmiseks, aga andsin vaid neile hoogu juurde. Kivipõrandal purunesid mõlemad klaasid.

Korjasin killud peo peale ja näitasin sektorijuhatajale, vanemale, suurte hülgesilmadega naisterahvale (ta põdes struumat). Naine uuris tähelepanelikult kilde ja küsis, kas ma ikka kõik killud korralikult üles korjasin, inimesed käivad meil lahtiste sandaalidega ja mõni võib endale killud jalga astuda.

Selgitasin, et ilma prillideta ma töötada ei saa, vahest võiks mulle vaba päeva anda.

Hülgesilm teatas, et see on liiga tõsine küsimus iseseisvaks otsustamiseks, mingi ma direktori juurde.

Direktor vaatas klaasipuru mu peopesal ja lausus põlglikult: «Eks mine, kui silmad ilma prillideta ei võta. Arukal inimesel peaksid tagavaraprillid kaasas olema...»

Apteegis tellisingi igaks juhuks kaks paari klaase miinus kuus. Minu hädast saadi aru ja lubati prillid sama päeva õhtuks valmis teha.

Kõik mu meeled hõiskasid — minu käsutuses oli terve prillideta

päev. Terve päev vabadust! Impressionistlikku, tuhmide kontuuridega vabadust!

Astusin trammi ja sõitsin Kadriorgu.

Jalutasin varjulistel alleedel. Seisatasin tiigi ääres, hingasin mõrkjasmagusat vabaduse õhku ja nautisin valgeid laike veepinnal.

Luiged ujusid lähemale.

Kahjuks polnud mul nende jaoks kaasas toidupoolist.

Otsin portsjoni vahveljäätist.

Juba oligi kogu pritsiv ja solistav valge kobar võitlemas jäätisetükkide pärast.

Kadriorust läksin jala Piritale.

Värske tuul silitas põski, meri kahises rahustavalt.

Tallinna siluett oli üksnes aimatav; nägin seda rohkem kujutelmaks kui tegelikult.

Täistuubitud, kärarikkast supelrannast möödusin läbi metsa suures kaares. Kui jälle merele lähenesin, käis sillerdav riba päikest minuga kaasas. Kajakad laulsid pea kohal. Kui vaatasin üles, segunesid nad valgete pilvekägaratega.

Käärisin püksisääred põlvedeni ja astusin merre. Liikusin vees solistades edasi. Adrukamakad jäid päkkade külge... Päikese ümber kumas suur tuhm rõngas nagu ümmargune vikerkaar. Männimetsa hõng segunes adrulõhnaga. Vabadustunne muutus käegakatsutavaks, kombatavaks, ümbritses mind igast küljest.

Sammusin ja sammusin, panemata tähele, mis mu ümber sünnib.

Lõhnas kibuvitsa järele.

Kuulsin kilkeid ja hüüdeid.

Algul ma ei taibanud, et kiljumine on kuidagi minuga ühenduses. Esimene hele karjatus tuli poolviltu selja tagant, siis tõusis kisa pea-aegu otse jalge eest.

«Kiimaline tuli!»

Jäin seisma ja püüdsin aru saada, mis seal põõsaste vahel liigub.

«Kiimaline kotti!» röögiti juba mitmelt poolt.

Põõsastest eraldusid roosad laigud ja hakkasid nihkuma minu poole.

«Vaata, vaata, kui enne näinud pole!» röökis kõige tumedam ja kogukam laik.

Astusin sammu lähemale.

Nüüd taipasin. Mind ümbritsesid juba aastates, rippuvate rindadega alasti naised.

Esimene hoop märja rätikuga sadas otse lagipähe, siis visati näkku peotäis liiva, keegi rebis küüntega õla veriseks...

Raputasin end suure vaevaga lahti ja pistsin jooksu metsa poole, naistesumm järel.

Silmad olid liiva täis.

Ma ei näinud midagi.

Kukkusin mudasesse kraavi ja jäingi sinna lebama. Polnud mingit soovi üles tõusta. Hetkeks tundus mulle, et näen und.

Lõpuks ajasin end upakile ja tõusin püsti. Mind ei takistatud. Naistesumm kraavikaldal vaikis. See oli hirksam kui kiljumine.

«Ma olen lühinägelik... Miinus kuus,» püüdsin selgitada.

«Binokli viskasid põõsasse?»

«Mul läksid täna hommikul prillid katki... Seepärast tulin jalutama...»

Kostis mitu naeruturtsatust.

«Tahaks niisuguse mammat näha,» ütles keegi.

Eemalt kostis vilet.

«Nüüd tuleb luuaga tänavat pühkida,» sõnas üks. «Ehk läheb himu üle.»

Ilmus punase käesidemega vanamehekonts ja hakkas mind kuhugi talutama.

Kolm naisterahvast, kes kitlid olid selga jõudnud tõmmata, järgnesid meile.

«See tolgendab siin iga päev,» selgitasid nad korralvurile. «Ei tea, kes küll niisuguseid ülal peavad.»

«Ma töötan Teaduste Akadeemias ja sattusin siia täiesti juhuslikult.»

«Võib-olla oled koguni minister,» nõokas üks naistest.

«Akadeemias peaks ikka lugeda oskama,» arvas teine.

«Vaadake kviitungit, kui ei usu... Prillid on mul apteegis...»

Kõige agressiivsem naine (ilmselt tema käest sain kääterätikuga nagu nuudiga vastu pead) rebis mu sõrmede vahelt paberilipaka, kortsutas kokku ja viskas metsa.

«Aitab lollitamisest! Seekord lähed kinni.»

Valvuriputka juures ootas meid juba külgkorviga mootorrattaga militsionäär.

Punase lindiga vanamees, kes kogu tee vait oli olnud, viitas nüüd posti külge löödud sildile.

Läksin lähemale ja lugesin: «Naiste paradiis. Meestel sissekäik keelatud.»

Tundsin vaistlikult, et minu ainuke pääsemislootus on militsionäär, noor linalakk poiss. Ilmselt oli tal väga palav, mütsi hoidis ta käes ja pühkis taskurätikuga laubalt higi.

«Seltsimees miilits, on juhtunud arusaamatus,» ütlesin. «Ma sattusin... suletud territooriumile (püüdsin ametlik olla) täiesti juhuslikult, mere poolt...»

«Kuidas mere poolt?» küsis linalakk rangelt.

«Ma jalutasin Kadriorust jala Piritale ja Piritalt mööda mereäärt edasi...»

«Kuhu te minna tahtsite?»

«Ma ei tahtnud kuhugi minna. Ma jalutasin.»

«Koostage protokoll ja loral lõpp!» kamandas roosilises kitlis naine.

«Esitage isikut tõendav dokument!» nõudis militsionäär.

Mul polnud muidugi ühtegi dokumenti kaasas.

«Apteegikviitung, millega oleksin saanud tõestada oma lühinägelikkust, visati metsa.»

«Dokument... dokument...» kordas militsionäär. Tunnetasin, et ta on muutunud valvsaks.

«Mu nimi on Ilmar Kask... Töötan humanitaarteaduste instituudis... Seda peaks saama telefoni teel kontrollida...»

Teadsin, et varem või hiljem jõutakse nagunii selleni. Parem juba ise üles tunnistada.

Linalakk muutus jällegi lahkemaks. Inimene, kes sellises situatsioo-

LEMBIT KIVISAAR

nis avalikult oma nime teatab, pole vististi päris suur kurjategija. Pealegi on olukordi, kus mehed justkui kokku hoidma peaksid...

Naised ka nagu leebusid.

«Silmad teisel pori täis... Ehk laseme minna,» lausus keegi.

«Las läheb,» otsustas ka naine, kes mulle käterätikuga vastu pead andis ja kviitungi metsa viskas. «Ega ta meil tükki küljest võtnud.»

«Telefon on putkas,» juhatas punase lindiga väike vanamees.

«Ühenda meid oma instituudiga!» käsutas militsionäär. Hetkeks tardusin. Oleksin jälle tahtnud kraavi põhjas lamada ja unustada maailma olemasolu.

Teadsin kõiki instituudi telefoninumbreid peast. Millist neist valida? Millisest telefonist vastatakse: «Siin kuuleb humanitaarteaduste instituut.» Sellest vist piisanuks.

Valisin kaadrite osakonna numbri.

«Siin räägib Ilmar Kask. Kinnitage, palun, seltsimehele, kes teiega rääkima hakkab, et ma töötan meie instituudis.»

«Telefoni teel me instituudi kaadrite kohta teateid ei anna.»

Plõks ja lühikesed tuututused.

Kui helistaks meie tuppa? Nii sead nüüd tüdrukud ka ei ole, et salvavad maha mu lühinägelikkuse fakti.

Valisin numbri. Pikad tuututused. Siis plõks ja lühikesed tuututused.

Kahtlusering mu ümber hakkas jälle koomale tõmbuma.

«Ah, kuradile!» otsustasin äkki ja külm ükskõiksus valgus üle kogu keha: valisin direktori otseühendusnumbri.

Keegi ei vastanud.

Taipasin, et minu helistamine oli veninud talumatult pikale.

Valisin Nirginäo numbri.

«Halloo!» kuuldus kauge hää.

«Teiega räägib Ilmar Kask... Täna hommikul purunesid mul prillid ja direktor andis mulle vaba päeva. Olge nii kena ja teatage seltsimehele, kellele ma telefonitoru üle annan, et töötan meie instituudis...»

«Mind ei ole direktor sellest informeerinud,» kostis teadusliku sekretäri vaevukuuldav hää.

«Praegusel juhul ei oma tähtsust mitte niivõrd fakt, et ma vaba päeva sain, kuivõrd asjaolu, et ma töötan humanitaarteaduste instituudis ja kannan prille. Oleks vaja tuvastada vaid see fakt. Kui tohib, ma annan toru üle miilitsatöötajale...»

«Teiega räägib valvemiilits Veerma,» alustas linalakk energiliselt. «Me pidasime kinni kodanik Ilmar Kase, kes väidab, et ta töötab teie instituudis... Nii et töötab! Tundemärgid?...»

Minu välimuse kirjeldamine kestis terve igaviku. Linalakk jälgis mind silmanurgast ja noogutas nõusoleku märgiks pead.

«Nii et ilma prillideta ta meest naisest kolme meetri kaugusel ei erista?... Ei, ma mõtlen riietamata meest riietamata naisest...»

Kujutlesin, kuidas Nirginäo terav nina muutus veelgi kiiljamaks: väikesed, teineteisest eraldi seisvad lumivalged hambad hakkasid kiiremini liikuma. Ma ei suutnud ainult kuidagi kujutleda, mida ta võis militsionäärile nii pikalt seletada.

«... Naistele supluseks eraldatud territooriumil...» selgitas milit-sionäär.

Lõpuks oli vahejuhtum ammendatud.

«Sõidutage ta ise linna,» nõudsid naised. «Kuhu ta selliste riietega läheb.»

Istusin külgorvi ja tundsin, et olen väga väsinud.

... Sukeldusin tagasi oma suvila õuele.

Paradiisi Illu hingas nüüd mu kõrval teises lamamistoolis. Ta prilli-klaasil märkas sinna kleepunud imetillukest ööliblikat. Tema pelgli-kult pilklevate silmade vaade kinnitus põlvedele asetatud kätele.

Tundsin äkki midagi hingeliigutuse taolist... Kas jätkaks sinuga, poisu, ühist teekonda läbi möödaniku? Seisaksime sinuga ooteruumi-des, täidaksime formulare, kuulaksime moraaliestleid...

Võib-olla lugeda sulle Leenu Siimiskeri kirjutist «Küpsusest, küpse-misest, küpsetamisest?» Võib-olla meenutada sulle, et K. J. Petersoni elutee katkes kahekümne kaheselt, Petõfi langes 26-aastaselt, Ler-montov 27-aastaselt...

Aga lamamistool mu kõrval on jällegi tühi. Illu ei saa ju lehada lamamistoolis. Illu pole ju 39-aastane instituudi direktor Ilmar Kask. Illu ei söandaks end ialgi mõnusa raksatusega, vabalt ja lodevalt lama-mistooli heita. Illu poetab end tooliservale, istub, jalad konksus istme all, selg kühmus, pilk eesistuja seljal.

Illu on noorem teaduslik töötaja, ilma kraadita. Leenu Siimisker lohutab teda sellega, et Sophokles kirjutab «Kuningas Oidipuse» 70. eluaasta ringis, Dante oma «Jumaliku komöödia» 66-aastaselt.

Võib-olla kirjutab Dante oma teose just nooremaile teaduslikele töö-tajatele? Igal juhul kaks päeva pärast prillide purunemise lugu kingiti Illule «Jumalik komöödia».

Algul nihutas Illu raamatu kõrvale, arvas, et see on eksikombel tema lauale sattunud, siis kergitas hajameelselt kaant ja luges tiitel-lehelt: «PARADIISI ILLULE».

Ah sellepärast valitses toas selline vaikus, sellepärast polnud isegi ventilaatorit käima pandud, hommikust kohvi keedetud, klatšijuttu puhutud... Tuba ootas. Tuba tahtis reaktsiooni näha, tahtis nautida vastristitu esimesi samme.

Vastristitu läks koos «Jumaliku komöödiaga» WC-sse, et see reoauku lasta. Enne otsustavat tegu jäi ta kõhklema: 20. sajandi klosetid pole «Jumaliku komöödia» vastuvõtmiseks ette valmistatud. Tekiks vaid uus pahandus.

27-aastane vastristitu hakkas nutma. Esimest korda viimase 15 aasta jooksul.

All õuel vehkis rohelistes tööriietes noormees kätega ja karjus midagi kraanajuhile.

WC uksele koputati.

Paradiisi Illu võpatas ja pühkis käeseljaga põskedelt pisaraid.

... Viie minuti pärast väljus ta peldikust, möödus pingpongimängi-jatest, teretas viisaka kummardusega oma endist juhendajat, kes talle juhuslikult vastu tuli ja ruttava inimese ilme kohe näole manas, kohendas teadete tahvlil ühte ripnevat paberit, astus oma tuppa, istus laua taha ja hakkas lugema Dante «Jumalikkude komöödiat»...

«Põrgu» esimene laul algas nii:

«Kesk meie elu vaevarikast rada
end leidsin keskelt metsa tumenevat,
kus õige tee mul tuli kaotada.»

«See olen mina ja ei ole ka,» mõtiskles Ilmar Kask kaksteist aastat hiljem palaval juuniööl oma suvila aias lamamistoolis lebedes.

Paradiisi Illu konutas vundamendiserval jaapani transistori kõrval ja luges väikeseformaadilist raamatut. Ilmar Kasele ei pööranud ta mingit tähelepanu.

«Aeg on täis saanud,» mõtiskles Ilmar Kask. «Teen selle viimase, otsustava sammu... avan kasti...»

Ilmar Kask tõusis püsti, ringutas, lülitas välja soiguva muusika, läks garaaži, käivitas automootori, ühendas juhtme akumulaatoriga ja vedas kuuri alla.

Süttis kollakas valgus. Tõrvapapirullide taga bensiinist lehkavate roguskite all pidi see olema — traadiga kinnimässitud papist kast. Võib-olla juba rottide õgitud, hiirte näritud? Võib-olla rõskuses hallitanud, haisema läinud? Võib-olla kihisemas putukaist?...

Kast oli kunagi olnud ilus. Riistast toodud bulgaaria päritolu kast sildiga «Pomorin».

Kümme aastat tagasi olin ta täitnud... Millega õieti? Kuidas seda nimetada, millega ma täitsin kasti, kuhu mahub kakssada karpi hambapastat?

Tööliste tehtu on toodang, talupoegade tehtu on saak, aga mis see on?

Harutasin traadi lahti, tõmbasin kastikaane irvakile. Kasti seest õhkus jahedust. Hakkasin tõstma paberipakke anumatele, torudele, telliskividele... Kummrõnga pitsituses rullid, poognad klambrite vahel, kolm sinist köidet ja lõputu hulk ruudulisi kladesid (olin kuni sotsioloogia perioodini armastanud kirjutada ruudulisele paberile).

Lõpuks jõudsin kasti põhjani ja panin kõige raskema kandami põlvedele. See oli üks eluperiood: aastad kakskümmend kaheksa ja kakskümmend üheksa.

Aastad «kakskümmend neli kuni kakskümmend seitse» (dissertatsioon!) kaalusid kaks kilo ja kakssada kümme grammi (ühes eksemplaris muidugi!), aastaid «kakskümmend kaheksa kuni kakskümmend üheksa» polnud ma veel kunagi kaalunud... Aga just neil aastail kasvav minus see tigidus, mis Moskvas ühiselamus kogu mu olemuse juhtmotiiviks sai.

Olin kaalumise hetke endale võimalikult raskeks teinud — sülem oli jämeda nõoriga kinni seotud. Võtsin naela otsast väikese sae ja nüsisin nõõri katki: sülem valgus mu põlvedele laiali.

Tundsin äkki erisugust ärevust. Midagi tagasipöördumatut oli tagasi tulnud. Aeg voolas tagurpidi.

Kunagi jutustas mulle üks noor poeet, et näeb teinekord iseennast iseenda vastas diagonaalselt üle toa teises nurgas istumas.

Mina istun iseenda põlvedel.

Noorem teaduslik töötaja istub direktori põlvedel.

LEMBIT KIVISAAR

Avan esimese, kõige pealmise ruudulise klade. Väljakirjutused. Konspektid. Tsitaadid. Märkused...

... «Sa tead,» küsiti Federico Fellinilt, «et Freud nimetas alateadvust sisemiseks võõrriigiks, justkui meie isiklikuks välismaaks. Mida sina sellest arvad?» — «Ma loen alateadvuse võrdlust välismaaga väga õnnestunuks,» vastas Fellini...

... «Kas teinekord ei juhtu, et just noored, kes kõigesse suhtuvad hoolimatult, avastavad kunstis uue?» küsiti Ingmar Bergmanilt. «Ei, sa eksid,» vastas Bergman, «kunsti viivad alati edasi suured kunstnikud, need, kes tasapisi lihvivad oma vanu võtteid ja kui vaja, loobuvad neist; need, kes lähevad edasi sisemise vajaduse sunnil, toetudes oma tohututele kogemustele... Kõik ülejäänud on erand.»

Ma ei suutnud leida oma sülemi algust. Mind huvitas kõigepealt just see, kuidas võis Paradiisi Illule midagi sellist pähe tulla. Minu isiklikus Ilmar Kase mälus polnud sellel mingit pidet.

Kino olen ma lapsest saadik armastanud. Erutust tulede kustudes, ümbritsevat anonüümset pimedust, muinasjutumaailma ekraanil... Seda ma mäletasin.

Aga millal, missuguse mõttekäigu tulemusena olin ma otsustanud hakata ise kino tegema?

Ei. Ei mäleta.

Seda, mis hiljem tuli, mäletan ma hästi. Aga algust? Ei.

Laviin läks veerema kuskil «Jumaliku komöödia» lugemise ajal. Hakkasin üha sagedamini võtma instituuti kaasa ilukirjandust. Matsin raamatud ajaloomaterjalide vahele, nii et osa leheküljest oli nähtaval, ja lugesin. Teinekord tegin käega liigutusi, nagu kirjutaksin, ja samal ajal lugesin, lugesin.

Ei mäleta, et oleksin õhtuti sageli kinos käinud.

Uduselt meenub jutuajamine minu ainukese tolleaegse sõbra Värdiga filmilikust mõtlemisest. Ta väitis, et ei suuda elavalt silme ette manada antiikset Kreekat. Silme ees hakkavad veerema õpikute ja monograafia leheküljed. Minuga toimus kõik teistmoodi — Vana-Kreeka oli kõigepealt film: panoraam üle templite ja skulptuuride, puutallaga sandaalides jalad amfiteatri astmetel...

Hästi mäletan, kuidas hakkasin kirjutama. Dilemma seisnes selles, et tööajast ju kirjutada ei lastud. Isegi sel juhul, kui tüdrukud poleks aeg-ajalt üle öla uudisklenud, millega ma seal oma laual tegeelen, poleks see võimalik olnud. Ventilator undas, ukсед paukusid, iga hetk võis nuut jälle üle pea käia...

Ei tea, millele ma rohkem energiat kulutasin, kas kirjutamisele või kirjutamiskoha ja -aja leidmisele. Vahetevahel õnnestus kaubelda raamatukogupäev, vahel sinine leht arstidelt välja meelitada... Ootasin teinekord palavikku nagu õnnistust. Igal hommikul kraadisinnast. 37,5° oli lunastus.

Aga need olid poolikud lahendused. Pärislahendus oli puhkus. Mõtelda vaid! Võib kuu aega järjest kirjutada! (Ka dissertatsiooni olin kirjutanud põhiliselt puhkeajast ja pühapäevadel.)

Võtsin puhkuse alati talvekuudel.

Külmaga on parem töövõime.

Külmaga on organismi kergem tahtele allutada. Just jaanuaris läk-

sin üle uuele režiimile — tõusta varahommikul, värskendada end kraani all külma veega, istuda kodus laua taha, töötada kolm tundi ja siis instituuti... Väsinult, hajameelselt, ükskõiksena ja tühjalt.

Ärati tirises mul filmikunsti perioodil täpselt kell 4 varahommikul. Magama heitsin öhtul kell üheksa.

Veel praegugi vajuvad silmad vahel kell üheksa kinni ja kell neli öösel tunnen imelikku rahutust.

... Veduri külge liibununa kihutame oranžikasse hämarusse. Käsi mingil ligasel konksul, kingatallad toetumas krobelsele ääri-äärisele... Nägu surutud viltu rinnale, et vihisev suits täielikult ära ei lämmitaks... Silmad kinni... Õlgadel raske seljakott, mis kisub tagasi allpool tühisevasse tühjusse...

Poisike hakkab kaotama teadvust. Jalad muutuvad kaalutuks. Kisub alla... Ja siis tuleb kaitsev haare; keegi sirutab välja oma käe, vajutab selle allpool seljakotti ümber mu piha; võib-olla lausub mulle julgustava sõna, aga seda on vedurimüra võimatu kuulda...

Sel hetkel kaotangi teadvuse.

... 1941. aasta sügis. Sakslased olid Kunda juures murdnud läbi Soome laheni. Viimane vedur piiramisrõngasse sattunud hävituspataljoni-meestega kihutab itta. (Vedur on muuseumieksponaat, esimene reis «Peterburi — Reval» aastal 1883, aga sel detailil pole tähtsust.)

Üheksa-aastane poisike oli vedurile upitatud ja põgenema pandud. Ja nüüd liibus ta veduri külge, kikivarvul ebaloomulikult väljasirutatud käega mingisugusest ebamäärasest rauaniblakast kinni hoides; paa-niliselt kartes, et see niblakas järele annab, mingiks hoovaks osutub, veduri katlast auru vallandab...

Püüdsin nüüd tagantjärele taibata selle kaitsva käe mõtet. Varjatud mõtet. Otsene mõte on ju iseenesest mõistetav. Mu isa oli langenud Maardu lähistel. (Kolm saksa tanki selja tagant, püramiidsete tankitõrjetõkete prõksumine roomikute all, «molotovi kokteil», mis põlema ei sütti... Aga ka sel detailil pole tähtsust.) Ema oli kuhugi kadunud. Isa võitluskaaslased ei võinud mind maha jätta.

... Tunnen, et kaitsev käsi pikeneb paremale kaitsvaks kehaks, inimeseks. Teadvus tuleb aegamisi tagasi. Püüan nuuksuda, aga see on võimatu. Püüan pead vasakult paremale pöörata, aga ka see on võimatu. Nii ei näegi ma mehe nägu, kes käe kaitsvalt välja sirutas...

Kujund öös (või udus? või koguni piki mereranda) kihutavast üksikust vedurist oli mind väga haaranud. Nii nagu kaitsvalt embav käsi pidi ta mind nüüd kriisihetkel tagasi hoidma langemisest, tusameelest ja meeleheitest. Kuid ometi hakkasin koos veduriga jällegi vajuma oma ajaloo sügavusse...

Algul ei kavatsenud ma temast teha sümbolit. Lugu vedurist pida- nuks olema vaid peategelase meenutus, üks neid ikka ja jälle tagasi- tulevaid kujutluspilte, mis koputavad tema südametunnistusele.

Arvestasin ka seda, et vedur on detail, mis ei kerki tavalise vaataja

Mõnevõrra ma küll kahtlesin kaitsva käe filmilikkuses. Käsi on rohkem kirjanduslik kujund. Ei saa ju näidata ekraanil käte soojust, survet, tuiklevat embust... Käed on kas sõnaline abstraktsioon või skulptuur.

... Veduri kihutamine punasesse signaaltulle hoiatas vaatajat millegi saatuslikult vältimatu saabumise eest. Veel kord näeb ta kaitsvalt ümber poisikese piha surutud töömehekätt, ja siis lajatakse lasud...

Kolm üksikut lasku sekundiliste vaheaegade järel. Võbelevad lepa-lehed. Teise lasu peale tõuseb vahtra otsast lendu vareseparv. Kolmanda tulistamise ajal teeb kaamera ringi üle puulatvade ja telefonitratatide ning laskub alla võsastikku.

Saksa mundris käsi viskab püssi mätaste vahele ja asub pükse kinni nõõpima...

Ja alles nüüd näeme, kuidas kaitsva käe haare ümber poisi piha nõrgeneb, kramplikuks värinaks muutub. Kuidas sõrmed mööda krobelist riiet allapoole libisevad...

... Stoppkaader vedurilt kukkuvast, kuulist rabatud mehest...

... Stoppkaader taeva taustale tardunud varestest.

... Stoppkaader kaugenevast vedurist.

Iialgi ei saa Toots (nii nimetasin stsenaariumi peategelast) teada, kes oma käe tema kaitseks välja sirutas... Hiljem ta taipab, et mees oli enesekaitseinstinkti vastaselt tegutsenud, polnud tema külge klammerdunud, polnud teda tühjusse kaasa tõmmanud. (Jah, nüüd juba mõistan muudki... Suudan ehk lahti mõtestada neid sisemisi motiive, mis mu alateadvusest selle kujundi esile tõid... Ka tean nüüd, millest see sisemine võpatus, kui Jānis jutustab: «... teiselt kaldalt kõlasid lasud...»)

Kaugenevale vedurile pidid järgnema tiitrid, mis meid otse praegusajal toimuvasse tegevusse sisse juhatavad. Esimesed stseenid kavatsesin esialgu argipäevastena: ühe tavalise instituudi tavalistes jututubades, siis aga tundsin, et pärast veduriloo pinget ei suuda ma laskuda tänapäeva asutuse siblivasse ükskõiksusse, et midagi on veel puudu...

Kujund vedurist ja kaduvast käest kippus oma volitusi laiendama, ta tungis mu ajus sellesse piirkonda, mis püüdis tegelda metafüüsiliste küsimustega, elumõtte otsimisega ja muu sellisega. (Teadsin ka kümne aasta eest väga hästi, et selle piirkonna peaks rahule jätma, sealt teistele inimestele, antud juhul filmivaatajatele, ülekanduv rahutus ei tööta autorile midagi head. Aga siiski andsin järele oma eksistentsialistlikule kihule ja püüdsin selles kujundis üksikinimest ajalooga ühte sulatada...)

Aga mis siis, mõtisklesin ma öises inspiratsioonituhinas, kui lasta pärast tiitreid (pealkirja suhtes oli mul mitukümmend varianti) veduril uuesti kaugusest läheneda, hõlmata kogu silmapiiri, kogu vaateväli! Ja me näeme uuesti raudhiiglase kere külge liibunud inimesi, aga juba täiesti erinevaid, eriskummalisi inimesi.

... Kotiriidest rändjutlustajaürbis Thomas Müntzer... Kräsus juustega, tuules lehvleva särgiga, valuliselt kinnipigistatud silmadega Aleksandr Puškin... Pikakasvuline, laiaõlgne Abraham Lincoln; Jeesus Kristus, sellisena, nagu nägi teda Juudamaa rõhutud rahvas; pare-

mat kätt Kristuse kõrval Giordano Bruno, poolsöestunud, nõoriga talje kohalt kokkutõmmatud surmamõisteturiis.

... Inimkobar raudsüdamiku ümber kihutab ajaloo kuumaastikul.

Tõusevad käed vibude, arkebuuside, muskettide, vintpüssidega. Külmad, ükskõiksed, halastamatud, elukutseliste palgasõdurite silmad sihivad... Lajatavad lasud...

Valgetes kinnastes duellandi Dantèsi väljasirutatud käsi on kõrvuti üleskääritud käisega eseslasest timuka käega...

... Valges rüüs Jeanne d'Arc liugleb vedurilt nagu ööliblikas ja vajub langedes maaga ühetasaseks.

... Kukerpallitades prantsatab kraavi servale Jemeljan Pugatšov.

... Automaadivalangust auklikuks muutunud ristiga Kristus vangub, vajub kogu raskusega Giordano Brunole ja teineteisest kramplikult kinni hoides varisevad mõlemad tühjusse.

Nüüd peategelane, kelle ma Tootsiks ristin, ärkab, tõmbab käega üle korratute, laubale kippuvate juuste ja jääb meile otsa vaatama nägemuse õudusest tumenenud silmadega...

Toots tõuseb püsti, pilgutab silmi ja ringutab. Avaneb vaade kõrgusse tõusvatele raamaturiulitele. Tundub, nagu ruumil polekski lage.

Ja nüüd toimub sündmus, mis Tootsi tänasesse tegelikkusesse lõplikult tagasi toob: ta käeseljale langeb veetilk. Ta võtab riulilt kummitõmbunud krobelistes seanahkköites raamatu, puudutab sõrmega hallitust selle serval ja peagi sammub ta piki raamatutest palistatud, lõputuna tunduvat koridori.

Läbi avatud akende on kuulda linnulaulu.

Väljas on suvepäev.

Maheda välimuse ja humanistisilmadega direktor (eesnimi: Volde-mar), valges särgis, lips ees, istub laua taga ja kirjutab, kui Toots kabinetti koputamata sisse astub. (Halastus! Olin täiesti unustanud, et juba kaksteist aastat tagasi püüdsin end kujutleda direktorina... Ja üldse olen peaaegu kõik unustanud... Kui keegi palunuks jutustada, mis nüüd stsenaariumis edasi toimub, ei suudaks ma seda teha... Ei mäleta. Pean lugema edasi...)

... «Vesi on kolmandasse osakonda jõudnud,» teatab Toots lakooniliselt ja paneb seanahkse köite direktori ette lauale.

Voldemar tõmbab ettevaatlikult sõrmedega üle hallitusega kaetud lehekülje ja lausub:

«Tuleb akt koostada.»

«Me kirjutame akte, aga raamatud hävivad,» ütleb Toots trotslikult.

Nüüd Voldemar muigab: ta on lahti mõtestanud raamatu ladinakeelse pealkirja.

«Jan Husi jutlused...»

«Seitsmeteistkümnenda sajandi trükis viieteistkümnenda sajandi kaante vahel,» täpsustab Toots.

«Muide, Husi jutlused on meieni jõudnud ainult tänu paavsti palganuhi salajastele üleskirjutustele...»

«Umbes sama lugu toimub ka meie raamatukogus,» jätkab Toots tõsiselt, «varsti saame oma fonde vaid nende kohta koostatud aktide alusel taastada...»

«Jah, lood on kehvad,» nõustub öelduga direktor. «Alles eile olin ma

rektori juures. Sel viisaastakul pole uue hoidla ehitamist ette nähtud...»

Koputatakse.

Astub sisse Inge, kooliõpilase vormiga sarnanevas lihtsās kleidis, kuklasse kuhjatud pingul soenguga noor naine. (Ah tema... Kohtumaja lumelõrtsist libe trepp. Mõte, kas ta vaatab tagasi või ei... Kõrgekontsaliste kingade tippimine... Asfaldile kleepunud pruunjad vahtralehed... Mis veel on pruunjad?... Mustlase silmad. Aga seda kõike ei saa stsenaariumis olla. Ei kohtumaja. Ei Mustlast... Aga direktor ju ometi oli!)

«Jälle ootab all see kirjanikulesk,» lausub Inge veidi aralt. (Jah, just nimelt «veidi aralt»...)

«Ütle, et meil pole ruumi. Fondid kasvavad uksest välja.»

«Tal pole neid raamatuid ka kuhugi panna.»

«Kus nad siis enne olid?»

«Enne olid elutubades. Aga maja pärandas kirjanik lastele, raamatud meile...»

«Aga meie ei saa raamatuid vastu võtta, sest ülikoolile on kehakultuur tähtsam kui vaimne kultuur,» fikseerib Toots selle loo moraali.

«Kas tõesti uue staadioni ehitamist eelistada raamatukogule?» küsib Inge veidi naiivselt.

Nii hakkab hargnema konflikt korruga mitmel tasandil, filosoofilisel ja olustikulisel, sotsiaalsel ja psühholoogilisel (nii arvasin ma tookord). Ühel pool inimese pisihuid, ametkondlikud argipäevasekeldused, kit-sas pragmaatilisus; teisel pool kohusetunne kultuuri ja mineviku ees, kõrged vaimsed kaalutlused ja tulevikuvisionid. Ühelt poolt alalhoidlane Voldemar, teiselt poolt novaator Toots. Vahelejäätmine elementaarsel tasandil (dissertatsioon eeskirjade kohaselt vormistamata, ohutustehnika ignoreerimine ja muu sarnane). Novaatori tagakiusamine. Eneseohverdamine. Raamatukogu konflikt staadioniga. See kõik segamini poolmüstiliste ajaloo retrospektiividega.

Asetasin stsenaariumipataka põlvedelt naelakastile, tõusin püsti, tegin mõne võimlemisliigutuse ja äkki tundsin, et heldimustunne on kadumas. «Tol ajal polnud veel kristusehipisid,» turtsatas minus eneseironia. «Muidu oleksin vist lasknud Tootsil juuksed õlgadeni kasvada ja naelutanud ta põlevale ristile.»

... Ühed on alalhoidlased, teised uuendajad. Esimesed on tingimata vaimselt piiratud, julmad, aga neil on võim. Teised on avara pilguga, heatahtlikud, ent neil pole võimu. Esimesed kehastavad süsteemi. Teised inimest.

... Ma käivitan auto. Libisen oma suvila õuelt ettevaatlikult sillale, siis keeran maanteele ja mõõdukalt kiirust suurendades jõuan neljakümne minuti pärast linna.

Korraks tõstan pilgu piki meie instituudi kõrghoone fassaadi üles. Teen seda lihtsalt niisama. Või siiski selleks, et kõrguse visuaalse haardega kogu oma vaimujõud eesmärgi saavutamisele koondada.

Siis sisenen lifti. (Kahjuks pole mul veel nii kõrget sotsiaalset staatust, et trepist jala ülestormamisega üldsusele imponeerida.) Ma väljun kuuendal... Ei. Neljandal korrusel. Sammun püstipäi, rõhutatult enesekindlal kõnnakul piki koridori. Keeran vasakule. «Muinasteaduste

sektor». Astun kipsi järele lõhnavasse kabinetti ja patsatan luba küsimata toolile.

Pastlapaar seinal võngub järsust tuuletõmbest. Mustlane vaatab mind sügaval asuvaist pruunidest silmadest tähelepanelikult ja tõsiselt.

«Seltsimees Laurson, mul tuleb teiega mõningaid asjaolusid kooskõlastada,» lausun pehmelt, püüdes heasoovlikult naeratada. «Nagu teile juba nähtavasti on teatatud, määratakse mind instituudi direktoriks... Sellega seoses kerkib päevakorralt ka asedirektori küsimus... Arvatavasti peaks teile selge olema, et instituudi teadusliku töö efektiivsuse tõstmise huvides oleks ka selles osas vajalik kaadrite ümberpaigutus.»

Paus. Naudin neid tuhmistuvaid, nagu kilega kattuvaid silmi, kõrgevat laupa ja laienevat haput võõndit huulte ümber. Talle pole ju keegi midagi teatanud.

«Nii. Ma kuulan teid,» lausub ta kuivalt.

Tunnetan temas tõusvat seda sisemist raevu, mida nii mõnus on jälgida, kui tead, et see hakkab vallandudes töötama sinu enda huvides.

Venitan pausi ja naeratan heatujuliselt.

«Seltsimees Laurson, olgem avameelsed,» sõnan lõpuks. «Me töötame selles asutuses kõrvuti varsti juba kaks aastakümnet... Meil on ilmselt kujunenud teineteisest teatud arvamus... Kas teile ei tundu, et me teineteist segame? ... Ehk oleks ausam, kui üks meist täna lahkusmisavalduse kirjutaks?»

Huvitav, kas ta kaotab nüüd enesevalitsuse, ütleb mulle otse näkku, mida ma väärt olen. (Ma tean ju väga hästi, mis minust siinpoolse koridoriotsa kuluaarides räägitakse.)

Ei. Ta ei kaota enesevalitsemist. Ta ootab, mida ma veel ütlen.

«Ma ei tee mingit saladust sellest, et üks esimesi samme, mida ma instituudi direktorina astun, on muinasteaduse sektori koondamine.»

Just täpselt nii tuleb end väljendada. Nende endi sõnastuses. Nagu reaalne tõlge akadeemilisest saksa keelest.

«Tahaksin teie tähelepanu juhtida sellele (Ihre Aufmerksamkeit darauf hinweisen...), et muudatuste vajadus instituudis on kõigepealt tingitud mõningate meie teadlaste ületamatust (... unüberwindbare...) kiindumusest möödunud sajandil estofiilsete baltisakslaste poolt kasutusele võetud uurimismeetoditesse...»

Nüüd on ta ennast kogunud. Hapu võõnd huulte ümber kipub jällegi moonduma üleolevaks poolnaeratuseks.

«Kas teile ei tundu, et me arutame küsimusi, mis meie kummagi kompetentsi ei kuulu?»

Ja nüüd langen ma tema silmis veel madalamale. Ma muutun labaselt häbematuks. (Teatud kindla sihiga muidugi, et ta mind veelgi enam alahindaks ja otsusest teada saades seda sügavamasse transsi vajuks.)

«Mis siis meie kompetentsi kuulub?» turtsatan ma rahvamehelikult. «Teineteisele roppe anekdoote jutustada või?»

Ta jälgib mind tähelepanelikult. Ootab.

«Ühesõnaga... Kuidas soovid... Ma tulin sind (eriti rõhutatud familiaarsus nüüd!) sõbramehe poolest hoiatama, et sa vastu ei punniks... Sind pannakse vabaõhumuuseumisse paika.»

Ta ei pööra minult pilku. Vaikib. (Mõne minuti pärast uhkustab ta omadele, et ei langenud odava provokatsiooni ohvriks. Et nemad saatsid selle... Te teate küll, kelle... Maad kuulama, meie kavatsusi välja nuhkima.) Tema sügaval asuvais täppsilmaades on absoluutne veendumus, et temal on õigus, et tema on tõeline teadusemees. Tema on ju oma kitsale spetsiaalsusele alati truuks jäänud, rahvalaule kirjeldanud ja sedelikesi katalogiseerinud. Kunagi pole ta ühest elukeskkonnast teise ümber asunud, vaatenurka vahetanud.

Tõusen tooli raksatades püsti ja lausun nagu muu seas, juba ruumist väljumisel:

«Kuule, lips pane õigeks... Ta on sul vasakule ära vajunud.»

Ta käsi võpsatab, aga ei kerki. Lips on tal ka sellise kuumusega tingimata ees. Ta ei saa teisiti. Ta peab klanitult riides olema.

Sulen ukse. Ei. Jätan praokile. Las ta ise tõuseb laua tagant ja paneb ukse kinni.

«Kes meist süsteemi kehastab, kes inimest? Kes meist on tagurlane, kes eesrindlane?»

Stsenaariumipatakas naelakastil vaikib.

Nüüd kuulen, kuidas Mustlane oma kabinetiukse suleb. Kaunis kärealt, aga siiski mõistaandvalt valjusti.

Laskun kolmandale korrusele, astun sisse raamatupidamisse. Lasen vormistada akti Värdi kulutuste kohta raalile, annan korralduse tema palk kinni pidada. Ja siis alles tõusen kuuendale korrusele, avan polsterdatud ukse, lähen omade juurde... Ahjah, enne veel tellin Reedalt, juba minu sekretärilt, kaugekõned Moskvasse ja Riiga ning pilgutatan talle silma. (Ausalt öelda peaks ta oma miniseeliku natuke pikemaks laskma teha, aga noh... kombevalvuriks ma selles asutuses küll ei hakka.)

Vaar astub mulle käsi laiutades vastu ja juhhib mind pöörleva tugi-
tooli poole tohutu punakasmusta kirjutuslaua taga...

Ei. Ma ajan midagi sassi. Vahepeal on toimunud veel üks sündmus. Koridoris tuli mulle vastu Värdi, higist leemendav, päevitusest punetatav, lühikestes spordipükstes ja madrusesärgis.

Ta jääb mu ette seisma. Ma sirutan käe. Ta ei võta mu tervitust vastu.

«Mida sa õige endale lubad!» hüüatab ta. Ta hääles kõlab omapärane raevu, ironia ja kaotuskibeduse segu. Nähtavasti on talle juba teatatud, et esteetilise massiteadvuse uurimust ei finantseerita enam... Aga võib-olla on ta jõudnud Mustlasega muljeid vahetada.

«Mida see kõik tähendab!... Ma nõuan selgitust!» Jah, just nii käratab ta.

Vaatlen teda rahulikult. Nina haistab teravat higilõhna. Ta on muidugi kogu hommikupoole nagu meeletu ringi tuisanud, märatsenud ja söimanud.

«Midagi erilist pole toimunud,» lausun jahedalt, aga siiski selle vaeumärgatava soosimisvarjundiga, mida ta taluda ei suuda. «Mulle tehti korraldus sektori töö plaaniliste ülesannete täitmisele kontsentreerida.»

«Meil oli ju džentelmenikokkulepe, et sa mind ei sega!»

Jajaa. Ikka see veendumus, et tema poolt oli suur vastutulek ennast mulle sektorisse tööle pakkuda.

«Meie džentelmenikokkulepe kehtis vaid niikaua, kui ma olin veendunud, et sinu teaduslik kvalifikatsioon vastab nõuetele!»

Ta hingeldab. Kunagi pole ta vajalikuks pidanud oma emotsioone maha vaigistada, käitumisvariante otsida. Ta on siiras, sirgjooneline inimene. Meelekohtades salguke halli, aga midu nagu nagu noor tennismängija palli ootel.

«No tead,» sõnab ta nüüd. «Minu kannatusel on ka lõpp!»

«Ma juba kuulsin sinu kavatsusest lahkumisavaldus kirjutada.»

Ja nüüd see tuleb. Ta lööb... Või vähemalt sülitab. Kui mitte näkku, siis jalgade ette. Neli aastat on ta oodanud, et saaks avaldada mulle kogu tõe.

«Siga!» pigistab ta hammaste vahelt. Seljataga on ta juba mitmeid kordi niimoodi väljendunud. («Ilmarile on täiesti võimatu midagi inimlikult selgitada. Ta on ületanud selle piiri, kus võib mõjuda argumentidega.»)

... Näen filmi mälusügavusse riputatud ekraanil ja ma ei püüagi enam projektorit tagasi vända. Las pildid tulvavad!

Tõstan käeselja aeglaselt ninani. Ekraanil valguvad laiali punastest täppidest lähtuvad sõõrid. Huultele nõrgub midagi mõrkjalt magusat. Hoian suu tahtejõuliselt kinni. Üle lõua libiseb sametine märg ussike, siis liugub punakas joon valgele särgile... Ma nihkun olaga vastu seinale, põrand kumerdub jalge all, põvelliigesed nõtkuvad.

«Pikk Illu sai piraka!» lausub keegi. Vestmanni Oss puhub rusikale, millel on minu hammastest kolm roosakat jälge.

Heliseb koolikell. Tahvli äärisest kinni hoides ajan end upakile, pühin näo kriidise lapiga verest puhtaks. Korjan üles prillid. Vasakpoolne klaas on möranenud.

Saan keemias «kahe». Kõik valemid on peast hajunud. Hüdra laseb mind klassi kahjurõõmsate pilkude all kaua tahvli ees seista, siis loeb mulle moraali mu selgrootu iseloomu pärast. Ma näen vaid tuhmi vööndit vasaku silma ees. Hüdra ei näe midagi.

Vestmanni Oss saab keemias «nelja».

Heliseb uuesti koolikell. Püüan kiiresti klassiruumist väljuda, end kuhugi koridorisoppi peita. Kurgus kibutab mõrkjasmagusalt.

Aga sealt nad juba tulevad. Naeratav Oss kõige ees... Nüüd teevad nad «tänki»: hakkavad mind võidukalt hõisates üles viskama ja siis ootamatult kaovad alt ära: ma prantsatan põrandale.

Ei tea, miks Värdi mind niimoodi vihkab. Olin ju tema heaks kõikvõimaliku teinud — negatiivset iseloomustust ja Vaari trotsides oma sektorisse kohale pannud...

Aga nüüd ta lööb mind. Kindlasti lööb. Enne ütleb: «Siga!» Siis ütlen mina talle veel midagi. Tunnen juba mõningaid väljendeid, mis oponendil suu lukku panevad. Pärast seda jääb üle vaid lüüa.

... Ma lasen verel rahulikult valguda üle lõua. Kui suudan, püüan talle naeratada. (Raudpea poleks sel puhul naeratanud. Ta oleks kohe võimud välja kutsunud ja jälginud, et asi poliitilise lõppkonsekventsiini viidaks. Vaar oleks momentaanselt vastu virutanud ja kallaletun-

gija instituudi seinte vahelt välja toimetanud — rohkem poleks ta selle looga tegelnud.)

Mina aga, noorema põlvkonna direktor, seisan ja lasen verel niriseda.

Agas võib-olla ma ei seisagi? Vajun õlga seina vastu toetades istukile. Lasen pea longu ja võtan ta käte vahele.

Koridoris avanevad uksed. Uudishimust põlevad silmad lähenevad nagu lendlevad jaaniussikesed.

Nüüd võtab Värdis oma valge taskurätiku, kükitab mu kõrvale ja pühib mu ninaaluse puhtaks.

«Anna andeks,» pobiseb ta. «Ma ei tahtnud. Ma ägestusin üleliia... Ega mul selles instituudis tingimata polegi vaja töötada...»

Loomult on Värdis heatahtlik inimene. Just see asjaolu teebki tema suhtes õige käitumisvariandi leidmise raskeks. Kalkuleeriva inimesena poleks ta mind löönud. Ta oleks leidnud palju efektsema võitlusvahendi. Ta oleks, näiteks, mulle öelnud: «Ma toon instituuti sinu poja.» Minu kõige vanema poja, tähendab...

Jah, nii oleks veenvam olnud. Agas võib-olla arvab ta, et mind selliste argumentidega enam ei mõjuta. Ta on veendunud, et võimul ja südametunnistusel pole midagi ühist. Vaene igavene noorem teaduslik töötaja ilma kraadita.

Ma hüppan sportliku nõtkusega jalule, kirun naerusui: «Kes kurat põranda nii libedaks hõõrus! Nagu liuväli...» (Tõesti, põrandat oli hiljuti poonitud. Mu seletus mõjub usutavana.) Võtan Värdisil käe alt kinni ja me läheme kõrvuti sotsioloogia sektori poole. Muidugi ei kavatse ma teda praeguses situatsioonis palgalt maha võtta; just nüüd, mil mul ümberkorralduste jaoks on vaja stabiilset õhkkonda... Praegu ei võin ma endale lubada mingeid pisikonflikte. Mõne aja pärast, kui on kinnitatud Õpetatud Nõukogu uus koosseis, panen pooled teaduslike töötajate kohad konkursi alla.

Värdis ja Kusti (alluv kui selline; minu isiklik informaatore) las konkureerivad ühele ja samale noorema teadusliku töötaja kohale. Vaariga kindlustame, et nõukogu hääletaks objektiivsete kriteeriumide alusel. Esiteks, teaduslikud publikatsioonid (Värdisil 2,5 autori-poognat, Kustil 6); teiseks, sotsiaalsete uurimiste tehnika (selles osas on nad võrdsed: mõlemad minu õpilased, ainult et Kusti tunnustab seda, Värdis ei); kolmandaks, ühiskondlik-poliitiline aktiivsus (Kusti — lektor, rahvamalevlane, komsomolibüroo liige; Värdisil tõmbub suu alati irevile, kui talle ühiskondliku töö vajadusest rääkida; tal pole kunagi aega; on allpool tema eneseväarikust sellise jamaga tegelda). Neljandaks, Kusti on Värdisist neliteist aastat noorem...

Salajase hääletamise tulemus: Kusti — 15 häält poolt, Värdis — 7 poolt. (Rohkem ma Mustlase mehi nõukogusse ei jäta.) Minul kui instituudi direktoril on õigus Värdisile astme võrra madalamat teaduslike tehnilise töötaja kohta pakkuda...

Kas ta läheb nüüd palke parvetama või kolhoosi seatalitajaks? (Nii on ta sageli uhkeldanud.) Vaevalt. Või hakkab koguni ekskursiooni-juhiks? Ei usu. Kummatigi ei hakka ta stsenaariumi kirjutama. Ta jääb teaduslik-tehniliseks... Jookseb lühikestes pükstes, ankeedid näpus, mööda objekte, tipib kirjutusmasinal väliuurimise instruktäze; koostab perforeeritud katalooge.

... Rong sõidab läbi müüri. Tohutud väravapooled ripuvad kivistel hingedel. Ülalt, murenenud äärisega tornist vaatab alla jäme suurtükitoru, Mandžu dünastia mälestusmärk.

Jānis silmitseb mind oma hallidest silmadest ja süütunne minus süveneb: kas ei tee ma midagi lubamatut, et nii uudishimulikult maastikku uurin?

Surun põlve vastu kinnipitseeritud kohvrit, milles on diplomaatiline post, ja koban mausrit ajalehe all aknalaual. Jānis täheldab mu kohmetust. Ta vangutab vaevumärgatavalt pead.

Müür ronib nagu hiiglamadu mööda mäeharju. Kord laskudes, siis jälle tõustes, jättes mulje üksteise taha keerduvaist lõputuist teatrikulssidest.

Vagunikoridorist on kuulda samme.

Mu sõrmed sulguvad ümber mausri külma pideme.

Iga hetk võivad nad tungida meie kupeesse.

... Kui ma Jāniselt nõu küsisin, kas instituudi direktori koht vastu võtta, päris ta minu käest:

«Mitu inimest sulle antakse?»

«Midagi kaheksa ringis!»

«Oled sa kindel, et suudad nende eest vastutada?»

Ma vaikisin.

«Aga kes mina siis olen, kui sina direktoriks saad?» küsis Velta ja asetas käed selja tagant ümber mu kaela. «Kas olen ma direktrinna või direktriss või direktorša?»

Jānis tõsines ja jutustas meile veel ühe oma diplomaatilise kulleri põlve lugudest.

Stsenaariumis polnud Hiinast midagi. Veduril rippumine oli minu isiklikust biograafiast, raamatukogu kokkuvarisemine aga lausa fantaasia vili.

... Ja ometi tunnen just selles väljamõeldises midagi Paradiisi Illule ainuomast. On see nüüd «aeglaselt, aga sihikindlalt rusude kohal tiirlev vareseparv»? On see «üle raagus puude latvade tõusev müür, mille najal kerkivad kõrgusse raamaturiulid nagu meekärjed...»? Või on see koguni Toots, kes tuletõrjeredelil seistes nopib «märja lumega ülepuistatud vanu kõiteid ja ulatab neid allapoole, kiivriga mundri-mehele?»

Ja raamatud rändavadki käest kätte. Redelilt ulatatakse nad allseisjatele. Siis piki pargialleed, treppidest alla; mööda vanalinna kitsaid tänavaid nagu labürindis liiguvad raamatud inimeselt inimesele.

«... Piki mereranda seisavad uttu hajuvas rivis ajaloo märtrid. Lained valguvad liivale nende paljaste jalgade ette. Aristoteles ulatab raamatu Kristusele, Kristus Müntzerile, Müntzer Pugatšovile...»

... Lained murduvad rannaliival.

... Ajaloomärtrite rida kaob kaadri sügavusse.

... Inge seisab üksinda, mõlema kaenla all raske nahkköites raamat, jalad päkkadeni liivas, ja vaatab merele.»

Nii stsenaarium esialgu lõppeski. Miks ta just nii lõppema pidi, ei oska ma ka praegu loogiliselt põhjendada. Üht-teist ma siiski juba aiman: see Paradiisi Illu elusituatsioon pidi teda vist paratamatult Inge juurde viima. (Jajah, näen siin veel üht mahakriipsutatud episoodi:

«...Tasa hõljuval kiigel teineteise vastas istuvad Inge ja Toots. «Olen kolmekümne kolme aastane,» lausub mees. «Kristuse hukkumise vanus,» konstateerib tütarlaps. «Kas Kristus oligi surres mingi suure tõeni jõudnud?» küsib mees ja vastab ise: «Kes seda teab...»)

...Mäletan selgesti päeva, mil panin kirja viimase rea. Väljas tibutas vihma. Instituuti minekuni oli jäänud veel pool tundi. Tõusin laua tagant ja naeratasin iseendale ümmargusse seinapeeglisse.

Akki tundsin soovi üleni märjaks kastetud saada.

Avasin mõlemad aknapooled ja pistsin pea vihma kätte.

Juustest langesid käsikirjale tilgad, kui uuesti laua taha istusin (veel praegugi on viimasel leheküljel mõned tähed laiali valgunud).

Elasin valurikkalt üle neid võimalikke ohte, mis ähvardasid «minu filmi» (just nii nimetasin ma siis seda ruuduliste poognate kogumikku, mis nüüd mu põlvedel kippus laiali pudenema). Kõigepealt kartsin, et teda lugema ei hakatagi. Kujutlesin teatud masohhistliku mõnuga, kuidas sellises kõrges instantsis nagu filmistuudio või televisioon suhtutakse prillidega vibalikkude, kes otse tänavalt tulnuna, ilma hoiatava telefonikõneta toimetusse laekub ja teatab, et ta on täismetraažilise filmi stsenaariumiga maha saanud. Parimal juhul muiatakse ja lubatakse helistada või mis veel hullem — seisukoht kirjalikult teatada. Selge, et sinna see käsikiri jääb ja rohkem ma sellest ei kuule. Eitavatest vastustest ei informeerita kunagi.

Ratsionaalne alge minu loomuses, mis ka tol ajal siiski olemas oli, tõukas mind stsenaariumi kellelegi eraviisiliselt tutvustama. Olin piisavalt loomingupsühholoogia-alast kirjandust lugenud, et mõista, kui väeti on looja ise oma loomingu üle õiglaselt otsustama.

Kellele oleksin võinud oma kirjatükki lugeda anda? Ka nüüd tagantjärele jõuan järeldusele, et mu tutvusringkonnas polnud kedagi, kes mu ettevõtmisse suutnuks normaalselt suhtuda.

Värdis teinuks kadedusest suured silmad, tunnistanuks mu kirjatöö tobeduseks ja hakanuks ise kiiresti oma stsenaariumi kirjutama (viimased kümme aastat on mind paraku veennud, et tal endal mingeid originaalseid ideid pähe ei tule).

Või pidanuks pühapäevaks Räämakule sõitma, vana mõisapargi sügavusest maakivist opmanimaja üles leidma, kõrge lävepakuga uksele koputama ja oma oopuse kröbelisele leivapurusele lauale panema?

Emale meeldinuks kindlasti kõik. Siinamaani väidab ta, et tal pole veel ükski õpilane nii kiiresti lugema õppinud kui tema enda lihane poeg. Võrdlusmaterjal on aga tõesti väga ulatuslik — juba kolmkümmend kaheksa aastakäiku Räämaku lapsepõlve on ema käe alt läbi käinud. Kõik nad on hästi lugema hakanud, aga keegi neist pole püüdnud stsenaariumi kirjutada.

Kui kuulsaks saan, mõtlesin eneseirooniaga, pannakse opmanimaja seinale kolme hobuseraua alla silt: «Siin asus aastail 1918—19... algkool, milles Paradiisi Illu oma ema juhatusel all lugema õppis.» (Hiljuti lugesin ajalehest etnograafide avalikku protestikirja kolhoosiesimehele, kes pärast Räämaku algkooli likvideerimist opmanimaja ehituskivideks lasi lammutada.)

Jäi üle viimane võimalus — stsenaarium kellelegi instituudis ette lugeda. Kaalusin seda varianti üpris tõsiselt. Mu suhted töökaaslastega

LEMBIT KIVISAAR

olid hakanud paranema. Leiti, et pikkamööda võib must asjagi saada. Olin vabastanud mind ümbritsevad inimesed ebamäärasest ohustatuse tundest. Ma ei kippunud enam ühe tunniga sellist hulka ajalooallikaid ümber kirjutama, mida teised vaevu tööpäeva jooksul teha suutsid. Ka ei solvanud ma enam oma ligemisi üritustel, mida teoreetilisteks seminarideks nimetati. Olin seal paberi pealt sõrmega järke pidades ülikooli-aegsest poliitökonoomia konspektist paaril korral ette lugenud ja üldise rahulolu esile kutsunud. Minu varasemad tiraadid neotomis- mist ja eksistentsialismist (nüüd tunnistati seda avameelselt) olid teki- tanud vaid soovi mind näpistada või mulle liiva krae vahele valada.

Ka oma töötoas olin stsenaariumi edenedes märksa mõistlikumaks muutunud. Esimese istumistunni veetsin nüüd nagu kõik teisedki kohvi- tassi taga. Mõnikord panin koguni igale toakaaslasele paki küpsiseid lauale. Kord tegin välja pudeli portveini (veduriloo lõpetamise puhul) ja tüdrukud tulid üksmeelselt otsusele, et olin loomupärasest ihnsusest lahti saamas.

Lõpetasin oma igavesed pretensioonid ventilaatori suhtes ja muidugi selgus kaunis kiiresti, et teda üldse enam kellelegi vaja ei olnud.

Tõdesin algul hämmeldusega ja hiljem tõusva piinlikkustundega, et tüdrukud olid hakanud nagu minu eest hoolitsema. Nad nõustusid paaril korral mu tööluusi varjama, ja teades mu uudishimu maailmas toimuva vastu, püüdsid instituuti tellitud värsked ajalehed esimeses järjekorras minu kätte toimetada.

Püüdsin neile samaga vastata.

Rikastasin nende arutlusi eesti noorkirjanike ja estraadilauljate intiimelust mitmesuguste originaalsete tähelepanekutega. Et olin üli- koolipõlves lugenud saksakeelset kolmeköitelist teost seksuaalpatoloogia- st, siis suutsin nende teadmisanu nii üles kütta, et hoolitsemistung hakkas neil prioriteedi- ja omandiõiguseks kasvama. Nad jälgisid kiivalt, et ma liiga kauaks kõrvaltubadesse ei jääks, ja jututunnil, kui järje- kordselt mõnda vabariigi teenelist kunstnikku läbi võeti, peeti vajali- kuks üks lukustada.

Ja siis tuli neil idee mind külastada. Võib-olla lootsid nad koduses miljööös midagi sellist kuulda, mida ma isegi instituudi seintele ei usalda. Vahest koguni oli minu enda isik selle visiidi algpõhjuseks. Ei tea. Igal juhul tulid nad kõik viiekesi ühel reede õhtul kell pool üheksa, kui ma just lahtise akna all magamaminekueelseid hingamis- harjutusi sooritasin. Avasin neile oma põõningukambri ukse ja esimene mõte oli, kui hakkaks õige appi karjuma.

Nad tulid robinal läbi väikese esiku tuppa, panid «Vana Tallinna» ja koogikarbi lauale, itsitasid vabandavalt naerda, nentisid üksteise võidu, et toas on h i r m u s külm.

Sulgesin akna ja palusin neil kuhu aga mahub istet võtta. Veel hoiat- tasin, et nad kaldseina vastu pead ära ei lööks.

Nad istusid palitutes mu ülestehtud voodile, proovisid selle vetru- vust ja aina itsitasid.

«Siin on h i r m u s maru,» fikseeris Anne üldise meeleolu.

Tõin sahvrist kolm teeklaasi ja vabandasin, et konjakipitse mul ei ole.

Tüdrukutele meeldis mõte suurt klaasi «Vana Tallinnaga» ringi lasta.

Rüüpasin esimesena päris mahuka sõõmu ja siis küsis Anne, kes

liidripositsiooni enda kätte oli haaranud, miks mul seinal ühtegi pilti pole.

See oli veider küsimus. Ei tea, milleks mul pildid peaksid seintel olema? Hea, kui raamatutegi jaoks ruumi jätkub.

«Kas sul on mõnda huvitavat fotot?» küsis Anne ja äkki olid kõik tõsised.

Teatasin, et mul on paar albumit reproduktsioonidega. Muud midagi.

«Jutusta meile iseendast,» palus Pille oma maheda häälega ja esimest korda meie kuueaastase töökaasluse jooksul märkasin, et ta kassisilmades on tulukesed, mis mind erutada võivad. «Võib-olla see polekski mitte päris võimatu?» turgatas minus tootsilik mõte. «Ta on minust kolm aastat noorem, esimesest mehest lahutatud, ilma lasteta.»

«Kõik, mis ma endast jutustada võiksin, on kaadrite osakonnas toimikus,» vastasin mitte päris õnnestunult.

Sugenes piinlik vaikus.

Agas mida ma oleksin võinud neile endast jutustada? Kõige tähtsamad sündmused minu elus olid seni tõesti nende silme all kulgenud.

«Kas see on sul orderiga korter?» küsis Anne.

«On ja ei ole ka,» vastasin. «Kui vanaema suri, pärandas ta selle mulle. Mina aga instantse vanaema surmast ei informeerinud ja nii on order veel praegugi tema nimel. Üuri seetõttu ka ei nõuta.»

«Kuidas ei nõuta?»

«Vanaemalt üürivõla kättesaamisega oli nii palju ebameeldivusi, et nüüd ollakse sellest juba loobunud.»

See oli Paradiisi Illu huumor.

«Illu pläma,» oleks Anne öelnud igas teises situatsioonis. Nüüd aga esitas ta uue küsimuse.

«Kas sul mõnikord igav ei ole?»

«Kuidas saab meie instituudis igav olla?» esitasin vastuküsimuse.

«Mitte instituudis, aga nii üldse...»

«Mul on alati lõbus,» vastasin ja tundsin, et olen väga unine. Kell oli juba kümme minutit kümne peal.

«Kas sind ei piina täitmatud soovid?» küsis Pille ja uuris mind pilukil silmil. Ripsmed olid tal pikad ja hoolitsetud. Töö juures kontrollis ta end alalõpmata peeglist.

«Nad ei piina, vaid lohutavad mind,» vastasin.

«Kuidas võivad täitmatud soovid lohutada?» küsis Anne, kes iial ühtegi hemingwaylikku dialoogi ei lase lõpuni areneda.

«Ilmaril on õigus,» lausus Pille õrnal häälel. «Kättesaadu pole enam huvitav.»

Kõige rohkem liigutas mind tookord see... Ilmar. Nii polnud mind vist enam terve aasta nimetatud.

Just sel hetkel tekkis mul impulsiivne soov neile stsenaarium ette lugeda. «Tüdrukud,» teatasin pidulikult, «mul on teile väike üllatus... Olge nüüd vagusi, sulgege silmad ja kujutlege, et istute kinos...»

Kuid oma impulsi surusin ma maha. Milleks vahekorda töökaaslastega jälle proovile panna? Kas ei tunne nad end petetuna, võib-olla koguni reedetuna, kui teada saavad, et ma nende estraadikunstnike sekka tikun, kellest me toas nii tihti juttu on.

Mäletan veel seda nokkimist ja näägutamist, kui Pillel ühe opereti-

lauljaga lühiajaline romaan oli. Vaatlesin tema veidi võbelevaid põlvi, mis palitu alt välja pugesis, ja äkki tundsin oma stsenaariumi pärast iseäralikku hirmu — seal polnud põlvi...

«Kas sul ei ole mingit aparati, mis muusikat teeb?» esitati mulle küsimus.

Tötsin ennesõjaaegse «Reti» põrandalt kirjutuslauale ja otsisin muusikat. («Peaks Inge kõigele vaatamata üles otsima ja kontrollima, kas ta tegelikult on selline nagu stsenaariumis,» tärkas päästev mõte.)

«Pane midagi svingstiilis,» ütles Pille ja vabastas end palitust. «H i r m u s romantiline oleks siin tantsida.»

Aga mis siis, kui selgub, et Inge ei ole selline...? Kui Inge on samasugune kui... n e e d...? Äkki tahaks ka tema minu kolikambris tantsida? Äkki on kogu see lugu Illu haiglane fantaasia, episoodidesse lükitud, ärastruktureeritud unenägu?

Ei suutnud enam kogu õhtu jooksul vabaneda tundmusest, et olin jällegi karile maandunud.

Ootasin varahommikut, et stsenaarium kaine peaga veel kord läbi lugeda.

Kuid seda hommikut ei saanud.

Esimest korda magasin sisse. Ärkasin alles pool kaheksa. Tüdrukud olid lahkunud pärast südaööd ja siamaani ei tea ma, miks nad mind külastasid. Pole nende käest seda kunagi küsinud.

Järgmisel päeval olime kõik napolisõnalised ja nagu häbenesime üksteist.

Mõte stsenaariumi ettelugemisest oli mul kinnisideeks saamas. Olin käsikirja ajalehte keeratuna instituuti kaasa võtnud ja nüüd rippus ta mu töölaua kohal naela otsas lillas võrgus.

Hetkeks muutus see idee koguni kujundlikuks: kui õige võtaks stsenaariumi võrgust, asetaks ta ettesirutatud kätele, kõnniks väärika aeglusega, pea uhkelt püsti, piki koridori otse polsterdatud ukseni, miks sekretäri proteste tähele panemata direktori kabinetti, katkestaks seal sõjaka hüüdega nõupidamise ja vajutaks käsikirja Raudpea ette lauale. Kriiskaksin talle: loe läbi ja tunne uhkust oma alluvate üle! Aga võib-olla lausuksin just tasase, lõdva häälega:

«Näe, püüa läbi lugeda, ehk jõuab sinu ajunatukesenigi, et oled vaid direktor ja muud ei midagi... Mina olen aga kaugelt rohkem kui see roll, mida ma instituudis mängima olen sunnitud.»

Aga samal ajal, peaaegu et üksteisesse põimununa tungisid kujutlusse pildid sellise ütlemise tõenäolistest tagajärgedest: põlglikku grimassi tõmbuvad lotendavad põsed, hall halastamatusekile silmadel, kerge viibe käega, ja mind lohistatakse kabinetist välja... Käsikiri muidugi konfiskeeritakse; helistatakse filmistuudiosse, et seal kõiki kuritahtliku laadungi saabumisest hoiatada.

... Jäi üle loota vaid tüdrukute uudishimule. Ehk küsivad siiski, mida ma seal lillas võrgus õige eksponeerin. Nagu nad seda peaksid tegema, harutan kohe paki lahti ja teatan, et see on täismetraažilise filmi stsenaarium.

Võib ju lõpuks öelda, et see on mulle filmistuudiost lugeda antud...

Mu käitumine muutus lausa väljakutsuvalt provokatsiooniliseks:

hakkasin stsenaariumi avalikult kõigi silme all ümber trükkima. Lint läks kahekorra. Kasutasin seda juhust ja kutsusin Anne appi masinat parandama. Tuli Pille, kummardus üle minu õla ja askeldas õige kaua, enne kui trükitud rida jälle jooksmas pääses. Mulle tundus, et tema hingamine oli kuidagi rahutu ja midagi mõnusalt teravat puudutas mitu korda õlga...

«Püüa lüüa järsemalt... Vaat nii!»

Ta võttis mu kaks sõrme ja proovis neid ise klahvidele asetada. Ta käsi oli väga soe ja veidi niiske.

Täksisime kahe peale suurte tähtedega sõna: VALLATUS. Oleks ta VALLATUD KURVID püüdnud trükkida, siis võinuks arvata, et ta on kõigest aru saanud ja minu vandeseltslaseks hakanud. Võib-olla oleks siis hiljem ka kõik teisiti läinud. Nüüd aga täksis ta esimese VALLATUSE kõrvale veel terve rea VALLATUSI ja puhkes äkki naerma, veidi kudrutavalt, peaaegu et erutavalt.

Kui ta minu kukla kohalt jälle püsti sirgus ja juukseid kohendas, märkasin, et kõik tüdrukud vaatavad meie poole.

Jätkasin stsenaariumi ümbertrükkimist.

Järgmise päeva õhtuks oli see kolmes eksemplaris mu laua peal.

«Kaante vahele ma teda ei kõida,» otsustasin ja saatsin ta tähitud panderolliga filmistuudiosse. Saatja aadress: Maksim Jakobson. Nõudmiseni. Postkontoris panderollile nime kirjutades tundus, et tegemist on juhusliku valikuga, esimese pähekerkinud nimega. Alles hiljem taipasin, et Inge perekonnanimi oli ju Jakobson. Ja peagi hakkas mind piinama mõte neist alateadvuslikest motiividest, mis mind sellise teoni olid viinud, ja muidugi jõudsin ma kaunis ruttu järeldusele, et see võis olla vaid varjatud süütunne. Ilmselt polnud stsenaariumi kirjutamine Inge suhtes eriti aus. Olin ta paberile joonistanud ja võib-olla viiakse ta nüüd rahva kohtu ette...

Algul näis mulle, et valisin Inge kiindumusest realismi vastu, seepärast, et selline e kuju on tõesti tegelikult olemas ja keegi ei saa mind vähemalt selles süüdistada, et ma elu välja mõtlen. Stsenaariumis polnud ühtegi lauset, mida Inge poleks võinud öelda, küll aga puudusid sealt mõningad lausumised, mida ta tegelikult öelnud oli...

Otsustasin ta üles otsida ja temaga rääkida.

Kodus tal telefoni ei olnud ja isegi kui oleks olnud, poleks ma talle helistanud. Telefoni teel on alati kerge ära öelda. Ma olin aga otsustanud temaga kindlasti rääkida.

Tramm jäi seega ainukeseks šansiks.

Hakkasin iga päev edasi-tagasi jalutama peatuse juures, kus teadsin teda trammist astuvat.

Viiendal ootamispäeval, sügiseses vihmasajus nägin teda tulemas. Tundsin ootamatut ebakindlust ja otsustasin juba minekut teha, aga samas taipasin, et ta on mind märganud. (Kui ta kedagi märkab, siis manab ta näole eriti rõhutatud ükskõiksuse ilme ja vaatab teisele poole. Nüüd tegeles ta rõhutatud asjalikkusega oma vanaaegse musta vihma-varju sulgemisega.)

«Tere, Inge,» laususin juba trammis, «ma pean sinuga rääkima.»

«Mul on väga kiire,» vastas ta toonil, nagu oleksin tema ühiskondli-

kult aktiivne töökaaslane, kes keelitab teda veel ühele koosolekule jääma.

«Võib-olla leiad siiski veidi aega?»

«Täna mul küll aega ei ole.»

«Ehk saadan sind koju?»

«Ei maksa.»

«Kõik sama,» mõtlesin kurvalt. «Nagu seitse aastat tagasi üliõpilaspõlves. Kunagi pole tal aega, ikka mingisugused pisikesed asjatoimetamised, ikka see poolviltune hoiak jutupartneri suhtes...»

«Ehk kohtume siis, kui sul aega on?»

«Sel nädalal vaevalt.»

«Pool tundi. Homme kell seitse. «Russalka» juures,» ütlesin kaunis enesekindlalt, sest olin veendunud, et ta ei tule.

Järgmisel päeval vihma enam ei sadanud. Jahe päike silledas vaikselt merepinnal. Kollastelt lehtedelt pargiteedel õhkus rahu ja ükskõiksust. «Olen täitnud oma kohuse,» mõtlesin. «Tegin kõik, mis võimalik.»

Ta tuli kümneminutilise hilinemisega oma nii tuttavalt kõpsival kõnakuul. Tundsin ta õige kaugelt ära. Ülikoolimütsi asemel kandis ta nüüd sügavat korvkübarat, ikka kuidagi ettepoole viltu, et laupa ega silmigi näha poleks.

«Mida ma temaga peale hakkan,» mõtlesin nõrduvalt ja tundsin äkki, et stsenaariumi ei või talle ette lugeda.

«Vabandage, et ma hilinesin,» lausus Inge ja ulatas mulle käe. «Õelapsed tuli lasteaiast ära tuua.»

«Kui vanad nad on?» küsisin automaatselt.

«Tüdruk kolmene, poiss neljane.»

Teadsin, et tal pole mingit öde. Nii nimetab ta oma onutütre lapsi.

Tegin ettepaneku jalutada merekallast mööda Pirita poole («Paradiisi marsruut,» mõtlesin).

Inge nõustus.

Jalutasime peaaegu vaikides kohani, kus sõjas hukkunule monumenti ehitatakse, ja pöördusime tagasi.

Tallinna lähel seisis valge ookeaniaurik. Aeg-ajalt kõlas pikk, kurb tuututus.

«Kas sa ei taha kuhugi ära sõita?» küsisin nagu seitse aastat tagasi.

«Ei tea, kuhu ma ära peaksin sõitma.»

See polnud küsimus, vaid vastus. («Meie toa Anne oleks täpselt sama öelnud,» mõtlesin.)

Naasime «Russalka» juurde. Seisatasime. Esimest korda pärast seitset aastat vaatasime teineteisele silma. (Ükskõiksed, huvituseta, jahead silmad.)

Inge ulatas mulle käe.

Võtsin tema käe ja hoidsin seda mõne aja oma peos. (Külmad, konnalikud käed.)

«Võib-olla istume veel kuskil... Ma tahaksin sinuga ühest asjast rääkida.»

Inge nõustus.

Läksime vaiksesse kohvikusse trammi lõpp-peatuse juures ja istusime väikese ümmarguse laua taha. Laud lonkas. (Kui võtaks õige võrgust stsenaariumi ja paneks lauajala alla?)

Keerasin mõned paberist salvrätikud kokku ja püüdsin nende abil lauda tasakaalustada. (Mine tea, stsenaariumi võib ehk veel vaja minna.)

Oleksin meelsasti tellinud konjakit, aga teadsin, milliste komplikatsioonideni see Inge juures võinuks viia.

Tellisin kaks kohvi ja kaks kooki.

«Kus sa nüüd töötad?» küsisin.

«Pedagoogilises instituudis vanemlaborandina.»

Nii et me staatused olid peaaegu võrdsed. Kuulusime ühte ja samasse sotsiaalsesse gruppi. Peaksime hingesugulased olema.

«Kas sa dissertatsiooni kirjutad?» küsisin.

Ta näole ilmus pilkeline naeratus.

«Millal selle jaoks veel aega jätkub?»

«Ma ka ei kirjuta,» vastasin ja hingesuguluse tunne süvenes veelgi.

Tekkis paus. Naaberlauas arutasid kolm tööriietes meest mingit kanavarguse lugu. («Kriminaalsete asjade suhtes pole mul mingit elukogemust,» mõtlesin kahetsuse ja erilist laadi nukrusega.)

Vaatlesin Inge soengut. Ta juuksed olid endiselt kuklasse seotud. Mäletan, kui naeruväärne ta kõrges soengus välja nägi. See moodustas ta näo pikkusest ligi kaks kolmandikku. Olin talt küsinud, kes talle šokolaaditordi pähe tõstis.

Inge nägu oli justkui paisunud nende aastatega. Kui ma ei teaks, et ta on minust kolm aastat noorem, annaksin talle praegu kolmkümmend. Nina ja suu olid nagu fookusest välja läinud. Valuline iseteadvus huulenurkadest väljuvais põikvagudes oli muutunud karmuseks...

«Millest peaksin ma temaga rääkima?» mõtlesin kasvava süütundega. «Ütlema talle, et kirjutasin temast stsenaariumi, et mul on nüüd sama perekonnanimi mis temalgi? ...»

«Mida huvitavat sa viimasel ajal teatris oled näinud?» küsisin.

«Ma pole ammu teatris käinud... Pole aega.»

Jälle see pilketaoline naeratus. Seda ei oskaks ükski näitleja oma näole manada.

«Tead, Inge, mis ma tahtsin sulle öelda... (Ma ei teadnud veel isegi, millega ma oma lause lõpetan, aga vaikus tuli ju katkestada, tuli ometi mingist asjast rääkida!) Ma tahtsin sulle juba ammu öelda, et... ma armastan ikka veel sind.»

... Väljusime klubist, üliõpilaste teadusliku konverentsi lõpupanektilt. Neli tundi olime istunud kõrvuti. Ta oli nõustunud, kui tegin ettepaneku värsket õhku hingata.

... Asfalt läikis hiljutisest vihmast. Ülikoolihoone sammastest õhkus jahedust nagu kustunud kamina võrest.

... Sammusime hääletult. Pöördusin paremale Toomemäe poole. Ta võttis vähemagi vastupanumärgita väliskurvi ja me kõndisime edasi suunas, kus me kumbki ei elanud.

... Tee märke oli vihmast libe. Ta vääratas. Ma võtsin tal käe alt kinni, et teda toetada, kuid ma ei rikkunud vaikivat kokkulepet — ma ei küsinud luba.

... Pargipuud kohisesid kuskil väga kõrgel. Ma otsisin allaliuglevaid koltunud lehti, kuid neid ei olnud. Oli kevad.

... Möödusime pargi ainsast laternast. Selja tagant kaardusid teele

me enda mustad varjud. Nad pikenesid, tuhmusid, sulasid uude pimedusse.

... Me jalge all kõmises kumer sild. Sild ilma otstarbeta. Puhas sild. Sild silla enda pärast.

... Tõusime veel ühest trepist üles. Astmestik oli järsk. Ma pigistasin ta kätt tugevamini. Ta värises kogu kehast ja esimest korda kuulsin ma ta hingamist.

... Sukeldusime pimedusest pealpool puulatvu. Taamal sätendasid öise linna tulukesed.

... Võtsin ta mõlemad käed oma käte vahele ja surusin endale vastu rinda.

... Ta naeratas.

... «Seisaksin siin sinuga kogu igaviku,» ütlesin.

... «Oo Ilmar, Ilmar, mis olete te minuga teinud.»

... Suudlesime. See oli meie mõlema esimene suudlus. (Sellest polnud stsenaariumis midagi.)

«Miks te ära sõitsite?» küsis Inge pärast pikka pausi, küünarnukke ettevaatlikult lauale toetades. «Kirjagi ei jätnud... Ma otsisin teid kogu päeva. Arvasin, et olete järve uppunud.»

Kui lihtsalt ta sellest rääkis! Nagu oluks möödunud vaid mõni nädal. Nagu oluks tegemist poisikese üleannetusega. Ja imelik, et tema algab tookordsest lõpust, minule meenub vaid algus. Ja seegi on kuidagi abstraktne...

«Miks te mind ette ei hoiatanud? Ma teatasin laagriülemale, et võib-olla on üks inimene järve ära uppunud...»

Aga milline oli absoluutne algus? Stsenaariumi kirjutades olin tulnud järeldusele, et see oli ülikooli staadioni ehitusel. Nägin teda ülevalt alla. Ta oli kauge ja väike. Sibliv kanapoeg. Labidat hoidis ta ebaloomulikult poolest varrest ja ta ei vaadanud peaaegu kunagi sorteerimisvõrgule, kui viskas sellele pisikese tolmava kuhjakese. Ta torakas mulle silma mingi erilise abitu põlglikkuse tõttu. See näis lasuvat kogu tema olemusel: käeliigutustes, kehahoiakus...

«Laagriülem tegi korralduse järv läbi traalida. Kas te ei mõelnud sellele, mis see oleks tähendanud, kui teid seal oleks leitud?»

«Aga ma ei kavatsenudki järve uppuda.»

«Igal hommikul vara käisite seal ujumas. Te teadsite ju, et seal on mitu neelukohta.»

... Talle lähenes higist leemendav brigadir ja tegi talle ilmselt valimatuil sõnul märkuse. Kuidas ma tookord imetlesin tema reageeringut!... Ta naeratas nagu kuldkalake akvaariumis, pöördus poolviltu kõrvale, vajutas labida segusse ja läks minema. Labidavars võbises veidi ja vajus siis maha...

«Ma läksin otse rongile.»

«Te oleksite võinud kas või väikese sedeli jätta.»

Mäletan seda vabanemistunnet, kui ronisin läbi heki maanteele ja astusin mööda põlist mõisaallee jaama poole. Selja taga laulsid kused. Teeäärsetele pikkidele tõsteti mannerguid piimaga...

«Töö juures kutsutakse mind Paradiisi Illuks,» katkestasin piinlikuks veninud vaikuse.

«Paradiisiga on teil küll vähe ühist.»

Ka nii võib muidugi asjadele vaadata. Formaalselt võttes olin ju tõesti mina tema juurest lahkunud. Kas pean talle meenutama lugu fanfaarist, millega ta mulle näkku löi? Või küsima tema käest, miks ta mind varjas, miks ta mind teistele pioneerilaagri kasvatajatele näidata ei võinud...

«Ma saan varsti kolmekümneaastaseks,» laususin, et midagi öelda.

«Kas te saite mu kirja kätte?»

Mäletan õige uduselt seda pungil ümbrikku, mille sain kaks nädalat pärast Nullverest (kui ma ei eksi?) lahkumist. Kiri oli kümneleheküljeline. Lehitsesin ta vaevalt läbi.

«Me olime juba kord sina peal,» ütlesin veidike ärritunult. («Mul on raske öelda meesterahvale sina,» oli ta põhjendanud oma teietamist seitse aastat tagasi.)

«Nii ma arvasingi, et te pole mu kirja kätte saanud.»

Mus tärkas nõrk uudishimu. Võib-olla oli kirjas koguni see ära seletatud, miks ma trepist paljajalu pidin üles ronima, miks ma koolimaja aiast kirsse ei tohtinud noppida...

«Sipelgapesa panin tegelikult mina põlema.»

Tahtsin Ingele anda võimaluse see kord esimesena lahkuda. Las talle jääb kättemaksuröömgi.

«Ma teadsin seda,» lausus ta vaevukuuldavalt ja jäi istuma kohvikulaua taha.

... Milline paanika oli tõusnud pioneerilaagris, kui öösel metsa alt kärsahaisu kandus! Helistati linnast tuletõrje kohale. Küla aeti jalule. Järgmisel päeval korraldati laste hulgas läbiotsimine, võrgutati neid üksteise peale kaebama. Kolm poissi said karistada. Neid sunniti laagriplatsil ühel jalal seisma...

«Nõrkusest tule vastu pole ma siamaani lahti saanud.»

See siiras ülestunnistus pidi tema kättemaksušanssi veelgi suurendama.

«Miks teil, Ilmar, meeldib inimestele halba teha?» küsis ta ainult ja mitte midagi ei viidanud sellele, et ta ära minna kavatses. (Võib-olla olnuks õigem vastu vaielda? Lõppude lõpuks ei pannudki ju mina sipelgapesa põlema. Mul pole kunagi tikke taskus.)

«Ma olen vististi loomu poolest halb inimene,» vastasin.

«Te mõistate väga halvasti teisi inimesi.»

Seda ma teadsin. Tol ajal ei suutnud ma endale selgitada, miks ta mulle fanfaariga vastu pead andis. Ma olin ju vaid nalja teinud. Panin õhtuhämaruses meie ühises magamistoas pilli huulile ja teatasin, et nüüd hakkavad Jeeriku pasunad üürgama. Ma ei jõudnud veel tortsatustki teha, kui Inge sööstis mulle kallale, rebis fanfaari käest ja kukkus mind sellega lahmima. Ninast tuli verd ja silmaalune paistetas üles.

«Sul on õigus,» ütlesin, «ma ei mõista teisi ega ka iseennast.»

Iga normaalne inimene oleks kohe järgmisel päeval jalga lasknud. Mina mängisin aga veel nädal otsa peitust. Enne hommikust äratust pidin vargsi tagaukse kaudu lahkuma, päeval end metsas varjama, õhtul kirikuvaremete taga ootama, kas Ingel õnnestub mõni vaba tund saada... Kui hommikul sisse magasime või kui keegi all köögis tavalisest varem kolistama hakkas, pandi mind kolikambrisse luku taha.

«Kas sina mõistad teisi inimesi?» küsisin.

«Elu on mulle mõndagi õpetanud.»

Kui õige võtaks pörandalt toolijala najalt lilla võrgu, tõstaks Inge silme ette ja paluks tal selle sisu ära mõistatada? «Jälle te tulete oma tempudega,» ütles ta vististi, nüüd juba ilma vihata.

«Jah, kogu elu me õpime elamist, et elama hakkamist võimalikult edasi lükata,» laususin kurvalt.

... Ei oska veel praegugi endale täpselt seletada, miks ma just sel hetkel järeldusele jõudsin, et mu stsenaarium on lõplikult põhja kõrbenud, et ma tema suhtes enam mitte midagi ette võtta ei tohi. Et ma postkontorisegi kontrollima ei lähe, kuna seal ju nagunii mingit jaatavat vastust olla ei saa.

Mul õnnestus endale peaaegu sisendada, et ma pole stsenaariumi kirjutanudki... Mitte ühe mind ümbritseva inimese käitumises polnud ju kõige väiksematki vihjet sellele, et ma juba kaks aastat seda kirjutan. Järelikult, kui realistlikult ellu suhtuda ja ühiskondlikku arvamust kui mind registreerida suutvat nähtust arvestada, pole stsenarist Ilmar Kaske olemas.

... «Hea, et ma panderollile mingit siduvat aadressi ei märkinud,» mõtlesin, kui kohvikust väljusime.

Inge mässis laia villase salli ümber kaela ja väristas õlgu.

«Kui külm,» ütles ta vaevukuuldavalt. Olin seda oodanud ja teadsin, et kui see tuleb, hajub viimanegi iseenda sõnadega sisendatud lembus...

Teoreetiliselt olen ma alati kõigest õigesti aru saanud, aga ikkagi andsin Ingele oma instituudi telefoninumbri.

... Järgmisel päeval kutsus Pille mind orelikontserdile. Ta tegi seda sellise lihtsuse ja enesestmõistetavusega, nagu oleks küsimus vaid kinnominekus.

Tund enne tööaja lõppu hiilisime instituudist minema. (Anne lubas me nimed tabelisse kanda.)

Pille elas üksinda kahetoalises korteris, kesklinnas, kolmekümnenadal aastal ehitatud kivimajas.

«Tegelikult on siia veel mitu inimest sisse kirjutatud,» selgitas ta. «Sealhulgas ka minu äralahutatud mehehakatist ja (ta naeratas) tema elus vanaema, aga siia enam keegi neist oma jalga ei tõsta.»

«Kus nemad siis elavad?» ei suutnud ma küsimata jätta.

«Minu majas Meriväljal.»

«Ja sa polegi siia sisse kirjutatud?»

«Ei ole.»

«Sa elad siis oma mehe korteris?»

«Kus ta mu mees on, kui oleme lahutatud.»

«Aga millise elamispinna eest sa üüri maksad?»

«Üldse ei maksa. Maja kasutamine on ju suurem hüve.»

Ma polnud kunagi sellistest asjadest aru saanud. Kui mu vanaema poleks pärandanud mulle katusekambrit (muidugi olin ta korralikult, kõiki formaalsusi täites maha matnud), magaksin tänini kuskil ühiselamukoikul.

«Miks sina omaette majas ei ela?» jätkasin pärimist.

«Võta nüüd jope maha,» ütles Pille ja ajas ennast sirgu säärikute kohalt, mis ta just jalast oli sikutanud.

Muidugi võis minu kaitsevärvi pulloveri jopeks nimetada. Selle vastu polnud mul midagi. Ka võisin end inimestele näidata sini-roheliseruudulises särgis, aga kokkumust tekitasid minus sussid, mida Pille minu jaoks valmis sättis. Neil sussidel polnud kandu ja seega jäid augud mu sokkides nähtavaks.

«Igal inimesel on elus teatud olukordi, kus tal pole mingit ettenägemisvõimet,» lohutasin end filosoofiliselt ja võtsin kingad jalast.

«Ma ei taha omaette majas elada,» selgitas Pille. «See arendab iga-suguseid haiglasi instinkte.»

«Omaette korter neid ei arenda?»

«Ja pealegi on Merivälja väga kaugel...»

Kaugemal kui naiste paradiis, turgatas meelde.

«Aga kuidas sinu lahutatud mees selle kõigea nõustus?»

«Mille kõigea?»

«Kaugel elamisega.»

«Ah sellega! Talle meeldib tänavalt lund rookida.»

Astusin tuppä.

«Aga mis ütleb selle kohta seadus?»

«Seadus vaikib,» vastas Pille kapiust avades, «kui sa just iseenda peale kaebama ei lähe.»

«Imeline on seesinane maailm,» laususin, sest midagi muud ma ütelda enam ei osanud.

Pille hakkas avarale kaheinimesevoodile pilduma mitmesuguseid riietusesemeid.

«Samasugust toasisustust kirjeldab Feuchtwanger romaanis «Toledo juuditar,» katkestasin päris pikaks veninud vaikuse.

Tõsi. Toas oli kõik lamamisele meelitatav. Madalad tugitoolid. Madal voodi. Põrandal kohev narmasvaip. «Oleks küll tore lugu,» mõtlesin, «kui nüüd äkki kuldlitritega rüüs maur tuppä astuks ja Pille käest araabia keeles küsiks, kas faasanipraad sisse tuua.»

«Muide, sa võiksid end korteritaotlejate nimekirja panna,» ütles Pille. «Su katusekamber on tegelikult täiesti elamiskõlbatu.»

Tundsin äkilist solvumist. Olin jällegi Paradiisi Illuks degradeeritud. Elan kõlbatu elu.

«Mu toa aknast avaneb vaade kalmistule ja see ongi antud juhul kõige olulisem,» vastasin surmtõsisel häälel.

Pille turtsatas naerma ja pani ootamatult oma käed mu õlgadele.

«Sa ei kujuta ette, Ilmar, kuidas mulle need sinu ütlemised meeldivad?»

Ta silmades veiklesid tulukesed.

«Aga ma rääkisin jumala tõtt,» mõtlesin. «Mu katusekamber on ainuke koht maailmas, kus on piisavalt vaikne, et kontsentreeritult töötada.»

Ta käed nihkusid õige märkamatu õlgadelt minu kukla poole teineteisega ühinema ja hetke jooksul tundsin, et minu käed tolknevad kuidagi lõdvalt ja otstarbetult... Aga siis oli Pille jällegi riideid voodile kuhjamas. Seal ilutses juba vähemalt kolm ülikonda, trobikond veste ja pullovere, igasuguseid trakse ja maniskeid ja veel rida esemeid, millele ma nime ei osanud anda.

Just üks neist esemeist köitiski mu tähelepanu. Midagi pulloveri ja

pintsaku vahepealset, kreemjalt pruunikas, veidi luitunud ja nagu mulle tundus, ennesõjaaegne kehakate. See oli nagu loodud minu kiitsakate õlgade jaoks ja, mis mulle väga tähtis, mõlemad põuetaskud olid laiad ja sügavad, neisse võis kaks väikeseformaadilist raamatut vabalt ära peita.

Panin selle pruuni seemisnahast pintsaku selga ega aimanudki, kuidas see veidi kortsus, nagu muremõtetest kipras riietusele mulle elufilosoofiat hakkab õpetama.

... Uldis oli seda Moskvast nimetanud Aladdinil imelambiks. Ja imet ta tõesti tegi. Kui õhtul tööst väsinuna mõnikord läksime Gorki tänavale lonkima, leidsime, et pilgud pöörduvad minu poole, naiste silmadesse ilmub midagi kurva igatsuse või koguni väljakutse taolist, ja kui eksperimendi mõttes hakkasime tänavatutvusi sobitama, siis võis kindel olla, et seemispintsak aitab ikka asjad joonde ajada...

Meenub veel, et Mahmudil oli seljas seesama pruun seemispintsak, kui ta trepist alla kukkus.

Uldis oli esimene, kes olukorras orienteerus.

«Võta kõigepealt see tal seljast,» kamandas ta, kui olime koriseva poisist astmeid pidi üles vinnanud. «Muidu oled see t ilma.»

Vabastasime ta Pille kingitusest ja mässisime ühiselamutekki.

... «Oo, sul on maitset!» hüüatas Pille, kui väikeste ratastega kandiklinalaua õhtueine köögist tuppa veeretati.

«Kindralipagunid puuduvad,» tähendasin, sest olin Pille ütlust irooniaks pidanud.

Aga nüüd juhtus midagi hoopis ootamatut. Pille lükkas kandiklaava aurava kohvi ja singivõileibadega voodi ja akna vahele nurka ning sööstis uuesti kapi kallale. Toas hakkasid lendlema värvilised hilibud. Mu jalge ette maandus elegantselt liueldes mingi roosa loor.

«Ta otsib mulle vist aulinti rinnale,» laususin endamisi, aga siiski kuuldavalt.

Pille tuiskas kapis edasi.

Lõpuks oli otsitav ese leitud — mustast sametist, valgete karusnahksete käänistega ballikleit.

Kiire, peaaegu märkamatu liigutusega vallandas Pille seeliku ja see libises põrandale.

«Au,» ütles ta ja vaatas minu poole, pannes hetkeks alumise huule ülemisele. «Aita mind veidil!»

Nööpisin tal, juhtnööre täpselt jälgides, pluusi selja pealt lahti. Ja siis seisimegi kõrvuti peegli ees — mina pruunis pintsakus, mida ikka veel vanaisa koltunud ürbiks pidasin, ja Pille must-valges, peaaegu maani ballikleidis.

«Maru paar, eks ole,» ütles Pille.

«Küll tal on päevitanud jalad,» mõtlesin. «Ja selg on täiesti sile... Ei ühtegi vistrikku.»

... «Kas sa oled kunagi kellegagi kakelnud?» küsis Pille, kui istusime tugitoolides ja mugisime singivõileibu.

«Ei ole,» vastasin lõõpides, «olen põhimõtteline Gandhi pooldaja.»

«Ja kui sind lüüakse, ei löö sa kunagi vastu?» usutles ta edasi.

«Aga mis mõttega?» jätkasin. «Kui lööd vastu, lüüakse tagasi ja siis

sa pead uuesti lööma ja sind lüüakse jällegi uuesti . . . Parem põsasse pugeda.»

«Sellepärast viskasid sa ka oma dissertatsiooni nurka?»

See oli valus tõde. Nii valus, et tol ajal ei tunginud see mu teadvusse. Mu ajud olid tegevuses vaid kalambuuri otsimisega ja oma sokiaukude varjamisega. Pealegi tundus mulle iseenesest mõistetavana, et dissertatsioon kõrbes põhja asjaolude ja kõigepealt teiste inimeste süü läbi.

Ja Pille kuulus nende asjaolude ja teiste inimeste ringi. Selgitada talle, miks ma ei saa töötada meie instituudi toas ja miks see, millega meie instituudis tegeldakse, üldse teaduse tegemine pole, tundus mulle täiesti võimatu. Ta oli ju alati nii lõbusalt kudrutanud, kui mu kallal näriti.

«Kas me orelikontserdile ei hiline?» küsisin.

«Kui hilinemegi, mis sellest.»

Ta vaatas mind peaaegu unistava pilguga. (Nüüd tean, et olen oma edaspidises elus alati seda pilku otsinud ja alati imestanud, kuidas ma seda enne ei märganud . . . Kuus aastat viibisime ju iga päev ühes toas. Ja kuus aastat võttis jällegi aega, kuni uuesti selle pilguni jõudsin.)

. . . «Ma olen sensuaalne, eks ju? On selline sõna. Filosoofias on vist selline koolkondki. Sensualistid.»

Seda rääkis Pille juba vannitoast, kui jooksva vee kohisemine oli vaikunud.

Mina istusin endiselt madalas, sügavas tugitoolis, ettepoole kummargil, ja kuigi väljas oli juba pime, ei tahtnud ma tuld süüdata.

. . . Meenus pommitamine. Olin lebanud auravas vannis, kui maja ümber, kus ma tädi juures elasin, hakkasid kärgatama plahvatused. Krohvi sadas kaela. Vesi pritsis üle ääre. Kõik tuled kustusid. Jõudsin vaid suure froteerätiku haarata. Aknakardinad juba põlesid, kui paljajalu lippasin läbi kõõgi trepikotta . . .

«Mis sa seal teed?» küsis Pille läbi lahtise vannitoauukse.

«Mõtlen sõjast,» vastasin.

«Ja mida sa sõjast mõtled?»

«Et sõda ongi inimkonna loomulik seisund.»

«Miks sa ikka niimoodi mõtled?»

«Armastan kahjuks tõde.»

«Sina muidugi seda kõike ei mäleta,» mõtlesin, «sind polnudki olemas. Või kui olid, siis ilma mäluta.»

«Tule aita mul selga pesta!» ütles Pille.

Ta lamas üleni vahus, vaid pea ja põlvenukid paistsid välja.

«Võta ennast kergemaks!» käsutati vahust.

Vabastasin end seemispintsakust.

«Veel! Veel! Särk ka maha! . . . Vaat nii . . . Ja nüüd võta nuustik ja püüa nii nühkida, et juuksed märjaks ei saaks.»

Täitsin kõik korraldused. Prillid läksid uduseks, aga olin ikkagi kõike näinud. «Nagu Lääne pildiajakirjades . . . Nagu reklaamplakateil . . . Elav poissmehe unistus . . .» püüdsin iseenda ees ironiliseks jääda, ja samas tundsin, et mind hõivab senitundmatu, tugev erutus.

«Vana-Kreeka jumalanna kahekümnenda sajandi sünteetilises vahus,» ütlesin, et midagi öelda.

«Kas sa tead? Sul on õrnad käed . . .»

Et emotsioone maha vaigistada, mõtlesin: «Huvitav oleks välja selgitada, kas tal on kontserdipiletid tõesti olemas.»

«Orelikontserdile me siis ei lähegi?» küsisin.

«Sa tahad sinna nii väga minna?»

«Ei taha,» vastasin siiralt, «ausalt öelda ei taipa ma muusikast mitte midagi.»

«Ma ka ei taipa, aga ma mõtlesin, et sind tuleb orelikontserdile kutsuda.»

«Kuhu sa teisi kutsud?» tahtnuks küsida, aga olin selliste küsimuste väljaütlemiseks liiga peenetundeline.

«Kas sa mul ka selga peseksid?» küsisin.

Pille hakkas naerma.

«Aga muidugi! Seda teeme kõige lähemas tulevikus!»

Ta võttis peotäie vahtu ja määris sellega mu näo kokku.

... Kui juba voodis lebasime, sulgkerge teki all, Pille pea minu rinnal, siis hämmastas mind kõige rohkem, et see oli nii kergelt, nii iseenesest mõistetavalt, nii märglevalt toimunud. Olin seda teisiti kujutlenud. Vältimatu rahmeldamise ja keelitamisega, kõrvalmõtetega võimalikest arusaamatustest ja sobimatuses... Aga kõik oli nii lihtne olnud.

Tema juuksed kõdistasid mind ja lõhnasid mandli järele. Olin sellises mõnuses uimas, et isegi võrdlust tsüaankaaliumiga ei tulnud meelde. «Peatükk indoneesia armastusest,» mõtlesin siiski van de Veldele. Mõtlemata ei suuda ma olla üheski situatsioonis.

Pille vaatas avardunud, liikumatute silmadega lakke. Ta pea mu rinnal tundus olevat kaalutu. Kompasid tema ihu, nagu määratledes keha kontuure. («Soe, kuiv, pingul nahk...»)

Ja äkki kadus reaalsustunne! Ujusin vahus, udus, pilvedes... Kuulsin orelimuusikat... Liuglesin helikopteris üle lõputu taiga. Kuskil allpool, ebamäärases ruumis istus mu esimene seksuaalne unistus, kriimurid põlvede ja sidemes käega mustlastüdruk... Läbi marli imbus verd, tilkus aeglaselt rohelistele lehtedele... Pommiplahvatuse õhusurve paisutas kardinat nagu purje ja mustlastüdruk vajus veelgi allapoole... Tõmbasin froteerätiku koomale, kartsin, et paistab välja minu ihu ebasünnis osa... Läbi seinapragude nägin, kuidas põleb meie maja... Kolmanda korruse akendest kostab haledat kisa, seal on luku taga kolm väikest last... Nende tillukesed nösuninad on litsunud vastu aknaklaasi. Atleetliku kehaehitusega mees minu kõrval hoiab käsi rinnal risti ja palvetab... Lapsed põlevad hääletult klaasi taga...

Ärkasin.

Pille vaatles mind pilukil silmil.

«Miks sa oigasid?» päris ta.

«Vestlesin unes Staliniga.»

Üleminekud unest ärkvelolekule ja vastupidi on mul momentaansed ja ma ei tunne mitte mingisugust teist une moodust kui unenägu. Alles üpris täiskasvanuna, ühiselamutoas, taipasin ma, et teistel inimestel ei lange magamise ja unenägemise mõiste kokku.

«Ja millest te Staliniga rääkisite?»

«Tulevikust.»

«Ja mida arvas Stalin sinu tulevikust?»

«Ta ei jõudnud mulle seda öelda, Churchill segas vahele!»

«Ja mida rääkis Churchill?»

«Ütles, et ameeriklastel on aatomipomm.»

«Ja mis ütles seepeale Stalin?»

«Aga meil on kirjanikud — inimhingede insenerid.»

Pille liibus tugevamini minu vastu ja sosistas: «Armasta mind veel!» Olin isegi tundnud, et tahaksin veel kord armastada. Kaua ja dramaatiliselt.

... Ja just sel hetkel puhkeski mu teadvuses kujutus, mida seni vägisi maha olin surunud — pilgeni vaatajaist tulvil esinduskino ekraanil läheneb kaugusest vedur... Aplaus... Süttivad tuled... Rahvariides noorikud roosikimpudega... Direktori vihast ja hämmeldusest punsunud, alandlikult virilduv nägu...

Haarasin Pille käte vahele.

Armastasime kaua ja dramaatiliselt.

Siis lebasime liikumatult.

Pärast pikka pausi lausus Pille: «Oma mehe jätsingi ma sellepärast maha, et ta ei osanud midagi jutustada... Kui ma ütlesin: «Räägi minuga!», hakkas ta kannatama... Ta ei osanud midagi välja mõelda. Kui ma hommikul raputasin teda ja küsisin, mida ta unes nägi, tegi ta piinatud näo ega osanud midagi öelda...»

«Van de Veldel on kirjeldatud kolmkümmend kuus posituuri,» mõlgutasin juba jälle argipäevaseid mõtteid, «huvitav, milliseid neist eelistavad riigijuhid.»

«... Kui valmistasin õhtueinet, istus ta taburetil keset kööki ja vaikis. Ma ütlesin: «Unista millestki.» Ta hakkas nohisema ja rääkis midagi taolist, et vaibad tuleks tuulduma viia või et laupäeval peaks minema onupojale Juhanile külla... Panin ta ilukirjandust lugema. Ta kannatas ja luges. Kui palusin jutustada, millest ta luges, hakkas ta loetut täpselt ümber jutustama.» «Kas sa enda jaoks ei leidnud sealt midagi?» küsisin. «Minu elukutse meestest seal ju ei kirjutata,» vastas ta minu küsimust mõistmata. Elu temaga oli nagu üleskeeratud vurr. Hommikul kell seitse tõusmine, hommikuvõimlemine, majapidamise ülevaatus, eine, siis bussiga tööle ja jälle töölt koju, majapidamise ülevaatus, eine ja... televiisor.»

«Mille poolest minu elu sellest erineb?» mõtlesin, «vahest ainult selle poolest, et vahetevahel kujutlen jutuajamisi riigimeestega.»

«Kuidas sulle seda selgitada?» Ta võttis nüüd koguni mu pea oma käte vahele, nii väga tahtis ta, et tema pihtimustesse süveneksin. «Inimesed jagunevad põhimõtteliselt kahte kategooriasse... Eks ole ju, on sellised, kes alati, igasuguses olukorras on ühesugused, ja sellised, kes muutuvad... Minu mees oli esimeste rühmast: alati ühesugune. Kahekümne kolme aastaselt oli ta täiesti valmis...»

«Su mees oli kvantitatiivse elufilosoofiaga inimene,» laususin.

«Täpselt. Kõik pidi olema normaalne — riietus, sõbrad, eluviis...»

«Ameerika sotsioloogias tuntakse koguni mõistet «normaalsuse patoloogia,» lisasin.

«Aga täpselt,» rõõmustas Pille. «Mu mees oli patoloogiliselt normaalne... Ja ta tahtis patoloogiliselt lapsi...»

Mu mõnus rammestus hakkas pragunema.

«Aga naistele ei meeldi sünnitada lapsi neile, kes neid nii väga tahavad.»

Ta liibus jällegi minu vastu, suudles mind kergelt nina otsa. Aga enam ma ei tundnud, et tahaksin veel kord armastada.

«Last ei saa nagu tiksvat äratuskella kirjutamise ajaks padja alla pista,» mõtlesin tõusva, täiesti uut laadi hirmuga.

Sugenes vaikus.

Pille lasi mu pea lahti ja lamas tükk aega liikumatult. Märkamatult nihkus ta minust eemale.

«Ma tean, mida sa minust arvad,» lausus ta lõpuks kauge, sumbuva häälega.

Ma ei arvanud enam midagi. Tahtsin lihtsalt magama jääda, aga Pille jätkas jutuajamist:

«Tead, Ilmar, ma otsustasin sulle kõik meie esimesel ööl ära rääkida... Kas sa oled veel võimeline kuulama?»

Ma ei ütelnud, et ei ole. Ma vaikisin.

Pille tõusis istukile, pani jalad üle voodiääre põrandale.

«Ah, võtame ennast täis... Nii on kõige õigem.»

... Kuulipildujatulest segipaisatud kurgede kolmnurk lagunes. Üks verine sulgjas tomp prantsatas otse jalge ette... Ümberringi oli kõik leekides. Põles rukis, põles bensiiniga ülevalatud leivapätside kuhi, põlesid väikesed lapsed klaasi taga... Ma istun, froteerätik õlgadel, pimedas vanamehe ees ja loen talle ette Stalini artiklit «Sotsialism või anarhism». Kõik on nii loogiline ja veenev. Pime hoiab oma kätt minu käel.

... Pille ulatas mulle pitsi viinaga.

Üle ta palgete voolasid pisarad.

Ma võtsin pitsi ja püüdsin Pillega kokku lüüa.

Ta naeratas läbi pisarate.

Jõime.

«Kus ma teadsin kaheksateistaastaselt, mis on armastus,» lausus ta ja valas pitsid uuesti täis.

«Ta oli esimene kultuurne inimene mu silmapiiril. Noor spetsialist, kõrgema haridusega. Püksid alati viigis, alati lips ees, alati viisakas, asjalik tantsupartner. Plikade ideaal...»

«Ideaalidele visatakse ikka kaikaid kodaraisse,» mõtlesin ja sirutasin käe välja uue viinapitsi järele.

«Aga ma tundsin kohe, et ma temalt last ei taha,» kostis Pille ikka veel nutune hääl. «Ma pole siiamaani kelleltki last tahtnud.»

«Millega su mees praegu tegeleb?» küsisin.

«Mul ju ei ole meest,» ütleb Pille kummalisel toonil. «M u l p o l e k u n a g i m e e s t o l n u d.»

... Minu viinapits kõlksatas uuesti vastu Pille pitsi. Püüdsin naerata.

«Joome meie laste terviseks,» ütles Pille ja vaatas mulle ainiti otse silma. Ta ei nutnud enam.

Viin valgus kõrist alla nagu sulatina.

«Sul on suur süda ja sa pole selline nagu teised,» lausus Pille. «Sellepärast ma armastangi sind.»

Ta pea lebas jällegi mu rinnal. Juuksed lõhnasid mandli järele. Oma jahenenud jalataldu hoidis ta vastu minu paremat säärt.

Unenäod ei tule enam.

Tundsin jälle uuelaadset, teravat ohtu.

Lõpuks küsisin: «Kas sa tõesti arvad, et võib laps tulla?»

Pille pugesi veelgi sügavamalt minu kaenlaauku ja lausus juba uniselt: «Tobuke... Jääme nüüd pealegi magama.»

Ma ei suutnud aga enam uinuda.

Tahtsin küsida, miks nad mulle Dante «Jumaliku komöödia» kinkisid, aga Pille magas juba.

«Ta magab,» mõtisklesin. «Südametunnistus ei piina teda, unenäod ei koorma... Tõmbas voodisse ja asi tahe.»

Ere valgus neonreklaamilt vastasmaja katuseserval tungis läbi hõredate kardinatate tupp. Pille nägu oli kord roheline, siis jälle punakas kumas. Mulle tundus äkki, et ta muigab. Praakil huuled sosistavad: «Miks sa oma dissertatsiooni nurka viskasid?»

Nüüd kuulsin selgesti, et kuskil langevad veetilgad plekkpinnale. Tõrises külmutuskapp, tortsatas ja jäi vait. Radiaatoris akna all solises. Vannitoas undas kraan. Ülemisel korrusel tõmmati klosetis vett...

Heinrich Böllil tundis kloun läbi telefoni lõhnu. Mul pruugib vaid mingile esemele mõelda, kui juba kuulen, kuidas ta häälitseb, veereb, ragiseb... Kui olen avastanud heli, ei kao see enam, valjeneb järjest, tungib närvidesse, halvab igasuguse mõtlemisvõime...

Kõikidest hääliksustest kõige õudsem on kella tiksumine. Seinakella vonkumine on minu jaoks umbes sama, mis Edgar Allan Poe' kangelasele surmatoova pendli vuhisemine...

Ja tõesti, kuskil tiksus kell. «Väike äratuskell peegli ees lauakesel,» tegin kindlaks ärrituskolde.

Püüdsin end rahustada: helid kaovad aegamööda, kätesse ja silma-laugudesse voogab soe raskus. Ja mitte midagi erilist pole juhtunud — noorem teaduslik töötaja Pille Kutsar magab noorema teadusliku töötaja Ilmar Kasega ühes voodis. Kõik magavad kellegagi ühes voodis...

Kell tiksus järjest valjemini. Külmutuskapp köögis hakkas jällegi tõrisesema. Tänaval kääksus tramm...

Pille muigas mu kaenlaaugus, magusad Mona Lisa huuled praakil. Vesi tilkus plekkliuale.

Nägin selgesti seda liuda — armeenia metallehistöö: kaks lõvi harali käppadega keerdu ümber päikese. Minu jaoks polnud ühtegi heli, mis poleks kujutluses kohe joonistunud konkreetseks, täpselt nagu polnud eset, mis poleks eritanud helisid. Aga laps on kõigepealt helisid tekitav olend. Tema kisa kostab ka läbi kahekordse seina ära. Ja selle kisa käest pole kuhugi põgeneda. See on su enda kisa.

«Kui elus enam midagi muud saavutada pole, siis hakka lapsi tegema,» oli keegi öelnud. Lapsi võib iga mees teha. Lapsed on absoluutne massitoodang. Selleks pole vaja ei mingit kultuuri ega individuaalset omapära.

Ja äkki tundsin viha just selle üle, et mind lapsi tegeva mehhanismina oli välja valitud.

Kas olen juba tõesti nii sügavale langenud, nii tähtsusetuks muutu-

nud, et mind lohutatakse viimase võimalusega — end lastele pühendada?

Tõusin voodis istukile.

Otsustasin selgitada, kas tilkumist ja tiksumist oleks võimalik likvideerida. Parkett oli külm ja veidi kummis. Täitsin pitsi uuesti viinaga.

Pille põlv vaatas tekiserva alt välja. Ümar, kuupaisteliselt hõbedane põlv. Panin peopesa põlvele ja tunnetasin selle rammestavat soojust. (Sel hetkel vihkasin seda põlve, sest aimasin, et ei suuda seda iialgi unustada.) Katsin põlve tekiga ja tühjendasin pitsi.

Suudlesin Pillet laubale ja otsustasin, et kui ta avab silmad, siis jään, kui ta üles ei ärka, lähen minema.

Pille tõmbus vaid rohkem krõnksu ja magas rahulikult edasi.

... Oli kuupaisteline, külm sügisöö ja esmakordselt kolasin nii hiliisel ajal linnatänavail.

Trammirööpmed läiklesid. Oli selline tunne, et neist ei või üle astuda. Otsustasin teha tiiru vanalinnas.

Kõige enam hämmastas mind inimtühjus.

Oli ometi öö vastu pühapäeva, aga Viru tänaval polnud kedagi. «Kus on siis linna pätid ja kaabakad?» mõtlesin. «Ega nad ometi Paradiisi Illu elurežiimile pole üle läinud?»

Majad ujusid.

Ujus kogu linn.

Ujus Oleviste kiriku torn. Rippus taevast alla ja kõikus nagu pendel planetaariumis, tõestamaks maakera ümarust.

Mu sammude kõma inimtühjadel keskaegsetel tänavatel veenis mind, et maakera pole mitte ainult munajas, vaid ka õones. Täiesti tühi. Kui jalg liiga tugevalt maha panna, võib läbi maakoore vajuda. Pröks. Ja liugledki tühjusse. Veel kord pröks. Ja kerkid, jalad ees, Madison avenüül jälle nähtavale. Kuidas ma neile seal selgeks teeksin, et ma täiesti juhuslikult piiri ületasin? Pealegi veel vastutahtmist. Ikkagi olen immigratsiooniseaduste rikkuja...

... Kolamist uduses vanalinnas ei tasuks ehk meenutada, kui sellele poleks järgnenud sündmust, mis õieti kogu tolle öö kulminatsiooniks sai. See sündmus tundub kogu eelneva ja järgneva kontekstis nii ebausutavana, et pole seda seni kellelegi jutustanud ega tee seda ka kunagi tulevikus. Iga ratsionaalse ellusuhtumisega jutupartner ütleks, et see on välja mõeldud või kui mitte just täielikult fantaasiavili, siis vähemalt ajalisel nihutatud, kuskilt vägivaldselt nimetatud öö raamidesse surutud.

Aga kõige ebausutavamate sündmustega on sageli nii, et neid saab faktiliselt tuvastada. Neist on protokollid või stenogrammid. Neist on allikmaterjal...

Võinuksin sel ööl toimunu mõjul jõuda idealistliku maailmavaateni. (Nüüd, mil kõrgemas õppeasutuses kohakaasluse alusel loen ajaloolist materialismi, muidugi tean, et üksik inimelu nagu ühiskondki areneb statistiliste seaduspärasuste, tendentside kaudu, et sündmuste loogilised seosed kooruvad välja pika aja jooksul. Ja iga inimese elus juhtub sündmusi, mida eraldi võetuna loogiliselt seletada ei suudeta. Aga tumedaks looks jääb see siiski ja vähe on see seotud ka nende ajenditega, mis panid mind täna seda meenutama... Aga me ei või ju ometi

oma õist teadvusevoolu dramaturgia seadustele allutada. I see n n a s t kirjanduslikkuse või muude esteetiliste printsiipide huvides välja mõt-
lema hakata...)

... Niisiis 1962. a. 22. oktoobri ööl seisis Paradiisi Illu Toompea ser-
val ja vaatles all ujuvat Tallinna. Äkki tundis ta külma. Mere poolt
valgus läbi linnavärvate kitsastele tänavatele udu. Tekkis veel üks
kummaline mõte: kes on küll merre šampooni valanud? Ja siis kaine-
nesid Illu meeled praktiliseks kavatsuseks: kuidas kõige otsemat teed
koju jõuda.

Ta valis kalmistuvariandi. Sealtkaudu viis kõige otsem tee koju.

Kuivad lehed sahisesid jalge all. Läbi raagus puuvõrade paistis kuu,
nagu paradiisi-teenakonnal oli paistnud päike.

Paradiisi Illu oli väsinud ja kurb.

Ta peatus hetkeks asfaldiribal, millelt lehed olid koristatud, ja siis
see lugu algas...

Surnuaia sügavusest kostis oigamist.

Esialgu pidasin seda kõrvapettekks ja otsustasin seda lihtsalt ignoree-
rida, kuid oie voogas mu kuulmisorganeisse isegi siis, kui sumasin jäl-
legi lehtedes.

«Oo... oi-oi-oi... oo... oi-oi-oi...»

Talitasin Talleyrand'i õpetuse järgi: surusin esimese impulsi maha.
Ma ei lasknud jalga.

Teine impulss oli mul filantroopiline.

Hakkasin oigamisele ettevaatlikult lähenema. Olin veendunud
banaalses lahenduses: kui kohale jõuan, leian eest aia vahele jäänud
kassi, või mis veelgi tõenäolisem, heli kaob minu lähenedes ära...

Kuid heli ei kadunud, muutus sõnadeks: «Oi halastus, halastus...
Oi... Oo... halastus, halastus...»

Sadu kordi olin ma enne ja sadu kordi olen hiljem läbi kalmistu
astunud, aga keegi pole kunagi halastust palunud. Räägiti küll igas-
guseid jutte, mis siin kõik juhtuvat, aga röövli- ja tondilood pole
minu jaoks kunagi realismimaigulised olnud.

Ma ei tundnud hirmu. Pigem häiris mind asja tehniline külg: mis
pidin ma halastust nõudva inimesega peale hakkama? Äkki lebab ta
seal verisena ja ihualasti. Äkki pistab appi karjuma, kui ligi astun, ja
mind võetakse kinni...

«Halloo!» hüüatasin äkki eneselegi ootamatult. «Kas kellelgi on abi
vaja?»

Muidugi järgnes kohe vaikus.

Seisin liikumatult ja kuulatasin.

«Ma murdsin jala... Olen kaevu juures...» kuulsin nüüd üllatavalt
rahulikku vanainimesehäält. «Pöörake kabelist vasakule...»

Hakkasin minema haudade vahelt, raevukalt põõsaid kõrvale tõrju-
des.

«Kus te olete? Andke endast märku!» käsutasin madala meremehe-
häälega.

Appikutse tuli juba üpris lähedalt.

Astusin üle hauaplatsi ümbritseva randi jällegi teele.

Tume kogu losutas selili lebehunnikus.

«Ära kuulsid, pojukene... Ära kuulsid...» nuttis kannatanu rõõ-

must ja õnnetusest. «Kes oleks teada võinud... Jalad võttis alt... Üldse ei tunne enam...»

Kummardusin lamaja kohale, ulatasin talle käed.

«Nii noor, tugev mees...» lausus vanamutt ja haaras mu kätest kinni.

Sikutasin ta püsti, kuid kannatanu jalad ei võtnud vedu. Ta vajus lõdvalt lehehunnikule tagasi. Minu kätest ta enam lahti ei lasknud.

Olin õigesti aimanud — probleem on tehniliselt raskesti lahendatav. Seljas ma teda siit ära ei kanna. Läheduses pole ühtegi telefoni...

«Kas on väga valus?» küsisin.

«Jalgu pole ollagi,» vastas vanamutt.

«Kiirabi peaks kutsuma,» lausulin.

«Jaa, pojakene... Minia otsib mind juba... Gustav sõitis komandee-ringusse...»

Tema mürklikud käed muljusid mu sõrmi hellalt ja kramplikult.

«Ma jooksen lähema telefonini ja kutsun kiirabi,» sõnasin rahustavalt ja püüdsin ettevaatlikult oma käsi vabastada.

«Hirmus on siin üksi pimedas,» lausus vanamutt ja laskis mu käed lahti.

«Ärge kartke, ma tulen varsti tagasi.»

Ise arutlesin: «Lähima telefoniputkani on vähemalt kilomeeter, aga võib-olla poolteist... Maailmarekord 1500 m on 3.38,7... Mina jooksen vähemalt kaks korda aeglasemalt... Ei, kolm korda aeglasemalt... Enne kümnet minutit ma ei helista... Siis veel kümme minutit ootamisaega...»

«Kas te kakskümmend minutit suudate veel oodata?» küsisin.

«Kui nii pime ei oleks...»

Muidugi polnud mul taskus ei laternat ega tikke...

«Ma jätan teile oma kella,» lausulin.

«See on õige samm,» mõtlesin. «Garantii, et ma tagasi tulen ja ühtlasi mõningane valgustus: numbrilaud sätendab fosforselt...»

Pistsin kella vanamutile pihku.

Oli täpselt 01.47.

(Järgneb.)

Aleksander Suuman

MUTIKÄPP

Jälle mürsud-miinid olid virnas,
susises ja suitses süütenöör.
Pommilehtris, puu või kännu taga
lamas iga poisike-sapöör,

nägu vastu mullapinda surut,
pihkudega kinni kaetud kõrvad.
Äkki «Inimesed! Heitke pikali!»
karjus meie leitnant minu kõrval.

Piilusin. Üks naine ja üks laps
lagendikul seisid, korvid käes.
Ometi meil valve oli väljas
ümbert terve Ebavere mäe.

Marjulised seisid jahmund ilmel.
Paistis, nendel polnud mingit taipugi,
et läheduses lõhkeb miinikuhi.
Seisjaist järgi ei jää laipugi.

Hilja oli miskit ette võtta.
Aga püsti tõusis Mutikäpp.
Jooksma hakkas mürsuvirna poole,
nagu ikka, hoidis põues käft.

Varjas seda nüüdki meie eest,
ehkki ise tõttas surma sülle.
Käel ei olnud sõrmi. Ainult küüned
olid kasvand pihupesa külge.

Seda karateena vahel kasutas,
kui poisid teda liiga õelalt torkisid.
Jooksis üle lagendiku Mutikäpp
mööda oksarisu, mööda orkisid.

ALEKSANDER SUUMAN

Ohmuks teda veidi pidasime.
Käsi oli looduse poolt loodud.
Sinist suitsu välja ajas nõorijupp
lõhkeaine otsas ühtesoodu.

Komissariaat meid siia suunas
Avanduselt, Määrist, Kissast, Rohust.
Ütlesime ikka: «Mutikäpp!
Kraabi meile miinid välja rohost!»

«Päästjad» uisa-päisa olid õhkinud
oma suured sõjamoonaalad.
Tüvetüükad seisid püsti. Lamasid
äräjärat ladvad, haod ja raod.

Lõhkemata kuule ja granaate
lebas kulu all kui käbisid.
Sõjajärgsel aastal inimesed
surma said, kes metsa läbisid.

Otsa leidsid lehmad-hobused.
Kohale nüüd jõudis Mutikäpp,
süütenööri kapslist välja rebis,
üles tõstis, surtsus tuletäpp.

Läksime ta juurde. Vaikisime.
Igaüks nüüd tundis — olen rumal,
alatu ja arg. Me keskel seisis,
käsi põues, mutiküüne jumal!

Õhkuvpõskne, higist märg kui kalts,
meeletumad silmad kilasid.
Nüüd ta sõprust ihkasid need poisid,
kes teda enne kõige rohkem pilasid.

ISA

Ja tõusis siis sulane Pärtelpoeg.
Trahh! tammepuust lauale lajatas
ta rusikas vägeva hoobi.
Siis kõneles ta, siis pajatas:

«Kes, kurat, oli majas peremees?
Noh, vastake, mina või Juss?»
Ei kõssanud keegi. Na imelik
oli küsimus. Oldi kuss.

Vaikiti. Ainiti vahiti
aknaorvades kuulitäkkeid.
Probleem oli vaimne. Nemad siin
tundsid vaid atru ja äkkeid.

Ja Pärtelpoeg jätkas: «Lillegi
poleks liigutand peremees,
kui ma poleks käskind ja kamandand
ja kõndind tal taga ja ees.

Pole õiget saabastki jalas tal.
Talu nimetust ei panda patta.
Aga mul oma tuba, oma ülikond,
lõpuks ostsin veel rootsi jalgratta.

Ja voodigi nikkelnupulise
Theresele na meeleheaks.
Tema koitanud koiku sees magab,
ei kulakuks ma teda peaks

või külakurnajaks. Polegi küla.
Kõik kohad täis metsa ja rohtu,
kus Juss hulgub püssitortsuga.
Pole tortsu sees rente, ei rohtu.»

Nii tunaste sulaste koosolek käis
seal Avanduse vallamajas.
«Jah, ahne ta polnud. Varandust
ei kogunud. Tuult taga ajas.»

— — —
— — —
Me perekond jäädavalt kraabiti
maha pagendusnimistust.

Ma tõttasin kodu poole.
Oli lõppenud kevadsess.
Küll kuldane varss oli jooksnud,
nagu on öelnud poetess.

Tundus, et tohutu kari
neid kapanud oli siin ringi.
Kandsin kohtumisärevust põues
ja käe otsas kompsu ja kingi.

Küll ilusaid päevi meenutas
iga samm varsakapjade sees.
All lahtise akna tagatoas
seisis üksinda vana mees.

Kui tuulekuiv puu ta seisis seal,
juus kulune, fardunudnäone.
Aknasse paistis meie põld,
võssakasvanud, lõone ja käone.

Kõik õed-vennad laia ilma viind
olid teerajad kirdesed-kagused.
Pragisesid ja vindusid ees
meil mõrud pinutagused.

Järsku ta teise tuppa läks,
oli minekus mingi kihk.
Kui tagasi tuli, siis lausus ta:
«See siin minu laulude vihk.

Seda vihikut keegi pole näind.
Su kadunud emagi mitte.»
Sõrmede võbinal andis ta
siis salmiku minu kätte.

ALEKSANDER SUUMAN

D-de ja g-de käändudele
oli pühendud erilist hoolt.
Nagu tugev tuul oleks puhunud
tähti längu vasakult poolt.

Nagu tugev tuul oleks puhunud
piki lillakassinist laant.
Ja puhunud ja põrganud
siis vastu tagumist kaant.

Lugesin. Kullina isa pilk
mind seiras. Kui verisuliseid
poegi ma oleks puutunud
neid nelikuid keni, tuliseid.

Ma miskiga isa häirisin vist,
sest mingi ehm või jahm tas
süvenes. Mu käte vahelt
oma laulud ta ära kahmas.

Nad jäädavalt ära kadusid
kui paisjärve kivivise,
mis ringlaineid sünnitab hetkel sel.
Ja varsti ta kadus ka ise.

PÖLENDIKU JAAN

Sõnnikuveotalgu algul ikka
köhetuke Põlendiku Jaan
raksti! hargivarre katki murdis,
sestap nõnda oli tema plaan.

«Ah sa kurat! Liiga rängalt tõstsini!»
sõnas. Mis tal sõnadagi muud.
Kuurist, aidast, lakapealseilt otsis
mures näoga hargivarrepuud.

Lõpuks leidis. Mõõtis tema pikkust,
uuris, kas on õigel kohal jonks.
Käias kirvest, ihus taskunuga,
aega polnud puhata üks tonks.

Tahus, vestis. Kraapis klaasikilluga,
liivapaberiga hõõrus, silus.
Otsa tappis kargu. Lausus fargu:
«Tööriist olgu korralik ja ilus.»

Sõrmede jaoks kühmud-mõhnad voolis,
muidu lööb veel pihku vill või rakk.
Välgumihklisid pläru peale tuld ta
rapsis. Istus, istmeks raiepakk.

Lõuna jõudis kätte. Rohu peale
lasti iga hobune ja varss,
talgulised kööki laua taha.
Jaanil valmis oli hargivars.

Maitsti riigiviina, koduõlut,
söödi kapsasuppi sealihaga.
Lasti leiba luusse. Jälle tööle
kogu pihajõu ja nõu ja vihaga.

Esimese koorma ajal kohe
varre murdis Põlendiku Jaan.
Ütles: «Toorik oli tunamullune
ja pehkinud. Mis mina teha saan!»

TIVOLI

Seda õhtupoolikut mäletan hästi.

Aknast paistis sisse suur hele kuu. Ja kass magas mu süles. Mu vaene kõuts. Ta oli nädalapäevad ära, tuli koju tagasi võitlustes katkutuna ja vajab nüüd, et ta solvunud hingele leevendavalt peale puhutaks.

Tahtsin kuule kardinad ette tõmmata, kui uksele koputati.

Imestasin väga. Hüüdsin, et sisse astutaks, ja tuppa tuli noor naine. Ta ütles:

«Ma olen su ristiema.»

«Seda sa küll ei ole.» Ma ei lasknud ennast petta. «Mind polegi risti- titud. Tol ajal polnud Petseris luteri kirikutki. Gümnaasiumi usuõpe- taja lubas selle asja ära korraldada, aga tema jõi sel päeval end maani täis ja ta vaene naine Anna nägi palju vaeva, et teda toas luku taga hoida. Aga usuõpetaja, muidu nii tasase loomuga mees, lõugas seal nii val- justsi, et kloostri kirikukellade koor ka ei jõudnud tast üle helistada.»

Siis ütles ilus võõras naine:

«Hea küll. Ma ei ole tõesti mitte su ristiema. Ma olen muusa.»

«Kelle muusa?»

«Ma olen momendil vaba.»

Ta oli end üles löönud, kandis valge naaritsakraega õhtumantlit ja selle all kleiti, mille koest särasid vastu pärlid. Ta silmalaud olid sini- seks mingitud, suu kahvatuks jäetud, jalas leherohelised sukad, kõrvas õunapuuõied ja käes kandekott.

«Milleks see kandekott?» imestasin.

«Igaks juhuks,» vastas ta.

Ja edasi rääkis ta:

«Sind ei kutsutud banketile, ja sel ajal, kui su mees seal sööb, joo- b ja kõneleb, istud sa kassiga kodus, ehkki sa oled väike naine, ei võta lauas ruumi, mahuksid sulle ja oled närb sööja. Tule, ma viin su lõbut- sema. Tahad tivolissee minna?»

Lükkasin kassi sülest maha, sussid lõin voodi alla ning võtsin kapist oma heavillase kampsuni. Ja nii, nagu ma seda tehtud sain, olimegi seal. Ma ei tea isegi, kus seal, aga Muusa ütles:

«Siin on palju lõbutsemise ruume. Neid viimseni läbi käia me ei jõua, aga ma viin su kõige süütumatesse.»

See oli otsatu suur tuba, kuhu ta mind viis. Keskpõrandal põles lõkketuli ja heleda valguse ümber seisis tindikaladeks rõivastatud seltskond. Muusa naeris, kui pidasin neid ühesarnasteks.

«Sa oled pealiskaudne. Nad on kõik erinevad. Vaata, osa on valgusele selja pööranud, osa valguseargu hoiab eemale ja need jälle, kes kui sääsed tule ligidale kipuvad, need on noored luuletajad.»

Istusime tugitoolidesse ülehõbetatud kummipuu alla, aga siin pani mingi imelik veemulksumine kõrvad lukku.

«See kostab rõdult, kus peetakse kõnesid,» ütles Muusa. «Siin on igaühel omad tegemised, sellepärast ongi huvitav.»

Meist jalutas mööda väarikas ja igati meeldiv mees, kelle jala ligi hoidus iseäralik pulstis loom ja pidas temaga sammu. Veel kunagi polnud ma taolist tõmbi- ja ahnelõustalist elukat kohanud.

«Kui ebatavaline koer!» hüüdsin.

«See ei olegi koer. See on tolle mehe sisemine lojus,» ütles Muusa.

Aga kohe seejärel nägin ma vaatepilti, mida küll kõige vähem võis lõbusaks pidada. Keegi tindikalaks riidetatu lohistas enda järel raskesti oigavat, veristatud kogu.

Kuid Muusa naeris laginal.

«Ära pane seda tähelegi. Ta lohistab oma haavatud auahnust,» ütles Muusa hoolimatult, sirutas pikalt välja leherohelistes sukkades jalad ja süütas sigareti.

Ka ümberringi ei osutatud haavatud auahnusele vähematki tähelepanu, küll aga naerdi maia heameelega ühte tindikalaks riidetatut, kes talutas karja hüplevaid lombakaid ja kavatses neid siin näitama hakata.

«Need on tema teadmised,» ütles Muusa. «Siin saaks muidugi palju nalja, aga siis ei jõuaks me enam muud vaadata.»

Juba ruttaski osa tindikalalu lajatatavate haamripaukude suunas. Toa kaugemas nurgas tagus üks mees poste maasse — ta kavatses oma mõtete roosiaiale tara ümber ehitada.

«Milleks?»

«Kaitseks muidugi, et ära ei sõtkutaks,» ütles Muusa.

Kõik vaatasid minu poole, et ma seda ei teadnud, ja mul hakkas ebamugav. Siis haaras Muusa mu käest kinni ja viis basseini äärde. Veel ükski tindikala pole suutnud selle põhja tungida ja seepärast nimetati seda põhjatuks basseiniks. Miks sinna ämbritega muda kanti, jäi mulle arusaamatuks.

«Et vesi näiks sügav,» ütles Muusa. «Muide, paljudele meeldib see bassein väga.»

Otse vee ääres seisid kaks kvantiteetmassist ülehõbetatud kuju, skulptuuri, nagu öeldakse. Üks kujutas Epigooni, kelle käed on pandud sõnakõlksude ahelaisse, teine noormees oli krahv Omaan pika lohe seljas. Päris huvitavad.

Samal hetkel marssis meist mööda tindikalade hulk, kes kandis kepide otsas musta värvi transparente.

«See on mustanägijate sekt,» ütles Muusa. «Neil on täna kohviõhtu.»

Sinna meie ei läinud, seal ei tehtavat nalja, ja me sammusime tagasi lõksetule äärde, mis levitas soojust ja valgust. Siin aga oli olukord muutunud. Kõrvu kostis luust ja lihast läbitungiv krigin.

«Praegu käib mõtete kondimurdmine,» ütles Muusa. «See on lõbupakkuv küll, aga lõpeb otsekohe, kui kõik mõtted otsa saavad — neid aga ei ole ju kunagi liiga palju.»

«Ja mis neist siis saab?» küsisin.

«Osa mõtteid kitkutakse paljaks, enne kui neid tarvitada saab, mõned soolatakse sisse ja muist visatakse ära. Mõttetead aga antakse suujahvatajate töödelda, kes need peeneks püülivad, suured mõtted keedetakse väikesteks ja keskmisi praetakse iseenda rasvas.»

Köögist tulidki parajasti tindikaladeks rõivastatud mehed ja kandsid panne kärssama läinud mõtetega.

Muusa toppis küll nina naaritsakraesse, kuid ütles heatujuliselt:

«Ülipüüdlikel ja äkk-kuulekail läheb ikka midagi kõrbema.»

Kauni poleeritud väärispuust laua ääres istus käputäis tindikal, kes kaalusid hoolega iga mõttetükki, enne kui see katlasse pandi, ja nad olid nii süvenenud, et ei märganudki väikesi epigoone, kes nende tagant mõttejuppe näppasid.

Ka see ei äratanud vaagijate tähelepanu, kui valge lakitud lauakese taga vajus maitsja ehk degustaator ootamatult kokku. Kiirabiarst kompas haige läbi ja ütles, et tal on läbimagusatest mõtetest tekkinud raske puhitus ja seedehäire.

Ning jälle vajutas Muusa nina naaritsanahka.

«Lähme teise tuppa ka,» ütles ta. «Seal mängitakse igasuguseid lõbustus- ja seltskonnamänge.»

Aga meie läksime värsse kuulama. Ilusa hollandi ahju ääres sohval istus üks tindikala ja luges luuletusi. Tema ümber seisid ja külitasid jõehobused.

Ma naersin pisarad silma.

«Kas ta ei näe või, kellele loeb?»

«Näeb küll,» ütles Muusa. «Aga luuletaja loomus on kord juba niisugune, et vajab imetlejaid ja austajaid, olgu need siis kas või jõehobused.»

Et sellest toast teise pääseda, tuli üle siseõue minna. Kuu paistis ikka veel küllalt heledasti, aga mingi rõskuselõhn mattis hinge. Ma märkasin sammaste varjus kivipõrandal kedagi hauaplaadi peal põlvitamas. Ta leinas valusasti. Tahtsin Muusalt küsida, aga nägin juba isegi — hauaplaadile oli kirjutatud: Minevik.

«Eks ole lõbus!» ütles Muusa. «Selle koha peal saab alati palju nalja.»

Teises toas nägime innukas mänguhoos inimesi. Kesksel kohal asetses puldanist telk ning paljud viskasid õnge sisse, et endale putukaõnne püüda. Maast laeni peegli ees virildasid nägusid need, kes õppisid enda üle naerma, väga paljud tahtsid ettenägelikkuse masti otsa ronida ja mõned üksikud käisid ringi, valjad suus.

Teistest eemal mängisid maletajad väga ettevaatlikult ärateehead ja ärateepaha malenditega, aga kõige lõbusamaks kujunes siiski kotisjooks, see, kuidas eesmärgi poole rühiti.

Mitu meest veeretaskid mõnuga riime, et need kahekaupa kokku kolksatades heledat kõlinat teeksid.

«Ilus süütu ajaviide, eks ole?» ütles Muusa ja tahtis, et me ka sõnamängu pealt vaataksime.

Kirjudes trikoodes žonglöörid loopisid muretult kahel käel sõnu ning võtsid nad siis kõik jälle ilusasti tagasi.

«See kunst nõuab kauaaegset treeningut ja närvi peab selleks ka olema,» ütles Muusa.

Ta rääkis õigust. Parajasti neelaski kollases trikoos mees vastu-punnivat sõna, ilma et oleks sealjuures silmagi pilgutanud. Samal ajal lõbutses kirju punt jüngrid opmuustrilistes pükstes. Vanemad, paljanäolised jüngrid kandsid nokaga mütsi, nooremad habet ja tuttmütsi. Vanemad sammusid käest kinni põrandale ettejoonistatud ringis, nooremad käisid õhus kõverjoonel. Nad olid kõik oma osasse kiindunud — tuttmütsilised oleksid tõrkunud käest kinni ringis käimast, habemetud jälle poleks eales nõustunud turnima õhus kõverjoonel.

«Kõiki mängu võitjaid auhinnatakse,» ütles Muusa, «sellepärast nad ongi püüdlikud.»

«Kas on rahaline auhind?»

«Ei!» naeris Muusa mu teadmatust auhindamisest. «Neid laevatakse väga mugaval, ilutuledes ja vanikutega ehitud laeval Healujõe.»

«Kas meie sõidame ka sinna?»

«Ei,» ütles Muusa. «Meie sinna sõita ei saa, sest me pole seekord ühtegi mängu ise kaasa teinud, vaid ainult pealtvaatajaks olnud.»

Endel Nirk

TAGASITEEL

...me ei ole enam nii tugevad nagu
teel poolusele, ja sügis läheneb kiiresti.

(R. F. Scotti päevikust)

Pooluselt tulles lööduna
ennetatuna teiste poolt jumalaga jätnud
oma elu suurima unistusega vaevatuna
raskest teest koletust külmast lakkamatust ebaõnnest
võidujooksul ähvardava näljaga selgesti tundes
et meil pole enam endist jõudu rühime ometi
viimast välja pannes aina edasi
see tähendab tagasi

Meie päevatekonnad on nüüd poole lühemad
kolm korda lühemad vahel vaevu veerandigi
minekuteekondadega võrreldes siis võisime veel
uskuda et päriime võidu aga praegu
ei mõtle me enam sellele milleks mõelda
kandes niigi ununematu lisakoormana teadmist
oma lüüasaamisest ebaõnnest
vist ei jõua me enam kunagi päralt

Peaks tõusma ja minema aga hingemattvev möll
tõmbab kriipsu igale pääsmislootusele
kuid me ei räägi sellest omavahel milleks ka
vaid arutleme asjalikul viisil oma tulevase tegemisi
mille juurde küll kellelgi meist pole antud jõuda
tahame säilitada vaprust ja meelekindlust
nagu on inimese vääriline
ja ehkki meil oleks võimalik lihtsalt kustutada
oma teadvuse hubisevat küünlaleeki
ei tee me seda mitte põlegu ta lõpuni
nendes räsitud väljakurnatud kehadest
sest pimedus mis saabub on nangunii väga pikk

Mida võiksime me veel rohkem
kui pidada vastu kuni lõpuni
oma viimsete vaevuste varalgi fajudes
seda ainulist kordumatut tunnet ma olen ma olin

JÕGI

Lõikhein kahises videvikus tuule käes. Kuhjaasemele sadas peenikest lumepihu ja sealt ei olnud enam midagi võtta. Viimane hangutäis oli koormas. Koormapuu pandi paika, tõmmati kõiega kinni ja hobune lingutas kõrvu. Ema käskis hangud koorma otsa anda. Hobune tõmbas ja talle käratati peale. Ema lasi hangubarre längu ja ütles:

«Tule, ma aitan! Aga suusad anna enne.»

Laps oli kümneaastane plika, mitte eriti soojalt riides, dressipüksid ja kummisaapad jalas, rätik peas. Ühtelugu oli ta ametis koeraga, keda ta kamandas ja õpetas.

Suusad olid talle pikad. Need olid suure inimese suusad, kodus tehtud keppidega. See ei paistnud olevat sõnakuulelik laps või oli ta käest ära lastud. Ta ütles:

«Mis ma ronin sinna koorma otsa? Koer peab niikuinii maas jooksma. Me lähme suuskadega.»

Ema ei hakanud peale käima. Ta teadis, et laps on eksimise east väljas.

Hobune keeras heinaveoteele ja sulas pajupõõsastega varsti ühte. Oli teada, mis eespool tuleb. Natuke luhta, siis metsavahe ja siis kolm suurt välja, enne kui nende laudanurk paistma hakkab. Selle tee märkisid ära heinatuustid talvel ja kevadel kõva jää, mis tasapisi sulas, aga maikuuni tükati näha oli. Laps oli luha nende suuskadega ristirästi läbi sõitnud nii pimedas kui valges ja teadis, et seal talvel midagi näha ei ole.

Läbi sügisesest suurveest tekkinud jää paistis kõrsi ja pilliroogu. Oli siledaid ojasänge, mõned vanad pommiaugud, küüne ja põõsaid. Luhta mööda minna oli koju kolm kilomeetrit, seda ta teadis.

Ta sidus rätiku kahekordsesse sõlme ja hõikas koera.

Nad olid päev päeva kõrval koos olnud ja tundsid väga hästi teineteise puudusi. Koer sai tihti peksta, see oli tüdruku äkkviha, mis välja löi. Kõrvad olid koeral haiged ja ta kuulis halvasti.

Koer oli rebasekarva, kolmeteistkümneaastane, halliks läinud koonuga. Ta oli sõja lõpu ja tüdruku sünni üle elanud.

Kell võis olla kuus või seitse, aga oli hästi pime, nagu talvel kella seitsme ajal on.

Need olid tasased, ühetoonilised maastikud, ilma tõusude ja langusteta, igast küljest piiratud metsaga, mis kord kauges, kord tuli lähe-

male. Pärís vabaks ei jätnud see silmapiiri kunagi. Selle suure metsaringi sees oli praegu luht jõega. Jõgi kuulus maastiku juurde, ta ei olnud ülearu kitsas ega ülearu lai, mitte ka kõrgete kallastega, kärestikest rääkimata. Küll aga oli seal hauakohti, muda, pimedust, kus elavad kogred ja verekaanid.

Jõgi huvitas last nagu iga teist. Tal oli see juba päeval heinavedamise juures teada, kuigi asi polnud kõne väärt. See, et ta ei lähe koju mitte ringiga, põõsaste vahelt, kindlat maad mööda, vaid suusatab otse, mööda jõesängi, elab kaasa selle voolutee ja käärud. Just nüüd, pimedas, omaette ja teiste teadmata.

Ta oli veerand teed ära sõitnud, lumi kandis teda imehästi. Ta oli kondine ja kerge ja all olid siiski väga pikad suusad.

Esimese kääru tagant paistis küün. Pimedas võis seda laiaks paju-põõsaks pidada. Selle küüni juures oli suvel ahvenakoht. Ta teadis, et mõnikord on jõgi ummuksis, siis raiutakse jõesse auk ja püütakse kalu korvi või aluspükstega.

Kui ta ahvenakohast üle sai, jäi koer seisma ega tulnud edasi. Laps kukitas kandadele, patsutas peoga põlve ja kutsus:

«Ilus koer, Kaaru, tule siia! Ilus koer, tule, noh, lähme!»

Aga kui koer ei liigutanud, sai lapse süda täis. Ta ei võinud koera suusakepiga visata, sellest poleks kasu olnud. Muidugi, ta ei tahtnud, et koer ära jookseb. Selle tee ta oli rohkem koera pärast ette võtnud, et tolele näidata, missugune jõgi talvel on. Ta teadis, et mõne aja pärast tuleb koer talle niikuinii järele, ja sõitis edasi.

Koer hakkas ulguma ja ei liikunud. Laps sõitis järgmise kääruni. Kõrkjad kahisesid, üle jõe paistsid süsimustad suured kuused. Ilm oli selgeks tõmmanud ja kuu paistis. Suusajäljed jõe peal olid väga üksildased ja tekitasid ärevust. Mispärast, polnud teada.

Lapsele ei meeldinud koera ulgumine. Ta oli seda harva kuulnud, rohkem raamatust lugenud. Talle näis, et see oli vanasti, kui koerad ulgusid.

Kõrkjate kohal hakkas jää vajuma, küll kerge raginaga, aga siiski vetruvalt, õigemini nahkjalt. Ulgumine tuli lähemale ja muutus haledamaks. Laps ei olnud rumal, ta teadis väga hästi, mis tähendab nõrk jää, aga samal ajal huvitas see teda. Teda huvitas, kas ta julgeb edasi minna, ja leidis, et kui ta jõge mööda teiste heki alla sõidab, siis ei karda ta elus mitte ühtegi asja.

Ta liikus edasi kuidagi hiilivalt, kavatsematagi silmi kinni panna, nagu hirmu pärast tehakse. Sealjuures leidis ta, et pikad suusad kaitsevad teda. Ulgumisele ei pööranud ta enam tähelepanu.

Ta oli küll kümneaastane, aga ülejäänud aastad huvitasid teda järsku vägagi. Peale selle oli ta lugenud Gaidari ja Zoja Kosmodemjanskaja ema mälestusi.

Kui ta heki all jõe pealt ära keeras, siis ta põlved värisesid. Kuuvalgeli oli näha, et suusajäljed on vett täis. Ta pühkis kinda sisse nina ja istus suuskade tagumistele otstele maha. Koer sörkis ligi ja nuusutas ta lõuga, jäi siis seisma, koon tee poole, ja ootas.

Laps istus, kuni lumi tagumiku alla ära sulas, ja hakkas siis tasapisi kodu poole liikuma. Õlekuhjast mööda minnes sõi ta lund. Paistis, et ta tuleb koju seitsme aasta tagant nagu Jaromil, kes oma õnne leidis.

Suusad viskas ta trepi kõrvale ja nad läksid tuppa. Teised sõid laua ümber oasuppi ja kapp oli kummuli keeratud. Seda oli hakatud parandama.

VESIKÜLA KAEVUD

Mustpea noorik truubilämmus uudseleiba sõtkus,
hernesvesi kattis põski, ristлуу raskelt nõtkus.
Võttis välja elussüsi, pühkis ahjusuud,
juhtus äkki aknast kaema, pihus ahjuluud.
Hing jäi rindu, pilk jäi kinni naabri pullil ruskel —
kargutab me õhva taga, sarved puha puskel!
Lendas noorik mätsasmaale, kus need asjad toimusid,
ahjuluuu narmasteks löi vastu sõnni oimusid.
Tõprale sai hirmu nahka mustpea noorik südi.
Sonnikohal vastu tuli turriskulmne küdi.
«Näh, sa hilpad ilma pidi t a n u t a kui piiga.»
«Andestust, nii kuum mul oli, kiirustasin liiga.»
«Vahest pead mu venda narriks? Naisepõlve pilkad?»
Häälte peale kogunesid naabrinaised vilkad,
tõftas tanus noorikuid ja mutte roduribu,
uudistasid: seal ta seisab t a n u t a kui libu.
Vahi nüüd jah varbaotsi, kuhu jäi su kõrkus!
Noorik tahtis sõna seada, kohus kuulmast tõrkus.
Teab-kust-ilma-otsast-tulnu, teistest justkui parem!
Kas üht hukkaläinud naist ei kaitsnud ta kord varem?
Kaitseb keegi viletsat, siis ise on ka madal.
Kes see teab ta kõndimisi? Miks on vili kadal?
Miks meil orikas sai otsa? Teistrel lehmik suri.
Tuleriidale see liba! Tema silm on kuri!

Noorik ehmus, noorik pehmus, tõendas sulasüütust.
Sajad sõrmed sikutasid vaesest kinnipüütust,
valgepäised nuheldasid õde mustapäist,
tanutule uhkas vastu põlgust kiilasjäist.
Vaese elu kitsikuses teda süüdi peeti,
oma luhtund elu pärast teda ära neeti,
sasiti ta tukast kinni, kiigemäele veeti,
veeti lausa räbalateks hamepitsid iidsed,
veeti mustaks verekorbaks põlvenukid siidsed,

vanutafi uhked juuksed, peksti, naerdi, pilgati,
ümberrigitseva lõkke jubedusest kilgati.
Surmatuli julgust kogus, kõrtsikut tal puutus.
Hüüdis noorik kiledalt, hääl põletavaks muutus:
«Saagu teite kaevud kuivaks, et ma süütult surin!»

Lõõmav riit siis kokku vajus, kostis tume urin,
nagu keerlev tungal tantsis sädemete ring,
lendu valge linnu kujul tõusis naise hing.
Enne veel kui jahtus tuhk, ta vanne läkski tõeks.
Vesiküla nimetati nüüdap Kuivajõeks.

Paul Haavaoks

EELKARASTUMINE

1947. aastal leidis Eestimaal aset poemiväärne sündmus: Võrumaa kommunistlike noorte ja noorte ühistööna ehitati Leevaku hüdroelektrijaam.

Tösielusündmused ei ole poeetidele just liialt materjali andnud. Leevaku ehitamine aga andis meile Juhani Smuuli poemi «Järvesuu poiste brigaad».

Silmas pidades tänaste ehituste mõtmeid — hiiglaelektrijaamu — on Leevakut tihti võrreldud vahaküünlaga. Tösi, nüüdistingimustes väärriks selline ehitus vähe tähelepanu. Ent arvestades tollast olukorda: sõjapurustusi, töövahendite ja ehitusmaterjalide kroonilist puudust, ägedat klassivõitlust ning paljusid muidki tegureid, oli Leevaku elektrijaama käikulaskmine rohkem kui sümboolne. Leevaku ehitamine pani meie vabariigis aluse komsomoliehituste traditsioonile, mistõttu nimel Leevaku on eriline ja püsiv tähendus. Paljud toleaeegsed noored said esmakarastuse Leevakul ja sümbolina läbib Leevaku ka nende hilisemate päevade töö- ja elukroonikat.

Ma ei teinud endale ülesandeks ehitustööde käigust terviklikku ülevaadet anda. Need on vaid müllusööbinud detailidele tuginevad laastud, mis võib-olla ei kajastagi niivõrd ehitustööde hoogu, kuivõrd tüüpilisemaid olukordi ja noorte meeleolusid.

ESMAMULJE

Pikk tahmatipuline korsten, mis juba kaugelt silma hakkas, on nüüd päris ligidal — kerkib üle puude nagu musta küünega hiiglasõrm suvekahvatu taeva poole. All loksab jõgi vastu kõrgerinnalist kallast. Auto peatub mingite varemete juures: ahhaa, siin see Leevaku ongi!

Andres sirutab ennast traadikeradel, mudib surisevaid jäsemeid, rap-sib tolmunud kuube ja hüppab autokastist. Uudistavalt silmitseb ta ümbrust: konarlik risune õu, massiivsed müürijäänused, jõe ääres värske palgivirn...

«Tea, kus see ehitusplats on?»

Kerekas autojuht, rehmates varemete suunas, tõmbab suu muigele:

«Eks sedasama nad ehituseks nimeta...»

«Ja kontor?»

«Vohh, too seal,» osutatakse majale, mille ammulubjatud seintelt on krohvilatakaid maha varisenud. Andres kehitab õlgu ja vaatab otsivalt ringi:

«Aga ehitajad... noored?»

«No kuule, krässpea, liiga palju pärid! Iga peni katsugu oma hattedega ise sotti pidada!» visatakse naljatamisi, ja kabiiniuks kõmatab kinni.

Andres ei leia kontorist hingelistki. Aken pärani, uks ristseliti, nagu oleks mingi äkkrünnak või kiire evakueerimiskäsk inimesed minema peletanud. Ainult must kärbsesülem sumiseb lauale jäetud pesemata taldrikuvirna ümber ning tuul lappab aknal koltunud pabereid...

PAUL HAAVAOKS

Seina najale asetatud vineeritükile on kellegi päris osav käsi joonistanud karikatuurse stseeni: eeslikõrvadega kõrend küürutab plikatirtsu embama, selle all tekst: «Tere, Teet, pakaa, Paap, seisa smirna — siin on STAAP!» Sõna «staap» on kirjutatud suurelt ja jäme punane joon alla tõmmatud. Andres muigab: «Kena staap küll, kõigea tükkis vangistatud või laiali pekstud!»

Pead vangutades vaatab Andres kella: õigupoolest peaks siin töö käima. Kus need inimesed küll vedelevad? Ja milline korralagedus! Ta teeb tiiru ümber kontorihoone ja leiab end jälle varemete juurest. Varisenud kivi- ja krohvipuru, mõranenud hambulised seinad tahmaste aknaavadega; läbi avade paistab kärisenud betoonitükke ja tellisekampu segamini söestunud taladega. Selle kohal nagu hiiglaeluka luukere kaardumas raske rauasegadik: virildunud siinid, paindunud võllid, roostes hammasrattad ja masinaosad... Üle ahta õue samasugune varemeväli, püsti vaid mingi vabrikuhuone tahmunud kiviseinad. Pilt näib nii troostitu, et võtab ohkama. Mitte seepärast, et Andres varem midagi niisugust näinud poleks. Ei, endise rindemehena on ta hullematki näinud. On tulnud hingata kirbemat ahervaredehõngu, kui suudavad levitada need nõgestesse ja maltsa kasvavad varemmed. Aga enne, kui siia midagi ehitada, peab ju selle räga eest koristama. Millise imega küll, kui mitmekümnest noorest, kes tänagi siin pidid töötama, pole ainsat silmapiiril! Ja missugustel kaalutlustel see elektriijaam üldse siia planeeriti?

Hall tusalaine rinnas, silmitseb Andres jõge.

Näe, siin on kunagi sild olnud. Ja pais. Vette varisenud kivid ning põlenud postitüükad jões, samuti endise paisjärve mudaähmased piirid tunnistavad seda. Jah, varemete kohal on jõgi kitsam, vool käreدام — eks langki suurem. Tähendab, koht elektriijaama ehitamiseks ei olegi nii uisapäisa valitud, nagu alguses tundus.

Valkjad voolukeeled nilpslevad rohekatel kividel, jõe kohin on kuidagi rahustav, pühalik. Loatukkade kohal lendlevad kiilid. Postijäänuste ümber sagib ergas parv triipuimelisi kalu. See lahutab aegamööda tusa.

Põõsaste taga purdel näeb ta vanapoolset naist pesu loputamas. Ometi üks hingeline selles varemeteilmas! Andres astub lähemale ja teeb juttu.

«Ah noorõd vai? Jo hummoku näid siih patsiirse. Prõlla vast löövä siirtrimmi...»

«Mis asja löövad?» jääb Andres naisele arusaamatuses otsa vahtima. See omakorda uudistab küsijat. Noor mees, lокkisjuukseline ja avala pilguga, mis äratab usaldust! Vahest ka üks nende kambast, talle mak-sab juba põhjalikumalt seletada:

«Noh, tiiäd küll, tuu siirtrimm om näil õgaõdagunõ asi. Tuu pudispaan ja kaarajaan... Jo nä sääл koskilgi külä pääl toda vehkvä, lastõ löbu tiidäki.»

Andres noogutab tänuks — nüüd on olukord selge. Ainult kas minna kohe ja tantsulised üles otsida või oodata ära, millal nad ükskord ise ühiselamusse suvatsevad ilmuda? Ei, mõtleb Andres, vaadates taas kella, täna enam siin korda maksmata ei pane. Selle asemel võiks ühiselamud läbi käia.

Poiste magamispaiga leiab ta kerge vaevaga kätte. Andres seisatab

uksel, julgemata põrandal vedelevale pulbristunud põhulademele astuda. Siin nad siis öösel oma tantsuväsimust välja põõnavadki... nagu seapõrssid põhus. Seinä ääres lödukil leivakotid, hõõrdunud puukohvrid, narmendavad ranitsad. Vastu hoovab hapupiima imalat lehka. Pilt on kohutavam kui varem. Sülitada tahaks kõige selle peale, aga...

Ohtul, kui päikesekera juba laane varju veeremas, jalutab ta korraks veel jõekaldale. Hinges on ebamäärane tunne. Nüüd julgeb ta endale tunnistada, et see jalutuskäik on vaid troosti ja leevenduse otsimiseks, sest esmamuljetest tekkinud pettumus tundub tööpoolest kibe. Varemetega rinnutsi kokkuminekut ta enam ei pelga, ent miski kipub ometi masendama. Ta ei saa lahti sellest harjumatult räpasest pildist, mida nägi staabis, kohtas ühiselamus... Ja see peab olema noortehitus!? Millest seda siin tunda? Eelkõige noort, rõõmsat tööd lootis ta siin kohata, seda eelkõige...

Ta tähelepanu köidab jõekääru taga jalutav paarike: poisi muskiline käsi peremehelikult tüdruku nõtkel pihal, armunud pilgud teineteises kinni. Kurameerivad... mis sellest! Ent ealt on nad alles vesirohelised, nime poolest kindlasti ehitajad! Ka paras aeg ja koht, kus oma tundeid demonstreerida! Seepärast need vallast valda hiilivad kuulujutud siinsest elust... Neis juttudes võib muidugi tahtlikku liialdust olla, aga tingimata on ka rohkem kui terake tõtt. Selles on ta nüüd veendunud. Ei, nähtavasti tuleb homme alustada just moraaliküsimustest, saagu see tema kui vastse staabiülema esimeseks ülesandeks siin!

Varemetele ligineb lallutades kamp poisse. Eks tantsult tulijad. Üks neist, mustatukaline kõlgus, on nähtavasti eestvedajaks. Ta läheneb taaroval sammul, vehib kätega ning kriiskab laulda:

«Sa vahi, kuis sant saia süüp
ja kudas maamiis madrust lüüp!
Hahahaa, jajajaa, ma olõn nahaparkija!»

«Edasi, Valdo, edasi!» naeravad teised.

«Küll ütskõrd sünnüp ime ka,
saab musi pörknaimeja...»

Siis märkab ta Andrest. Ta jõllitav pilk pöörduv nüüd Andrese suunas ja teiste naerulagina saatel hõikab poiss väljakutsuvalt:

«Aga kes sa sihuke londus oled? Ja kust sa põhku saad?»

Andres astub lähemale, ilme veidi ähvardav.

«Nonoh, olõd mats vai liinamiis vai Saarõkülä santlaagriparandaja, ärä ikka kässiga tulõ!» Nüüd märkab Andres, et ta käed on tõesti rusikasse tõmbunud.

«Velled, pööräme ärä põhku... mine tuud roisko tiiä!» käsutab ülbesell ja kamp kaob ühistuppa.

«Kah mul ehitajad!» pomiseb Andres pahameelega. «Nagu kalaniisad pilpal. Ainult need laiad karused lõuapoolikud... Kuid õnneks, ega minugi lõuad vahast ole, ehk saame hakkama!»

Lävel möödub Andresest veel poisse. Üks, maavillases vammuses

paksu näoga semu, teretab teda lõbusalt. Ka teine jääb Andrest silmitsema.

«Tantsult tulete?» pärib Andres.

«Sai tan jah tantsu päält kaetud. Siin öieti midägi tetä õi olõ, kõik lokõrdasõ ringi, mis meilgi!»

«Aga kuidas tööjärjega on?»

«Ah,» lööb paksunäoline käega: «Tüüle küll tullimõ, aga mis sääne tüü... Kurram, olõss üits õigõ iistvidäjä, sis...»

Nii saabki Andres poistega jutule. Ta taipab, et just nendele — villastes kuubedes karudele, kes vahest juba põlvepikkustena tööga sülitse seisid, võib siingi julgelt tugineda. Ja järsku ta mõistab: ei, asi pole üldsegi nii kohutav, nagu esialgu paistis. Siin on vaja kindlat organiseerivat kätt, sütitavat sõna ning ladusat juhtimist, ja mäed ei olegi nii rängad ja ületamatud...

Aga selleks teda, Andres Ojasood, ju siia saadetigi.

JOHO HÄMELASE HOMMIK

Kui Joho saunavõõrusse astub, võtab Vaikne Ving teda summutatud noomimisega vastu:

«Ikka kaatserdad aja maha. Valge kätte jääd!»

Poiss ei lausu sõnagi. Ta põrnitseb haluvirna, mille tagant peidikust kuulduv ühetoonilist tasast nirinat. Nii et ka Vaiksel Vingul pole laar veel lõpetatud. Ja Vaikne Ving ise ei näi valge kättejõudmist väga pelgavatki!

«Haara nüüd toober täis ja kebi tee!»

Joho kannab saunakaevust toobrisse oma igahommikuse normi — kaksteist täispange. Paari kolm mahutab kerisepaak. Selleski on vesi põhja peal. Poiss otsustab ühe valuga ka kuumaveeanuma täita. Tema pehmekeelne käsutaja, laskunud pingile rõntsakile, jälgib neid toiminguid rähmase seapilguga.

«Korv pudelitega on kuhjamaos... tarepoolses küljes. Otsid ise üles. Ja oma nahaga vastutad, kui midagi juhtub!» Joho teab juba seda vastutust. Kergendusohkega kobib ta minekule. Ent Vaiksel Vingul on poisile veel käsk varuks: «Minnes pane luhvtivabrik tööle. Hommik on vaikne ja... Las töötab täie vungiga, hahahaha!» Joho teab küll, millist «vabrikut» Vaikne Ving mõtleb. See on eriline põhjus, miks ta nüüd mõhkugi taibata ei taha. Ja ainult aja võitmiseks pomiseb ta vastu: «Mis vabrikust sa kõneled, onu? Kirbitsavabrikust või villavabrikust? Üks läks pankrotti, teine põles maha — sa ise ju ütlesid! Elektriijaama veel ehitavad...»

«No oled sa üits musta kupliga kerik! Mitu luhvtivabrikut meil siis on?»

«Ma ei tea küll ühtegi...» manab Joho süütu näo ette ja kehitab õlgu.

«Pimme hobese silmaklapp oled. Klimpkäpp ka! Või sa meie kemmergut ei tea. Ja ei mäleta, mis haisuga too tainas seal on?!» hammustab Vaikne Ving tigidalt.

Ei, Joho mäletab seda hästi. Nii hästi, et nina nüüdki kirtsu tõmbub.

Seda märkab ka onu: «Hehehee, va preilinina!» kõkutab ta naerda. Võtab siis lava alt ähmase klaasi ja pakub poisile.

«Mi-mida ma sellega teen?» kogeleb Joho.

«Pane kinni. Siis saab nina mehemaks!»

«Aga, onu...» tahaks Joho vastu vaielda, kuid seekordne käsk on järsk ja kategooriline:

«Rämmä põhjani!»

Joho märkab kokkudes, et klaas on pealt kaetud tahmakorraga ja saviseid sõrmejälgi täis, et sees — vedeliku õliringilisel pinnal — siputab mingi pikakoivoline putukas, ning tunneb iiveldust.

«Rämmä sisse!» kordab onu valjemalt, kui lubaksid selle töö kirjutamata eeskirjad.

Joho kougib putuka üle klaasiääre ja pigistab silmad kinni — vastik kõrvetav suutäis paneb ta läkastama, klaasi sodine põhi valgub ülejäägina lõualt kaelusesse...

«Ei ole veel sinust meest, ei ole...» häbistab Vaikne Ving, torgates tõmbi sõrme talle nina alla. «Nüüd — mine!»

Luksudes vajub Joho kastevärskesse õue, laskub pilguks aia najale ja tunneb, et nüüd kohe purskab see vastik suutäis välja. Aga pidama jääb. Joodu kipitab kõris, valgub kuhugi sisemusse ja lainetab üle keha mõnusaks surinaks...

«Purjus ka veel. Mitte küll palju, kuid siiski...» mõtleb ta juhmi rahuloluga. See Vaikse Vingu tulivesi on ju teada: pealtnäha igavene solk, kõrbemaik man, vastik juuagi, aga kerivat hästi juurde, nagu mehed kinnitavad...

«Midas seal aeda kääksutad, kanapea! Kaku minema ja tegutse!» kamandab saunatrepilt Vaikne Ving käheda sosinaga. No muidugi, see veel puudus, et nüüd tema silma all tolgendada, mõtleb Joho pahaselt. Kiirustab hoonete taha, võtab räästa alt segamismõla ning asub «luhvtivabriku» kaant kangutama. Süda tükib sandiks, kurgus tekib uus iivelduslaine, mille vaevu suudab maha suruda. Ainult paar ringi saab ta püdelas segus ringi tuurata, rohkemaks pole jaksu kuskilt võtta: ta peab sellest haisukoldest viivitamata pagema...

Korv pudelitega on juhutatud paigas. See on lai turukorv, kaaluks mitme täispudeli raskus. Peal veel hõre õunakiht varjamas mulksuvaid pudeleid. Joho astub mööda niidukaela, heites pilgu hommikuhämaruses lõsutavale saunale, mille sälgulisest korstnast keerdub ähmjas suitsukiud. See vaevane vine muidugi ei reeda saunas käivaid õiendusi, alatine terav peldikuhais katab kahtlased lõhnad. Niiviisi võib Vaikne Ving oma surmalaupäevani keelutat keeta ja vastikut vaaritada...

Aga mis see minusse puutub? Mis mulle korda läheb, kas Vaikse Vingu tegemised lõpevad ükskord kullamäel või vangikongis? Ta raip on kavalam kui mitu temataolist kokku, mõistab oma asjad-käigud nii seada, et kõigest ainult omakasu välja tuleb. Nagu nüüdki: muudkui pruulib ja pruulib, aga katsugu mõni omakülamees talt või hädatarbeks pudelit paluda — oh ei, tal ei olevat tilgakestki anda, ta ei tegelevat ise ammu enam ei joomise ega laaritamisega... Aga ülepäeviti rändavad pudelid Saarekülla Lapsoni Villemi kätte: küllap see õilsa näoga pühamehest spekulant mõistab nad juba mehele panna!

Kuid mis see Johosse puutub? Siiski. Ujuki Eedi, see lähikondsete

keeles Vaikne Ving, on ju tema võõrasonu ja nüüdne leivaisa... Kas tõesti leivaisa? Joho ei tea isegi, on ta siin Ujukil kasupoeg või sulane. Või ainult päriskodust väljatõrjutu — poolhulgas, keda nimme onu meelevalda on müüdnud. Ja kus on tema päriskodu? Kas selles Süvahavva-taguses väikeveskis, kus ta lombakas isa selliametit peab ning kus võõrasema käsutab nii majapidamist kui inimesi... Too võõrasema, too käsnatanud näoga naine, too «munadega eit», nagu rahvas teda kutsub, ju oligi, kes Joho siia Ujuki Eedi elamisse tõi. Paaril korral on võõrasema poissi siin vaatamaski käinud ja iga kord pärinud: «Joho, egas sul raske põle?» Nagu tahtes, et poisil veel raskem oleks.

No kerge siin ka küll ei ole. Onu juba kamandada mõistab, vaevalt annab unehetkeks mahti. Tihtipeale saadetakse poiss onu leerivenna ja sõjavelje Tendri Juuliuse majapidamisse appi. Et see kunagine suur-talunik sulaseid ja päevilisi enam otseselt pidada ei julge, langevad mitmed rängad majatööd Joho õlgadele. Lisaks pudeneb käske nii peremamslilt kui tütrelt. Ikka: poisil tõtakas jalg ja noor jõud, mis see tema käes ära ei ole! Tehku aga korda... Nii et kõik kahe talu asja-õiendused puudutavad ikkagi ka teda, Johot. Jah, koogikuhjadel hüpitamist ega koore limpsimist ei lootnud ta siit Ujukilt tulleski — niipalju tal kogemusi on. Ainult see elu on hullem, kui ta kujutles. Ja mis edasi saab?

Nende mõtetega on Joho jõudnud jõeäärsele põõsastikus vantrovale rajale. Joho asetab korvi rajalähedasele kannule, raskeks läheb see kandam. Udune jõgi väänleb hommikkargena, looritatuna. Koit kerib taevasse arga kulda. Kuuskede ning pedajate lopsakad ladvad üle jõe eretavad vaevu. Linnud alustavad hilissuvist loidu siristamist, milles ei puudu oma kurblikumad toonid...

Kuulatades jõe ja lindude hääli, tabab ta kõrv lähenevat kõnekõma: keegi tuleb sama rada. Kes need võiksid olla? Joho haarab korvi, tõmbudes sügavamale põõsastikku. Hääled liginevad, nüüd võib juba aru saada, millest kõneldakse.

«Tagasi ma niipea ei lähe... ära loodagi. Ei enne, kui paneme jaama vanikuisse!» põristab jäme mehehäääl.

«Sa, Jakob, ajad ikka oma. Kuid tahaksin sulle midagi kõnelda... Kaugele me niiviisi jalutame, istume kuhugi!» See on närviline, poolnutune naisehäääl.

«Minugipärast. Näe, siin kõrge kuiv perv, kükitame või siia,» nõustub Jakob.

«Ma kõnnin küll edasi. Teil siin omavahelised jutud, üks kõnelge vahepeal suud puhtaks. Ma vaatan veidi seda maastikku...» Johole tundub, et sel kolmandal — naisel või neiul — on üpris tuttav ja meeldiv häääl. Hetkeks kuulduv rajalt kergeid, laane suunas eemalduvaid samme,

«Jakob, kas sa siis tõesti ei aima, milleks ma tulin? Tühja mu unetutest öödest, tühja muust. Aga tea: mu vana on juba leppinud sellega, et majja jääksid sina. Pulmakraamgi soetatud... Nüüd on ainult kõik sinu otsustada!»

«Ma ütlesin väga selgelt oma otsuse.»

«Nii et see on lõplik? Ja sa jääd ikka oma juurde? Aimasin juba seda. Nii on need lootused, nii on see uskumine. Ja ammu see oli, kui kinni-

tasid, et armastad mind rohkem kui...» See on tõepoolest juba päris nutuselt lausunud ja Joho kujutleb tüdruku laugudel pisaraidki.

«Hakkad nüüd sellega keerutama? Õnneks pole armastus ohelik ega köis, mida teisele kaela mähkida. Mäletad ehk, mida naiste põllepaeltest ütlesin? Ei tohi need õiget meest õigest asjast lahutada!» Tükk aega kostab nuuksumist. Seejärel lisab noormees: «Liina, jää sina siia! Töötame kõrvuti koos kuni sügiseni ja siis näeb... Nii on lugu.»

«Mina peaksin Leevakule jääma? Mis sonimine see veel! Mina, Pärdaaku peretütar, peaksin jääma siia hullu- või tea mis majja? Ei, Jakob, see ei tule kõne allagi!» muutub tüdruku hääl hüsteeriliseks.

«Eks ise tead, Liina. Mina, Pärdaaku tööloom, aga pole nõus praegu pakutava koduväikohaga. Liiga palju on mul Pärdaakult julmi mälestusi. Neid ei kata isegi sinu poolehoid... kui seda tõesti ongi. Ei, seda ära mõtlegi...»

«Oled sa siis siin õnnelikum? Ma mõtlen, siinsete pruutidega?» Küsija hääl ei ole enam nutumaigune, see tundub nüüd lõikavalt õel.

«Kas olen õnnelikum või mitte, seda pole mõtet arutada. Siiski võin sulle öelda üht: poisid on täitsa poisid, kõht täis, ehitustööd tunnen — mis mul siin viga peaks olema! Aga mis pruutidesse puutub, siis pole läbenud teisi veel vaadata. Lootsin ikka sinu peale...»

«Valetama oled ka õppinud, Jakob...» See on rohkem kui torisev etteheide. «Jah, sa ei teadnud mu tänast siiajõudmist, ei osanud karta. Kui pruute poleks, mida sa kukelaulutunnil siis ringi kooserdaksid?»

«Kukelaulutunnil... Vaevalt sa sellestki aru saad. Siiski — mul oli eriülesanne. Mingid puskaripruulijad ujutavad ehituse märjukesega üle. Vaja on välja selgitada, kus...» Need sõnad panevad Joho pea imelikult kumisema. Pikemalt kuulamata kahmab ta korvi, südame pekseldes hiilib minema. Alles jõekäänaku taga julgeb rajale tulla. Või nii on lood! Ehk seegi laar on ehitust uputama määratud? Kes neid Vaikse Vingu ja tema kambameeste sosistamisi teab!

Raske mõttelasu all kõmpides, mingile helgemale sihile rabelda püüdes ei tunne ta nagu kriipivaid oksid ega varbaid müksivaid juuremühke. Paratamatult hilja märkab vastutulijatki: loll tunduks nüüd jäneseana põõsasse põigata. See on kleenuke sale tüdruk, lihtne jakk kitsastel õlgadel, kahvatumustriline kleit oksid kahistamas. Kohakuti jõudes uudistab tüdruk arglikku, loiu sammuga korvikandjat huviga.

«Taevake, Andi! Kust sa siia said?» hüüatab tüdruk üllatunult. Poiss ei mõista midagi vastata. Ta nagu tunneks, aga ei tunne ka toda tüdruku. Selge on vaid üks: see on toosama meeldivahääleline, kes äsja kaaslaste mant edasi jalutas. Kes ta aga päriselt on, see ei tule ähmiga kuidagi meelde.

«Sa ju oled ometi Väärpalu Andi... Või ei ole?» satub omakorda ka tüdruk segadusse.

«Ma olen Joho,» kohmab poiss vastuseks.

«Joho? Siis ikka Andi, sama Väärpalu Andi, keda su võõrasema millegipärast Johoks hüüab. Ma olen Kuustiku Mall, kas sa mind enam ei mäleta?»

Nüüd avanevad ka Johol silmad. Tõsi mis tõsi, see ta on — koolisõsar Mall, too siiras hing! Koolipäevadest saati ainult veidi pikemaks

sirgunud, neiulikumaks muutunud, kuid ikka sama armsa loomu ja olemisega Mall. Joho on ootamatust kohtumisest nii roopast väljas, et ei märka nüüdki midagi mõistlikku öelda. Kimbatuses asetab ta rannet vaevava korvi rajale. Korvist rätiku alt paistavad roosatriibulised mahlakad õunad.

«Õunad! Milline ränk korvitäis! Andi, kas sa mulle maitsmiseks ei pakugi? Või ei tohi sa seda teha?»

Segasena harutab Andi kätte korvilt, märkamata õunte vahelt paistvaid pudelikaelu. Vaikides ulatab ta tüdrukule õunu.

«Mis sinuga ometi on, Andi? Miks sa nii vaikne ja tusane oled? Ja kuhu sa minema pead?» Kuhu? Kas tohib Andi Mallele seletada? Selle asemel püüab ta veidi ennast koguda:

«Ja sina, Mall? Mis tuuled sind siia tõid?»

«Eks ikka see ehitus, Leevaku. Nüüd ju noored puha siin. Kas sa siis ise ehitusel ei töötagi?» imestab tüdruk siiralt.

«Ei. Onu ei taha sellest kuuldagi,» raputab poiss pead.

«Mina küll jään siia tööle. Läbi öö tulime, et hommikul pihta hakata. Nii jäi aega veel pisut ringi uidata, ümbrust uurida.»

«Tulid koos sõbrannaga? Sellega, kes Jakobiga juttu ajab?»

«Ah, temaga nüüd. Ta tuli Jakobit peale passima, kas see ikka ontlik ja truu on. Tahab poissi isakoju meelitada. Kuid Jakob pole rumal...»

Jakob ei ole rumal jah, mõtleb Andi. Ja mõistab, et kui keegi just rumal peab olema, siis on seda tema, Andi ehk Joho, hüütagu teda kuis tahes! Ja äkitselt sähvatab ta peas mõte: mingu nad kõik kärnase hundi teed, onud, võõrasemad, Tendri Juuliused koos oma naiste ja tütarde ning kogu kupatusega, talle aitab! Põrgusse käsutamine, alandamine — kas juba ammugi pole tema õige koht teiste, röömsate noorte hulgas Leevakul!

«Sa siis hakkad juba täna ehitusel pihta, Mall? Ma tuleksin ka...»

«Aga tule! Seda ma mõtlengi...»

«Lähme siis koos...»

«Lähme. Kuid su korv. Kuhu sa selle viima pidid?»

«Mitte kaugele. Tead, Mall, oota mind mõni minut, viin korvi kipeste ära ja siis...»

Mingu see vingulik kupatus kõigega kärnase hundi teed, talle aitab. Tänu Mallele on ta oma hingevõitlused võidelnud, kõik küpses lihtsalt ja rutem, kui ta lootis. Oodaku see lapitud näoga Villem veel puskarilaari...

Jõudes võssa kasvanud uhtejäärakuni, mahutab poiss õunad taskutesse, heidab vihkava pilgu pudelitele ja virutab korvi sügavikku. Korvi kukerpallitamist saadab tume klirin.

VÄIKE-JAAN

Väike-Jaan, pilgeni panged pihus, astub kepsakalt mööda kaldarinna-
kut. Pangede raskusest hoolimata tükivad patinkaninad porimühke taguma. Mis sellest, et kantavast mõne piisa maha loksutab, mis sellest! Vett jões küllalt. Nad ju ütlesidki, et hoidku Jaan konti ja kandku ainult poole pange viisi — no seda ei ole! Ei ole seda, et ta nagu viimane poisihergats ei suudaks tühiseid ämbreidki tõsta!

PAUL HAAVAOKS

Krohvijatelt muidugi kiitust ei kuule, need aina käsutavad. Nemad ju ei läbe palju kõrvale vaadata, on oma töö tähtsusest nii haaratud, nagu poleks ilmas enam muud peale krohvi ootavate seinte ja muda-roheka püdelä mördi.

Kuid Jaan näeb muudki ja puhuti saab mahti ka maailma asjade üle mõelda. Esmajoones oma mured muidugi.

Tõsi, suuri muresid — mis siin ohkida! — tal ju ei ole. Ning lõbusust teeseldes leierdab Jaan ülemäära tihti vileviisikest kunagi kuulnud «võdavossist» — veevedajast. Siiski ei suuda kuumi, tõsiseid mõtteid ka sellega peast tõrjuda...

Jaan pandi teistele käealuseks. Ta on harjunud, aga lõplikult ei harjugi oma osaga: too naelu, tassi tööriistu, ole nagu jooksupoisi eest. Ohtul küsivad kaaslased, mida sa, Jaan, terve päeva ka tegid. Kehita seepeale vaid õlgu ja vahi küsijale vasikapilguga otsa. Ja kui siis mõni irvhammas veel selle vastiku laulu üles võtab, teadagi tema õrritamiseks: «Ära lase väikest Jaani ookeani suplema, ookeanis suured kalad söövad ära Jaani jalad...», siis kihvatab küll hinges nagu mesilaspiste, aga mine tuusadega maid ja järvi jagama! Ei, Jaan on täitsapoiss ja ootab kannatlikult, millal tedagi meeste kirja arvatakse.

Kas nad siis tõesti ei usalda mulle seda päristööd?

Näe, naaberbrigaadis too väike-Paul ka kiitsakas ja kõhn, aga teda võetakse nagu meest kunagi: ladus müüri, aitas sarikaid püsti ajada, katust kopsida — nüüdki välgutab hasartselt kellut nagu sündinud meistrimees...

«Jaan, mis sa suigud, too vett!» hõigatakse.

Jaan kohmetab pilguks, kahmab panged ja sörgib purdele. Varsti on ta veega tagasi.

«Jaan, ega sa ei tahaks tõsisemat tööd proovida? Poisid monteerivad paisu juures vesivärvavaid. Vett tassima saadan mõne tüdruku, kui sa sinna appi lähed!»

Jaan ei suuda uskuda, et need sõnad on talle määratud. Umbse kahtlusega vaatab ta teise tuulest pargitud avalasse näkku, otsides tema ilmes lõõpi või nõõget. Ei, need sõnad on liialt tõsiselt öeldud, et kahe-mõttelised olla.

Hetke vältel muutub Jaani umbusklik pilk; sellest loeb brigadir nii palju lapsehingelist siirast tänu, et ta tahtmatult naerma puhkeb. Kuid naerus on sõbralikku julgustust: «No Jaan, Jaan, ega sa siis igavesti pea siin vett tassima. Mine, mine, õpid ka muud! Ehk tuled toime?»

«Miks ei tule, miks ei peaks minutaoline toime tulema!» mõtleb Jaan, astudes ulja poisisammuga tammile: «Kas ma siis eilne olen või? Ja kuidas see sõbralik mees ütleski: monteerivad vesivärvavaid... Noh, nüüd läheb ka tema ja aitab m o n t e e r i d a.»

Jaan tunneb, et täna on üks pööraselt rõõmus päev.

VELLEKENE-HELLEKENE

Elle tulekut saadab õuevärava lõikav kääksatus. Nagu mingit salavimma kannaks jonnakas värv Elle vastu, pannes tüdruku iga kord võpatama. Pimedad tuulised metsad ümberringi, värvakägin nagu hädasireen või öökullihuike kauge maa taha kuulda! Kütise taadile

PAUL HAAVAOKS

kõnele või ära kõnele, ei temast ole enam maja kohendajat: lesib loiult oma kambris, leplik kõige ümbritseva suhtes. Raugaiga ja eluväsimus on vanakese kiprunud suu mõnusakoelistest juttudestki tühjaks pigistanud, nüüd pelga, kas poisi järele veel vaadata suudab.

«Selle värvavaga peaks otsemaid midagi ette võtma. Kui ainult seda rasket surinat jalgades ei oleks ja valgevalu veel kestaks,» mõtleb Elle trepilgi. Kobistamata, kikivarvul astub ta kööki. Ennike muidugi nii hilisel tunnil juba magab, näeb oma veidraid värvilisi lapseunenägusid, hullab pehme karvaliste kiisude ja kutsudega... Milleks tema und enam segada! Ent laps istub aknaesisel järil kääras, valem põsk vastu hämarat ruutu, kohkunud pilk uksest astujat piidlemas. Ahju tagant kostab Kütise taadi katkendlikku kähedat norinat. Ennike ei torma täna öele kilgates vastu, nihutab ennast veel rohkem hämarasse nurka, nagu tahtes nähtamatuks jääda. Ohates istub Elle laua äärde, võtab poisi põlvele.

«Enni, miks sa ei tudi? Kartsid või?»

«Hilmmus. Kaltsin. Kuhu Elle jäi? Päh-päh, pime...» sosistab poiss, põimides õhetavad pihud Elle patside ümber. Lapse põsed on nutumärjad, nina norisev. «Niisugune ma olen, jätan vennakese hirmu tundma, ise rabelen videvikuni ehitusel,» pomiseb Elle nukras endasüüdistuses. Lapse hirm teadagi suurem pelgamisest, mida ta äsja läbi metsa tulles ise tundis...

«Kaltsin, et tulevad tiidid ja teevad pu-puu! Nagu Atsi-onule tegid...» jätkab poiss, surudes ennast tihedasti õe rinnale. No muidugi, nüüd on Kütise taat oma ogaruses ka sellest lapsele pudranud! Sai vanakest küll mitu korda hoiatatud, et neist asjust ei pea laps midagi teadma, aga kus see kärsis... Ise oma kõrkjamatil noristab öndsalikku und, poisi jätab pimedasse üksipäini värisema!

«Oota, Enni, kohe paneme lambi põlema. Siis kaob hirm ja kõik. Siis on meil valge...» Elle katab akna tekiga, tõmbab tekile ka suurräti üle ja süütab lambi. No nii, nüüd näib tuba pisut rõõmsam, sõbralikum. Uudishimuga jälgib poiss õe tegevust ja silmi vidutades küsib:

«Kas see ongi ektel?»

«Ei, Enni, see ei ole veel elekter. Elektri me alles toome sulle,» naeratab Elle väsinult.

«Lektel mulle, Ennile!» plaksutab poiss käsi. «Kas see on valge ka? Nagu päike?»

«Jah, elekter on nagu päike. Ja siis pole lapsel enam midagi karta.»

«Lektel mulle! Ja sina seal pligadil. Ja siis annad lapsele tikud kätte ja laps paneb lektli põlema. Ja siis polegi ööd, pimedat,» arutab Enni õhinal. Kui vähe on pisikesele vaja, et ta mõtted taas rõoska lapsemaailma juhtida!

Elle märkab pliidiserval taldrikut koogikuhjaga. Need on kohevad pruunid odrakoogid, teeb Elle isukalt kindlaks. Nähtavasti Mahta-tädi on käinud ja koogid kostiks toonud. No muidugi Mahta, kes siis veel muu! Mida tal täna meile asja oli?

«Enni, kas Mahta-tädi käskis mulle midagi ütelda ka?»

Poiss noogutab ja tuletab meelde: «Mahta-tädi ütles, et Elle peab Enni juulde jääma... Ei tohi lektlit tuua... Muidu tiidid teevad metas pu-puu!» Nüüd on Ellet kõik selge. Eks tädi oma rumalast kaastun-

dest siin nüüd soperdaski, pani lapse nutma ja värisema. Nagu see enam miskit saaks siluda või parandada! Ja Elle süüdistas veel elutarka väsinud Kütise taati, et tema... Nukra pilguga vaatab Elle koogikuhja taldrikul, isu on tal nagu pühitud. Oh küll, selline külakost võinuks olemata olla! Tõsipilgul tajub laps õe tuska, nagu mõistaks temagi noid elukeerde. Hellalt võtab Elle venna sülle, siludes ta äsjasest pisarate voolust kriime põski. Poiss, tundes teise sooja lähedust, vaatab ootavalt õele silma: «Kas Elle laulab nüüd mulle?»

«Mida ma Ennile laulan?»

«Laula: ellekene-ellekene, üh, üh!»

«Ja Enni jääb siis ilusasti tudima?»

Laul on nukratooniline, Elle tasane hääl värisev. Aga Ennile laul meeldib ja ta ümised nohinal kaasa:

«Vellekene-hellekene,
püsimatu poisikene —
kuklas kuu kuma,
pääs tal päeva sära,
putkas teed ta puhkamata,
rändas maad ta magamata,
velle-hellekene!»

Elle tunneb, kuidas silmad niiskuvad ja hardus kurku ahistab. Ta nagu näeks oma Ennikest võõras maailmas üksikuna ning mahajäetuna ümber uitamas. «Veel, veel!» palub Enni.

«Vellekene-hellekene,
pihlapuine poisikene,
nuttis nurme veeres,
ägas metsa ääres:
üh, ta oli...»

Elle luksatab, silma nõrgub midagi sooja ja märga. Nüüd surub ta oma tuultest kareda palge vastu venna pisikest hõõguvat rinda.

«... üh, ta oli üksi jäetud,
oh, ta oli ohtu jäetud,
velle-hellekene!»

pingutab ta salmi vaevaga lõpuni. Nii, nüüd küll ei suuda ta enam edasi laulda. Vennaski ta süles püsib liikumatult, küllap jäi magama. Aga laps mõtleb oma ülitõsiseid mõtteid, tuletab meelde sõnu, mida Mahta-tädi ennist lausus.

«Kas meie isa oli ka üksi jäetud ja tehti metsa ääles puu-tuuh?» See kajab nii ootamatult valuliselt, et Elle püsti jahmub. «Ei tehtud metsa ääres,» sosistab Elle ja hammustab endale keelde. Tahtmatult libisevad ta silmad üle tahmunud ukse, mille ülanurgas sakike vaevumärgatavaid täkkeid... Vennake näiks nagu mõistvat, et on millegi kohatuga toime tulnud. «Puhume tule äla ja laulame veel. Siis jääb Enni kohe tuduma,» sosistab laps süüdlaslikult.

«Nii ongi parem, viib meelest ära. Ja magada on vaja, homme ehitusel jälle raske töö,» mõtleb Elle, täites lapse soovi:

PAUL HAAVAOKS

«Vellekene-hellekene,
punapõskne poisikene
sirgub siiski suureks,
kasvab karukangeks,
hoiab öde-õiekest ta,
kaitseb sõsart-sõnasirku
velle-hellekene!»

Nii nad uinuvadki kaelastikku. Tuba kastub hämarasse öövaikusse. Isegi Kütise taadi norskamine ahju taga vaibub vaevukuuldavaks vilinaks. Ümberringi kohisevad Võrumaa süngenäolised metsad.

KAASLASTE EES ALASTI

Et miski peab liimist lahti olema, annab kõigest oletada, ja see tunne kandub noorelt noorele. Autost ronivad välja komsomoli maakonnamitee sekretärid, neile vasturuttav ehituse staabiülem käib nii jääk-pilves näoga, et võib ainult rahet oodata.

Noored kutsutakse kontoriesisele — seekord ainult poisid. Tähendab, tänane saun on poistele määratud.

Ei ole nad ükski päriselt patust puhtad, mis seal salata. Rängale keelule vaatamata on nii mõnestki piirist üle astunud: oma julgust mõõdetud vana telliskivivabriku hiidkorstna otsa ronimisega, lööbitud ebasündsaid lõõpimisi ja unetundidel salaja kooserdatud tüdrukute elamu ehk, nagu see laiemalt tuntuks on saanud, tondilossi «London» kägisevatel käänulistel treppidel...

«Mis see siis nüüd peaks olema, mis patt lagedale tuuakse?» mõtlevad noorukid südame pekseldes.

Ainult kolm teavad kaljukindlalt, et täna tuleb küll juttu neist. Ei see karikas lähe kergelt mööda. Ja nad ootavad langetatud päi oma tundi, et karistusele võimalikult mehiselt vastu minna.

Sündmus ise püsib meeles kogu oma valguses ja tumeduses.

... Kohalikud hallparunivõsukeste moodi noorukid olid siin igapäevasteks jõudelonkijateks. Nad ei olnudki võõrad: pea alati võis neid näha ehituse ümber patseerimas, näod põlglikku üleolekut täis, huultel halvustav muie. Ainult töötuhinas ei olnud mahti neile tähelepanu osutada.

Seekord tulid nad õhtuvidevikus, nägid kuuriesisel tööriistu korrastavaid ehitajaid ja ütlesid:

«Kas võtaksite vaevaks meid veidi aidata? Te siin omad poisid, «Londonisse» pääs vaba ja kõik. Olge meheks, kutsuge see linalakk Leida välja!»

«Mis teil tollega tegemist?» päriti umbusklikult.

«Ei midagi. Tahame lihtsalt kokku saada.»

«Pole meie asi,» raputas sepaõlgadega ehitaja pead. «Pealegi on selline värk keelatud!»

«Heh, olete pussujüngrid! Oma ehitamisega nagu Kassi-Kaarli künnipüksid läbi kulunud. Ehk on teil ka laulupisara pruukimine keelatud?!»

Sellidest vibalikum kangutas oma kalifeede karmanist välja lapiku pudeli, keeras korgi maha ja rüüpas punnsuutäie.

PAUL HAAVAOKS

«Kus nemad! Kes nendele siin seda kraami pakub? Peale vee ja vile pole nad muud näinud,» lausus teine suud maigutades halvustava, öela tooniga.

«Eks nüüd ole võimalik ka muud maitsta. Säh, kirvekäiaja, katsu, kas on parem kui Vohandu vesi!» Ja pakkus pudelit lähemalseisvale poisile. Too pidas vaikset võitlust, kas võtta või mitte võtta. Võtad, võib pahandus tulla, ei võta, satud nende loikamite silmis veel suuremaks nõogialuseks kui seni. Tema kõhklused lõpetas ta naaber:

«Proovida ju võib. Et milline see Leevaku toruvesi siis on, kas ta ka mehe pikali lööb!»

Ja niiviisi pikkamööda kulistasidki nad viie peale otse kuuri ees pudeli tilgatumaks...

Mõistata nüüd, kes seda nägi või staabiülemale sellest suud paotama läks. Üks on selgest selgem: loll samm sai astunud, äärmiselt loll samm! Ja nüüd tuleb suur liistuletõmbamine, pealegi kogu poistepere ees (õnn veel, et tüdrukud ei näe!).

Tund ongi tulnud, see viimane sekund. Poisid kutsutakse rivi ette.

«Jõite puskarit. Ja kellega veel koos! Te teate seda väga hästi,» raiub staabiülem oma halastamatut süüdistust.

«Jõime, sest pakuti. Aga purjus me ei olnud,» õigustavad poisid ennast.

«Jah, ainult see veel puudus. Et te purjus ei olnud, see teid päästakki. Muidu oleks küsimus rangemas liinis arutusele tulnud võtta!»

Nagu kokkuräägitult lasevad poisid pead veel sügavamale longu. Mis siin end õigustada, selliste asjade eest hoiatati ammu ette ja nüüd lasub süütunne kui kümnepuudane kivi südamel.

«Ma poleks teist seda uskunud — ise veel lööklased. Arvasin, et aitate siin korda pidada ja kutsumatuid eemale tõrjuda... Pettusin teis!»

Need on rängad sõnad. Ja piinlik on. Jah, ütlemata piinlik seista oma süütundega nagu häbipostis. Ainult et tehtut ei saa olematuks teha.

Sõna võtab maakonnakomitee sekretär. Tema kõnede kirglikkus ja optimismi sisendav paatos on teada.

Distsipliin peab olema rangem kui kuulsates sõjakoolides.

Moraal peab ehitusel särama nagu ehe kuld.

On vaja iga noore võitlevat vastutustunnet.

Need pole enam sõnad, see pole noomimine.

See on südamega südametele koputamine.

See on nagu avaralt järvelt tulev lainevoog, mis paneb pilliroo laialt ja sügavalt liikuma.

Ja lõpuks staabiülema hoiatus, et säärast asja enam ei juhtuks.

«Ei juhtu ka!» tootavad süüdlased ühel häälel.

Imelik — lausunud need sõnad, sirguvad norguvajunud pead taas, südant rõhunud raske vaotis hakkab aegamisi kerkima, kerkima...

PILETIGA... PÕHUKUHJAS

Külm lõikav tuul kõsistab räästaõlgedes, paiskab trepile kahutanud leheprügi ning esimese lume harvu karedaid ebemeid. See halastamatu, üdini tungiv tuul näitab just siin lagedal majaesisel oma täit võimu,

hoolimatult sakutades trepil seisja hõlmu ja püüdes ta lödakil mütsinokka sarnadeni suruda. Tuuseldatav aga on liialt väsinud, et seda kõike tunda. Talle näib, nagu oleks ta maailmas sügisöö ja kodu lahkusetuse ees alasti!

Mida muud oli oodatagi. Seda isakäe karmust võis ette arvata! Ja järsku valdab teda mõte, et ta on nagu kerge puuäke, mis kraaviveerse siilu kividel ning konarail kargleb, iga hetk valmis lagunema, aga endast viimast väljapigistava võigu kiuste ometi koos püsib!

Poiss teeb tiiru ümber maja, kuulatab akna all. Kamber on haudvaikne, isegi roostes pendelkella tiksumist ei ole tuulerabinasse kosta. Südame pekseldes ja kohmetanud käega kõlksutab nooruk ukselinki: kinni mis kinni!

Hull on tammuda oma kodu-ukse ees võõra tundega. Öiselt mustav õu ei saagi lahket nägu olla, aga täna õhkub tast varjamatut vaenu. Olukord on ahastamapanev, vaata kuidas tahes. Oma kolmkümmend viis kilomeetrit sai maha paterdatud, nüüd jalad villis ja ramprasked. Vaid suure pingutusega saad neid sõnakuulelikkusele sundida. Mine siis, kuhu sa lähed.

Läheks onude elamisse ja paluks ulualust. Kuid ka see pole meelitav. Ojast üle tulles libises ta purdel, nüüd püksid reiteni märjad, varrukad õlgadeni ligased. Kuhu sa säherduses olekus, roostese muda hõng man, tükid! Kas kerikeelsete onutütarde näägutada ja häbistada?!

Käsi ei tõuse enam ka koputama.

Taat ju hommikul ütles sõnaselgelt: «Jätä miilde: ku sa piässi komnoorõss nakkama, ärä sis mullõ näko näütä. Vai muidü... ma õi tiiä, mis juhtuss!» Vana on järsk ja range. Ta pole küll vaenlane, ei. Neljakümne esimesel pidi ka ise parteisse astuma ja võib-olla veel astubki, kuid seda, et poeg nüüd üle keelu astus, ei taha andestada. Aga seekord poeg lihtsalt ei saanud isa sõnade järgi talitada: ikkagi sõitis koos leevakulastega maakonnalinna büroole, süda ei lubanud teisiti. Kandes kogu kodutee endaga kaasas vastuvõtmise erutavat pidulikkust, pidi selle nüüd just koduläve ees soppa sõtkuma ja tusaga asendama. Kuid tema, viieteistaastane, mõistab, et see oli ta esimene selge mehesamm, ega kahetse kriips seda minekut...

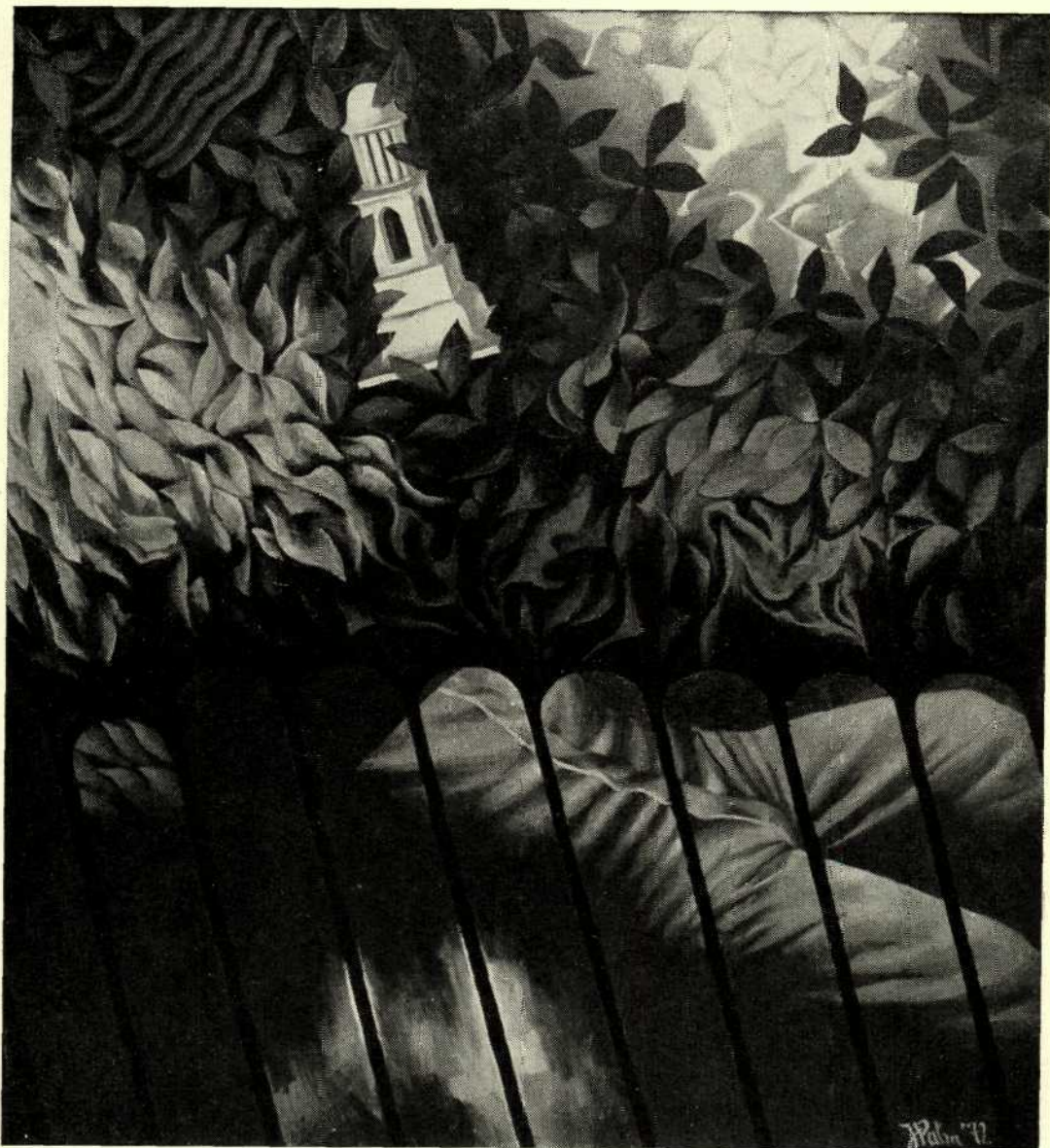
Nii ta seisab siis kodutrepil, väsimusest ümber kukkumas. Samas võpatab: trepi alt volksab krabinal välja mingi viirastuslik kogu ja roomab tema suunas. Ptüi, see on ju oma nässakas Kaaru! Tere, tere, pehmekäpeline sõbrake, ah tudisid trepi all, unimüts! Kui mahuks ka ise sinna, su soojale penilõhnalisele asemele!

Kaaru niutsatab ja rebib ta hõlma. Mida see siis veel tähendab? Kuhu sa kutsud, Kaaru, mida sina mu murest taipad?

Ent koer ei jäta oma tembutamist, aina sakutab ja sakutab. Tinaraskel lohiseval sammu järgneb poiss koerale: õue, väravani, lauda taha, kus mustendab küürakas õlekuhi. Ja äkitselt välgatab läbi pea: siin on ju pehmed rekehõngused õled, neis võib koidikuni vastu pidada! Tänu-likult patsutab poiss oma truud karvast seltsilist, ainiti korrates: «Oh sa mu Kaaru, oh sa mu tark suuremeelne Kaaru!»

Kahutanud, tihedaks vajunud õlgi katkudes — ikka kõrshaaval, ikka pihutäieviisi — saab veidi soojagi. Uuristanud paraja aseme, poeb poiss

PAUL HAAVAOKS

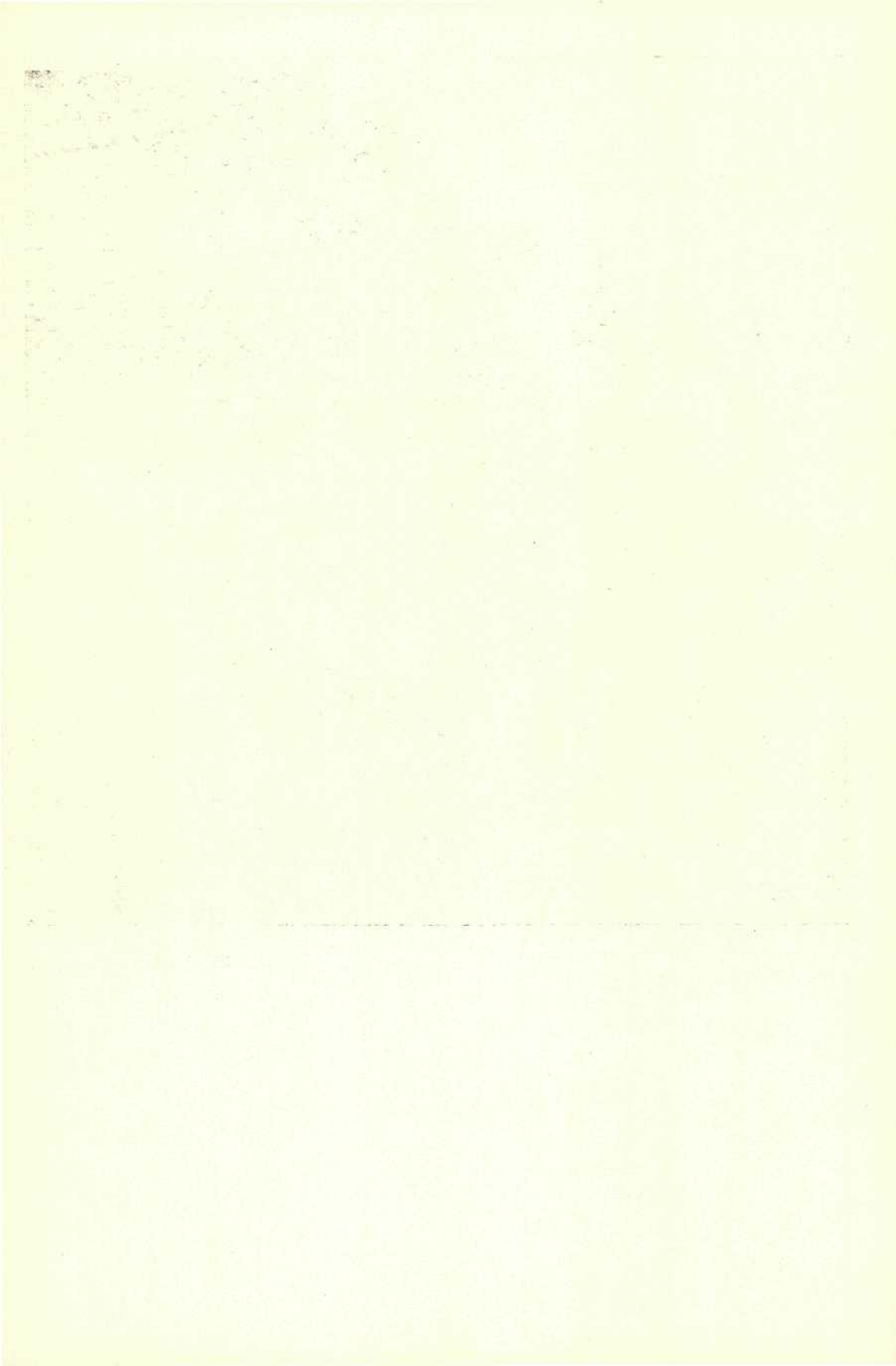
JÜRI PALM

Mooruspuusalu (Õli) 1972

JÜRI PALM

Elu fragment (Õli) 1973

ölekoopasse. Koer liibub koduselt ta külje vastu. Nii möödub ta esimene öö, komsomolipilet põues.

Alles hommikusi talitusi tegev naabrieit leiab magava poisi põhukuhjast.

SEE LUITUNUD MANTLIS MEES

Köögipreili Ilme, ärevuslõoska täis, lausub ukse vahelt sosistamisi: «Tstt, teile tuleb kirjamees külla! Poisid, olete ette hoiatatud! Muidu tore kuju.» Ilme hää muutub tooni võrra nukramaks. «Ainult ta on nii hajameelne, nii hajameelne, et mind nagu ei märganudki... Sõi köögis. Ojasoo käsul panin lusikatäie ja omast heldusest veel pool lusikatäit võid talle pudrusilmaks, ta ainult noogutas, võttis siis paberipatsaka ette... ja mind nagu ei oleks olnudki. Pärast sõi jahtunud pudru kenasti ära, aga mu võitüki jättiski taldrikuservale...»

Ilmel on kibekiire, ei temalt saa pärida, mis mees see külla tuleb. Ja kellele külla, kas siiasamasse ölesasisse, nende kitsaste seinte vahele? Ja mis külalisi siin saab vastu võtta? Pealegi, kes ta üleüldse on?

Igäuks ju omaette kirjamees: kel neli, kel kuus klassi seljataga. A-d b-st eraldavad nad suurepäraselt ja peale selle on võimelised pookstaveid võrdlemisi ladusalt kokku lugema... Köster ju ka kirjamees, paneb kõigi ellu tulnute ja elust lahkunute hinged kirja. Mis mees siis tema?

«See kirjamees on kirjutaja. Ma tean — vallast! On jah selline patuur, paneb kõik kirja: kes sünnib, kes kooleb. Selle kehva lajatsi peal oleme juba homme nokali ja ta paneb meie nimed hingekirja! Et kääpa peal adjäh ütelda oleks!»

Tema, poisivuhkats-kriimnõsu, mis tal viga lööpida! Üleeile autahvilil, eile seinalehes, ja täna jälle mainiti, et võetagu sellest Pille-Illest eeskujul! No, vaadake veel, igamees võtab siin kõigepealt endast eeskujul!

«Ta ei olegi mingi harilik kirjamees, on päris kirjanik,» tuleb põneva teatega tagasi üks toa elanik, kes uudishimust aetuna Ilme kannul välja lipsas. «Mulle staabis öeldi. Korol ise ütles. Ja nime ütles ka...» Poiss tuletab meelde, kuidas kuulnud nimi kõlaski. Ja jälle läheb omavaheliseks ägedaks arutamiseks, sest enamikule ei ütle see nimi midagi...

Ainult üks suur poiss, kes käsipõsakil nariservale naaldub, teab öelda: Juhan see ja see, «Karm noorus», «Tormipoeg» — kui imelik, kui kokkuklappimatu, et tema just siia tuleb! Milleks? Mida tal siit otsida? Nagu mõnel muul ehitusel pila ja möla ei aetaks!?

«Poisid, kui me postiauke kaevasime, tuli meie tööd silmama üks mees, nagu kitsas ja suu nii, nagu tahaks midagi ütelda. Ei öelnud ühti, aga suu jäi ikka nii, nagu tingimata tahaks kõnelda...»

«Vohh, just seesamune! Kui me täna tammivaiu rammisime, siis oli ta seal. Tahtsin veel käratada: mida sa muidu imetled, võta paabanöör pihku ja lajata, et tolm taevani! Aga ei saanud mahti.»

Nariserval müksab väiksem suuremat: «Kuule, tema on ju see, keda me jaamahoones nägime! Mäletad, kui lae all kiikusime, tuli lävele. Laitis meie tööd: liistud nii ja naa, laepilud paistavad, võtke tagasi! Ja

PAUL HAAVAOKS

meie arvasime, et mõni uus insener või maakonnanägu... Kas neid siin vähe liigub!?

«Sellises sinises või... vareshallis mantlis?»

«Sellises... käiakarva mantlis.»

«Seesama. Jõudis ka igale poole! Ja mis kirjanik ta on?»

Päriskirjanikke tunnevad nad raamatulugude ja piltide kaudu, teavad ja austavad neid ja kujutavad elavalt ette, kes on sarvraam-, kes näpitsprillidega, kes vurrudega, kes habemega, kes muidu mõtliku targa näoga. Kuid see, see on ilma ühegi nende tunnusteta, endal vaevalt poisikeseiga seljataga. Mis kirjanik niisugune siis veel?

«Et te mõistlikud olete ja mokad vot nii hoiate! Muidu mine tea veel...» osutab vanem ja elukogenum nooruk oma kaaslaste valukoh-tadele.

«Kuradi lellpoeg loll, sul igas teises sõnas «kurat», ära vannu, kuradi kurat!»

Poisid pahvatavad naerma: nüüd küll põrsas õpetab emist, kellel kärsa hoidmine niigi selge! Kui naer vaibunud, tõuseb noomitu naride-vahelisele kõsupahmakale ja deklareerib:

«Ma-ma-ma küll enam ei vannu, aga katsu sa see vigur selgeks saada!?»

Teine, hoides kükakil narilauast, astub ka julge sammu ette: «Mis sa ütelda tahad, vunts? Ära vannu jah ja mina ei vannu kah, siis oleme pagana toredad lellpojad, kurat!»

Ja siis nad tulevad, ukسل veidi koogutades ja pugeldes: Ojasoo sun-nib ette kirjanikku, too omakorda staabiülemat.

Paar suitsetavat poissi suruvad plärud visinal oma süljesesse pihku, teised püüavad pinutagusepilvi kätega vehkides hajutada. Ent vänge tubakahais hoovab kui koirohulehk kasukakarvadest, reetlik suits loivab lae suunas, ikka sinakate viirgudena, ikka hõljuvate lohedena...

«Tõin teile külalise,» sõnab Ojasoo tulnukat ettepoole surudes ja sõnu rõhutades: «Ta on kirjanik, hakkab meil elama...»

Esitletu pühib saapaid vastu olematut matti, ta tahaks nagu midagi vahele lausuda, ent Ojasoo ei anna selleks mahti: «Kirjanik tuli meie kostile, tuleb arvesse võtta...»

«Näe, tõi teie silma alla ühe piitsa- ja pitsatipidaja,» kummardab kirjanik naeratades, ise samal ajal mantlihõlmu sellise rabinaga lahti nõõpides, et tattnina lauanurgal vubisema lööb. «Tehke nüüd temaga, mida tahate! Tuleb ehk ka arvesse võtta...»

«Tuleb arvesse võtta!» tusatsevad poisid. «Kelle või mille arvesse? Ebameeldivaid asju on meile ennegi peale surutud. Tühimunad!»

Kirjanik on jõudnud keset tuba. Ta mantlihõlmad on lahti. Ojasoo seisab ukسل, nähtavasti poiste meeleolu taibates. Ta ei tea, kas minna või astuda tuppa tagasi.

«Poisid,» ütleb kirjanik. «Teil on siin peavari ja ulualune. Kui õige võtaksite ka mind enda hulka!»

Naridel algab nihelemine. Naridelt allakaranudki nihelevad. Midas see siis tähendab? Kirjanik... ja külapoiste hulka?! Kus see kõlbab! Kes seda enne kuulnud on!

«Nii,» ütleb kirjanik. «Kes teist pani laulu seinalehte?»

Vaikus. Täielik vaikus. Seda süüd ei taha keegi omaks võtta. Nad

PAUL HAAVAOKS

muidugi teavad, kes selle laulu tegi, ja see kõigi hämmeldunud vaatamine tema peale on nii ilmeksimatu süüdistus, et tõsine, kondikas poiss muldmalalaks vajub.

«Jaa, taipan. Kas sul rohkem ka neid laule on?»

Kõnetatav on maa sisse — rohkem kui kümne sülla sügavusse Lee-vaku mulda, mitmekihilisse Eestimaa pinda — vajunud ja kuskilt sealt kõhatab ilmetu vastus: «Ei ole...»

«Nõnda,» ütleb kirjanik, «Ojasoo, anna mu kohver!»

Alles nüüd märkavad poisid, et see pole ei kohver ega sumadan, see pole üldsegi sangaga ega kandmispäri — see on mingi ebamäärane uuema aja kaenlahakatis, mille nimeks lukkudega mapp.

«Poisid, kui teil midagi selle vastu ei ole, võtke koomale! Sina sealt ja tema siit, vahest ma mahuksin vahele... Jah, nii, nii!»

Suur poiss väänleb oma järjest enam süngestuvate mõtete käes, sest koht leitakse just tema kõrvale. See veel puudus! Ta ei ole vihane niivõrd tulnuka, kuivõrd Ojasoo peale, kes ta siia tuppa tõi. Inimene või asi, teab küll, kui kitsas meil on. Nüüd selline suur külaline — ja otsemaid minu kõrvale, nendele tolmavatele linaluukarva naripõhkudele! Eh, ei saadud seda lugu ka teisiti lahendada! Minupärast oleksid või kogu öö ümber «Londoni» kiiata võinud!

Ja ometi valgub südamesse pisihaaval ka uhkustunnet, et koht just tema kõrvale leiti...

Linlase kohvermapp käib hooga narile. Lukud priksatavad lahti.

«Kes linnakosti soovib, tulgu jaole! Palju mul just pakkuda ei ole — vorstijupp ja leib, ja suitsud, suitsud...»

«Millised? Kas linnasuitsud?!» on järsku terve ruum kihevil.

«Jaa, kui teie hulgas suitsumehi on, võin jagada. Mina mõtlesin, et...»

«Mis suitsud need küll on? Ah sellised, kõvas karbis! Pühha Kaapriell, kas säärast marki veel maailmas liigub!? Proovime, kähku!»

Kirjaniku paberrossikarp on paugupealt tühi. Ka teine sulab mõne minuti kestel. Kolmanda karbi viimane paberross jäetakse viisakuse pärast kirjanikule endale... Kirvega tahatud nariposti najal, väreleva lambitule valguses pahvib ta suitsu sügavmõttelisena, ilmse naudinguga.

«Küll, raip, selle linnakosti mekk on hea!»

«Pea võtab hulluks ja lõhn paneb purju, aga öökima küll ei aja!»

«See on see õige pinutagusetagune!»

«Kuule, lellpoeg, mis sa targutad, see on ju eht kirjanikusuits, kurradi kurrat!»

Värv poiste õhtuveetmise kodusele õuele on avatud. Kirjanik teeb lahti oma särgikaeluse ülemise nõöbi. Ta ei lausu midagi, muheleb.

«Aga kui paberossid otsa saavad, millega te siis edasi elate? Mida te siis tõmbate?!» tuleb kellelegi kokkudes meelde.

Kirjanik haigutab või ainult teeskleb haigutamist. Igatahes on tema vastus rahulik ja rahustav:

«Eks siis vaatame. Ka maal on poode. Ja teil see... seapõitest kottides!»

Enam ei ole piinlikkustunnet, ei selle varjugi.

Kuigi Ojasoo on ükselt märkamatul kadunud, olgu talle takkaperra

suur aituma öeldud: tõi ruumi oma, vahva poisi, kellega tasub sõp-
rust sobitada.

Mis tost, et ta on kirjanik.

OLEME ÜLE!

Need olid selle brigaadi raskeimad päevad.

Mõnikord ei olegi tõukejõuks palju vaja, et väga ühtsena näivat kol-
lektiivi pragunema panna, peaaegu et lagunemise äärele viia. Asi algas
sedasi.

Õhtuvidus, kui ühistoas enamik poisse juba särgid seljast oli keri-
nud ja end kapukate väele koorinud, tormas tulistvalu tuppa kamba-
kaaslane, näost tohtvalge, hirm silmades.

«Noh, mis sinuga siis juhtus! Nägid vanapattu või?» päriti.

«Nä-nägin jah — pa-palju hullemat veel!» lõõtsutas poiss.

«Mis sa kokutad. Kõnele selgemalt!»

«Oota, kõnelengi. Käisin jõe ääres jalanartse loputamas. Solistasin ja
ei pannud tähelegi, kui selja taha üks sihuke... imelik tüüp hiilis.
Tahtis mulle mingi kolgitsa või loogusega pähe virutada...»

«Ära jama. See nüüd õige või...»

«Ei usu ka! Nii õige, et kas või rist ette!»

«No ja kuidas sa tulema said?!»

«Vaat kuidas. Viskasin enda nagu välk põõsasse. Ja siis — padavai
siia!» Poiss demonstreerib põrandal oma saltot. «Hundiratas mind pääs-
tiski!»

Tükk aega valitseb kambris vaikus. See poiss pole mõni klounitaja
ega pilaja, on igati asjalik ja rahulik. Kas uskuda või mitte?!

«Mis mõte tal oleks olnud sulle loogusega pähe lajatada? Hirmutas
ainult...»

«Või veel! Kuulsin selgesti, kuidas hoop vihises...»

Asja arutatakse nii ja naa. «Aga siiski — mis kolgitsaga? Ehk oli
püss!»

«Vahest oli ka,» jääb hirmutatul suugi ammuli. Ja uus kokkumine
hääles, lisab: «Mine neid maitu tea.»

Aremad poisid tõmbuvad aknast kaugemale, nurkadesse. Julgemad
on valmis mõnekesi jõe äärde tormama, et oma silmaga seda kolgitsa-
meest näha. Kuid keegi naerab nad välja:

«Ah, mis te pabistate. Usute ka nüüd iga pläma. Juba soldatipõlves
öelnud mu vanaisa: ära hirmule otsa vahi, hirmul on suured silmad!»

Sellega nagu olekski asi sedapuhku lahenenud. Pisimisi hakkab jutt
teisel teemal hoogu võtma.

Ent siis saabuvad veel kaks poissi, kes käisid kusagil liinitraate maha
laadimas. Nende jutt valab uue pahvaka õli tulle. Nimelt olla nad tul-
les imelikke mehi kohanud, kes paistnud väga kahtlased. Mehed seis-
nud kolmekesi teerajal, jaamast ainult mõnisada meetrit eemal, ja aru-
tanud midagi poolsosinal. Neid märgates tahtnud teed sulgeda. Poisid
teinud tiiru maanteele ja jooksnud sealtkaudu ringiga tuppa.

«Kah jänespüksid. Kas te siis nendega hakkama ei saanud!» hal-
vustab keegi.

«Mine ja proovi! Meid oli kaks, nemad kolmekesi. Ja me paljakäsi.»

PAUL HAAVAOKS

«Ehk olid tsurad-lõmbatsid, kes ümber «Londoni» tiirutavad?»

«Ei, vanemad mehed olid. Üks oli selline kandiline veel... midagi läikivat seljas.»

See võtab poisid mõttesse. Kütab üles ja kinnitab eelmise jutu paikapidavust. Nii et mingid kahtlased tüübid seal väljas, hulguvad ringi kottpimedaks tõmbuvas öös. Kes — ja kas ainult hirmutamise otstarbel?

Komsomolisekretär Kaarna, kes samas põhkudel pikutab, kutsub paar tugevamat poissi kaasa, et veenduda, mida selline asi siis tähendab. Teevad tiiru ümber ehituse, patrullivad teel ja jõekäänakuis — ei kedagi. Ainult Võhandu kohiseb kuidagi süngemalt ja salapärasemalt.

Samal ajal arutab toas keset põrandat poolalasti ja paljajalu kükitav poistesumm ülitõsiseid asju. Sõnaohjad on enda kätte võtnud mehe-loikam (nimetame teda siin Reejalase Mihkliks), kes töös nii väga silma ei paistagi, küll aga oma kadestamisväärse söögiisuga. Nüüdki on tal leivakäär näppude vahel ja iga pausi ajal ta mugib.

«Jaa, poisid,» ütleb ta, pudenevaid leivaraasukesi pihku kogudes. «Ma arvan seda ammugi, et ega meid nii jäeta. Mujal tehakse vere-tööd — eks meie pead maksa ka midagi.»

«Kujuta vaid ette, kus on siin romantika, ah? Ka seda lubati ju, nüüd näete ise...» leiab Mihkel toetaja.

«Kassi tüüri all su romantika! Tuleb õigel ajal jalga lasta. Pealegi kodus musttuhat tööd ootamas,» kerib Mihkli alustatud kera end suuremaks.

«Ei noh, oleme rabanud kah. Meile aitab, tehku teised edasi!» hamustab Reejalase Mihkel viimasele lausele suutäie leiba lisaks.

«Tohoh, Mihkel-pele! Sa oled nagu lepiku parm külakarjas! Pista oma leib, aga ära antud sõna söö. Kuhu jääb siis: lõpuni vastu pidada! Veel need mõned päevad?!» hüppab taburetilt kõhn poiss, valmis Mihklit rusikaga togima.

«Mis sa siin vastu pead. Vahi, missugused käed!»

Poisil on tõesti käed raisus: kõõmendavad ja paistes. Silmitsetakse oma pihkusidki — väljanägemiselt ei paremad ühti.

Kui patrullijate salgake tagasi jõuab, on pinge haripunktis. Seni nii üksmeelne tuba nagu kätkeks midagi kurjaendelist. See on tõepoolest nagu kari enne kiinjooksmist.

Viktor Kaarna tunneb, et ta muidu autoriteetne sõna jääb täna siin häguseks. Poisid on kahte leeri jagunenud. Enamik on valmis järgmisel päeval varakult kodutee jalge alla võtma.

«Koerast on üle saadud, kas siis sabast...»

«Jaa, sabast üleminek ongi see kõige rängem,» toonitab Reejalase Mihkel.

Ja järsku näibki, nagu oleksid kõik kohad seda koerasaba täis. Ja just sellest sabarootsust üleronimine paistab võimatu. Vaimus lisanduvad raskustele ka muud ebameeldivused, mis nädalate kestel siin läbi elatud... Mõned hakkavad oma vähest isiklikku koli kibekähku kokku sõlmima, et hommikul ajaviitmist ei oleks.

Viktor Kaarna informeerib olukorrast Ojasood.

Ei aita Ojasoo jutt ega Kaarna keelitamine. Kiiniparm on karjas oma töö teinud.

Ojasoo laiutab käsi. Seda juhtub temaga harva. Mida teha? Ei ole õigust kedagi vägisi kinni pidada. Kuid neid poisse ära lasta on rohkem kui kahju. Millised hasartsed, kuldaväärt töömehed! Anna ükskõik mis tööriist pihku, nemad nagu sündinud meistrid saavad kõigega hakkama. Kust selliseid veel võtta? Ja just nüüd, mil avamise tähtajani jäänud päevi saab sõrmedel üles lugeda.

«Olge veel kas või ükski päev. Ainult homme,» kõneleb Ojasoo paluvalt. See nähtavasti liigutab poisse. Nii mõnedki toetavad juba jääjate tuumikut:

«Noh, selle homse päeva võib ju veel olla. Aga rohkem mitte üks raas!»

«Kas siis hommikul keegi minuga ei tulegi?» käib üle kaaslaste Reejalase Mihkli piidlev pilk.

«Kõhi ükski ja kõige lühemat teed! Sind kodus karaskid ootavad,» torgatakse vastuseks.

Järgmisel päeval tehakse tööd süngelt, nohisedes.

Lõuna paiku kutsutakse poisid jaamahoonesse tuulevarju. Kontorist kandub kuuldus: komsomoli maakonnakomitee sekretär tahtvat kõnelda!

Mis prahmakas siis jälle? Kas ikka noomimine?

Nii nad seisavad ootuses, võimalikult üksteise taga varju otsides, need väikestest ülipikkadeni küündivad Eestimaa kagunurga poisid. Ja nad ei oota kiitust, ei. Nad ootavad, mida siis mõnel neile veel öelda on, ja valmistuvad tõsiselt endakaitseks. Mõtetes mülkades, te, mis vahajais, alles poisikeselistes hingedeski: tehtagu ja räägitagu ainult õigust!

Ta astub poiste ette, kolm sammu nende tõuklevast reast. Ta on noor, tuuleparki ta õhetavale näole on vaid kübeke jäänud, kuid see on ju ehtne külatuulte park. Ta astub sammu tagasi ja alustab:

«Ma ei taha teile palju öelda. Oleme ühekandimehed. Kui vahest olekski öelda, siis jätame. Ainult ühte ma soovin ja loodan: ärge vedage meid nüüd alt!»

Ta astub jälle sammu ette: «Kõige puhtamad, kes te olete, kõige paremad, ma ei unusta teid! Ärme ainult oma kodukandile häbi teeme!»

Ta jääb nagu nõu küsides poistele otsa vaatama. Nende õlad sulavad taas ühtseks müüriks. Igasugune rüsin on kui surnud. Käib ainult mõtete rüselus: «Õigesti ütles, sunnik. Ütles, mis hingel. Ta on ju meie mehi, mõnele kooliveligi.»

«Tean, ei ole see töö siin meelakkumine. Kuid oleneb teist, kuis need Leevaku päevad kõigile meelde jäävad...» Ta sõnad on lihtsad, südameid kompivad. Kui ta oleks pahandades või käredamalt kõnelnud, tea, kuidas siis... Kuid see rahulikkus toob pöörde, kannab kaasa.

«Aga mis siis, kui nad jaama kõige tavaariga õhku põmmutavad?! Kes meid siis matta jõuab?» kostab rivist kaalukas väide.

«Püssid saate. Ise organiseerite valve. Vaenlasele ei ole mõtet alista, eriti nüüd. Ka hirmutamine ei tohi kohutada. Oleme neist üle!»

PAUL HAAVAOKS

«Oleme neist üle!» Need sõnad hakkavad korrastealt kõigile meeldima, kõrvus kumisema.

Ohtul ei kuule äraminekust sõnakestki. Tuba täidab paljuhäälnelise meloodiline laul Stenka Razinist ja partisanidest, kes sõjatee lõpetasid ookeani kallastel.

EHITUSE HING

Sirvin oma Leevaku lood läbi ja kokkun: Viktor Kaarnale ei ole andnudki ruumi! Aga «... tema on poiss, et kui Leevakust rääkida, ka Kaarnast peab kõnelema». Temast, Kaarna-poisist, kes tunneb vaadepassi, vinkleid ja nurkraudu. Ainult mõtete vinklistamist ta ei tunnistata.

Vehkides sõnaga «kasvatama», oleme paljusid väänikuiks kasvatanud. Kui sellest perioodist suvatsetakse õppust võtta, mingem Viktor Kaarna juurde ja küsigem, kuidas ta Leevakul noori kasvatas. Pistis ta kasvatatava hammaste vahele imetoimelise nisutera või viskas võluherne suhu, mine tea, aga noorus tema kõrval tegi eelkarastumise auga läbi. Ja sama noorus ei tihanud mõttessegi võtta, et Kaarna-poissi keegi kiviga visata võiks.

Ta oli ehituse hing. Tema, kleenuke kujult ja jässakas hingelt, kujundas välja leevakulaste olemuse üldnivoo. Ainult hingejässakus ei tähendanud sugugi peenetundelisuse puudumist.

Kui töö otsemaid ei õnnestunud, võis ta tüdimatult juurelda: miks? mispärast? Kuni ainuvõimalik lahendus käes. Kui töö õnnestus, tekkis Viktor Kaarna kitsale näole looritamatu rõõmuõhetus. Ta muidu asjalikud sõnad said naljahelki juurde, nokkimine käis mõistlikke nõõpe pidi, enamasti iseenda arvel.

«Paul, tule vaata, mis siin veel teha annab! Taome ja taome naelu, kas me muud ka märkame?»

«Mida sa hanetad!»

«Ei haneta. Tule vaata!»

«Inglimus, miks need naelapead väljas?!»

«See ongi see viga. Kahe otsaga mõistatus nagu kõik... Muudkui taome ja taome, aga ütlevad: millest see?»

«Sellest, et me tööd ei tunne!»

«Sõida kuutõrvaja sarvede vahele! See ei ole sellest...» Ja Viktor selgitab: «Me põrutasime mitme haamriga enne, põrutame veel. Aga vahepeal keerasime plaadid teistpidi: naelaotsad jäid kõveraks tagumata, kinnitamata. Vib-ratsi-oon! Mõistad?»

Sõnast «vib» võib veel aru saada, «ratsi» ütleb ka midagi, ent mida tähendab «oon»? Kellelt sa küsid? Loll näida ei taha, aga tark ka just ei ole — see on niisugune segane lugu iseenda segases tarkuses, et võtab uimaseks.

«Kas sa siis tõesti ei tea, mida see sõna tähendab? Meil tööstuskoolis tuli juba esimesel kursusel sellega tegemist teha.»

«Jah, teil tööstuskoolis. Kuid...» Katsun mõistatada: «vib» tähendab vibu, «ratsi» peaks ratsanik olema ja «oon» tähendab tandrit või välja, kus võideldakse. Midagi uniooni-taolist... Aga mida «unioon» tähendab? «Uni» on teada, ent «oon»? Ainult üks on selge: sõna, millega

PAUL HAAVAOKS

riimub loon, joon, toon, poon, koon. Ja ka soon. Ja ka moon. Aga ka kroon ja troon. (Näib, et eesti kirjakeel, vähemalt riimide osas, ei olegi nii hallvaene ja puine, nagu kõneldakse. Siin annab midagi nuputada.)

Viktor Kaarna tõmbub harjumatult pingule — nii töö jätkamise kui südametäie pärast. Millest see siis tuleb, et muidu lahtised pead selle lihtsa sõna defineerimisega toime ei saa!?

«Tume oled. Sa ei tea vist isegi sõna «internatsionaal» õiget seletust?»

«Kuidas ei tea. Mis sa õige mõtled, vennas!? Too on ju sõna, millega riimub plaan, laan, kaan, traan, Jaan, haan... Jah, Haanja-taguste meeste moodi üteldes üks päratu saan, mille peale tulevad kõik tüdrukud-kabõhõtsõd, et üks suur vastlasõit tettä...»

«Ei ole. Vaat ei ole. «Vibratsioon» tähendab võnkumist (kae, et ise väga välja ei põru!) ja «internatsionaal» on püha sõna — tööliklassi ühendus (kae, et selle suhuvõtmisel mõisteid ei käperda!).»

«Noh, siis ühendame endid!»

«Egas mõnekesi saa. Hulgad peavad olema. Maailmahulgad. Terved maad ja rahvad ühiste tõekspidamistega. Võitlus selle nimel. See on üllas ülesanne...»

Pärast pingelist tööpäeva kestis poole ööni komsomolikoosolek, kus tuli keerulisi ehitusprobleeme arutada. Viktor Kaarna astub norskavasse tuppa kahvatuna, üleväsimusest tuikuvana. Ent huuled naeratavad: lahendus on käes!

Hommikul on ta esimesena jalul. Ta ei säästa ennast. Ta visaduslätte on sogastamatu, põhjatu. Ta tagasihoidlik ja siiski elurõõmus käitumine nakatab.

VALGUS

Ta on mu tundmustes alati püha.

Lapseea esimesed püüdlused, eks need olid valgusepäri suunatud.

Mäletan, kirjatähed sain pirruvalgel selgeks. Esimesed laused veerisin mühkliku küdeva reeahju õhetuses kokku. Raamatuhuvi suurenedes pidasin küllaldaseks lugemisvalguseks ka vaevu veretavat eha-triipu, kuni ülepingutatud silmade ees kirjamärgid kirpudena hüplema hakkasid... Kargemad raamatusõõmud ahmisin koiduhahetuse vaevallises jumes, mil valgus lootusrikkalt-agaralt avardus. Ainuke häda — see polnud siis enam lugemine, vaid neelamine, sest peatselt võis kuulda hüüet: poiss, raamat käest ja platsi!

Ohtuti talitati talitused ja pandi tuli peide: puhuti ära suur petrooleumivaar, mis pealegi kole palju oli nõudis. Millisest poest seda iga jumala päev lunastamas käia või milleks seda asjata põletada!? Poiss saagu aru ja kerigu lakka, niigi päeval koperdab jalgadel nagu kõhuhaige vasikas...

Poiss ei ole sõnakuulelik, ammuigi mitte. Kuskilt ometi peab ta lugemiseks aega võtma. Mõnusa koha pealt poolleiolev raamat hiljukesi põue ja tare taha. Täna ju milline kuuvalgus, kuis seda kasutamata jätta! Ainult kaua sa ikka maja taga kügeled, ööd ei ole enam lembed. Tahes-tahtmata peab asemele ronima. Ei aita seegi, hing on rahutu ja uni ei tule. Mis neist kangelastest siis edasi saab, kuidas nad ohust pääsevad?!

PAUL HAAVAOKS

Ja järsku vilksatab pähe: oh ma rumalake, hädapärast võib ju ka lakas lugeda! Katuseõlgedesse ainult paras auk, kust kuuvalgus läbi naerataks! Mõeldud-tehtud. Ja nii siis loetaksegi, sedamööda raamatut ja aset edasi nihutades, kuidas nihkub kuuvalguslaik. Alles koidu ajal vajutakse imemagusasse unne.

«Poiss, kuriloom, küllap jälle öö otsa raamatut vahtinud... Hei, tõuse, päev keskhommikus! Kas saad alla või!?»

Ei ole äratajal mahti redelipulki kulutama hakata ja poissi mesi-keeli manguma minna — rehavars läbi lakavarbade ribide vahele, küll ta väänvangel siis alla kargab!

Pösed veel unesüljesed, hüppab poiss päevavalguse kätte, silmad viimase öö raamaturomantikast punetavad ja punsunud.

«Kas ei saa juba! Oled mul küll üks...» Poiss kahmab tüüaka karjavitsta ja hilpab mööda okastraatpiiret järele kolmele lehmahakatisele, kitsilehmale, kes tuleb sohu jänesvillamaadele juhtida. Aga raamat, see pooleliolev, kui kuldneetidega südame küljes kinni.

«Poiss, kae et sa mul...»

Midas poisil kaeda! Lojused sohu, ja raamat värvli vahelt pihku — nüüd ju jumala päikesepaiste, mis viga lugeda! Küll siis juba kära tõtetakse, kui loomad paha peal.

Nii ma vedasin oma esimesed lugemisloomused, kehva valguse kiuste läbi tuhnides kogu vallamaja kappriiuleilt kaasavõetu. Ikka järjest — alt ülespoole, alt ülespoole.

Ja nüüd me olime siin Leevakul ise selle pärisvalguse eest väljas.

Me ei läinud valguse eest sõtta, ei. Sõda nii või teisiti oli meile halb mõiste, ränk sõna. Me läksime valgust looma ja tooma. Niipaljudest, kui seda luua annab ja tuua õnnestub!

Küllap olen tähelepandamatult või nahka hoidvalt kolme elektri-jaama ehitusel vihtunud, et valgus tänini mu enda sünnikoju jõudnud pole. Küll olen ma sinna muretsenud bergmanntorusid... roostetama, küll pirne kõikvõimalikes vattides ja muud trääni, aina lootes, et elekter iseendast taevani kumendama hakkab. Ei aita. Suurele sookraavile oleks tulnud rajada elektri-jaam — see neljas! Siis vahest oleks mu raugast ema, kes tookord, Leevaku päevil ei olnud hoopiski veel nii kühmus, vaid suutis kaasapandavat leivakotti üsna kõbusalt täita-köita, jah, siis vahest oleks ta ütelnud: poeg, hea asja eest oled väljas!

Kuid nüüd... Vaid luulujutud millestki, garantiid ei mingisugust. Vastupidi, nende juttude ja lubaduste põhjal midagi kindlamat määratleda oleks lohutu.

Aga tookord — kas ikka tuleb, pekslesid südamed, ega midagi viltu ei ole?!

Ja siis ta tuli, löi ühtaegu helendama pirnides, vanikutes, südames.

«Hurraa!» kaikus vastu kaldamüüridelt, helkles pilvini sädelevalt jõepinnalt.

«Hurraa!» jahmus endagi suust.

See siis nüüd on ära. See koorem, mis ei lasknud päevade ja ööde viisi magada. See ootus on ära oodatud, see pilk ära nähtud. See kõik on ära. Ja jõgi muudkui kohiseb ja helgib ja tuli aina särab ja sädeleb, jahmatavalt pimestav, lootusrikkalt kestev, nagu ei kavatsekski ta hõõgniidikestest välja pageda. Kas ikka oma... meie kätetöö?!

PAUL HAAVAOKS

Mu kõrval seisev Viktor Kaarna leidis mu käe: «Õnnitlen!»

«Õnne sulle, Viktor!»

Rohkemaks ei olnud ma võimeline. Herkvel ööde ja pigitangidena pigistavate päevade tambits andis end tunda. Või oli see kauaoodatud valguse eredusest? Oi maailmavalguse põhjatust! Nii palju valgust ühtaegu koos! Seda harjumatu, rõõmsalt tummaks löövat valgust!

Ma ei saanud enam olla. Juba trepil nõrgus suhu kasteheina-kõrre-täis soolast. Läksin sillale, mille alla tormasid Vöhandu kammitsetud vood, ja surusin tuikava palge pihkudesse.

Need olid kare-karastatud pihud.

Paul-Eerik Rummo

KUMMITUS

Üheksateist- või kahekümneaastaselt
kirjutasin luuletuse,
mis must tookord täiesti juhuslikult ilmutamata jäi:
 Kallake kuupaistet kapsasupile!
 Rohkem, rohkem!
 Nüüd maitske — eks ole parem?
Annan ta nüüd trükki, et teistega jagada
piinlikkust tema pärast.

*

KUSAGIL tuksub süda. Ei kellelegi, ei millelegi,
ei mullegi, ei talle endalegi. Löögid ja löögivahed on
kaks pikka rööbiti joont, mis vahepeal mõneks korraks
lähenevad, et keerduda köiejupiks, ja selleks on süda
otse mu oma rinnus.

*

MAAL tõin naabrilt vana vikati, proovisin niitm'st,
harjutasin luiskamist omapead, tahtmata kelleltki nõu küsida,
püüdes kätte saada kõla, mida mu sisekõrvad teadsid.
Läks peaaegu korda. Kas kõla õigsus
ütleb midagi? Siis linna, kus teised tegemised;
sama päeva õhtuks vikat meelest läinud. Hommikul
ärkasin luiskamise kõlast akna alt haljasalalt.

PAUL-EERIK RUMMO

MEIE

tema paneb oma käed ümber minu
tema paneb oma jalad ümber minu ja suleb vooluringi
leian end saarel keset teda

RIIULIL

avarused
suhete vahel serviti püsti
 heliplaadid

Jüri Üdi

*

Mul puudub laul, kus ütlen, kuhu matta.
Veel puudub koht, mis ootaks kohtumist.
On juba laud mul. Seda oskan katta,
et poleks hanel pikka jahtumist.

Mul puudub laul, kus ütlen, kellel tulla,
kui kõrge kell mind leinab tunni pealt.
Mul puudub muld. Kuid oma raske kulla
ma kerge käega haaran käigu pealt.

Mu viimne laul teist kõrvale ei taha.
Ta ripub üksi nagu faevamaal,
kus leekiv prohvet, kes ei vaata maha,
on minnes öelnud: jah, ka omal maal.

aprill 1973

Krista Kajar

VANA LAUL

Olen ainult rohi su kõrval, niisama tasane.

Olen kade päikesele ja tuulele, kes sind hoolimatult võtavad.

Olen kade merele, kellele usaldad end julgelt, kõhklemata.

Olen kade tulele, kes suudab sind haavata.

Olen ainult rohi su kõrval, niisama tasane.

*

värskelt niidetud heina lõhn nüüd alles ärkavad suved
väsinult viskuda näoli ümber karedad tüükad
üle mesilaste lend üle pilvede ränd midagi vaikset
ja muutumatut on veel oh need sajad suved soojad või
vihmased mööda ei ole läinud pilved on üle ja ometi
läbi käinud midagi muutumatut on sinu enese sees
niisama igavest nagu kõrre peal kastevees

*

päike on murule laskunud kiirgab eredamalt kui taevas
tuhanded võililled korruga avasid silmad
ning selle päikese ees sulgema pead oma silmad
minema üle või mööda lõputus minekuvaevas

ÕNNELIK PALJUK

Häda on nagu õel inimene, litsub ligi ja kleepub kauaks külge. Algul kadus Paljukil utt ära. Kas nüüd hundi lõugade vahele või uppus sohu, kes seda teab. Vargusele Paljuk ei mõelnud, see ei tulnud talle pähegi — säärasest asjast pole siin keegi ammu enam kuulnud. Utest aga oli Paljukil väga kahju. Kenake oli, vagur, lahke. Vahel juhtus, tuleb teine karjaga koju, otsemaid Paljuki juurde ja muudkui oma koonu pihku toppima.

Ja nüüd — uus õnnetus. Eit murdis jalaluu. Esimese valuga vedas Paljuk eide juurde kohalikud luutohtrid. Need sõnasid: nikastus. Rajoonihaiglas aga leiti luumurd ja eite ei lastudki enam koju. Paljuk jättis kõik oma tegemised-toimetamised sinnapaika, pani vana miilitsamütsi pähe ja läks rajoonikeskusse.

Paljukile oli selgesti mõista antud, et ärgu ta toidukraami kaasa toogu. Aga kuidas sa lähed haiglasse tühjade kätega? Hapud õunad — vanaeit armastab neid — tuleb üle anda, mõni kobar pihlakaid ja toop lodjapuumarju.

Peaarstile peaks ka midagi kinkima. Ütleme kas või kausitäie õunu. Paljuk ei ole kitsipung ja oskab heategu hinnata. Kui palju see arst küll igasugu haigetega vaeva näeb! Mõnikord valutab endalgi midagi, tema aga ravib teisi. Tõepoolest, kas või õuntega, kuid tänu tuleks avaldada. Ja Paljuk tänaksiki, kui peaarst tšuvašš oleks. Aga mida Paljukil teha, kui arst on venelane? Vene keelt Paljuk ei oska, ja sellest kõik ta kõhklused-kahtlused. Kingitus tuleb naljatusega kätte anda, lõbusalt, niisama muu seas või kuidagi nii, aga sedasi Paljuk ei oska. Isegi tšuvaši keeles ei oska ta oma asju ladusalt klaarida, veel vähem siis vene keeles. Läheb ähmi täis ja hakkab laudu riivama ning toole ümber ajama. Ja see, kellele kingitus, on ka ähmis. Teised arstid märkavad kõike, ei lausu poolt sõna, kuid mõtlevad: peaarst saab kingituse, meie aga mitte tuhkagi.

Asi ise on ju tühine, aga pahandust pärast kui palju. Ühele heategu, teisele mitte midagi. Kuid võib-olla polegi see peaarst, vaid hoopis keegi teine, kes eide heaks kõige rohkem on teinud? Ei, parem, kui ta neile kõigile aitüma ütleb, ja asi ants, muidu rikub endal ja teistel ainult tuju ära.

Lõngakera ja vardaid aga Paljuk unustanud ei ole. Ta teab, et eit ei armasta käed rüpes lamada. Las koob talveks sooje asju.

Paljuk vaatas ringi — kõikjal lagedad põllud. Saak on juba koristatud: leivavili ja kartul ja peet. Mets on ennast talveuneks lahti rõivastanud ja rohi kolletanud, üksnes taliviljaoras haljendab lustakalt.

Ühes kohas märkas Paljuk põllul katkist paberkotti ja tõi selle teele. Arvatavasti puhus tuul koti veoautolt minema. Paberi all oli oras kidunud ja lamandunud. Ent see oli vaid pool häda. Päris häda oli selles, et siiasamasse oli hamster endale uru kaevanud — otsustas vist, et leidis kõige parema varjupaiga inimeste eest.

Paljuk tagus tee ääres kepi maasse: siia tuleb pangetäie veega tagasi tulla, teisiti hamstrit pesast küll välja ei aja. Paberkoti aga kägardas kokku, toppis puntra mullaprakku ja pani kivi raskuseks peale, et tuul seda jälle tõusmetele ei kannaks.

Imetusväärne on tänavune sügis! Maal ammu juba aeg rammaks jääda, ja mis patt seegi oleks, kui külm oma jaksu prooviks, nii et tee jalge all kõmaks nagu tühi tünn. Ent kae ometi, päike on ärgas nagu suvel ja õhk kuiv, justkui polekski hilissügis, vaid alles mihklikuu. Ainult jahe tuul aitab sammu kiirendada ja tuletab lähenevat talve meelde.

Lõbusalt sammus Paljuk mööda teed. Kui mõelda nagu kord ja kohus, siis liialt rõõmustada küllap polegi põhjust. Kuid kurvastamiseks pole ju ka. Niinest märss on kerge, teekond ei vii kodust kaugele ja eit saab kindlasti terveks. Kui juba haiglasse sattus, siis sealt teda enne välja ei lasta, kui on täiesti terveks ravitud. Tõsi küll, niipea kui utt meenub, kipub meel nukraks minema, kuid ka seda mitte kauaks. Teistel inimestel juhtub hullemaidki asju: kas lõpeb lehm otsa või põleb maja maani maha. Hoidku taevas Paljukki säärase õnnetuse eest! Et aga kõik ta õnnetused kaotsiläinud utega piirduvad, siis ei tohigi kurvastada, vastupidi, selle üle tuleb rõõmustada. Las väikesed väisavad, peaasi, et suur õnnetus kaela ei vaju!

Rajoonikeskusesse jõudis Paljuk lõunaajaks. Ta murelikku nägu ei pannud tähele mitte üksnes kohalikud elanikud, vaid ka koerad — ramedalt ja kurjalt haukusid nad Paljuki peale.

Haigla ees seadis Paljuk vormimütsi paremini pähe, pühkis rohu-tuustiga saapaid ja, kartes asjatult kulutada teel kogutud otsusekindlust, haaras ühe ropsuga lingist kinni ning tõmbas ukse valla.

Nii kähku, kui Paljuk sisenes, sama kähku ta ka väljus. Haiglasse teda ei lastud, kästi tulla pärast viit. Mis parata, tuleb oodata ja asjatult aega raisata, sest kahju on ilma eite nägemata ära sõita! Paljuk läks haiglahoovi, võttis palgil istet ja hakkas jälgima inimesi, kes haiglast väljusid.

Tütarlaps tuli välja, Paljuk ei kõssanudki. Väljus ülemuse mees — Paljuk ei pärinud talt mitte kui midagi, vastupidi, vajus hoopis maadligi kõssi, justkui polekski teda siin. Niipea aga, kui laianõolist vanaeite märkas, otsemaid ruttas naerusui tema juurde.

«Tere päevast, öde. Ega sa siin sanitarina ei tööta?»

Vanaeit tuli valvekorrast, kiirustas koju ega tahtnud sugugi jutlemisega aega viita. Tolmune miilitsamüts oli ainus asi, mis teda peatas.

«Mis siis vaja?» küsis ta ebasiira lahkusega.

Paljuk vastas viisakalt:

«Oma eite tahaks näha.»

«Töötab meil või?»

«Ei, ei tööta. Lamab... on haige...»

«Mis ta nimi?»

Hetkeks sattus Paljuk segadusse. Eluilmaski polnud ta oma naist nimepidi hüüdnud. Ikka eit ja eit...

«Kõik tunnevad teda. Tal jalaga... Arina Suratkina!»

«Hiljaks jäid, vennas. Ta saadeti eile ära.»

«Kuhu saadeti?»

«Šubaškari, kuhu siis veel. Tal hakkas jalg mädanema.»

«Mis sa räägid!?» Paljuk haaras naisel käest kinni, kuid jahmus ja laskis selle kohe jälle lahti. «Aga tal ei olnud ju midagi sihukest...»

«Ilma milletagi haiglasse ei panda.»

«Seda küll, muidugi, kuid egas tal sihukest tõbe olnud, et kohe Šubaškari...»

«Palju te siis sest teate,» sõnas vanaeit vihaselt ja kiirustas koju.

Paljuk uskus sanitari, mis muuseas ei seganud teda haiglas kõige kohta täit selgust nõutamast. Alles pärast seda läks ta uuesti maanteele ja istus juhuslikule veoautole, mis Šubaškari poole sõitis.

Linnas oodati delegatsiooni. Kõikjal rippusid loosungid ja kirevad plakatid. Paljuk ei saanud aru, mis neile oli kirjutatud, ja ainult haruharva sattus ta tuttavatele sõnadele: «Kosmonaut» näiteks või «Sõprus». Paljuk mõtles, et kindlasti on Andrijan Nikolajev koos naisega nõuks võtnud neile külla sõita. See oleks pagana vahva! Tõsi küll, Paljuk ei ole sugugi nõnda riides, et ennast lugupeetud külalistele näidata, kuid eks ta või ju ka kusagil kõrvalisemas paigas seista.

Üleüldse on rahvas hästi riides käima hakanud. Ja seda isegi mitte selle ajaga võrreldes, mil Paljuk noor oli, vaid sõjajärgsetest aastatest peale. Ja isegi silmnäod on kuidagiviisi teistsugused. Lõbusad, julged, üpris tublid näod kohe. Ja ka sellest on Paljukil hea meel...

Ühelt plakatilt leidis Paljuk tuttava sõna — «Progress». Nende kolhoosi nimi on ka «Progress». Aga just see sõna oli Paljukile nagu

katkihammustamatu pähkel. Keeruta suus nii palju kui tahad, tuumani ikkagi ei jõua. Paljuk proovis kord esimehe käest teada saada, mida see sõna tähendab. Esimees toppas justkui mootor, millel bensiin otsa on lõppenud, vaatas hämmastunult Paljukki ja löi käega:

«Leidsid ka, mida arutada . . . Küsi kooliõpetajalt!»

Järgmisel kohtumisel aga püüdis selgitada:

«Hüva sõna on, onu Paljuk. Meie oma, nõukogude. Tema, tõsi küll, on ka kapitalistidel, kuid . . . Nemad on progressi vastu, meie aga — tema poolt. Said aru?»

Paljuk sai sellest ka ilma esimeheta aru, aga esimehe seletusest sõna küll selgemaks ei läinud. Ta tahtis veel kord küsida, kuid mõtles ümber: nähtavasti pole esimees ka ise selle pähkli tuumani jõudnud.

Sõna muidugi on hea. Miks siis kolhoosile halba sõna nimeks panna! Kuid midagi peab ta ju ikkagi tähendama? Sõnas on vihje sellele, et tuleb kuhugi sisse minna. Nii kohe kuuldagi: «keres», tšuvaši keeles tähendab see: sisse minna. «Pro-gress». Kuhu minna, see on selge. Kommunismi. Aga mida tähendab siis see «pro»? Võib-olla sedasama, mis «põra» — oherdi? Nuputad või ei, igatahes üks asi on selge: mõlemad sõna osad on vajalikud.

Kaks «essi» lõpus? Mine tea, on see nüüd hooletusest või hoopis selleks, et kindlamini ja kõvemini kõlaks? Kui õigesti ja valjult lugeda, siis on vaja sisistada, nagu sisiseb vedur, kui ta auru välja laseb: «progress»!

Ühe kaupluse ees jäi Paljuk nagu naelutatult seisma. Ukse kohal on punasele kangale tšuvaši keeles suurte tähtedega kirjutatud: «Au nõukogude rahvale!»

Paljuk silmitses plakatit umbusklikult, isegi lähemale astus. Ei, kõik on õigesti: tšuvaši keeles kirjutatud ja pungis hüüumärk lõpus! Paljuki meel läks rõõmsaks, justkui oleks sugulast kohanud, justkui oleks teda ennast siin ülistatud. Ja õigesti ülistavad, sest üks temagi ole nõukogude inimesel!

Paljuk jäi kõnnitee servale pärnapuu alla seisma ja hakkas möödujaid jälgima: kas näevad loosungit või ei näe?

Vanaeideke, välimuse järgi külaelanik, peatus, surus peopesa vastu otsaesist ja, liigutades huuli, luges loosungi läbi. Seisis veel pisut, pidas aru, kuid kaupluse ei läinud. Mööda minnes heitis üks tütarlaps pilgu loosungile. Aga loosungeid rippus veel kaugemalgi: tšuvaši keeles, vene keeles. Paljuk muudkui luges ja luges, ajas pea kuklasse, ja korraga tuiskas ühele invaliidile otsa . . .

Nägi Paljuk invaliidi, ja süda oleks tal peaaegu et lõhkenud. Mis ta siin vahib ammuli sui, sellal kui eit teda haiglas ootab!

Sõiduteel aga jäi Paljuk seisma — kuidas ta selle õige haigla leiab?

Vanasti oli Šubaškaris üksainus haigemaja, nüüd aga on neid vähemalt oma kakskümmend — kakskümmend viis. Paljuk läks talle veel noorusaastaist tuttavasse polikliinikusse. Seal saadeti ta vanasse haiglasse. Vanas haiglas kuulas üks tütarlaps, sihvakas nagu pilliroog, Paljuki jutu ära ja käskis tal vabariiklikku haiglasse minna. Ütles, et Arina Suratkina on sinna paigutatud.

Vabariiklik haigla asus kõrgendikul. Hoone oli suur ja päikesepaistest üle ujutatud. Linn laius all justkui peopesal. Majad laskusid Volga poole nagu lambad joogikohale.

Astus Paljuk laiast trepist üles ja sisenes avarasse vestibüüli. Vaatas ringi ja nägi naisterahvast, kes vestibüülis korda pidas. Ehkki korrapidaja oli oma juuksed kollaseks värvunud, tundis Paljuk temas otsemaid tšuvašitari ära: laianäoline, tihedate mustade kulmudega. Kohe torkas silma, et korrapidaja ei vaevu küllastajaid oma tähelepanuga hellitama: kui poetabki sõna, siis osutaks kui teenet, ulatab kitli, annaks kui armuandi. Aga niipea, kui sa koperdama hakkad, rebib sul kitli käest ja kao minema, kust tulid.

Paljuk läks verest välja. Alles siis julges läheneda, kui vestibüülis oli rahvast vähemaks jäänud.

«Mul oleks vaja oma eite näha... Jalaga jäi haigeks... Perekonnanimemega Surat...»

«Ei mõista! Räägi vene keelt!» katkestas korrapidaja teda ärritatult.

Paljuk on neid sõnu ennegi kuulnud, sellepärast saigi aru. Kuid mis parata, et ta vene keelt ei oska! See ongi põhjus, miks ta linnas ei armasta käia. Aga kui juba hädasti tarvis on sõita, siis püüab nendega liituda, kes vene keelt räägivad.

Paljuk sattus nüüd hoopis segadusse ja ütles areldi, justkui oleks ta milleski süüdi: «Venet ei oska. Ei mõista. Lubaksite mind sisse. Küllap ma eide ise leian...»

«Noh, nüüd kukkus latrama,» rabas naine järsult vahele ja pööras selja.

Paljuk tammus natuke aega ta kõrval ühelt jalalt teisele ja läks siis ukse poole.

«No olen mina ka koba,» mõtles ta. «Isegi lapsed patravad praegu kõik vene keelt, õpivad laule pähe... Mina aga pole terve oma elu jooksul kaht sõnagi suutnud ära õppida, ja seda sellepärast, et alatasa kodus konutan. Tööl pole ma sugugi teistest kehvem, mõnes asja aga isegi etem, egas mu pilti ilmaaegu kolhoosi autahvlile riputatud. Aga vene keelt, näe, ei oska, ja isegi haiglas võib korrapidaja mind läbi sarjata.»

Paljuk oli juba tänaval, kui nooruke haiglaõde talle järele jõudis ja kõrvale viis.

«Sina ära vihasta tema peale, vanaisa. Kui talle vanemad maalt külla sõidavad, siis sunnib ta neidki ainult vene keelt rääkima. Häbeneb, et tšuvašš on. Mis asja sul oli, vanaisa?»

«Tahtsin vaat oma eite näha.»

«Mis ta nimi?»

«Suratkina Arina.»

Tütarlaps vaatas vanamehele ehmunult otsa:

«See on ju kirurgias, vanaisa.»

«Ei tea, tütreke.»

«Lähme, ma saadan sind.»

Nad läksid üle hoovi ja tagatrepist üles neljandale korrusele. Tütarlaps heitis Paljukile kitli õlgadele ja sõnas jumalaga jättes:

«Nüüd leiad ise oma eide üles. Ta lamab seitsmendas palatis.»

Kõndis Paljuk mööda koridori, otsides vajalikku ust. Nii tugevasti lõhnas siin arstirohtude järele, et ninasõõrmetel valus hakkas. Kedagi kanti kandraamil mööda. Paljuk ehmus — võib-olla koolnu? — ja astus kiiresti kõrvale.

Palatisse jõudes nägi Paljuk kohe oma naist.

Silmitses terasemalt ja oleks peaaegu et aietama hakanud: eit oli kahvatu, kõhn. Põsed olid auku vajunud ja nagu näis hoopis väiksena. Vaatas eit Paljukki tuhmide silmadega, nagu ei näekski teda.

Tükk aega vahtis Paljuk eite, endal jooksid külmavärinad üle selja. Tahtis midagi küsida, kuid kuulis siis eide vaikset, jõuetut häält.

«Kuidas sa mind üles leidsid?»

«Näed ise, leidsin . . .»

Eide silmad muutusid korraga rahutuks:

«Kas sa keedad endale ka midagi?»

«Keedan muidugi, egas elavat saa süüa.» püüdis Paljuk naljatada ja hakkas kähku külakosti märsist välja laduma: pihlakaid, õunu, lodjapuumarju.

«See on sulle, söö . . .»

Mööda eide põski veeresid pisarad.

«Kahju, et ma möödunud kord seenele ei läinud,» ütles ta nukralt. «Rohkem oleks pidanud mööda maad käima, seni kui käia andis.»

«Misasja ta küll räägib?» mõtles Paljuk nõutult ja oleks samas peaaegu karjatanud: õhuke vaip kattis vaid ühte jalga, teist ei olnud.

Haiglast väljudes kuulis Paljuk justkui läbi une haiglaõe sõnu: «Ärge kartke, vanaisa, ta saab terveks. Ja proteesi teeme talle siin ja käima õpetame . . .»

Alles tänaval jõudis Paljuk ennast koguda. Peas sumises ühtevalu: «Otsas on eit!»

Linnapargi juures põrkas Paljuk poisterühmaga kokku. Kõik nad olid noored, lõbusad.

«Hea on neil praegu!» mõtles Paljuk kurvalt. «Aga kui palju hädasid neid veel ees ootab. Näe, minul... Oh, otsas on eit!»

Kaupluse juures peatasid teda kaks korralikult riietatud meest, üks ruskete, teine mustade vurrudega. Ruskevurruline küsis tšuvaši keeles: «Kolmandaks lööd kampa?»

«Ei löö, pole hea,» arutas Paljuk endamisi. «Ütlevad, et kitsipung. Lööd — pole ka hea: juua ei taha. Olgu peale, löön,» otsustas Paljuk viimaks.

Nad läksid ühte aiakesse ja võtsid rohul istet. Mustavurruline jooksis kauplusesse ning tõi viina ja suupistet.

Kui pudel oli tühjaks joodud, hakkasid raha klappima. Paljuk andis viierublalise, sest teistsugust ja rohkem tal raha polnud. Ruskevurruline oli kohe nõus kauplusesse jooksma, et raha vahetada.

Ootasid tükk aega. Mustavurruline muutus rahutuks ja, patsutanud Paljukile öla pihta, ühmas: «Mul siin, saad aru, vaja tuttavaga trehvata... Silmapilk olen tagasi.»

Enam Paljuk vurrulisi ei näinud.

Ta ei vihastanud mitte põrmugi. Tal isegi hakkas neist kahju — säärased tursked ja terved, aga elavad kui rotid. Vististi mõtlevad, et vedasid vanameest peenelt alt. Aga ons nii? Tõelise õnnetuse kõrval ei pane Paljuk sellist tühist asja üldse tähele. Südametunnistuse on need inimesed kaotanud, seda aga on raskem tagasi saada kui raha.

Paljuk tõusis püsti ja läks oma teed.

Maaliini autobussid ei sõitnud enam, ja nüüd tuli öömaja peale mõelda. Võõrastemaja ei tulnud Paljukile mõttesegi: parema meelega kulutab sissesõitnud inimene sugulaste juures kaks korda rohkem, kui et võõrastemajja läheb. Nii on talle harjumuspärasem. Takkapihta oli praegu lugu veel selles, et raha ei olnud.

Istus Paljuk bussijaama juures pingile ja hakkas meenutama kõiki oma linnasugulasi. Ühed elasid väga kaugel, teisi oli alles mõni aeg tagasi tülitanud. Tuttavate hulgas on ka neid, kes töötavad vastutusrikastel kohtadel. Näiteks juurviljabaasi juhataja või siis militsionäär, kes Paljukile oma vana vormimütsi kinkis. Paljukist seisavad nad kõik kõrgemal, tema aga tahaks kellegi lihtsama juurde...

Üht aadressi Paljuk tahaks meenutada ja ei taha ka. Juba aiakeses mõtles ta sellele, kuid samas tõrjus peast välja. Ei passi ju praegu lesknaiste, vanade tuttavate juurde minna! Nüüd aga mõtles ta uuesti järele: vaed mis vaed, kuid teist kohta ei leia, muidu tuleb tänaval magada.

Hakkas Paljuk astuma, peas aga sõelus ikka veel tuttavaid: kas siis tõesti muud kohta peale selle lesknaise maja ei tule meelde?

Aga võib-olla on lesk maale sõitnud? Miks ka mitte? Ta pole ju, näikse nii, veel lõplikult linna kolinud.

Äärelinnas asuva väikese maja hoovivärv oli lahti. Paljukil hakkas süda puperdama — tähendab, saatus. Ta läks maja juurde ja peatus: ukse kõrval seisis põlenud puuvarrega ahjuroop. Paljuk hingas kergendatult. Kuidas keegi, aga tema teadis väga hästi, mida tähendab ukse ette seatud ahjuroop: mind ei ole kodus, uks ei ole lukus, tahate oodata, palun lahkesti, astuge sisse.

Kui leske pole, tähendab, nii peab see olema. Jumal otsustas oma-moodi, mõtles Paljuk ja lahkus kiiresti.

Alles siis, kui ta juba tükk maad majast eemal oli, vaatas Paljuk tagasi. Tänav oli inimtühi: nüüd võis aeglasemalt kõndida.

Öösel tuttavate korteris, kelle juurde tal tuli läbi terve linna marsida, ei saanud Paljuk hulk aega sõba silmale. Üha jälle ja uuesti arutas ta läbi möödunud päeva sündmusi. Ühtede tegude eest kiitis ennast, teiste puhul laitis. Selle eest, et ei jäänud tuttavat leske ootama, kiitis, selle eest, et haiglas sihukese tulehargi ees araks löi, häbistas. Vurruliste sulidega ei oleks ka pidanud tegemist tegema.

Ja kui arutada nagu kord ja kohus, siis on Paljuk õnnelik inimene. Ta elus on palju, mille üle võib rõõmu tunda. Inimesed surevad, tema eit aga saab terveks ja tuleb ta juurde tagasi. Olgu pealegi, et ühe jalaga, kuid elus. Hakkab kodus istuma, majapidamise eest hoolitsema. Ja kui su kõrval on oma inimene, siis on kergem elada ja töögi läheb paremini.

Selle mõttega õnnelik Paljuk uinus.

Vene keelest tõlkinud VIKTOR TOMBERG

Tšuvaši kirjanik Hvatjor Ujar on sündinud 1914. aastal. Ta on osa võtnud Suurest Isamaasõjast ja lõpetanud Tšuvaši pedagoogilise instituudi.

Kirjanduslikus loomingus on tema meelisžanrideks novell ja jutustus — temalt on ilmunud üle kümne kogumiku lühiproosat.

Ea Jansen

VEEL NATUKE AJALOO- LISEST BELLETRISTIKAST

Koos ajaloo-ainelise proosa rõõmustava saagiga Nõukogude Eesti kirjaõllult on viimasel ajal taas aktuaalseks saanud ajaloolise ilukirjanduse kui kunstiloomingu ja ajaloo tegelikkuse (seega siis ka ajaloo-teaduse) vahekorra probleem. Küsimuse segasus ja keerukus, mida kajastab meie ajakirjanduse veergudel avaldatud kriitiliste sõnavõtude teatud vastuolulisus, ahvatlebki fakti ja fantaasia suhete arutlemisele.

Kõigepealt muidugi teeb muret, et ajalugu käsitleva ilukirjanduse mõiste iseenesest on väga tinglik. Päris rahuldavat definitsiooni vist ei leiagi. Eks ole ka mõiste «ajalugu» ise meie keelepruugis mitmetähenduslik, märkides nii inimtegevust ennast kui ka seda uurivat distsipliini. Enamikule lugejaist tähistab see sõna ilmselt «möödunud aegu», misjuures täpsemalt ei piiritleta, kus möödanik lõpeb ja tänapäev algab. Ajaloolased räägivad aga rahuliku südamega ka «kaasaja ajaloost», sest neile tähendab see pigem teatud spetsiaalset teaduslik-metoodilist, nimelt historismiprintsiibil rajanevat lähenemist inimtegevuse mitmekülgses vaatluses; ajaline distants ei mängi erilist rolli. Ajaloolise ilukirjanduse puhul mõeldakse siiski, nagu mõningates teatmeteosteski märgitakse, mõnda möödaläinud epohhi käsitlevat kirjandust, seega lähtutakse ikkagi ajalise distantsi olemasolust. Kindlat kronoloogilist piiri pole nähtavasti kuidagi võimalik tõmmata. Ent vähemalt empiirilisel, intuitiivsel on vahejoon tajutav. Tänapäev juurdub minevikus. Kuid ajalooline teos eeldab nagu teatud protsesside «lõpetatust», mingit kvalitatiivset erinevust käsitletava perioodi ja kaasaja vahel. Päris kindlasti kuuluvad ajaloolise ilukirjanduse kategooriasse need teosed, mille tegevus on asetatud mõnda eelnenud ühiskondlik-majanduslikku formatsiooni. Kirjaniku objektiks võib aga olla ka inimsaatus eri formatsioonides, eri epohhidel kuni tänaseni välja. Selline suurpanoraam mikrokaustas — kui meenutada meie vabariigis viimastel aastatel ilmunud teoseid — oleks näiteks Mats Traadi romaan «Tants aurukatla ümber», mis juurdleb inimese ja looduse, inimese ja inimese vahekorra, see on sotsiaalsete vahekordade üle eri aegadel.

Ent eeldades, et me siiski enam-vähem teame, missugust kirjandusteost nimetada ajalooliseks, asugem algul esitatud küsimuse juurde.

Kõige üldisemast, linnulennulisest teoreetilisest aspektist vaadates on ajaloolise ilukirjandusteose ja ajalooteaduse vahekord niisama selge ja lihtne nagu tees, et kapsad ja kartulid on aedviljad. Ajalooline belletristika on ju ajalooandmete ja kirjaniku fantaasia (*ulme* või *ruja*!?) harmooniline süntees. Ilma kunstnikufantaasia ja kujundusvõimeta pole kunstiteost, ilma faktideta pole ajalugu.

EA JANSEN

Ent niipea, kui asja üle lähemalt järele mõelda, liati veel mõnd konkreetset kirjandusteost analüüsida, tuleb muresid hulgakaupa. Paratamatult tekib primaadi pärast nagu võistlus kunsti ja ajalooteaduse vahel. Kirjanduskriitikud ja -teadlased annavad loomupäraselt prioriteedi kunstile, kahtlustades ajaloolasi juba ette väiklases norimises faktide pärast. Ajaloolased mõistagi hindavad püsimist teadaolevate andmete pinnal, oma kontseptsioonide arvestamist. Kuidas võikski see teisiti olla? Säärane soliidne väljaanne nagu «NSV Liidu Ajaloo Entsüklopeedia» pühendab ilukirjanduse ajaloolisele žanrile mitu lehekülge. Ja hinnates küll kunstilise loomingu, luulu osa ajaloolises teoses (kirjanik võib kirjutada mitte üksnes sellest, mis oli, vaid ka sellest, mis võinuks olla), rõhutavad autorid kindlalt, et väljamõeldud situatsioon peab olema võimalik ning motiveeritud; tegelikult asetleidnud sündmuste, epohhi olemuse ja olustiku, selle üksikute detailidegi kujutamine peab arvestama ajalooteaduse saavutusi ning allikate andmeid. Selline käsitus, mille järgi primaat kuulub ilmselt ajalooteadusele, on ajaloolastele tüüpiline. Kuid nii või teisiti, püsima jäävad küsimused, nagu: missugused ikkagi on ajaloolise teose autori kohustused, õigused ja vabadused? Kuivõrd ja mis suunas võib autor fakte välja mõelda, kui palju on tal õigust neid ignoreerida? Kuidas siiski mõista teose tõe- ehk ajalootruudust? Kõneldes ajalooteaduse andmetest ja kontseptsioonidest, tekib ju kohe ka nende adekvaatsuse, ammendavuse, usaldusvääruse küsimus. Ajaloolase teadmised on ju nii puudulikud. Ja kui kirjanik ise on uuriija, siis teab ta väga hästi seda, et ajalooallikad, eriti varasemaid perioode valgustavad materjalid, on vägagi lünklikud. Ja olgu allikaid vähe või rikkalikult, alati on olemas allikate ja faktide erisuguse tõlgendamise võimalus, ajaloolased ise diskuteerivad alalõpmata.

Jah, et see tunnetuse rada nii okkiline on, siis kipub — seejuures isegi professionaalsele ajaloolasele — keele või sule otsa veel üks ja kõige lihtsam lahendus: kõik on hea, mis on hästi tehtud. Ajaloolises belletristikas on kõik lubatud, kui tulemuseks on kunstiline veenvus ja elamuslikkus.

Ka see on mõnes mõttes õige. Ent see on jällegi liiga lihtne, et olla lahendus. Sel juhul ei oleks ju enam üldse mõtet rääkida ajaloolisest žanrist ilukirjanduses. Ei saa siiski mööda minna probleemist, missuguste võtetega, kuidas ajaloolise teose puhul veenvus saavutatakse; missugune kunstilis-tunnetuslik mehhanism on spetsiifiline just ajaloolisele kirjandusele.

Võib-olla peitub arutlemisele võetud probleemi sügavamaks mõistmiseks üks võti kirjaniku ja tema poolt kujutatava objekti vastastikuse suhte analüüsis. Ajaloolise kirjandusteose puhul on ju vahetel kogemusel väike osa, autori side objektiga on kaudne. Üheks veetlevaks teemaks, eriti fantastilisele noorsookirjandusele, on tänapäeva inimese tagasipöördumine minevikku (nii nagu tema lennud tulevikku). Tore-daks näiteks sellisest võttest on Mark Twaini «Connecticuti jänki kuningas Arthuri õukonnas», milles lõbusalt vastandatakse XIX sajandi kainen kapitalistlikku Ameerikat ja kohmakat, eelarvamustesse aheldatud keskaega. Ameerika tänapäeva ajaviitekirjanik Daphne du Maurier laseb ühel mehel leiutada keemilise aine, mis taastab inimese

ajurakkudes mingid iidsed kombinatsioonid. Vastavaid tablette sisse võttes hakkab peategelane külastama keskaja Inglismaad. Suleosav naisautor suundub aga üksnes eksootika ja õuduse tagaajamisele. Kahjuks pole tänapäeva ajaloolasel ega kirjanikul veel seesugust võimalust ja nii või teisiti peab ta oma objekti eeskätt teoreetiliselt tundma õppima. Niisiis on kõigepealt kasulik meeles pidada ja arvestada seda küll tõesti nii endastmõistetavat fakti, et iga ajaloo-aineline, liiati kaugemaid aegu käsitlev teos baseerub ikkagi autori teadmistel ja nende pinnal tärnanud oma ideedel, mis annavad talle esmase loominguimpulsi. Inspiratsioon toetub autori lugemusele või kuulnud pärimustele, ka säilinud esemelise materjaliga tutvumisele. Tihtilugu on ilmne, et autorit on veedelnud mõni kindel episood või kurioosne lugu (näiteks Jaan Krossi puhul). Seega seisab iga ajaloolise kirjandusteose hälli juures ajalooteadus tunnustatud või tunnustamata faktilise isana, kellela laps poleks saanud sündida. Võiks eeldada, et vanemate vahekord jääb ka edaspidi sõbralikuks. Teine asi on see, kust ja kuidas kirjanik oma teadmised hangib; kas on ta ise uurija või kasutab teiste uurijate töötulemusi. Küllalt palju on juhtunud sedagi, et kirjandusteos ka puhtuurimuslikult ületab seni tehtu antud sündmuse, perioodi või tegelase käsitlemisel. Pääaegu pooleks sajandiks jäi näiteks Eduard Vilde «Mahtra sõda» viimaseks sõnaks Põhja-Eesti talurahvarahutuste teaduslikul uurimisel. Siis tuli Juhan Kahk. Aga Vilde romaan püsib ikkagi.

Järeldus eespool toodust on see, et ajaloolise tõepära nõue kasvab välja teose geneesist enesest. Mis tahes vormis poleks teos ka kirjutatud, «traditsioonilises» või «mittetraditsioonilises», tinglikus või mitte-tinglikus — tõepärasusenõue jääb püsima.

Paistab, et suur osa meie rahvast hangib tänapäevalgi oma ajaloolase informatsiooni just ilukirjandusest; sellele näivad viitavat mõned sotsioloogiliste uurimiste tulemused. Ja on huvitav, et ka õpetatud kirjandusteadlased otsivad ajaloolisest teosest siiski ajalugu ennast. Nii vist tuleks tõlgendada näiteks ühe kirjanduskriitiku avaldust «Sirbi ja Vasara» veergudel selle kohta, et mõningate viimasel ajal ilmunud ajalooliste teoste põhjal on ta alles avastanudki eesti ajaloo.

Ajaloolise teose tõepära võib õigupoolest olla kahesugune. On truu-dus (teada olevaile) faktidele, olustikudetailidele, sündmustikule. Ja on ajaloooptsesside olemuse enda kunstiline kajastamine. Lähtudes kirjandusteose tõetruudusest, tema funktsioonist ja kunstilisest tasemest, võiks ajaloolise ilukirjanduse jaotada — teadagi väga tinglikult — viide liiki. Seejuures peab käesolevate ridade kirjutaja kui mittekirjandusteadlane teadlikult kõrvale jätma kirjandusliku meetodi küsimuse kui niisuguse.

Üks liik oleks ajaviitelis-seikluslik ajalooline romaan või jutustus A. Dumas' vanema laadis. Paistab olevat ka praegu moes kapitalistlike maade ajaviitekirjanduses. Selline kirjandus võib arvestada (kuigi enamasti eriti ei arvesta) ajaloolist tegelikkust. Meie kirjanduses esindab seda liiki ehk H. Sergio «Vihavald».

Teine liik oleks elmisega lähedalt sugulane, ent esmajoones kunsti-väärtuselt mõneti erinev, tingliku väljenduse järgi — romantiline ajalooline kirjandus. Nii esimene kui ka teine liik pakuvad lugejale haa-

raval ja huvitava viisil mõningaid ajaloolisi fakte (olles siis faktilise, olustikulise-sündmustikulise külje poolest korrektsed või mitte), annavad kirevaid elamusi, heroiseerivad ajaloolisi isiksusi. Sageli apelleerib seesugune kirjandus inimeste patriootilistele, vahest ka natsionalistlikele tunnetele, ent võib küllalt edukalt propageerida ka üldinimlikke üllaid ideaale (olgu näiteks kas või ajaloolise romaani suure klassiku Walter Scotti teosed).

Teatud epohhidel on olnud just sellisel romantilisel ajaloolisel kirjandusel suur sotsiaalne ja poliitiline osa — nii nende Euroopa rõhutatud rahvaste puhul möödunud sajandil, kus üleminekul uuele formatioonile, kapitalismile seostus võitlus feodalismi vastu rahvusliku vabadusliikumisega. Orjastatud rahva mineviku idealiseerimine ja romantiseerimine oli sel ajal tihedasti põimunud kõigi inimeste, seisuste ja rahvaste vabaduse ning võrdsuse põhiolemuselt demokraatlike ideedega. Nõnda oli ka Eestis XIX sajandi teisel poolel tärkava rahvusliku eneseteadvuse oluliseks elemendiks oma rahva heroiseeritud mineviku väärtustamine, mis lahutamatu ühte sulas valitseva aadli võimu vastu suunatud võitluse ja selle ideoloogiaga. Heaks näiteks on kas või üksnes Bornhöhe «Tasuja». Sama liiki ajaloolisel kirjandusel võib aga teistsugustes suhetes olla hoopis teine funktsioon; mineviku idealiseerimine võib teenida reaktioonilisi tendentse (Chateaubriand!). Hea romantilise teose üldinimlikud ideaalid, vabaduse ja võrdsuse ideed võivad jääda alatiseks kõlama.

On loomulik, et nõnda nagu mis tahes kunstilooming, väljendab iga ajalooline teos nii või teisiti oma ajastu vajadusi ja ideid — missugused ka poleks tema sisu ja vormi iseärasused. Ent kolmandaks liigiks peaksin sellist ajaloolist kirjandust, mis on otseselt ja täiesti eesmärgikindlalt kirjutatud autorit vaevavate kaasaegsete ühiskondlik-poliitiliste või eetilise-psühholoogiliste probleemide arutlemiseks. Ja mis siis ikka — kui autor ajaloolisi kostüüme ja kulisse oskuslikult kasutab, ei saa kellelgi olla midagi ka niisuguse kirjanduse vastu. Niisugune otsene allegoorilisus on näiteks Lion Feuchtwangeri romaanis «Vale-Nero», kusjuures teos jääb ka meeldivaks ajaloo-alaseks lugemiseks. Seda laadi on ju ka meie Jaan Krossi ajaloolised romaanid ja jutustused, kus peategelased Sittowist ja Russowist kuni Jannseniteni on hädas ühe ja samaga: ühest keskkonnast (klassist, kihist) teise üleläänud inimeste praktilise ja eetilise eneseteostuse ja selle mõtestamisega. Tugevasti on Krossi teostes ka romantilise ajalookirjanduse jälgi, armastust kirevate ja drastiliste situatsioonide vastu, atribuutide ja keelendite säravat tulevärki. Sisemonoloogi pidev, juba väsitavgi harrastamine aga vähendab Krossi teoste loetavust ja pidurdab, nagu seda ka arvustuses on märgitud, nende levikut vähemharitud lugejate ja noorte seas.

«Kujutada [---] muutumatuid ja muutmatuid seadusi nende toimimise protsessis, — küllap see ongi ülim eesmärk, mida ajalooline romaan võib saavutada,» kirjutab Feuchtwanger oma hiljuti ka rõõmustaval kombel eesti keeles ilmunud teose «Rebased viinamäel» järelsonas. Need sõnad sobivad üsna hästi ajaloolise ilukirjanduse neljanda liigi iseloomustamiseks, millesse kuulub ka nimetatud teos ise. L. Feuchtwangerile on ilmselt põhjendatult ette heidetud, et ta ideedele omistab ühiskonna arenemises liialt domineeriva osa. Kuid

romaani «Rebased viinamäel» probleemiks ongi just valgustusliku ideoloogia võidukäik. Ja seda raamatut lugedes võib lausa hinge kinni pidades jälgida, kuidas paljude äärmiselt erinevate ja seesmiselt vastuoluliste inimeste tegudes ning mõtetes seaduspäraselt avaldub läheneva suure revolutsiooni hingus. Inimesed ise ei tea, mis nad teevad. Kaunis ja kergemeelne kuningannagi valmistab ette oma teed giljotiinile. Suurepärase on noor kuningas, üks väheseid tõeliselt klassiteadlikke vana, feodaalse ühiskonna esindajaid, kes aga on võimetu nendes oludes kaitsma oma positsioone. Ja sama suurepärase on noore ühiskonna raugast esindaja — Benjamin Franklin oma majesteetliku lihtsuse, veendumuskindluse, kavaluse ja väikeste nõrkustega. Selles teoses pole skeemi; kõik on väga konkreetne, inimeste vastuolulised teod psühholoogiliselt motiveeritud.

Ajalooline teos, milles ühe möödaläinud epohhi spetsiifika on avatud tema seesmiste protsesside konkreetse kujutamise kaudu, teos, mis toob meie teadvusse piltlikult ja kombatavalt selle, kuidas — Fr. Engelsi sõnu kasutades — ajaloo seaduspärasus murrab endale teed läbi juhuslikkuste metsa, selline teos kõlab igal juhul ja ilma otsese allegooriata ka kaasaegselt. Tõeliselt historistlik, tunnetusliku väärtusega teos haarab meid nii kaasaja ja mineviku sarnasuste kui ka erinevuste kujutamise, aidates sellega kaasa nende arenguprotsesside mõistmisele, mis on viinud inimsugu formatsioonist formatsiooni kuni praeguse ajaloolise situatsioonini välja.

Nõukogude kirjanduses pole puudu küllalt suure tunnetusliku väärtusega, paljude kunstiliste õnnestumistega sugestiivsetest ajaloolistest romaanidest — Aleksei Tolstoi hästituntud «Peeter Esimese» kõrval on kõitvad V. Šiškovi ja mitmete teiste suurpanoraamid.

Kuidagi kõrvutamata Eesti NSV praegusi loomingujõulisi kirjanikke, kes on viljelnud ajaloolist žanri, tahaksin ometi väljendada rõõmu Mats Traadi hea «ajastutaju» üle. Mats Traadi lihtsas (küllap meelega), traditsioonilises vormis kirjutatud, ent ometi värskena mõjuva «Pommeri aia» peategelane on tõeline XIX sajandi teise poole koolmeister. Ta on seda kõigi oma nõrkuste ja tugevustega, oma eelarvamustega, oma patriarhaalsusega, oma tööarmastuse ja siira valgustamispuüdega. Kas ja kuivõrd see tegelaskuju on seotud Otepää kihelkonna Arula valla tegelikult eksisteerinud kooliõpetaja Jaan Pommeri elu ja tegevusega, on iseasi. Muutuvate ja muutumatute asjade seose probleem on selleski teoses Traadi jaoks vist peamine; sümbolne on mitmepidist mõistmist ja kommenteerimist võimaldav aia harimise motiiv.

Viies ajaloolise kirjanduse liik oleks juba otsene dokumentaaljutustus või -romaan. Nõukogude Eesti kirjandusest oleks heaks näiteks R. Parve «Põrandaalused».

Aga kas ongi siis üldse mingit vahet ajalooteaduse ja ajaloolise belletristika objektis või mitte?

Alguses oli kaos. Need sõnad kehtivad iseäranis inimese arusaamise kohta omaenda tegevusest, ühiskonna arenemisest. Möödunud sajandi revolutsioon ühiskonnateadustes andis Karl Marxi teooria näol võtme korra loomiseks selles lõpmatus mitmekesisuses. Marksistlikud ajaloolased on sellest ajast peale püüdnud leida inimtoimingute näilist kaost organiseerivaid printsiipe, põhilisi üldisi seaduspärasusi. Seejuures on

vahel tõesti liigselt armunud oldud abstraktsioonidesse ja pole pakutud küllalt palju huvitavat, populaarset lugemisvara ajaloost.

Ajaloolase ja iga ühiskonna arenemisest huvituva inimese jaoks on alati kaks kari: mitte näha puude tagant metsa ja mitte näha metsa tagant puid. Seejuures on aga — teisest aspektist — teadusliku mõtte üldiseks arenguseaduseks minna konkreetset abstraktsioonidele ja sealt tagasi konkreetsele, et üldistusi taas kontrollida ja jõuda uute abstraktsioonideni uuel tasandil. Viimasel ajal on nõukogude ajaloolaste tähelepanu üha enam pöördunud seaduspärasuste uurimisele ka n.-ö. seestpoolt. Ka ajalooteadusse tungivad matemaatilised meetodid, ennekoike muidugi matemaatiline statistika. Nii on näiteks meie vabariigi ajaloolaste (eriti ilmne on see olnud agraarajaloo ja ajaloolise demograafia valdkonnas) püüdeks — A. Vassari sõnadega — tegelikkuse konkreetne süvauurimine, püüde jõuda iga esmase tootmisühikuni ja isegi iga inimeseni, kellest koosneb rahvas kui ajaloo looja ja kelle üksiktoiminguist moodustub seaduspärasus. Taas on nõukogude ajalookirjanduses ausse tõstetud sotsiaalpsühholoogiline aspekt.

Ent selline püüdlus ei tähenda siiski ajalooteaduse võistlust ajaloolise ilukirjandusega, sest ajaloolase konkreetsetaotlusel on oma piirid. Eales ei suuda ajaloolane süveneda inimeste psüühikasse ja käitumismotiividesse, inimese ideede maailma kogu selle mitmekesisuses ja komplitseerituses, selle kunstilise reprodutseerimise võimest rääkimata. Ikkagi jäävad ajaloolase uurimisobjektiks inimeste käitumise sotsiaalsed, majanduslikud või poliitilised tagajärjed laiemas laastus, välja-paistvate isiksuste puhul — ideed, nende sotsiaalsed juured, nende sotsiaalne funktsioon. Üsikindiviidile läheneb ajaloolane siiski eeskätt statistiliselt. Ajaloolane lähtub «välisest» faktist, mis on leidnud fikseeringu meieni jõudnud, sageli vägagi puudulikult, lünklikult säilinud allikates. Kirjanik läheneb probleemidele teisest küljest, tema objekt on ajaloolise inimese, olgu «väikese» või «suure» sisemaailm, mida võimaldab terviklikult kujutada ikkagi üksnes fantaasia ja intuitsioon. Ja niisiis — kui truualamlikult üks kirjanik ka ei arvestaks ajaloolisi fakte, ikka jääb ta fantaasiale ja intuitsioonile avar mänguväli. Kõige tähtsam on see, et ta ajalooteaduse seniseid uurimistulemusi (kui tahes kriitiliselt) kasutades mõistaks kujutatava ajastu olemust, neid seaduspärasusi, mis selle arengut suunasid, et ta, kõige lihtsamalt väljendudes, mõtleks historistlikult.

Väino Vesipapp

AASTARINGIST

*

Lepikud märtsitumedad

kutsuvad solpsima ja kuulama okstes sulamis-
sosinaid, väsimuseni vantsima nätskes

lobjas, lumps-lumps tõmmata jalgu, sammudes
röömus solin ja

sõõrmeis lepalõhnade vürtsid;

kutsuvad vaatama, kuis koore verevat

parki immitseb vesivärvilisse lumme.

Sulamine, ligumine puu-

südameni, need lepidud ja

kuldnokaeelsed lumed!

LAGLED

Selge meri üleni kilkab ja

läheb kildudeks

üleni päikesetaevale Kullikarelt

Ramseni ja Lembelaiust Latikalaiule ja

silmapiirini linnutäpilisid kilkavad keed

linnupiline lagletus merel sajanokaline

kägin tuhandekõriline helilint laidude

kohal kevaderändel ja mere kohal

laglelaigulised vööd tõusevad ja laskuvad

kõrvulukustavas heleduses valgepõselised

lagled

SUUR OREL

Saastna pimeneva roolaane rannas remmelgad
ämblikuvõrgustuvad
määratu sahisev vari laskub
kuldnokaparv ja kõrgub
rootüvestik miljoni vilena me ümber
rändlinnurahutu orel

üks tuul
tuleb nagu südameohe ja
ebelevate roolehtede teravad linnid
libisevad üle põse käib
võpatus su õlgadest läbi
oo ootamatusepuudutus
koju pääseda

hetk tuuletallamishäälset kahinat orelis et

tõusta üle vibajate pilliroogude värisemise
tuulehoona musta pilvena
mühiseva rootihnikuna
tiivulise mürisemisena rändava järvena formina
linduderahvana
muusikana
me üle

LUIGED

Mustakivi madalas sõuavad Saastna mehed võrkusid sisse.
Siledal õhtusel lahel veekasvude kribulised sõõrid.
Vaeraste mustad täpid. Merevaikuse viiv, kui
taamal Lembelau leerannast tõusevad luigid,
lestjalgade veejooksu peenemad padinad
mattuvad tiivalöökide lapsudes vastu vett, et
suure purje laperdusmatsude raskes taktis kerkida
peegeldusest lahti, tumesinise pilve all
õhtupäikese valgusepäri muinasjutuliselt valgetena,
valgepurjeliste õhulaevadena, plekkvaikse vee kohal
mitmekordsetena
suurele merele
meie igapäevased luigid.

VÄINO VESIPAPP

EVALD TAMMLAANE

KIRI

Tallinnas, 8. aug. 1931. a.

Seltsimees toimetaja.

Mu nime olete vist unustanud, samuti kui mina teie omagi. Aga vast mäletate veel seda kodanlise Eesti lehemeest, kes käis laevamehena Leningradi sadamas ja tegi teilegi visiidi. Mu nimi on Evald Stein ja ma töötan Tallinnas «Vaba Maa» toimetuses — just Eesti suuremate töölisõgijate kantsis.

Andsin teile juba tookord Leningradis mõista, et raputaksin meeleldi siinse tolmu jalgadelt ja tuleksin ära — teie poole — tegema tööd tulevase ühiskonna ehitamiseks. Sain aru, et teie seekord ei tahtnud sellest kõneldagi hästi. Saan ka väga hästi aru, miks te ei võinudki tahta kõnelda. Omalgi tundus hiljem mu kõnelus koomiline veidi. Aga ära tulles oli meel päris nukker — justkui oleks kellegile käe ulatanud ja seda ei võetud vastu.

Aga mis ma pidin siis tegema? Mul ei ole tutvusi sealsete ega siinsetegi seltsimeeste hulgas, kes mind soovitaksid. Pean ise otsima kuidagi teiega kontakti. Seekord Leningradis läks viltu. Kirjutan nüüd paar rida enesest — vast saate minust siis paremini aru.

Olen kasvanud kehvades oludes, teinud kõiksugu töid — põllutöödest ja propsikoorimisest kuni ärisiltide ja dekoratsioonide maalimiseni. 1926. a. lõpetasin Rakveres keskkooli. Mul oli juba kooliajal järjest kokkupõrkeid õpetajatega ilmavaateliste küsimuste pärast. Viimases klassis pidin juba «lendama» ühe koolinäitusele väljapandud punaste lippudega pildi pärast. Aga mulle asus siis parajasti kopsuhaigus kallale. Pedagoogikanõukogus võeti see ja mu korralik edasijõudmine arvesse ja ööldud, et «las lõpetab peale — niikuinii kärwab maha...» Aga paranesin.

Lehemees olen alles kolmandat aastat. 1929. a. märtsis asusin Rakveres ilmuva «Virulase» toimetusse tööle ja hiljem toimetajaks. Kui ma aga vahetevahel lehes oma õiget värvi näitama hakkasin, soovitati uut kohta otsida. 1930. a. septembris kolisingi Tallinna «Vaba Maa» juure üle. Tegin seni tööd linna osakonnas, nüüd antakse mulle kodumaa osakonna toimetus. Vahetevahel kirjutan joonealuseid «Jänkimehe» nime all.

Siin peetakse mind ka juba värvilt kahtlaseks, kuigi hoian lehe seljatagustes ringkondades liikumisest ja kõnelemisest kõrvale. Oma inimesi mul siin ei ole — peale Antsoni ja Sirge vast. Teie seal ei ole vast neist meestest kõige paremas arvamises, aga vast on põhjuseks ka asjaolu, et te ei tea, millises olukorras meil tuleb siin liikuda ja tegutseda. Mul oli kõva lööming peatoimetajaga «Jänkimehe kirjade» pärast,

EVALD TAMMLAAN

mis kirjutasin Leningradist. Need narriti mul ilusasti ära — kuigi püüdsin juba isegi olla «erapooletu», et vähemalt ridade vahelegi midagi kirjutada. Vahekorrad ongi siin sellest saadik teravad. Muidu ma lehe juures poliitikaga tegemist ei tee. Alul katsusin, kirjutades töötatöölise koosolekuist jne., olla võimalikult erapooletu, aga punane pliats ja seletused tagantjärele näitasid, et siin ei ole ikka võimalik midagi teha.

Olen pärit lihtsate inimeste hulgast ja ei tunne end kuidagi kodus siinses nn. «peenikeses» seltskonnas. Lehe juures näed veel neid erakonna telgitaguseid ja rahva tagumendi peal liugulaskmisi — ja siis tuleb vahel päris tülgastus peale. Kardan, et ühel heal päeval kütan siin mõnel ässal üle näo ja kaon — kas merele või hea õne peale traat-
aia alt läbi. Ja vast oleks see kõige õigem — meie õhkkonnas võib aja-
jooksul vettida ehtsaks rasvakasvatajaks väikekodanlaseks — nagu on vettind ja vettivad veelgi paljud noored, kellest asja võiks saada. See mugav elu siin — kui on veel toetajaid onusid — on nagu mülgas, mis inimesed endasse sisse veab. Ainsaks elumõtteks — teenida võimalikult palju ja kanda see raha siis võimalikult peenesse kõrtsu või litsimajja, kus käivad Riigikogu liikmed ja kindralidki — ja huvitavama päevaküsimusena arutada uut kaelasidememustert või smokingulõiget — või «peene» seltskonna ööseiklusi. Enamik noortest ei oskagi unistadagi enam muust kui paksust rahast, ümarikust kõhust, saledast naisest ja oma autost. Töörõõmu meie inimesed ei tunne.

Olin alles pisike poiss, kui tuli juba mõisapõllul tutvuda oma inimeste koeraelu ja kubjasõimuga. Sellest ajast on minusse jäänd pahempoolse ilmavaate alged. Kahju ainult, et pole elus vedand kokku teie — õigem — meie siinsete seltsimeestega. Küll olen tahtnud — aga...

Olen sellepärast tegutsenud iseseisvalt. On kooliajast juba paar oma-
sugust seltsimeest, kes tõmbavad kaasa. Raudteevagunites, külades, rahvamurrus paraadidel — igal pool katsume külvata väikesi seem-
neid. Peale Leningradi reisu pidasin kodukülas päris miitinguid — Nõukogude maa olukord huvitab praegu meie inimesi enam kui kunagi varem. Kitsikus külades loob soodsa pinna. Mõni potipõllumees ähvardab küll kaikaga mööda kaela anda, aga neil on ka juba peenike peos.

Ainult et raske on tegutseda niiviisi — ilma seljatagusega ilma kontaktita. Ilmavaade on mul kujunend oma sisemistel veendumustel, teoreetilist, raamatulist bagaashi on mul vähe. Ja see õhkkond ja töö on siin ka niisugune — kurat teab — paneb vägisi kängu inimese, kulutab tühjaks.

Ega see pikk epistelgi vist teile palju selgemaks ei saa teha mu olukorda. Ühesõnaga — tahaksin siit enne tulema, kui vettin ajajooksul samasuguseks tööliklassi õgijate kepipeniks kui enamik mu ametivendi ja hakkam ässitamise peale haukuma juba omasugustelegi.

Lõpuks oleks mu äratulek lärtsakas vastu vahtimist kodanlise pressipere ja tööerakonna staabile. Ehk paneb mõnegi mehe mõtlema — kui teised lehed asja surnuks ei vaiki: selle eest saab ehk kuidagi hoolit-
seda.

Mis töösse puutub — võin kirjutada kõiki võimalikke asju lehe juures. Muidugi kulub mul sealse õhkkonnaga harjumiseks ja süvenemi-

seks mõni aeg. Aga ma võin tõlkeid teha saksa ja vene keelest, häda-
korral saan ka hakkama ingliskeelega.

Majanduslikust seisukohast võttes pole ju mu elul siin viga ja paari
päevaga Leningradis nägi küllalt hästi, et mind seal pudrumäed ei
oota. Aga ma ei taha siin enam olla — nii nagu praegu. Olen 27 aastat
vana ja tean väga hästi, mis kõnelen.

[— — —]

Ma muidugi ei tea ette, kas te mu kirja usute või mitte. Lähemat
kontakti luua on meil ka raske. Aga vast teie teate isegi, kuidas asju
ajada.

Selle kirja viin saatkonda. Räägin seltsimees Raskolnikoviga ka veidi
juttu. Aga ega mul hea ei ole sealt uksest tihti sisse-välja käia — pee-
takse silmas.

Ma töötan kodanlise lehe juures — aga — ärge selle järele otsustage.
Midagi peab meil ikkagi tegema, kui tahad süüa. Ja vast on see veel
paremgi, kui saan siin midagi ära teha.

*

Kirjutan siia lõppu saatkonnas 10. augustil. Vast ehk saadate kirjale
vastuse saatkonna kaudu. Ega ma ei saagi tulla väga ruttu — mul on
siin mõned vekslid — pean need ära korraldama, et ära tulles ei jääks
järgi midagi halba. Kui te vastate, siis juba vaatame kuidas ja millal.

Seltsimehelise tervitusega

E. Stein

Selline on kiri, millega pöördus Leningradis ilmuva eestikeelse aja-
lehe «Edasi» toimetuse poole Evald Stein-Tammlaan, selle sajandi teise
ja kolmanda kümnendi vahetusel ajakirjandusse tulnud viljakas publit-
sist ja hiljem ka näitekirjanik.

E. Tammlaanel ei õnnestunud tollal EKP vahendusel Nõukogude
Liiduga sidemeid luua. Kuid jäädes truuks oma vaadetele, tuli ta
1940. a. pöördeliste sündmuste järel kõhklemata kaasa nendega, kes
Eestis taastasid nõukogude võimu.

Kalle Kurg

PROOSALINE 1972

1

Kirjanduse muutumine algab ja lõpeb elu muutumises. Viimase aja eesti proosa ei ole erand. Ta on nüüdismaailma omaks võtnud isegi sedavõrd, et raskuspunkt tundub möödunu hindamiselt kalduvat just nüüdisprobleemide vaagimisele. Otseõnu ei pruugi need küll teostest väljaloetavad olla, aga nad kujundavad nii romaani kui ka lühijutu elutunnetuslikku külge ja probleemiasetamise viise ometi kardinaalselt. Sellel on hulk põhjusi. Maailma ja mõndagi, mis seal sees leida, iseloomustab ülikiire teisenemine. Teaduse- ja tehnikarevolutsioon on lühikese aja vältel teinud palju kauget ja kättesaamatut lähedaseks ja igapäevaseks. Sotsiaalne (r)evolutsioon on nähtavale seadnud ja mõjuvõimeliseks muutnud senitundmatute rahvaste senitundmatu kultuuri ning elukäsituse. Teaduse, sealhulgas sotsioloogia, demograafia ja etnoloogia avastused on selgemalt välja toonud tsivilisatsiooni vastuolud, neid meenutavad pidevalt sõjad ja poliitilised pinged. Inimese ekvivalendiks tõusta ähvardavate raalide leiutamine, füüsika, kosmoloogia, bioloogia, ökoloogia ja psühholoogia on pikendanud elu mõistmisega seotud küsimusridu. Ei tarvitse seda kõike sugugi üksipulgi tunda, et ometi mõjutatud saada. Kas või massimeediumide toime tõttu ei saa sellest eemale jääda. See kõik avaldub nii suures kui väikeses. See kõik on tajutavamaks teinud progressi suhtelised küljed ning arengu keerulisuse, osutanud, milline määratu järelmõju võib olla tänastel otsustel, tähtsustanud inimese kõrvaliseks peetud omadusi ja vajadusi ning avanud uusi, mille tähendus pole veel selge.

Nii on erakordselt oluliseks saanud isiksuse küsimus. See ei ole mingi skolaariline vigurprobleem. Ta sisu võiks kokkuvõtlikult sõnastada: pisi-isiksustekestega suurt tulevikku ei raja. Nõnda kujutab ta endast ühtlasi vastutuse ja tegevuse stiimulite probleemi ja sellisena on teda meie filosoofilistes käsitlustes nimetatud ühiskondliku tähtsuse poolest koguni probleemiks number üks. Oieti küll moodustavad isiksusega seotud küsimused kompleksi. Sellel on palju külgi ja paljude üksikkülgedena kajastub see ka meie mulluses proosas. Kuid nende vaatlus ei ammenda viimase tähendust ja kui järgnevalt valime isiksuse probleemi mõningad küljed ja küsimused, ei ole see märgiks, et läinud aasta proosa või üksikteos oleks neile taandatav ja esitaks ainult neid: tõstame esile niisuguseid külgi ja küsimusi, mis olulised ja levinud, aga kriitikas märkamata, uurimata või üldistamata.

Üht säärast võiks nimetada pidemete ehk pidestumise probleemiks. See on küsimus reaalistest väärtustest, sellest, kes ja millistel tingimustel suudab ennast teostada, pidestada oma elu, anda talle tähenduse, mõtte ja väärtuse. P. Kuusbergi, E. Ranneti, A. Beekmani ja M. Traadi romaanides, J. Krossi romaanis ja monoloogides, J. Tuuliku, mitmetes Ü. Tuuliku, E. Maasiku jt. novellides selgub selle probleemiseade läbi ühiskondliku ideaali osa inimese kujunemises või tõstatatakse esile humanistlikud väärtused, töö kui looming, kultuuri ja etnilise kuuluvuse osa isiksuse ilmes või muu, mida ei saa vahetada, osta ega müüa ja mis aitab inimesel kesta ning püsida.

KALLE KURG

Esile tõuseb ka probleem, mida võiks nimetada *asendamise* ehk *kompenpeerimise probleemiks*. See ilmneb, kui inimene mingitel välistel või sisemistel, endast sõltuvail või sõltumatuil asjaoludel tajub õnne võimatust ja kompenseerib puudujäägi kas ebateadlikult või teadlikult ersatsiga või millegagi, mida peab tõeluseks. Niisuguseks väärtuste asendamiseks võib alust anda täielik kohanemine, täiuslik konformism, milles viljastuvad ideaalitus, utilitaarsed arusaamad, uuevaenulikkus, väikekodanlik künism ja millel hõlpsasti vohab kompensatsiooniks kujunev kiuslikkus, brutaalsus, viinakatk või paaritumiskultus. Nagu nähtub seda kompensatsioonimoodust puudutavaist M. Traadi ja O. Toominga külanovellidest, Ü. Tuuliku mõnest merejutust ja V. Ilusa romaanist, saab siin taustaks materiaalse kindlustatusega kaasnemata jääv vaimne ja hingeline rahuldus, rutiinse töö, ametirollide ja spetsialiseerumise toime. Kuid kompenseerimine võib olla seotud ka sellega, et ei suudeta kohaneda, et isiklikku jäigalt vastandatakse ühiskondlikule, et ülehinnatakse ideaali või et see on illusoorne. Sellest sugeneb endapetmine või elitaarne künism, see soodustab kunstlike rollide ja käitumisvormide teket ja kompensatsiooniks saab kujutluse fetišeerimine, page mine eikellegimaale, idüllilistesse lapsepõlveigatsustesse, väliselt motiveerimata äkktegudesse või kosmilisse üks-kõiksusse. M. Undi, A. Valtoni, V. Vahingu, R. Saluri, mõneti Ü. Tuuliku novellid ja T. Kallase romaan viitavad, et taustaks on siin maailma närviline, inimese kohanemisvõimet ületavalt kiire muutumine, informatsiooniuputus, automaatsuse tendents ja muu, mis sünnitab kartuse tarduda ametirollidesse ja nivelleeruda, nõnda-öelda ennast kaotada.

Mitmel eri kujul ilmestab eelmise aasta proosat inimese vahepealsuse küsimus. Vahepealseks võiks nimetada inimest, kelles põrkavad kokku isiksuse kujunemise seisukohalt olulised jõud, kes jääb nagu kahepaikseks, suutmata või saamata valida vastuolus olevate väärtuste, soovide ja kiindumuste vahel, kes mitmestub näiteks kultuuri ja tsivilisatsiooni, kohanemise ja kohanematuse, erinevate kihtide ja keskkondade, rolli otsimise ja rolli kartmise, mitme üheaegse ja omavahel sobimatu rolli vahel. See sisepeingestatud olukord muserdab isiksust, lõhub ta terviklikkust, pigistab välja elujõu, nagu näitavad J. Krossi, J. Tuuliku ja R. Saluri novellid, osalt T. Kallase romaan.

Selgemalt kui varem seab mullune proosa nähtavale inimese paljukülgsuse, tema totaalsuse. Organismi bioloogiliste iseärasuste, inimese elukäigu erijoonte ja tema rollide spetsiifiliste joonte põimudes kujuneb inimene kui totaalsus ja uunikum. Inimese kujutamisel rõhutataksegi tema kordumatust ja erilisust, kusjuures V. Vahingu, R. Saluri ja M. Undi teostes tuleb sageli ilmsiks inimese tundmatuid, mõistatuslikke, tabuks peetud või ignoreeritud külgi, mis pole välditavad või on eksisteerimiseks koguni vajalikud ja mis seletavad mõndagi, mida inimeses on müstifitseeritud.

Need ilmingud on mõneks märgiks, et meie proosa on varasemast rohkem süvenenud isiksuse uurimisse ja käsitleb seda mitmekülgsemalt. Isiksus ei ole ühetähenduslik mõiste. Meie kirjandusvaatlustes on seda liiga sageli käsitatud ainult indiviidi sotsiaalselt tähtsate joonte kogumina. Ent isiksusel on ka teine tähendus. Teda võib käsitada kui isiku eriliste, kordumatute joonte ja ta sotsiaalsete rollide ühtsust. Kumbki neist tähendustest ei tohiks jääda arvestamata. Oluline on inimene kui tervik, kui isiksuse struktuur, ei oleks õige kõrvale jätta ta bioloogilist-somaatilist-psüühilist alust, etnilist ja kultuurilist kuuluvust. Mitmekülgsem isiksuse uurimine võimaldab mitmekülgsemalt näha ka ühiskonna kujunemist: uurides isiksust, arutab meie proosa ühtlasi küsimust ühiskonna arengujõududest, inimese potentsiaalidest ühiskonnas ja ühiskonnaga olemise perspektiivis.

Seepärast tuleb mõlemat, põimunud, kuid mitte samastatavat sotsioloogilist ja antropoloogilist huvi väärtuslikuks pidada. Just nende ühismõjul puhkeb ka mulluses proosas paljudes teisendites elule mõte, et inimesele ei saa läheneda ainult kui tootjale, vaid ta on keeruline ja ootamatustest küllastatud isiksus, ning et areng ei kujuta endast abstraktset sirget, vaid vastuolulist protsessi, mis alati sõltub inimese kujunemisest.

Isiksuse mitmekülgsema käsitlemisega samaaegselt on mitmekesisustunud ka viimase aja proosa esteetiline pilt, hargnenud mitmesse suunda teoste laadid. Eel-misel aastal nähtusid kindlapiirilisemalt neli põhilaadi. Need ei sündinud muidugi ühtäkki ja eimillestki, küllap leiab mõnestki varasemast teosest samu jooni, mida allpool põhilaadide tunnusteks peetakse. Kuid nähtavasti ei ilmunud need neli üheaegselt ning polnud nii välja kujunenud. Aga siinkohal mõni klausel.

Sporaadiline jagunemine ei tähenda muidugi iseendast voolude teket. Ka saab järgnev tunnuste loetlemine ning jagamine olla ainult tinglik, paljuski lihtsustav skeem, mille puhul ei või unustada, et see on määratud kajastama eelkõige hetke olukorda, et autori looming ei pruugi tervikuna samasse lahtrisse paigutada ja et skeemi prokrusteslikest väärtustest kaugeltki ei piisa teoste vormimiseks ühte mõõtu, ammugi ei tõesta skeem ühe laadi paremust teise ees. See pole tema mõte. Jagamisel selgub ehk see kasu, et ilmneb, kas meie proosas on käärimisjõudu ja milleks ta võiks käärida, joonistuvad ehk piltlikumalt ta rikkus ja vaesus ja täpsustub esteetiline situatsioon. See omakorda võiks soodustada teoste hindamist.

2

Kõige arvukamalt koondab autoreid läinud aasta numbril all huvi eritleda inimese hoiakute, tegude, käitumisviisi kaalu ja väärtust. Seda saab eritleda, kui kindlaks teha asjaolude objektiivne seis, tingimused ja kuidas kavatsused tegelikult realiseerusid. Nii eeldab see huvi kujutamise mitmekülgust. Aga ka inimese käsitlemist ühiskonna olulistest protsessides osalejana. (Malemänguga võrreldes võiks öelda, et uuritakse mängu käiku, seda, kas inimene võtab talle pakutud mängustiili omaks, kas lepib, kas kohaneb, kas langeb kaotusseisu. Või suudab luua oma stiili, jääda ausaks, jääda endaks, pidestuda, püsida ja heidelda.)

Selle keskme autor paigutab reaalse, plastilise inimese reaalsesse keskkonda, sõjaõesse, kivirisus leivapõllule, kuhugi külla, kuhugi laevale, kuhugi tegevellu. Iseloomulik on eri tegurite, ühiskondlike ideaalide ja mõtteviisi, kultuuritaju ja hingeelu, sotsiaalsete rollide ja iseloomu, töö ja armastuse, keskkonna ja isikliku elu lahutamatu seose rõhutamine; huvi pakub autorile mitte üks pool kummastki, vaid mis nende seosest välja tuleb. Või kui see seos on murdunud, siis kuipalju on inimese tegudel kaalu ja väärtust, kas ta suudab pidestuda. Tegelane on siin ikka inimene elu keskel ja oma parema-kaunima-õilsama ihaluses ei püüdle ta ka elust kõrvale, ei mõtle välja oma ise-maailmu, või kui ehk, siis piirdub see oma väikese saladuse, oma mänguveski või lihtsalt inimliku läheduse igatsemisega. Nii jäävad peamisteks reaalsed väärtused, võitlus kivide vastu ja leiva eest, oma aia harimine, üldnimelikud, ühiskondlikud ja kultuurilised pidemed.

Tegelast kujutatakse siin oma keskkonna vahetu osana, kellega ja millega ta on igapäevaselt seotud, ajalooliselt täpsel olustikus ja kindlais sotsiaalseis rollides. Keskkonda, seoseid ja rolle ei saa lugeja tegelase tõlgitsuses, vaid ka siis, kui keskkond antakse tegelase silmade läbi, saab lugeja selle autori tõlgitsetuna, tema kommenteeritult või vähemalt tajub ta autori «juuresolekut». Teiselt poolt

KALLE KURG

esitatakse tegelase siseelu küllalt väljaarendatult ning psühholoogilises töepärasuses, kuid ka seda mitte vahetu hingetulvana, vaid autori-mõtestaja projektsioonina. Nõnda kujutatakse tegelast igatahes mitmekülgsest, nii et isiksuse aspektis sünnib *terviklik inimene*. Sagedasti kujuneb see sisemuselt õige liigendatuks, paljudes eri külgedes avanevaks. Et temas ja tema taga kangastub ikka vastava aja eripära, mõni oluline hoovus, ajalooline sündmustik, sõjad või taastamisetapid, kogu ühiskonna arengujärku iseloomustavad protsessid, võib öelda, et selle keskme autorite loomingut ilmestab panoraamsus.

Neid teoseid lugedes näeme autorite faktologiseerimishuvi, olude head tundmist ja usutavat reprodutseerimist. P. Kuusbergi, E. Ranneti, J. Krossi, V. Ilusa ja J. Tuuliku teostest leiame konkreetseid ajaloolisi sündmusi, fakte, isikuid, aastaarve, olustikureaale; M. Traadi romaani lugeja võib aimata arhiivimaterjalide tundmist, kõigi eelmiste ja O. Toominga, Ü. Tuuliku ning E. Maasiku proosas on tajutatav keskkonna aine, faktilise aluse läbituntus, millest ka olude usutav kujutamise ning probleemide tüse elulisus. Teinekord viib aga olude tundmise ja probleemi ülehindamine ohtlikult lähedale olukirjelduslikkusele.

Selle keskme autor ei asu naljalt teose tegelase kohale, ei samastu temaga, vaid jääb kaasaelavaks kujutajaks, säilitab tegelase suhtes kas või minimaalse kriitilise distantsi, on temaga seotud mitte niivõrd mõistmise, kui teosega seotava probleemi läbi. Võiks öelda, et autor on siin just nagu ajaloolise tõe positsioonil, kes katsub tegelast olukordade ja probleemikidade läbi, et asjaolusid mitmeti uurida; selleks kommenteerib autor vajaduse korral probleemi, toob teosesse publitsistliku momendi. Ratsionaalse osa on selle keskme teostes ilmne, kuid tavaliselt emotsionaalsega tasakaalus. Märgatav on selle eepika eepilisus, dramaatilise ja lüüriilise väiksem osakaal kui teiste laadides. (Et autor kujutab siin reaalselt, olevat, mitte tegelase ettekujutust sellest, ei teki säärast tähenduse kahestumist nagu teise ja neljanda keskme autorite teostes, mille lugeja peab valima tegelase kujutluse omaksvõtmise ja sellest eraldijäämise vahel: siin antakse lugejale probleem autori, mitte tegelase vahenduses.)

Üldiste ühisjoonte olemasolu ei muuda kirjanikke kuidugi sarnasteks. Probleemi rõhutavate P. Kuusbergi, V. Ilusa ja O. Toominga, tundmusi rõhutavate E. Ranneti, E. Maasiku, J. Tuuliku ja Ü. Tuuliku, kujunduslikku külge rõhutavate J. Krossi, M. Traadi ja E. Vetemaa teosed annavad igaüks kirjanduspiltilt täiesti omanäolist.

P. Kuusbergi romaani «Üks öö» lugejale jäävad meelde laused «Sel lumesajusel ööl ei juhtunud midagi» ja «Kõik, mis sündis, sündis pärast». Ja lisame: algas enne, sest ka sellele on viidatud. Nõnda siis vihjab autor ise, et sündmusi pakutakse teoses sedavõrd, kuivõrd neid on tarvis probleemi seadmiseks, probleemipingele loomiseks. Ja tööpoolest, see lahendamata pingele jääb vaevama. Romaan seab kõrvu seitsme kommunisti ellusuhtumise. Hetkel ühte öösse ja ühele teele ühendatud, erinevad need seitse iseloomult ja võimetelt, nende elukäsitlus ei kattu ja hilisemate päevade jooksus ootab neid lahknev käekäik. Kuid ka hiljem on nad ühtsed ühes: nad ei ole vaimumoonakad, kes veeretaksid otsustamise ja vastutuse kõrvalseisjatele. Kuuel neist ei lähe elus hästi, nad ei saa oma hingepiinade, kannatuste ja vastutustunde hüvituseks edu ega hiilgust. Kuid keegi neist ei moondu Bernhard Juhansonini moodi ideaalide ja ideedega spekulatsiooniks. Kui ka vead ja piiratus neid ühes või teises kammitsevad, jäävad nad kommunismi uskumises puhtaks ja püsivaks. Sisemise selguse, aususe ja endale täie tõe tunnistamise idee elustabki romaani. Tähenduslikuks kasvab tulevaste katsumuste teadmise motiiv ja alltekstis küsimus, kuipalju keegi neis katsumus-

tes ennast eritleb. Üks lumesajune eneseuurimise ja tötunnistamise öö süveneb sümboliks, mis viitab paljudele eesseisvatele öödele. Ja seda täiendades saab raamistikku pruugitud võte haljaks ja sisuliselt tähtsaks: ta osutab, kuivõrd vastuoluküllam oli hilisem elukulg tollest, mida kujutlesid kord juunipöörde «lapsed ja fanaatikud», kuipalju keerulisemaks osutus inimese kasvamine, isiksuse kujunemine uues elus. Seostades 1941. aasta ühe öö tänapäevaga, seab autor väga olulise mõtte ajaloolise tõe komplitseeritusest, ühiskonna arengu lahutamatu seotusest lihaliiku, eksliku, teiseveva ja kordumatu inimese kujunemisega. Kaalu lisab sellele küpsele mõtestikule saatesõna, proloogi, epiloogi ja järelsõna, asjatundliku sõjakroonika ning ajalooliste isikute sissetoomisega saavutatud dokumentaalsuse mulje. Sellisena on teos ka vormilt värskendav. Kuid võib-olla avaldub romaani erilisus just autori mõistvas ja sealjuures väga otsekoheses inimesekäsituses. Meie proosa ajuti metafüüsilise ükskõiksuseni ulatava objektivistlikkuse või sala-nartsissimiga võrrelduna mõjub P. Kuusbergi illusioonideta, ent tundlikult ja huviga inimest jälgiv «Üks öö» sügavalt. Kaalukas sotsiaalselt probleemistikult, on mõnes osas küll liigagi kuiv-asjalik romaan ka teostuselt aasta väljapeetumaid teoseid.

E. Ranneti romaani «Kivid ja leib» oleks enne järgmiste osade ilmumist ennatlik hinnata, küll näib kohane avaldada arvamust selle kohta, mis tundus esimeses raamatus perspektiivikas, mis küsitav. «Kivid ja leib» kui suurvorm on meie viimase aja proosas haruldane. Panoraamromaanile kohase paljukülgisusega, arvukate tegelaste ja sündmuste, aspektide ja liinide abil valgustatakse siin läbi 1955. aasta eesti küla probleemid. Autor käsitleb väga dramaatilist lõiku meie ajaloos ja moraalse tõe taastajana pakub teos hinnatavat; võib arvata, et kui poleks juba H. Kiige «Tondiöömaja», üllataks mõni seik veel enam. Muidugi ei pajata raamat lihtsalt põldude puhastamisest, nagu on arvatud, vaid hingepõllu puhastumisest, sellest, kuidas kujunes inimene tol vastuoklikul ajal. Selles on autoril mõndagi õnnestumist. Ajalooliselt tõepärasele taustale ja üksikasjade kroonikasse sobivad jurtsakad karakterid, kellest eriti Kustas Lokk ja Anto Laanepüü on üldistusjõulised ning tunduvad romaani järgmiste osade seisukohalt lubavad. Kuid mitmeti nõrgestab raamatut teostus ja inimesekäsitlus. Alates sissejuhatausest kuni lõpuni kordub arvukais variantides, küll otsesõnu väljaõelduna, küll sündmustesse suletuna petmise motiiv. Petmisi on Linnupette masina-traktori jaamas ja ühismajandis, petmisi on isiklikes suhetes, paljudel tegelastel on varjata mõni vastik väike vale või alatus või ka suur vaen ja enesepetmist on illusioonide tegemise näol. See kõik saab teoses liiga kaalukaks, nii et risustatud hingede hulk, kahtlustuste, umbusu ja petmise rägastik hakkab lugejale toimima teesina inimese loomumasest petlikkusest ja temasse küünilise suhtumise paratamatusest ning üks iseendast ilus kõrvaltegelasega pedagoogiline poem ei päästa suuremat. Et see assotsieerub ka kriitikute motiiviga, ei mõju too tõsiselt võetavana. Häirib seegi, et raamatu esimene pool on avardatud peaaegu lõtvuseni, kurjalt palju juhtub kordamisi ja maitsevääratusi. Kuid ootame järgmisi osi.

V. Ilusa romaanis «Kaotusseis» põimub 1930. aastail toimunu 1954. aastal toimuvaga. Kahe armastusloo kõrvutamisel paistab ideaali püsiva/püsimatü järgimise ja inimese elu sisukuse sõltuvuse probleem. On küll arvatud, et «Kaotusseis» tahab esmajoones olla Vilma Karmeti ja Henrik Kasemetsa romaan, milles muu nagu liigne. Ja tõepoolest näib see liin põhiline. Kuid kas saaks ta oma tähenduslikkust tolle kaudse kommentaarita, mida sisaldab Loora Karmeti ja Karl Elbrechti liin? Annab ju noorte suhete kujunemisele värvi nimelt vanemate tõe-

KALLE KURG

mus, et alati on keeratud kuhugi mujale, kui ise soovitud ja õigeks peetud. See on romaani salanärv. Looa Karmet tajub, et Elbrecht on talle aastate jooksul olnud mitte niipalju unistuseks, kuipalju eneseõigustuseks ja nõnda paistab romaanist leppimise, alistumise ja kohanemisega kaasneva märkamatu rooste vägi ja valu. Teos räägib elukartusest ja kompromissist, mida hilisem kohusetäitmine heaks teha ei saa, mis kord olnuna ei kao ja õõnestab inimese sisemust, kuni süveneb loomuomaseks. Kas saab siis Looa Karmeti ja Elbrechti liin olla liigne? Kas ei pidanuks just, vastupidi, seda hoopis enam arendama ja plastiliseks muutma, et see saavutanuks täismõju? Näib, et see on küll romaan armastusest, kuid mitte armastusromaan. Kaotusseisu õhustikus, utilitaarsuses siiski eostuda suutev Vilma ja Henriku kiindumus saab hoopis avarama ja üldisema, varstise virgumise tähenduse. Ent mulluses proosas, kus kujutatakse enamasti närbuvaid ja umbuvaid suhteid, on romaan nii ka armastuse kujutajana elustavaks erandiks, kuigi tunded siin ei pulbitse ja tegelased eriti ei tundu. Kahjuks kuhtub mõju konfliktide liiga tasameelse ja äraseletava serveerimise tõttu.

Ka J. Krossi romaan «Kolme katku vahel» eeldab kõigi osade ühisvaatlust ja seepärast jäägu üldhinnanguid ootama. Kuid Balthasar Russowi romaanil on ühist teise samalt autorilt mullu ilmunud raamatuga, milleks on «Klio silma all». Viimane on kolme mõjuka novelli, seega Sittowi, Michelsoni ja Jannseni raamat. Ju peaks see siis isikliku, seisusliku ja rahvusliku moraali vaatevinklist olema ka kohanemise ja kompromisside raamat. Oletada võib, et sund otsustada, kas saatuse keerdkäigud kompromissi läbi või kompromissitult ära võita, ootab romaani järgmistes jagudes ka Russowit. Sellest lähtudes on kompromissi probleemi seadjat autorit peetud kompromissikuulutajaks. Kuid kas pole selline käsitamine vähemasti ühekülgne? Kas kompromissi probleem on J. Krossi teoses ülepea määrav? Autor kujutab oma keskkonnast, kihist, rahvusest irdunud inimesi, ja vahest on see tähtsam kui väitlejaile tundunud. On küsitav, kas keegi asjaolude soodustava kokkumänguta, süsteemi iseärasuste vastutulekuta, lõpuks üldiste seaduspärasuste surveta, ainult oma küünarnukkide, kohanemisevõime ja libeda keele abil saab liikuda ühest kihist, seisusest või rahvusest teise ja kas see liikumine on irdujale õnneks, kas ta paraneb haavast, mis juurte katkirebimisega temasse jäi. Kas ei kujuta Kross just «vahepealsete» inimeste paratamatut heitlikkust, nende saatuse kahemõttelisust? Kas ei püüa ta näidata, et valikuvabaduse ja determineerituse jõujoontes on need inimesed ikka muutlikud ja pinges, sest nad ei suuda sobitada sobimatuid rolle? Kas ei näita ta irdumise, pidestamatuse tagajärgi inimese hingeelule? Ja kas ei viita see pidetusepingete kirjeldamine hoopistükkis üldisemale, isiksuse terviklikkuse probleemile, orgaanilises keskkonnas oleja elu põhimõttelisele erinevusele irdunu elust? Tundub, et J. Kross tegeleb ajaloo sisemise mehhanismi uurimisega Klio silma all, siiski ajaloo moderniseerimise, mitte tänase historiseerimisega; viimasel juhul oleks ajaloomaterjal talle üksnes dekoor ja tal poleks vaja ajaloolise keskkonna detaile nii hoolikalt maalida. Tundub, et tänapäevaliku otsimise õhinas oleme sedapuhku ühekülgseks olnud, kleepinud J. Krossi loominguile liigset külge. Tundub, et J. Kross ei ole tänase probleemi illustreerija, kuigi ta seatud probleemidel ei puudu assotsiatsioonid tänapäevaga. Olulise muutuse on ta toonud meie ajaloolisse proosasse filosoferiva ja psühholoogilise käsitlusega. J. Kross on mulluses proosas kaalukas, ta on vormisuutlik kujundit kasutama ja ta värvikas keel paelub. Monoloogiharrastuses tunned ometi monotoonsuse ohtu, seda enam, et meil on ka teisi monoloogiharijaid.

M. Traadi romaan «Pommeri aed» pakub justkui selle õiget poolt, mille pahu-

poolt esitab J. Kross. «Pommeri aed» otsekui algaks «Candide'i» lõpusoovist, et haritagu oma aeda. Romaani esimeseks lauseks on küsimus «Mis Pommer teeb?» Ja kogu romaan on vastus. Pommer harib oma aeda ning hoburauakujulisel maa-killul möödub ta elu. Mis olen ma oma elust saanud? küsib Pommer endalt. Ja vastus on: ei midagi. Aga saanud pole ju keegi, mõtleb Pommer, riik, mis ma oma ja võõrastele lastele jätan, on neis endis, ja kui nad tema ära puistavad, on nad ise süüdi. Ja Pommer künnab ja äestab nagu igal kevadel. Aga see ei ole kogu lugu. M. Traat näib kujutavat 1890. aastate algust, mil eesti vald oli nagu riik riigis: oma valimised, oma kohus, oma kirik, oma bürokraatia ja intelligents. Ja valla süsteemis ei saa Pommer niisama lihtsalt oma aeda harida: ta peab seda kaitsma. Ta peab leidma pideme. On alternatiiviks, kas kaevata vana suislepa alt välja rahapada, millest suislepp kipub kiduma, või püüda suislepp säilitada. Arginäakluses ja argitöös möödub Pommeri elu, aga ta säilitab suislepa ja suislepp läheb õitsele ning kogu aias pole ehteta, ükskõikset puud. Selles on Pommeri pide. Ja pideme esiletoomises romaani väärtus. Näib, et teos ei kujuta olude kiuste püsivust või inimese ja ühiskonna suhete reguleerimatust, vaid et see on filosoferiva kallakuga probleemromaan tegude mõtestamisest keerukas ja raske elus, kus sotsiaalsete rollide etendamine iseendast kohe mõtestavaks ei pruugi kujuneda. Peab olema midagi, mis aitab inimesel end nendes rollides tajuda pideva, püsiva ja terviklikuna: kultuur, mis on nende sotsiaalsete rollide, töö, Pommeri rahvalgustamise sisemine olemus, ütleb romaan. Nagu J. Krossi teostes, näib siingi tegu olevat ajaloo moderniseerimisega, on ju see lüüriliseks loodud ja humoristliku üleolekuga tehtud teos omaaegsete olude ja õhkkonna esitamisel üllatavalt arhiivivihjeline. Ette on heita, et autor toob tegevuskäiku puhtjuhuslikke asjaolusid, ei lase neid küllalt kasvada «seestpoolt», paratamatute järgnevuste, sõltuvustena, vaid aitab «väljastpoolt» sündmustel sõlmuda.

E. Vetemaa romaan «Kalevipoja mälestused» travesteerib eepose. Aga kas see siiski on romaan eeposest «Kalevipoeg», nagu on pühaduseteotuse kartuses arvatud? Või meie suhtumisest müüti, sellest, et me loome müüdistki müüdi? Autor kannab nüüdisprobleemid ja nüüdis maailmamõistmise mütoloogiasse. Ja ennäe! Selgub, et näiteks loodusliku tasakaalu rikkumise probleemi, sobimatute põllukultuuride kultiveerimist ja muud tänapäevale eriomaseks peetavat tunti juba heal vanal nooremal rauaajal. Aga endast tolles tänasega sarnanevas kauges ajas meeliskledes on Kalevipojakene eneseülistamisest õige kaugel... Oma kiidetud kundi peab ta nooruki rabadaks rassimiseks, miskipärast külvanud ta vilja asemel vaku mustikaid, ta hävitanud loodusele ohtlikul määral loomi, olnud sant ja heitlik riigijuht, ja mis kõnelda ta mehelikest väärtustest, kui lähem sõber Põrgust päästetud südamedaami talt üle lööb. Ja veider, see lugema ja kirjutama õppinud, maailmakirjanduse klassikuid, ladina sententse ja võõrsõnu tuupinud, lasereist, ontogeneesist ja fülogeneesist teadlikuks saanud pooljumal vestab kahtlaselt, otsekui memuaarikirjandust pilada tahtes oma lihahimust, saamatusest ja kiilaspäisusest ning saab just seeläbi lausa inimlikuks ja armsaks. Niisugust lihalikku kangelast kohe tahaks enda kõrvale, kui too tsivilisatsiooni suurpääv, too viimsepäeva mürts, millele ta oma memuaaride lõpus viitab, kätte jõuab. Kuid oh, kui see kõik kokku siiski meie illusioonimaania või väljastpoolt tulejale lootmise pilkamine ei oleks! On ju romaanil teinegi foon. Veel enne Põrgu sattumist vaimsust hindama hakanud, omal kombel filosoferivale Kalevipojale pole Tacvas ja Põrgu hoopiski enam Headuse ja Kurjuse panipaikadeks. Esimest võtab ta kui olemise, õndsuse ja rahulolu, teist kui töö, võitluse ja kannatuse poolust. Maailm pole tema meelet mõeldav üheta neist. Muidugi ei saa võitlejast ja mõt-

KALLE KURG

lejust Kalevipojale olla helge Taevas sümpaatsem süngevõitu Põrgust, sest enamik mõtlejaid, vaimuinimesi ja kultuuriloojaid läheb ju Põrgusse. Kuid nii, paludes pärast surma Taevataadilt luba minna Põrgu valvuriks ja kaitsjaks, läheb Kalevipoeg teadlikult kaitsma maailma terviklikkust... Muidugi, küllap pilkab romaan omajagu ka «Kalevipoja» uurijaid ja seletajaid, küllap on ta veidi pilges auväärt eepose endagi suhtes. Siiski see vahest pole temas peamine. Aga just sellepärast tekib soov, et teos võinuks olla vähem pisiseikadesse killunev, peamises püsivam, seda filosoofiliselt ja humoristlikult väljaarendavam.

M. Traadi jutukogu «Mänguveski» on nagu pahupidi pööratud ja aspektideks jagatud «Pommeri aed». Heledust, mis kaasneb Pommeri eluvaatega, siinsete tege-laste elust ei leia. Uuritakse pidemete käestpudenemise asjaolusid ja põhjusi, kohanemist, kompromissi ja kompensatsiooni. Nagu romaanis on siduv autori eetilise paatos, nõnda siin eetilise tusk. Kuid «Pommeri aed» käib teostuslikult «Mänguveskist» kõvasti üle. Tõsi, niminovell ja «Lossimägi» on teistest tüki mõjusamad, viimane näitab autorit ka hoopis ootamatust küljest. Paraku ena-mikus novellides jääb küllalt palju registreerivaks, ratsionaalse probleemisead-mise, loogilise konfliktloomise ja olude vahendamise pinnale. Mitmeid novelle, eriti «Partiid» võinuks tihendada, «Lossimäes» aga torkab silma samasugune asjade käigu välisega mõjutamine mis romaaniski. Aga jutukogu on huvitav kui lubaduste jagaja, näib, et järsu ja lüürilise Traadi kõrvale võiks edukalt astuda sapine Traat, satiiriline Traat, kes julgemalt viljeleb groteski. Ja lõpuks on ju kirjanik end selles juturaamatus näidanud sisukamana ja vormikindlamana kui varasemas.

O. Toominga jutustuste ja novellide kogu «Episoodid» jääb probleemidelt eel-misele kogule mitmeti lähedale. Siin on lähedane aineala, samuti kompromissi, kompensatsiooni ja kohanemise kolm «k»-d hoiatavalt üles seatud, sama tõsine ja tõsieluline vaade kujutatavale. O. Tooming viljeleb peamiselt publitsistlikku novelli ja sellise novelli eluõigust pole vaja tõestama hakata. Küll vääriskid täpsustamist selle hindamise kriteeriumid. Ajuti kõlab väljend «publitsistlik novell» miskipärast halvustavalt ja sellega märgitakse kunstilist saamatust. O. Toominga «Tragöödia» ja «Kivist kuju» igatahes on hea publitsistliku novelli näited. Kuid selleks, et sügavamalt mõju avaldada, tundub autori kujund üldiselt liiga väheaktiivne, kujutamiseviisi liiga neutraalne, liiga probleemile lootev. Tun-dub ka, et O. Toominga novellil puudub õige keskendatus: selles on segavalt palju kõrvalliine, kõrvallprobleeme, kõrvalltegelasi või üldse tegelasi, nii et jääb mar-keerituse, tõesti episoodide mulje; tegelased on küll reaalsed, kuid siiski ainult probleemide osad.

Ü. Tuuliku proosakogu «Vihm Gibraltar» jaotub kaheks. Tsükkel «Suurel merel» ja osalt ka «Inimeste vahel» sobib sellesse keskmesse ja on probleemidelt lähedane kahe eespool puudutatud novellisti külajuttudele. Ü. Tuulik on küll tundelisem ja lüürilisem. Ta ei esita ka kolme «k» motiive nii lohutult, vaid kontrastirikkamalt, näidates uskumist ja tahtes ise uskuda humanistlike väärt-uste säilimisse. Ta on ka kujutatavas ehk vahetumalt «sees». Ent peamiselt erineb ta sellega, et ta novellides õõtsub suur meri, painab suure mere raskus, ühelt poolt nagu vangistus, teiselt poolt ometi sügavus, lootus, lohutus ja lunas-tus, miski, mis inimesest nii mõõtmatult vägevam, et selles nagu laheneks kõik. Ü. Tuuliku meri on süvasümboolne meri, midagi niisugust, mida Pommerile võiks olla muld: miski, milles on rahu, miski, millest kõik tuleb ja kuhu kõik kaob, miski püsiv, millest sünnib töö aias ja aed, siis ka töö laevas ja laev, mõtete

puhastumine, «kindel, nimeline igatsus puhta õnne järele». Aga mitte kõik Ü. Tuuliku tegelased ei pidestu merel ja merest. Mitte kõik ei suuda taluda mere raskust, mere tõtt, iseendaga silmitsijäämise tõsidust või igapäevast, just nagu perspektiivitut tööügamist, mis suretab meremeele. Ü. Tuuliku proosa sellest räägibki, et igaühel tuleb teha valik merelemineku ja maalejäämise vahel. Raamatu kui terviku vaatelejale torkab paraku silma ebahütlus. Tundub, et autor on arenenud kahte liini pidi ja kogu kajastab kahtlusi ning otsinguid. Küllap sellest ka too ajuti seletamisse kaldumine, mis eriti häirib novellis «Biskaja». Kuid, jah, kas ei astu siingi jõusse määrang «publitsistlik novell»...

J. Tuuliku novelle, laaste ja monolooge sisaldav «Vana loss. Abruka lood» erineb eelmisest kogust tunduvalt. (Muide, miks kirjanikest kaksikuid meie kriitikas tingimata ühte kätikisse püütakse suruda?) J. Tuulik ei ole marinist ja romantik, on maisem, maamehem, abrukasaarelikum. Mõlemad püüavad inimeses tabada olemuslikku, Ü. Tuulik lüüriliselt hetkedes, siis kui mõnes detailis, mõttes või jões äkki avaneb inimese olemus; J. Tuulik seevastu inimese olemust eepiliselt piiritledes, tegelase siseilma teades ja avades. Erinevus ei nähtu aga ainult kujutamisviisist. Ü. Tuuliku tegelane ei tunne end oma kodusaare, kodumulla, kodukivi külge nii seotud olevat, on rahutum kui J. Tuuliku tegelane. Ü. Tuuliku inimene üldiselt pidestub kõigile ühises meres, J. Tuuliku oma tunneb end kodukeskkonnast eemal ebakindlalt, elab irrutatust üle, muutub kõhklejaks, kompromislejaks, kompenseerijaks nagu novellides «Legendaarne kindlus» või «Augustiöö, taevas on tähed». Hamletlikkus see just pole, kuid raamatu eelviimane, kodusaarlaste öeldud lause monoloogist «Sakkuspea «Hamleet»»: «See nii kena vaata, kui noorel mehel pea püsti» näib küll tähenduslik J. Tuuliku inimese pidememõistmise mõistmiseks. Püstipäisus, mis on omane humoristlike monoloogide ja «Lese» tegelastele, varieerub ootamatult traagikaks novellis «Vana loss». Siin tasub võrrelda. Muld, mis «Pommeri aias» on sümbolina ainult kaudselt, ja meri, mis on Ü. Tuuliku novellides otseselt, ei ole J. Tuulikut paelunud. Kuid nagu M. Traadil Pommer leiab pideme aia harimises, aia hingestamises, nõnda leiab «Vana lossi» tegelane selle lossi, esivanemate töö kaitsmises, kivi hingestamises. J. Tuulikut huvitab elutunnetuse terviklikkuse probleem, ta eritleb pidemeid, mida annab kodu; inimese jõud on orgaanilises seoses oma keskkonnaga, ütleb J. Tuuliku proosa. Selle ütlemise huvides võinuksid ebahütlased ja mujale suunduvad «Aastaringi» lood kogust kõrvale jääda.

Püüdes kokkuvõtlikult piiritleda esimese põhilaadi autorite osa mulluse proosa pildis, näib olulisim nende huvi inimese kui tegutseja vastu. Seejuures pole too tegutseja mingi masinanimene, vaid otsiv ja lootev, kahtlev ja kannatav inimene. Selle seose väljatoomine ongi esimese keskme autorite erijoon.

3

Teise keskme autorid uurivad inimese vabadustunnetust ja elutunnetuse laade. Et neid tabada, tuleb mitmetes aspektides näidata tegelase siseilma, ta suhtumist tegelikkusesse, normidesse, väärtustesse ja vajadustesse. Nii tuleb siis ka kindlaks teha tegelase arenemisjärk, fikseerida ta kujutlused ja arusaamad. Siin ei ole tähtis, mismoodi sündmus tegelikult toimus, kuidas tegelase kavatsus realiseerus, vaid see, kuidas ta kujutles sündmuse toimumist ja oma kavatsuse realiseerumist, mida ta mõtles, tundis ja ideaaliks pidas. Tegelas ei näidata tegelikkuse kujundajana, vaid kritiseerijana, lastakse tal argipäevast romantiliselt kauge-neda, et ta selle läbi saaks «puhastuda», ideaali vahetult tunnetada. (Siingi malemängu kujundit kasutades: uuritakse, milliseid võimalusi näeb mängija eri

liiki nuppudes, miks ta momendi seisus peab näiteks lippu või ka etturit teistest põhimõtteliselt võimsamaks, miks ta antud seisus loodab just etturile või lipule.)

Selle keskme autorid M. Unt, T. Kallas ja mõne novelliga siia kuuluv Ü. Tuulik panevad reaalse, plastiliselt kujutatud tegelase tinglikku keskkonda, punktiirseintega hotelli, bussi, randa või kõiki argiseoseid katkirebivale kaugel linna kirikuplatsile närvitsema kas vaimu või tunde mõrvamise kartuses. Iseloomulik on, et tegelane argimiljöö ja oma elutunnetuse teravalt vastandab, mispärast ta hotelli, bussi, randa või kirikuplatsile ära lähebki, lootes vaimu- või tundeväärtsi säilitada või taastada. Nõnda vajatakse irdkeskkonda ainult niipalju, kui palju tegelane väärtsi säilitada või taastada tahab, nõnda on see vaid osalt reaalne, on katkeline, punktiiris antud. Igatahes pole see reaalne elu ta mitmekülgeis sotsiaalseis ilminguis, millesse selle keskme autorid oma tegelase paigutavad. Ka näeb teose lugeja seda ainult tegelase silmade läbi, juba tema seletatuna.

Tegelase ära-tung, mis teda tinglikku keskkonda viib, ei pruugi johtuda olude ahistavusest, kindlasti aga tegelase ülitundlikkusest, ta mina säilitamise ülipingutatud instinktist, äkkhirmust inimese, tegelase jaoks inimkonna sümboli mandumise pärast. Neid üldinimlikke hirme kujutades pole oluline tegelast iga hinna eest ta igapäevasuhetesse suruda, küll aga viidata sotsiaalseile tegureile, mis olid romantilise ära-tungi ajendeiks või soodustajaiks. Tähtis on edasi anda nende tungide ja hirmude sisu, pinget, tegelaste tajumusi, tundmusi, assotsiatsioone, kujutlusi ning suhtumisi. Seepärast kujutab selle keskme autor ka tegelast vähem tegutsevana ja ümber vaatavana, rohkem meelisklevana, endas olevana, oma elutunnetust eritlevana ja tundlevana. Nõnda siis näidatakse tegelast mitte ta paljukülgses avaldumises, vaid valikuliselt, mistõttu isiksuse aspektis kujuneb mitte küll terviklik, aga *mitmekülgne inimene*. Et seda inimest ümbritseb enamasti teatud suletus, et teda piirab inimtüübi, meelelaadi, elutunnetuse või hoiaku kitsus, et sündmused antakse rõhutatult nende erilises, eraldatuses, teravdatuses, täiuslikkuses, siis võime öelda, et selle keskme autorite loomingut ilmestab fenomen.

Selgesti nähtub selles keskmes autorite sümboliseerimishuvi. See avaldub tühiraana, irdumisbussi, eraldava kirikuplatsi tegevuskohaks valimises, sagedases teelolemise motiivis ja selles, et kõik lõpeb sealsamas, kust algas, ning et kõik kordub. Nende sümbolite kõrval on teoses alltekstilisi vahepalasid, märkmikulehekülgi, kinnisfraase ja võluvormeleid, tähenduslikke esemeid ja märksõnu. Siiski ei muundu teoses kujutatav elu unenäoliseks, küll mõneti romantiliseks, muinasjutuliseks, äärmuslikuks. Seejuures nii M. Undi, T. Kallase kui ka Ü. Tuuliku teostes võib aimata tunnete ja assotsiatsioonide läbitunnetust, millega on ilmselt seletatav ka teoste mõningane päevikulisus, pihtimuslik tundetoon ehk pihtimuslikkus, aga viimast ei saa siiski võtta ka autori otsese pihtimusena. Autor just nagu samastub siin teose tegelasega, on temaga seotud mitte ainult teosega seetava probleemi, vaid ka mõistmise läbi. Autor ei ole siin objektiivse ajaloolise tõe igakülge eritleja, asjade tegeliku seisu esitaja, nagu on esimese keskme autor, vaid tegelikkuses tajutud elutunnetuse fikseerija, tegelase tõe vahendaja. Seetõttu pole tajutav ka selle keskme autorite pretensioon probleemide läbiuurimisele ja lahendamiskatsele, küll probleemide avastamisele. Iseloomulikult hoidub autor siin tegelast kommenteerimast ja annab ta lüürilise eneseväljendusena, millest tüüpiliselt ka mina-vorm, vahel isegi minategelase esitamine konkreetse isikuna, autori endana.

Et autor siin just nagu kaotab kriitilise distantsi tegelase ja enese vahelt, siis

on iseloomulik kujutise sublimeerumine, selle teatud illusoorus, kujutamise emotsionaalsus, mõnikord emotsionalism. See eepika on märgatavalt lüüriline. Kuivõrd selle keskme autor kujutab tegelase loodud maailma, millega tema enda oma hetkel kokku langeb või mis talle vähemalt mõistetav on, ei saa autori kriitiline «juuresolek» siin tajutavaks ning lugemisel tekib teistsugune olukord kui esimese keskme autorite loomingu puhul. Nimelt tekib kahestumise, iroonia moment. Üks lugeja suudab tegelase elutunnetusega kaasa minna, seda võimalikuna võtta ja selles elada, teisele tundub tegelase elutunnetus võõras, talle näib, et tegelane joobub oma tunnetusest, on salajas eneseimettleja ja oma illusioonides naeruväärne. Need kaks vastandlikku tajutavat võivad võtta ka üks lugeja. Seda võiks siis nimetada don Quijote efektiks, sest see on midagi samasugust, mida tajume don Quijote südamlikkusest ja õilsusest end võluda lastes ja samal ajal ta lootusetult naeruväärsust ära tundes. Nõnda siis ei anta probleemi lugejale autori loodud distantsiga, vaid sunnitakse ta ise distantseeruma.

Muidugi ei saa ka niisuguste ühistunnuste alusel väita, et kirjanikud oleksid sarnased. M. Undi sugereeriv, mõneti nn. teadvuse voolule lähedane laad, T. Kallase vestmine ja Ü. Tuuliku luulendav-tundlev olukorraesitus on sootuks eri mõjuga.

M. Unt uurib jutustuses «Tühirand» eikellegimaal oleja šansse mõtestada sealset sotsiaalsete rollide lõdvendamises oma elu armastuse läbi. Ta visandab äratungi mitmetahulise tausta, millest peab esile tooma kaks asjaolu. Peategelane pelgab argireaalsuses sugenevat läbilõikelisuse tendentsi, formaalset kohusetäitmist, inertset kaasajooksmist, niisuguseid elu antud rolle, mis ei mõtesta elu, pelgab rutini, harjumuslikke sõiduliine, kirjutuslauda ja söimu koridorides. Ta tajub oma elu pidetust ja kahemõttelisust. Ta püüab mõelda «eluliselt», «kõiki asjaolusid ette nähes», «ainult endale omaselt», «kompromisse ette nähes ja põlates», aga suudab mõelda vaid kaks vastandlikku, teineteist parodeerivat ingliskeelset kinnisfraasi: «Meie meetod on minnalaskmine» ja «Eesti kultuur on meie kätes». Teiseks on süvenenud ta hirm aja meeleto kiruse ees, apokalüptiliste märkide ees, mida ta kõikjalt välja loeb; ta soovib end tagasi püüa pikkuseks hiiglakörte keskele, tagasi lapsepõlve, kus aja jook oleks talutav, lühikesed vahemaad eepiliselt pikad. Selle väidab ta olevat umbumisest väljapääsu. Aga et väljapääsu lapsepõlve ometi ei ole, et ollakse sündinud vanade lastena, siis peab pääseteid otsima mujalt, näiteks tunnetest. Aga siin vastandatakse kaks eluperioodi. Varem võttis peategelane oma printsirolli kui mõtestavat; «erootiliselt värvitud ilu» näis tollal täitvat «tühiku, mille loodus juba geenides» on inimesele kaasa andnud. Jutustuse sündmuste ajaks on ta elutunnetus teisenenud, nüüd näeb ta naises ainult «tükki elu», mis on väga lähedane, aga põhimõtteliselt pole muust olevast erinev ega parem, ei erine näiteks oluliselt pilvest taevas, kuulub oleva vastuoludesse, paratamatuste juurde, on tegelase suhtes ükskõikne selles mõttes, et ei aita tal tunda end vabana, teostatuna, ei anna elule mõtet, nagu andis varem. Nii osutub ka armastus vabaduse kütteks ja peategelane alustab julma mängu armastuskolmnurgas. See kolmik on sulgunud grupp. Sotsioloogia väidab, et mida suletum grupp, seda sarnasem on tegelaste käitumine. Ja tõepoolest, ka Eduard ja Helina alluvad tühiranna tühimängu reeglitele. Need sõnatud reeglid ütlevad, et kui keegi käib välja armastuse, tuleb vastata põgenemisega, kui keegi põgeneb oma suletud maailma, on võimalik tema vabadust piiramata teda armastada. Lugejale, kes niisugust mängu kaasa ei mängi, näitab M. Unt veenva irooniaga, et see mäng viib paratamatult vabatahtliku pagenduseni: püüavast jõutakse püüaväeva, tühirannalt tühituppa. Nõnda saab ka *love story*

KALLE KURG

oma teatavais obligatoorsetes elementides hoopis uue sisu. M. Unt mõjub selleski jutustuses nagu tavaliselt hea stiili hoidjana, sugereeriv-lüüriliselt ja vahetult.

T. Kallase romaan «Heliseb-kõliseb» vastandab romantilist ja utilitaarset (või apollonlikku ja faustlikku?) tüüpi. Seejuures T. Kallase romantiline tüüp on M. Undi omale lausa vastandlik. See avaldub mitmeti. Argimaailma ebatäiuslikkuse tunnetamine on ka Kaaro Neemele ajendiks viskuda nipernaadilikku suveseiklusse, aga see tunnetus ise on üldisem, ebakonkreetne. Teda märgib vahest kõige paremini too unistuste täitumatus, mida sümboliseerib pisipoiss Kaaro Neeme hiiglasoov saada margialbum ning selle luhtaminek ja kompenseerimine masskultuuri «Kuninganna piraadid» vaatamise läbi. Sama motiivi arendab Marge legend, millest selgub, et pruukis vaid tütarlapsel tõsisemalt oma unistustega tegelda, neis veidigi selgusele jõuda, kui tuli «keegi ja palus tal midagi teha» või naeris tulevane *homo faber* Priit ta lapsikuks. Ka Kuno Korelli petersoniaadid, hipilugu, entusiastliku isetegevuslase sm. K. Rohuvalla näitlik ateljee, «Fatme, Bo Nilsson ja romantika», «Väikene kiigeümin» on pisieposed inimese hingekompleksidest ja kompenseerimisest. Aimatavasti tsivilisatsiooniga kaasneva tuimumise äravõitmiseks pakub autor tagasipöördumist loomulikkuse, sisemise puhtuse, algsete aistingute, «võikirnutunde», mängu juurde. Ta valib peamängijaks ja võluriks reaalteadlase, mis ideed muidugi veel enam toonitab. Nõnda siis — mitte küll tagasi looduse, kuid tagasi mängu manu! Aga mäng pole lapsemäng. Mäng autori tõlgenduses on püüd tabada endas poeetilist maailmatunnetust, kordumatut õrnust, mis argisuses kuhtub, varjatud headust. See ei ole avalik, üldkehtivate reeglitega rituaal, vaid sügavalt individuaalne mäng, mida määravad hing ja poeesia, headus ja uskumine. Kaaro Neemel on need nagu don Quijotegi oma reisil kaasas. See tähendab, et vastupidi M. Undi tegelasele, kellele inimesed on sündimisest peale «vanad lapsed», lapsepõlve kaotanud täiskasvanud, jääb Neem igavesti lapseks. Aga nagu don Quijotegi õilsus ja usk, nii pole ka Kaaro Neeme oma kõikevõitev. Mängus ei võida kõik, võlurlus ei võida kõike. Just vastupidi. Armastuses jäävad kõik kaotajaiks: kaotab Marge, kaotab Kaaro Neem, kaotab Fatme. Võlurluses kaotab Ünt, ja kui uskuda Ündi juttu, võib kaotada, hingelt steriliseeruda Marge, ka «absoluutse garantiiga» relvastatud Neem ei osutu kõikvõimsaks. Ja siin kerkib romaani suurim küsitavus: toosama «absoluutne garantii», mille autor toob mängu selleks, et unistuste kuljus merekaldal jääks helisema, ja mis paraku osutub päästevahendiks, *deus ex machina*'ks, mille taga on ainult kõlisev optimism. Samuti kahjustab selle mitmeti õige peeni toone tabanud romaani mõjukust mängu liigne äraseletamine, ka tulnuks teosele kasuks tubli tihendamine eriti sõidustseenide ja Linna virrvurrvarri arvel. Kuid kindlasti on see elevust tekitanud teos edu tunnus, kõrvutatagu romaani kas või T. Kallase teise teosega sama aastanumbri alt — «Varjud vikerkaarel».

Ü. Tuuliku novellid «Tuvid kirikuplatsil», «XX sajand» ja «Pariis, Pariis» näitavad kirjaniku teist palet, esimene ehk kõige enam seost selle keskmega. Siin on peategelase tungile kaugesse linna eelduseks äkiline tajus, et elatakse elu, mis on täis kõigega ja kõigiga kohanemise norme, ja et elatakse nende normidega kohanedes, tehes oma tegusid nii ja mitte naa seepärast, et kõik teevad nii ja mitte naa, ja et see kohanemine on kujunenud mingiks universaalseks inimese väärtuste hindamise kriteeriumiks. Temas tugevneb kartus, et ta pole inerts ja kohanemise tõttu enam see kes varem, et ta pole võimeline end ohverdama, käituma nii, nagu käitus sõjas. Ta tajub, et rahu on osutunud tema elus rahuloluks, et suur ja üldine, kuid kaugel mure, kaugel sõda kauges Vietnamis võib jääda

pisikeste, aga isiklike ja lähedaste murede taha. Tema lahtiütlemine tähendab siis tarvet vabaneda kõigist harjumuslikest rollidest, tarvet tajuda minu oma maja, minu oma murede asemel minu oma maailma, minu oma inimkonna muret. Väärrib tähelepanu, et see lahtiütlemine on teadlik ja nõnda erineb Ü. Tuuliku tegelane tublisti M. Undi tegelasest, kes ei lähe teadlikult tühirannale ennast tunnetama, vaid on ja avaneb seal.

Püüdes määratleda, mida teise keskme autorid annavad proosa üldpildis, näib olulisim, et nad rõhutavad inimese unikaalsust ja koondavad mõtte sellele, et ei saa olla üks-ühest ja täielikku vastavust sotsiaalsete suhete maailma ja inimese sisemaailma vahel.

4

Kolmanda keskme autoreid huvitavad valiku kriteeriumid. Neid saab uurida, kui fikseerida asjade põhimõtteline vaherkord hetkel ja objektiivsed tingimused, mis valikut mõjustavad. (Taas malemänguga võrreldes võiks öelda, et siin ei ole oluline mitte mängu käik tervikuna nagu esimese keskme autoreile, ei ka mängija kujutlus seisust nagu teise keskme autoritele, vaid tegelik seis niivõrd, kui see kujundab valikut. Uuritakse, missugused nupud määravad ühe nupu käike, mis suunab, mis sunnib, mis avaldab muljet.) Seega huvitab selle keskme autorit mitte tegu ise, teo väärtuslikkus, vaid eeldused, võimalused ja vajadused, mis tegu määravad, eellugu, situatsioon, mis väärtusi kujundab. Tegelane ei absoluksi-seeri siin oma suhtumist ellu, ei pea mõnda asjaolu teistest põhimõtteliselt võimsamaks, vaid arvestab reaalseid väärtusi.

A. Beekman, K. Saaber, A. Maripuu, ka eelmise aasta teosega siia sobiv R. Kaugver paigutavad tegelase eluküllasesse, tihendatud-naturaalsesse, värvikasse keskkonda — mitte päris otsesõnu võttes — vaeste patuste alevisse või pariislikku eksootikasse. Iseloomulik on, et tegelane püüab oma elutaju üldistada, kõrgemaid tunnetusväärtusi leida, ennast siniste prillide abil väljavõlutud või veealustel võlulistel retkedel esilekutsutud elamuste abil ülendada. Päriselt see tal siiski ei õnnestu, ei õnnestu luua oma, suletud ja sublimeeritud maailma, ikka tungib selsse argisest midagi valusat ja tumedat, ikka kummitab laste kivisõja taga pärisõda, ilu taga tungide tumedus ja asjaolude jõhkru. Ja lõhe jääbki: sõja taustal kasvavad üles vanad lapsed ja ka sõtta saadetuil on igavesti põues kurjasti heidetud rahvastepall, rahuliku päikese suvi möödub, aga talvine tuulemäng jääb. Kujutatakse inimest, kelle probleem on selles, et ta on vana laps, vana murdealine, kes pole suutnud kujundada ennast ja alles kobab ideaalide ning tegelikkuse vahel. Lõhet oma elutunnetuses püüab see murde- või murranguealine ületada laenatud tarkuste abil filosoferimise või värviliste muljete kolleksioneerimisega, mis peab kinnitama seda, millesse ta tahaks uskuda. Näidates tegelast muljete akumuleerijana, olukordade seismogrammina, loovad selle keskme autorid ka keskkonna, mille muljeid tõesti tasub akumuleerida, ja olukorra, mis sunnib seismograafina reageerima. See pole aga lihtsalt ereda ja teravaid detaile täis keskkond, vaid need detailid on ka nii valitud, et näitavad tegelase maailmamõistmise ja kriteeriumide kujunemist. Tegelikkusest ulatuvad tegelaseni justkui kiired, mis neelduvad ühel kindlal tasapinnal, moodustades ta ümber katva kihi, kesta, nii et isiksuse aspektis kujuneb reaalne, aga mitte terviklik ega mitmekülgne, vaid *tervikinimene*. Et püütakse ikka tabada tingimusi, vaherkordi, seise, võib öelda, et selle keskme autorite loomingut ilmestab situatsioon.

KALLE KURG

Silma torkab autorite detailiseerimishuvi. Eri autoreil on tehnika erinev, kuid üldistades näeme järske rakursse, teatud määral autonoomsete visuaalsete stseenide kõrvutumist, säravate olustikudetailide küllust, üksikute stiilifiguuride, väljendite, tsitaatide, kujundite eksterpeerimist, mis kokku jätab omamoodi puántillistliku kujutamiski mulje. Silma torkab stilisatsioon ja mõnikord rafineeritusetootlus, erakordne huvi, nii et vaeste patuste alevgi võib olla värvikas ning roppus mõjuda eksootiliselt. Kõrvutatakse tuntut vähemtuntuga, et tuntule anda kõla ja tooni, seejuures need kaks ei sula kokku, vaid jäävadki kõrvu. Nii A. Beekmani, R. Kaugveri, K. Saaberi kui ka A. Maripuu teostes on tunda lavastajakätt, erinevatesse olukordadesse sissenägemise, olukordade täpse ettekujutamise võimet, millest ka kujutamise teatav «ulmelisus». See eepika on sageli dramaatiline. Autor ei samastu siin tegelasega ega jää temast ka päris eemale, ta just nagu projitseerib tegelase ümber ajaloolise tõe draama, et sellega tegelast kaude kommenteerida, näidata asjade seisut erakordsust ja tingimusi, mis peavad välja kutsuma reageeringu ning peale sundima valiku. Mõnikord autor ka kujutab valimist, igatahes aga osutab asjaolude mõjule kui probleemile.

Muidugi erinevad ka selle keskme autorid: A. Beekman oma sisemuljestamis- oskusega, R. Kaugver mõistusliku loogikaliseusega, K. Saaber teatraalsusega ja A. Maripuu tehiskusega.

A. Beekmani romaan «Vanad lapsed» kujutab sõja muserdatud lapsi. Ometi ei ole see romaan lastest, vaid inimlastest, kes on mänginud pärissõda. Ta näitab, et sõge hiiglamäng mitte ainult ei laastanud maailma, vaid ka saastas selle, sünnitas uusi kõhedust tekitavaid mängu, küll laste päris mängu, aga seepärast mitte vähem sümboliseid: mängu kaevikus, surmast muinasjutu rääkimise mängu, matuse lavastamise mängu. Tundub, et «Vanad lapsed» ei ole ainult Mirjami, vaid Mirjami ja Klausii raamat. Just romaani teises pooles, kus areneb välja Klausii liin, saavutab teos täishäälestuse. Sest kui see, et lapsed mängivad «Hamletit», on sümbolne põhjusel, et kõik nad võivad küsida ka päriselul, kes on nende isa mõrtsukas, siis on see ainult pool sümbollikat. Vanad lapsed ei saa vanaks ühtmoodi. Mirjami kujunemises oma eetilise puhtuse eest seisjaks on antud üks võimalus. Teine ilmneb Klausii muutumises hävingu paratamatuse kuulutajaks, tolles kahtlases loomulikkuses, millega ta esitab oma antiutoopia või lavastab matuse. «Vanade laste» eetiline paatos seisneb selles, et küsides isa mõrtsuka järele ei jõuta konkreetse isikuni, vaid alltekstis sisaldub vastus: inimene. Romaan on aasta üldistumõjukamaid. Teostus siiski võimaldab pretensioone. Kujundis on ajuti otsitust, nad on sageli seda laadi nagu kivisse raiutud jalgratas, ja ega niisugunegi tähtis kujund nagu «Hamlet» tuhamäel mõningast kunstlikkusest vaba ole; ka võib vaielda värvisümbolika üle. Kuid peamine on mitmekordsus: niigi intensiivsete sümbolite, rakursside, eredate stseenide väsitav kommenteerimine ja ülekujutlemine Mirjami poolt.

K. Saaberi raamatus «Romeo, Julia ja õhuhäire» kujutatakse sõda hoopis vähem mõjukalt ja küsitavalt. Ilmekas näib siin võrdlus J. Tuulikuga, kes samuti ei ole sõda vahetult ja teadlikult kogunud, aga kes ei püüagi niivõrd taastada sõjamiljööd, kuivõrd luua sõjaassotsiatsioone. K. Saaber seevastu lavastab sõja, ja teos saab kergemeelselt teatraalne. Tõsi, autoril on oma võlu, võiks öelda julguse või jultumuse võlu, millega ta elab sisse tundmatuisse keskkondadesse ja keerukaisse olukordadesse. Kuid ta looming jääb ikkagi mänguks inimetturitega, sõjasituatsioonidega, jääb Lääne sõjaromaanide matkimiseks, ja selle mängu eetiline külg tundub küsitav. Teine, mis häirib selle raamatu juures, on literatuursus.

See algab kirjandusest laenatud situatsioonidest ja kujunditest, mitmete kirjanike, sealhulgas M. Undi ja T. Kallase äratuntavast kaudmõjust ning lõpeb arvuka viitamisega kirjanduslikele nimedele ja motiividele. Kui lisame siia teatava rabaduse süžeearendustes, tühilehekülgede suure hulga ja selle, et autor torkab tegelastele kõikvõimalikes olukordades suhu pretensioonikaid targutusi, jääb üldmulje õige kunstlik ja situatsioonide loomise söakus ei pääse siin avitama.

R. Kaugveri jutustus «Tunneliefekt» on meeldiv erand selles mõttes, et siin astutakse — nii paradoksaalne kui see ka ei ole — meie ajal meie kirjanduses vähetuntud teadlaste-keskkonda. Füüsikast võetud tunneliefekti kujund (barjääri suudavad ületada need elementaarosakesed, mille kiirus on barjäärist kõrgem, ja need, mille kiirus on tunduvalt madalam; ainult nullilise, olematu kiirusega kaasahõljuvad osakesed ei pääse tunnelist kuhugi) on koondav. Paratamatust läbida niisugune tunnel, kujundada oma valikukriteeriumid, määrata oma «kiirus» kujutabki R. Kaugver. Aga mõjukust püestab autori moraliseeriv hoiak, ja nagu Saaberilgi, püüe sügavust omandada tegelastele söödetud mõttetereade ning teadusest ja kirjandusest pärit võrdkujundite abil. Kogenud kirjanikuna suudab R. Kaugver vältida K. Saaberile omast pretensioonikust, kuid mitte literatuursust.

Arutades, mis osa on selle keskme autoritel kirjanduse üldpildis, näeme, et nende seatud probleemid on seotud otsustajaga. See on küsimus inimese suutlikkusest ise määrata oma rolli. Teistpidi on see küsimus, kui palju kujundab meie valikukriteeriume vajadus.

5

Neljanda keskme kujundab eelmise aasta proosapildis huvi olemise paradokside, nähtuste kontsentreerituse, sündmuste mitmetähenduslikkuse, nende ootamatuse vastu. Seda huvi saab rahuldada, kui nähtusi ei uurita laiuti, nende järjes- tuses, loogilisuses, korrastumises, vaid nende üheaegsuses, sisehierarhiate kõrvutu- mises, nende võimalikkuses. See eeldab nähtuse, sündmuse tunnuste täpset fiksee- rimist ajamomendil ja kindlas aspektis, ta «puhastamist» hetkel kõrvalisest, ta isoleerimist. (Taas malega kõrvutades: oluline ei ole siin mängu käik, kavatsuse realiseerumine, mitte ka antud seis, mitte ühe nupu suhtumine teistesse ega ka nupud, mis määravad antud nupu võimalusi mängureeglite piires, vaid nupu või- malused üldse, kaasa arvatud oletatav mängureeglite rikkumine; kõik võimalused, mis on temas kuidagi sees ka nendes aspektides, mis mängu otseselt ei puutu, kõik, mida võib oletada, kontrollida, uurida.)

See on elu abstraherimise, aspektide eraldamise huvi, olemusliku tabamise katse. Sellest aspektide seadmisest johtub, et keskme autorid paigutavad tingliku, teravdatud, üldistatud tegelase valitud, teravdatud, tinglikku keskkonda, kuhugi silmusesse, kuhugi koobaste kohale, vilbuste, marduste ja viirastuste majja, kuhugi reisile — igatahes äärmuslikult «puhastatud» sfääri, kus saab avalduda puhtloogikaline, puhtpsüühiline, puhtbioloogiline (muidugi, päriselt «puhastada» ei õnnestu kunagi). Iseloomulik on pidev introspektiivsus tegelaste tundelistel tee- kondadel Tartust Vilniusse või tagasi, tegelases seniteadmata soovide, tungide, luulude, nukruste, lootuste ja lohutuste avastamine; ajalooliste, tegelike sünd- muste käsitlemine mitte «väljastpoolt», hinnanguliselt, vaid «seestpoolt», eesmärgi ja tagajärje, ootuse ja realiseerumise, teadliku ja ebateadliku üllatavais seostes. Nii püütakse tabada mitte loogikaliselt mõistlikku ja äraseletatavat, vaid paradok- saalset ja teadmatut. Seega ei saa kujutatut olla argitösieluline, vaid lugeja saab vaadata tegelikkusse ainult autori seatud aspektist, läbi tema ehitatud akna või

tema ulatatud luubi. Nii näeb lugeja tegelikkust mitte ta mitmekülgsuses, mitte ta ajaloolisuses, vaid tinglikus ajaloolisuses, ühel hetkel, üksiksündmusena, üksiküljena.

Niisuguses lähenemises saavad sugeneda esmajoones loogikalised konstruktsioonid (mis ei pruugi olla alati loogikaliselt äraseletatavad), nähtuste põhimõtted, mitte tõsielulise suhtlemise kujutamine, vaid ainult suhtlemise karkassid ja sisevektorid. Nii tulevad inimesest nähtavaks ainult ta kindlad valitud jooned ning isiksuse aspektis ei kujune mitte terviklik, mitmekülgne ega tervikinimene, vaid *ühekülgne inimene*. Et sel kombel nii inimest kui ka keskkonda, nii sündmusi kui ka nähtusi kujutatakse üldistatult, eraldatult, piiratud vaatenurga alt, võime öelda, et selle keskme autorite teoseid ilmestab aspekt. Aga selles aspektis avaneb inimene totaalsena: autorid ei hoidu ka inetust ja patoloogilisest, vaid just nagu võtavad arvele kõik oleva.

Silma torkab mütologiseerimishuvi. See algab sõnumi ja mängu, kaemuse ja mälu seletamatusest ja salapärasusest ning lõpeb lihtsaimategi kirjeldatud sündmuste, nähtuste ja hetkede küllastatuse, võimalusrikkuse, paradoksaalsusega. Kujundis ja sõnastusstiilis leiame ühendamatu ühendamist («õnnelik leinamuu-sika» A. Valtoni jm.). Seeläbi saab lihtne asi siin sümboliväärseks, loogikaliselt võimatuks, arusaamatuks, jahmatavaks. Siiski ei looda unenäolist ega müstilist maailma, pigem mõjub see ratsionalistlik-salapäraselt. Nii A. Valtoni, V. Vahingu kui ka R. Saluri teoste taga on aimatav teadlikkus ajalooteaduse, sotsioloogia, psühholoogia ja bioloogia probleemidest. Sellega seostub teatav traktaadilisus või ka müüdilisus. Autor teeb end siin justkui sündmusest osavõtjaks, kes ei suuda või ei saa anda toimuvale seletust, on aga samal ajal ka ajaloolise tõe osas selles mõttes, et viitab probleemi olemasolule või seab probleemi. Iseloomulik on, et autor ei kommenteeri tegelast, vaid fikseerib ta lühidalt, kindlate, järskude joontega, protokollib objektivistlikult sündmuse põhijooned või dialoogi; mõnikord esineb autori iseendanagi, millega muidugi ka hinnangulist ei kaasne. Selle keskme autorite teosed paistavad silma ratsionaalsusega; neist protokollidest, tõsi, väga kõrgetasemelistest, leiab lugeja esmajoones vaimulõbu. See eepika on sageli dramaatiline, sageli ka staatiline, loos ei juhtu midagi, autor nagu ei vestagi sündmuse-lugusid.

Et autorid kujutavad võimalikkusi, loogilise ja otstarbe seisukohalt raskesti mõistetavat, tekib siin nagu teiseski keskmes teatav kahestumine. Autor ei anna kujutatule seletust, ei viita sündmuste tõlgendustele, ei näita oma suhtumist. Lugeja, kes püüab kujutatule tavalises elus tavalise otstarbekohasuse ja korrastatuse momenti juurde sobitada ning seda ei saa, võib pidada kujutatut mõttetuseks ja tegelast narriks; see, kes taipab, et autor aksioloogilisest hoidub, kes suudab pakutud võimalikkustesse sisse elada või on teaduseliteratuuri läbi informeeritud, vaatab kujutatule mõistvalt. Igatahes eeldab niisugune kujutise kahestumine lugeja distantseerumist kujutatust.

Ka selle viimase keskme autorid on skeemist üle. A. Valtoni müüdid, filosoofilised följetonid ja anekdooidid, V. Vahingu siseargisust jäädvustav etüüd ja R. Saluri astraalset õhkkonda loov konstruktsioon annavad eri efekti.

A. Valtoni novellikogud «Sõnumitooja» ja «Õukondlik mäng» esindavad kirjaniku kaht loomisjärku. Esimeses raamatus kujutatakse tänast inimest tänases ühiskonnas ja tsivilisatsioonis tänaseid hädasid läbi tundmas. Ta annab ironia või eneseironiana esmajoones indiviidi enesetunnetuse probleemi, tahtes näidata, et sotsiaalsete suhete maailmaga ei saa inimese unikaalset siseilma, ta tundeid ja vajadusi asendada, et inimeses on tundmata tunge ja äraarvamata vajadusi, mida

nüüdiselu ei rahulda. Seejuures võib autori hoiaku jagada kaheks. Individuaalse ja sotsiaalse vahekorra käsitlemisel või sotsiaalse ning tsivilisatsiooni arenguga seotud väärtendentside kujutamisel on autor hoiataja ja satiirik. Elu, olemise, paratamatuse ja vabaduse probleemide käsitlemisel aga kahtleja, otsija, hüpoteeside seadja, kahestaja, travesteerija. «Sõnumitooja» tõstab tähtsaks kompensatsiooni motiive või pidemete kunstliku loomise sundi: silmuses suikumist või vana müürijupi rappimist või muud tegu, millest nähtuvad indiviidi sisepinged. Valton on siin säilitanud oma sümpaatiat «väikese inimese» vastu, teinekord vaatleb selle elu leebelt naeratadeski, aga see on toonase «väikese inimese» arendus, on tinglikum ja üldistatum. Ja peaasi, vaadeldes teda kui «piisakest», saamatut, nõrka ja pisikest, näitab autor «Sõnumitoojas» ühtlasi selles pisisuses sündivaid tunge ja vajadusi, teiselt poolt suhtub tollesse inimesse — kahemõttelise vääramailma osakesse ja selle väärdumise soodustajasse — ka ironiliselt. Loomisajalt hilisemas «Õukondlikus mängus» märkame olulisi teisenemisi. Eelmises raamatus huvitasid autorit nimelt nüüdisilma spetsiifilised ilmingud ja käsitleti konkreetseid, teinekord isegi kitsaid tendentsi ning üksiknähtusi; selles on seosed tänapäevaga põhimõttelisemad, kui soovitakse, filosoofilisemad, valdavaks on saanud huvi loogikalise paradoksi vastu selle «puhastatud» kujul. Ajalugu ei ole siin huviobjekt nagu ajaloolises teoses, vaid dekoor. Siiski tundub, et seda ei kasutata ka lihtsalt tänapäevaste probleemide ümberütlemiseks, ja nii oleks lugude taandamine mõistujuttudeks nende sisuline ahendamine, sest autor näib pakkuvat nähtuste paradoksaalsust, nende põhimõttelist võimalikkust, nende ootamatut tähendust kui ajaloo üht iseloomulikku ja eri aegadele ühist joont. Ta näitab, kuidas ühes pisisündmuses kohtuvad ajaloo määratud mastaabid, aimamatud tendentsid, kauge ja intiimne, jääv ja kaduv. Paradokslevas ajaloos pole inimene gigant, vaid jääb «väikeseks», mitteteadvaks, ning sellest tuleneb ka autori travesteeriv toon. Inimene on nagu veelgi teisenenud: kui «Sõnumitoojast» leiame varasema inimese sarnaseid kujusid, siis selles kogus mängivad valdavalt teatud tendentside või ideede personifikatsioonid. Tähelepanav on ka, et sotsiaalsühholoogiline pole enam taust, vaid peamine, ja nii on indiviidi vaatlus tagaplaanil. Sisulise, aga ka kujundusliku külje ühtlustumine soodustab kogu tervikkuse muljet. Üldiselt näib probleemide põhimõttelisust rõhutav ajalooline aine soodne, kuid kriitikaga võib nõus olla, et kuna taust tegevust üldse ei suuna, siis ei eeldaks paradoksides esitamine nii väljaotsitult peenevihjelist ajaloomaterjali. Ohtu võib näha teatava üksluisuse tekkimises. Kuid mulluses proosas on A. Valtoni mõlemad novellikogud kindlasti tervikkumaid ja vaimukamaid raamatuid.

V. Vahingu jutukogu «Kaemus» pealkiri elustab järgmise kõrvutuse. On eristatud nelja mõtlemisvormi: üks on vahetult-meeleline, kujundiline mõtlemisvorm ta piltlikkuses, konkreetsuses ja unikaalsuses; teine loogikaline, mis rakendab mõisteid, annab asju nende liigilisuses, on abstraktne ja universaalne; kolmas partitsipaal-intuiitiivne mõtlemisvorm, mis on asja vahetu kaemine, teatud erilise asja täpselt fikseeritud omaduste (mida loogikaline mõiste oma universaalsuses ei ammenda) teistele asjadele omistamine (mitte loogikaline võrdlus); neljas pole siin oluline. V. Vahingu raamatu pealkiri paistab viitavat, et autor taotleb teoses nähtusi anda liigiliselt eritlemata, neid hindamata. Kui arvestame, et mütoloogia ta esialgsel kujul ühendas partitsipaal-intuiitiivse, kujundilise ja loogikalise mõtlemisvormi elemendid, võiks öelda, et V. Vahing on taotlenud müüditulist pakkuda. Seega peaks tema poolt kirjeldatu olema sümbolväärne, veel seletamata, võimalusi esitav, veel loogikalis-filosoofiliselt lahendamata. Teisiti öeldes kujutab V. Vahing elu mõistatust. Ja nimelt tänase elu vaatevinklist. Ei ole vist juhuslik, et

ta juttudes on nii hulgaliselt tegelase rahunusega seotud argireaale ja -suhteid, olgu arve ja rahalisi vahekordi, olgu pileteid, ajakirju või pastapliiatseid, olgu hoiukassasid, rongireise või teatreid. V. Vahing dokumenteerib elu paradokse. Harjumuspäratu, hindamata, totaalne hingeilm, mida ta lausa arvepidaja kiretusega kujutab, on rangelt tõepärane. Illusioonitu ja vahel nagu künnilinegi vaade inimesele aitab ta juttudes küll teatavat süngust sisse kududa, kuid teisalt toob välja elu vahetut tõelust, ta mõistatuslikkust, inimese struktuuri keerulisust, ta äraarvamata võimete ja võimaluste mittemuinasjutulikku salapära. V. Vahingu tegelaste elutunnetuses on tähtis koht surmal, sensuaalsusel, eneseväärtustundel. Tema teostest võiks esile tuua kahte inimtüüpi: üks on hoolimatu, künniline, mõnikord sadistlik, ligimesi võimalikult hella kohta tabav, alaväärtust põdev ja «väikekodanlasi» ärritada taotlev tüüp, teine on ebamäärasem, oma tunge ja tundeid vähem eritlev, küll aga nende all kannatav, vahel neist teadmatu, vahel patoloogilinegi tüüp. Neis tüüpides, kõigis V. Vahingu juttudes on tajutav psüühika peensuste pinged. Aga alati autor pinget hoida ei suuda. Teinekord mõjub jutt lihtsalt haigusloo magnetofonilindina, mille taga on tajutav autori psühholoogiakirjandusest pärit teadlikkus, ning siis hajub too kriitilise massi tunne, mis on V. Vahingu suurim lumm. Teinekord häirib etüüdlik äärmuslikkus, mille tõttu vorm kipub päris pudenema, mõnikord, nagu «Mortonit» lugedes, tundub, et autor taotleb mitte tabada elutõelust, vaid konstrueerida salapärast ja õudset, seda kunstlikult ellu kanda. See ei ole vormivoorus, mis V. Vahingu jutud nauditavaks teeb, vaid meie proosas uudne elutaju. Jääb siiski kaheldavaks, kui kaua autor selle najal, enesepiiramises ja juhuvormilisuses nauditav püsida suudab. Küll usun, et V. Vahingu jutud avaldavad mõju meie proosapildi edasisele kujunemisele, milles niikuinii üllataval määral leidub samu seiku, millest vestab V. Vahing.

R. Saluri jutustuste kogu «Mälu» pealkiri ärgitab samuti olla kuldvõtmekeseks. Bioloogilise mälu mõistet on kasutatud elusorganismides salvestatud migreeriva informatsiooni ja psüühilise mälu mõistet selle erijuhtumi tähistamiseks; sotsiaalse mälu all on mõistetud laiemat tasapinda: osalt ringleb sotsiaalne informatsioon organismis biokeemiliste protsessidena ja närviimpulssidena ning psüühika ja teadvuse nähtuste kujul, osalt antakse see edasi mittebioloogiliste, mittepsüühiliste vahenditega, näiteks kirjasõnas jne. Mälu võimaldab kindlaks teha identsust iseendaga, tajuda oma elu pidevust, määrata oma mina, nõnda-öelda suhelda iseendaga, määrata, kes ma olen. Sellel pole ainult puhtpsühholoogiline, vaid ka laiem, antropoloogiline tähendus, sest minu loodud kultuur aitab mul ennast samuti määrata. Ja R. Saluri seabki küsimusi inimese tõelise mina kohta. Ta näitab meie salatunge ja tahtmatuid mäluvälgatusi, meie hinge seletamatust ja paradoksaalsust, meie mina määramatust. Ta näiteks viitab, et me sugugi alati iseendaga identsed olla ei taha või ei saa, et meie mälu võib välja tõrjuda kujutluse endast, koerakett kaelas, et me võime mälu kaudu alateadlikult rahuldada oma hinge tunge, luua oma suletud maailma, õppida end seeläbi taasmärkama nüüdismaailmas, mis mitmeti soodustab nivelleerumist, eneseunustamist, kahtlemist oma minas. Ta näitab, et normid või asjaolud, mis argielus kohanemist, harjumist, automaatsust, mälutut, ennastunustavat ülemusele allumist soodustavad, võimaldavad nende rikkumise korral end «avastada», tõsi, pisut ehk üllatavasse olukorda sattununa, äkki normidest väljasseisvana, kusagil kaheksandal korrusel turnivana, ebakindlust tajuvana... Kõiges selles on mõningat sarnasust V. Vahingu ainega. Kuid R. Saluri vaatusviis, inimese läbivalgustamine on ühekülgssem, esitus ka lavastuslikum. Autor loob teadlikult tingliku situatsiooni, mille

V. Vahing otse elust võtab. Ta püüab nähtustes peituvat loomulikku pinget teravdada, ülepingestada, kirjeldatavaid psüühika nähtusi ilmekamaks ja piltlikumaks muuta, oma kujundusmaitse järgi ümber vormistada; mütoloogilist ja astraalset pakub ta reaalse pähe. Ja teeb seda tõelise kirjandusliku kultuuriga. Kuid seeläbi on ta ka literatuursema mõjuga kui V. Vahing. Autori usk reaalse ja irrealse kõrvutamise mõjusse pole alati õigustatud ja mõnikord võib anda kohmakavõitu resultaadi, nagu näiteks «Vaimustuses». Aga õige huvitavat arengut tootab ja sootuks harjumuspäratutele kujundamisvõimalustele viitab ka R. Saluri.

Aasta üldpilti on selle keskme autorid pakkunud probleemi elu mõistatuslikkusest, sündmuste komplitseeritusest, inimese suhtlemise komplitseeritusest, inimesest kui mõistatusest. On üllatav, et siit lõpust, sellest kitsusest äkki taas tõuseb mõte inimese teravama eritlemise vajadusest, millega alustasime esimeses keskmes teoste vaatlemist.

6

Tinglik skeem lahutab, aga lahutatul ei puudu ometi ühisjooned ja mitmed neist näivad tunnuslikud mitte ainult mullusele proosale, vaid meie viimase aja proosale üldse.

Mitmel moel on meie romaane ja jutte ilmestamas inimese eneseteadvuse teema. Kujutatakse erinevat: «ärkavat», «ärgranud» ja «ärkamata» inimest. Ja muidugi annab see teema näiteks P. Kuusbergi ja O. Toominga, M. Traadi ja M. Undi, A. Beekmani ja V. Vahingu kujutuses väga erinevaid reflekse. Ühe tegelane mõistab eneseteadvuse all enda sidumist ühiskondlike süsteemi ja nende eest aktiivset seismist, teise oma pelgab eneseteadvust minetada ja sulgub endasse, kolmanda tegelase elu kulgeb tuimas inertsuses. Aga nähtamatu niidina ühendab meie viimase aja proosat isiksuse varjatudki külgede, siseväärtuste rõhutamine, mis on ühtlasi viide sellele, et sotsiaalset progressi ei saa samastada teaduse, tehnika, majanduse progressiga. Tundub, et nende mõtete alla ühendatult leiavad kirjanduse üldpildis kindla koha ka need teosed, mis eraldi vaadelduna näivad mitmekülge ühiskondliku elu taandavat läbilõikeinimese ja unikaalse inimese probleemile.

Eelmisel aastal ilmunud lühiproosaraamatud koondasid teemat, mis varasemal aastail perioodikasse pillatuna ei tundunudki nii levinud: inimese vajadus kontaktide, mõistmise ja läheduse järele ja inimvahekordade komplitseeritus. Eriti viljelevad seda nooremad kirjanikud. M. Unt, A. Valton, V. Vahing ja R. Saluri sageli kujutavadki inimvahekordade haprust ja vastuolulisust, kuid sellele on viiteid ka T. Kallase, M. Traadi, J. Tuuliku ja Ü. Tuuliku teostes. E. Maasiku ja O. Toominga novellidest leiame inimese kramplikku igatsust läheduse ja soojuse järele, P. Kuusbergi ja V. Itusa romaanides selge ja kindla kiindumuse ootust. Kuid armastuse kõrb, mõistmise keerukus ja suhete äpardumine on meie uudisproosas praegu levinum.

Väga olulisel kohal on tegutsemisviisi ja väärtuste seos. Näib, et väitlus J. Krossi teoste üle osutab ühtlasi laiemale, mõningal määral poleemilisele huvile. J. Kross avab kompromissi tekkimise mehaanikat, näiteks A. Valton maksimalismi kujunemise mehaanikat. Iseloomulik on seejuures, et mõlemad jätavad kujutatute probleemiks, võimalik, et taotlevadki vaidlust. Küsimusi kangelasest ja tema ümber kujunevast müüdist seavad J. Tuuliku «Legendaarne kindlus» ja Ü. Tuuliku «Biskaia», E. Vetemaa «Kalevipoja mälestused». Levinud on tees, et kangelaslikkus on inimestega ühtetundmine, oma igapäevastele katsumustele vastu-

KALLE KURG

minek, et see algab igapäevasest eneseületamisest, nagu väidab Ü. Tuulik mainitud novellis. Maksimalismi ja kangelaslikkuse vahe määratlemine on meie proosa vaikse vaidluse sisuks. Pisikangelastegusid igavuse laadal, mida kujutavad E. Maasiku, O. Toominga ja M. Traadi külanovellid, Ü. Tuuliku mõned merenovellid, ning heitlikke eneseotsimisi, mida kujutavad M. Undi ja A. Valtoni jutud, tasakaalustavad teadmise rahulikus kindluses M. Traadi aiaharimise-romaan, J. Tuuliku kodusaaarenovellid ja eriti P. Kuusbergi romaan ennast suures idees pidades inimestest. Ühine meie proosale selles tegelaste arvamuste erinevuses on autorite viide, et neutraalsus tõe suhtes ja tõe väljalülitamine on mandumise tee.

Olulisel kohal on arengu teema, viimasel ajal on eriti nähtavaks saanud tsivilisatsiooni olemuse ja teede küsimustik. Siin loeme meie proosast välja hulgaliselt hoiatusi, mida kokku võiks nimetada Frankensteinimotiiviks. See motiiv peidab endas kartuse, kas ei mõju tsivilisatsioon inimesele laostavalt, sisaldab umbumise ja hukkamise kartust. Teisalt näeme motiivi, mis kujuneb esimesele vastukaaluks, seda võiks nimetada Pygmalioni-motiiviks. Selle sisuks on usk inimlike väärtuste ja uue inimese kujunemisse, pidemete ja väärtuste püsimisse.

Nendes põhiteemades kinnistub ka mulluse proosa tegelaste põhitüübid. P. Kuusbergi romaanis «Üks öö» kohtame jälle seda enesekriitilist, puhas-püsiivat ja teokindlat inimest, kelle kirjanik on varem andnud Helvi Kaartna, Jaan Ennoki, Robert Viirpuu näol. Nende kõrvale võiksid sobida Ü. Tuuliku Pavel Zakurko ja kalameister Vassiljõ, J. Tuuliku Ivan Vassiljevits, E. Ranneti Kustas Lökk. P. Kuusbergi Annes Koppeliga kõrvutatavad E. Ranneti Anto Laanepüü ja A. Beekmani Mirjam on muidugi lapselikud, kuid oma puhtuse- ja enesekujundungis ikkagi selle tüübi variandiks. Sellele vaimseid ja hingeväärtusi tajuvale tegelaste grupile on lähedane oma kodust ja tööst mõtet leidev ja seeläbi puhastuv M. Traadi Pommer, J. Tuuliku saarlane, jah, miks mitte ka E. Vetemaa Kalevi-poeg.

H. Kiige Arve Jommi tüübile, kes võib olla päris tubli töömees ja suuteline looma teatavaid väärtusigi, aga kelle teod seetõttu, et mees oleleb kusagil kihtide ja gruppide vahepeal, jäävad rabelev-küsitavaiks, annab omamoodi lisa J. Kross oma «vahepealsete» inimestega. E. Vetemaa Sven Voore põhimõtte «eesmärk pühitseb abinõu» võtab üle P. Kuusbergi Bernhard Juhanson, kellele mõneti on sarnane E. Ranneti Roland Kriisa. Vahest sobivad siia ka need teadlikult tarbijamentaliteediga tegelased, keda ei saa nimetada parasitideks, sest nad on tublid tööinimesed, kuid kes esindavad aktiivselt utilitaarset eluhoiakut, nagu P. Kuusbergi Voldemar Räägase järglasena O. Toominga Oadu Kikut, võib-olla ka M. Traadi «Partii» tegelased.

E. Vetemaa Ruuben Pillimehe, P. Kuusbergi Lapeteuse ja Rolandi, A. Beekmani Orvi lähedale paigutub too elulõtv tüüp, kes tajub oma elulaadi väärust, aga otsib sellele seletusi ja õigustusi, selle asemel et seda muuta. Seda kujutab V. Iius Loora Karmeti ja Karl Elbrechti näol, O. Tooming Ivvi Rajametsa näol, Ü. Tuulik Korhoneni-novellides. Mitmeti sobivad siia ka A. Valtoni alluvad, «ärkamata» või «ärkavad» inimesed.

M. Undi Andersoni-tüübid on arenenud «Tühiranna» peategelane. See on ümb-rusest tundlikum, aktiivne mõtlema, loid tegutsema, vahest ainult võimeline teatavasse lohutavasse rolli sisse elama ja seda järgima, närviline inimene, kes tavali-ses elus tunneb mitmesuguseid apokalüptilisi märke ja ennustusi. Mõnikord võib see tüüp kaasa elada üldistele sotsiaalsetele probleemidele nagu T. Kallase Kaaro Neem või Ü. Tuuliku peategelane novellist «Tuvid kirikuplatsil». Kuid ta jääb ikka

tundlejaks. Mõni seda tüüpi tegelane aga hakkab oma psüühika tunge jälgima, neisse arutult uskuma, neid kultiveerima nagu mõnikord V. Vahingu või R. Saluri tegelased.

7

Kuidas ilmneb eesti proosa muutumine, millised muutumisjooned läbivad eelmist aastat?

Kindlaks on kujunenud eelmisel kümnendil tärganud tendents aine tähendusmahu suurendamisele, probleemide fundamentaalsete külgede rõhutamisele. Näib tunnuslik, et lihalikku inimest kujutatakse mitte teatud ajaloolõigu, vaid tihti ulatuslike perioodide, eri maade ajaloo taustal, nagu teeb J. Kross Russowi-romaanis ja A. Valton «Õukondlikus mängus». Näib tunnuslik eri aegade ühendamine ühte romaani või novelli, nagu teevad P. Kuusberg, E. Rannet, A. Valton, viitamine paljudele perioodidele ühe maa ajaloos, nagu teeb M. Traat Pommeri-romaanis. Näib tunnuslik dramaatilise, sümboliks muunduva ajaloosündmuse seadmine argielu taustaks, nagu teeb A. Beekman romaanis «Vanad lapsed». See ei puuduta ainult ajaloolist või minevikulist ainet, vaid ka tänapäevast ainet kasutatavaid teoseid. Ajaloo kulg, tsivilisatsiooni pinged mühavad ka õige hiljukesi inimese siseilma piidlevate teoste tegelaste tagasihoidliku elu tagapõhjal. T. Kallase romaanis, M. Undi, V. Vahingu, R. Saluri, M. Traadi, J. Tuuliku ja Ü. Tuuliku novellides saab tsivilisatsiooni pinge mõnikord eriti valutekitavaks. Varem valdaval kohal olnud taastamise, reprodutseerimise (ajastu eriomased olud, arvatav vaimsus, sotsiaalne ideestik, etnograafiline taust jne.) kõrval on kaalu omandanud kõrvutamine (analogiseerimine, eri algupäraga sündmuste, suhtumiste, isikute, probleemide sarnaste tunnuste esiletoomine või homologiseerimine, sama algupäraga ja väliselt lähedaste sündmuste, suhtumiste, isikute, probleemide erinev avaldumine) ja üldistamine, filosoferimine (ajaloo keerdkäikude, saatuste kaudu otsitakse arengut, ajaloo mõtet).

Proosa esitusviis on muutunud probleemsemaks. Praegu esitatakse normi üleskutsena (tee nii!) harvem; sagedasti uuritakse normide tekkemehhanismi ning nende teleonoomilist külge (eesmärk, otstarbekus, funktsioon jne.). Varasemast harvem esitatakse hinnanguna otsesest suhtumisest (see on väärtus, too on minu vihamees jne.); sagedasti uuritakse suhtumiste põhjendatust, asetatakse see kahtluse alla (kas see on see? kas see on väärtus?). Harvemini esitatakse otsustust ühesena (see on tõene, too on väär), sagedasti seatakse hüpotees (kas see pole nii?). Selles avaldub kirjanduse aktiivsuse teisenemine: kirjandus on astunud lugejale lähemale, on usaldav, ootab lugeja iseseisvust. Nihe probleemsete poole on ilmsiks teinud ühe kitsa, normipärasest ja väärtuselisest eriti suhtelist ja küsitavat esile tuua taotleva huvikeskme kujunemise (meie skeemil neljas). Seda kirjanduse üldpildist lahus vaadeldes võib muidugi ahtuse pärast pretensioone tekkida. Kirjandusprotsessi osana aga on selle keskme kujunemine ehk koguni ootuspärane kui üldise probleemsete poole nihkumise konkretiseering. Oma mitteteadmise teadmine, negatiivne äratundmine, mida selle keskme autorid paljus pakuvad, on tunnistatav, sest see hoiab inimest lõpunituntuse igavast röömust.

Eelmisel kümnendil süvenenud psühholoogilise kujutamise huvi on täna üks võimukamaid, tungides isegi ajaloolistesse teostesse, kus psühholoogia teatavasti pole tavapärane. Märkatav on psühholoogilise vaatluse mitmekesisustumine, niisugustegi alateadvusega seotud nähtuste paljukirjeldatus, millest tavaliselt räägitakse, üllatatakse või nõrditakse kitsamalt psühholoogiaga tegelevate autorite, nagu V.

KALLE KURG

Vahingu ja R. Saluri teostes. Moes on unenägede kirjeldamine või neile viitamine (E. Rannet, A. Beekman, T. Kallas, J. Tuulik jt.), levinud on tegelaste kinnisideede ja luulude kasutamine (A. Beekman, J. Tuulik, Ü. Tuulik, K. Saaber jt.), *déjà vue* (P. Kuusberg jt.), nn. väljalülitamine (Ü. Tuulik, M. Unt jt.). Närviline, endassevaatav inimene, kes elab üle hirmu, kujutleb sümboloid, on mitmeti meie proosale tunnuslik, alaväärsuskompleksi kasutamine ehk käibelinegi. Uudne on mitmesuguste aimatavalt seksuaalsuga seotud sümbolite kasutamine (M. Saat, A. Maripuu, M. Unt jt.). Üks selle sfääriga kõrvutatav on mütoloogialaenude rakendamine, mis aga mõnikord tontide sissetoomisega (A. Beekman, R. Saluri) kohmakalt mõjub.

Vormistuses on varasema valdava süžeelis-loogilise lugude vestmise, sisu järjekindla arendamise, fabuleerimislusti kõrvale, mida eelmisest aastast võiksid erinevalt esindada E. Rannet, V. Ilus, M. Traat, O. Tooming jt., saanud hoo sisse aine arendamine probleemi pinnal, mõtete vooludena, assotsiatiivseltki, nii et juhtumused kuigivõrd tähtsad ei ole — seda tüüpi teoseid on eelmise aasta proosas P. Kuusbergi «Üks öö», M. Undi «Tühirand», osa V. Vahingu novelle jne. Märkimist väärib, et vahepeal tiivulise avatud vormi juurest on tagasipöördumisi suletud vormi juurde, mis on toonud ka edu, nagu M. Traadile. Novellikogude koostamise juures torkab uudsenä silma taotlus mitte koostada teatava aja loomingut kollektioneeriv, vaid süsteemne kogu (A. Valton, V. Vahing, R. Saluri). Kindla vormi leidmise tahe, vormikultuuri osa torkab silma romaanis, eriti P. Kuusbergi, A. Beekmani, J. Krossi eelmise aasta teostes, tunnustust väärib T. Kallase püüdlus aktiveerivate võtete poole.

Vaadeldes läinud aastat võtete, vormide ja žanriliste võimaluste seisukohalt, rõõmustab mitmekesisus. Grotesk levis juba eelmisel kümnendil laiemalt. Täna esineb ta valdava kujundusvõttena ja elaydab ka stiilielemendina põhiliselt mittegroteskset teost. Mütoloogia ja fantastika, satiir ja huumor on aidanud oluliselt kaasa proosapildi värvikusele. Oma osa on selles ka publiksistlikul elemendil, ju vist on omamoodi värskendav too objektivistlikkus, millega näiteks V. Vahing pakub hinge ideogramme. Meie proosat tundub ühelt poolt olevat mõjutanud fakti, olu, pihtimuslikkust rõhutav objektiivne ja subjektiivne dokumentalistika, *non-fiction*, kuid teda tundub tublisti mõjutanud olevat ka legendaarset või fantastilist viljelev, objektiivsel teadusel põhinev või subjektiivset sümbolipärasust kasutav *fiction*. Neil kummalgi on avardav mõju. Läinud aasta proosas leiame pihtimuslikkuse tendentsi (M. Unt, V. Vahing jt.) ja faktograafilisuse tendentsi (P. Kuusberg, J. Kross jt.), teisalt aga muinasjutu, müüdi tendentsi (T. Kallas, A. Valton jt.) ja ulmeteose tendentsi (A. Ehin antiutoopiaga «Surma tee» jt.).

8

Meie proosas toimub praegu umbes sama, mis 1960. aastate algupoolel leidis aset luules: maitsete, huvide, laadide ja vormide diferentseerumine. Mulluses proosas sai see juba viimase kümnendivahetuse paiku aimatud protsess ilmsemaks kui varem. See tõi palju katselist, ebaühtlast ja ebaküpset ning liialdus oleks väita, et too inerts, mis eelmise kümnendi lõpul meie proosat, eriti muidugi selle epigoonlikku osa mitmeti iseloomustas, oleks murdunud. Kuid 1972. aasta oli murdeline uute võimaluste nähtavakssaamise, kogu meie proosa elavnemise mõttes. Lubadusi paistab seejuures mitmete noorema põlve kirjanike esiletõusust ja kind'anäolisemaks kujunemisest, mida näitasid T. Kallase romaan, V. Vahingu ja R. Saluri lühiproosa, aga ka M. Saadi ja J. Kruusvalli jutud. Meeldiva mitmekesis-

tumisena mõjus kriitik I. Viidingu, luuletaja U. Lahe ja kirjandusloolase O. Kruusi pöördumine proosa poole.

Proosa diferentseerumine peaks iseendast olema ta käärimisvõime, arengujõu tunnuseks. Kuid ilmne on ka käärimise vaevalisus ja see esitab kriitikale uusi nõudmisi. Oleme kriitikat tehes loonud proosa üksikasjade entsüklopeedia, jättes vajaliku tähelepanuta protsessi üldistamise, seosed ja suhted. Üldistades oleme proosat käsitlenud üksikteoste mitmekesise massina, suvatsemata mitmekesistumise mehhanismi lähemalt uurida. Seetõttu on meie proosa esteetilised iseärasused, ta esteetiline pilt mõtestamata ja mõndagi heitlikku meie arvustustes: on olnud teoste tegelike tunnuste ignoreerimist ja taandamist varasemast kogemusest tuntud tunnustele, teinekord on nõutud, et kogu proosa peaks vastama ühe ta osa tunnustele, mõni teos on pidanud pikka aega, isegi aasta koltuma, enne kui esimene arvustus ta «restaureerib». Nii oleks vaja pöörata senisest tunduvalt enam tähelepanu üldistamisele, protsessi uurimisele. Vaja oleks lähemalt uurida mitme küllalt mahuka loominguni jõudnud või probleemika autori, nagu M. Undi, A. Valtoni, V. Vahingu kujundit ja keelt. Vaja oleks täpsemalt määratleda üksikteose ja proosa üldpildi vahet, arutlemist väärriksid hindamiskriteeriumid. Kas ei peaks ka sagedamini ilmuma niisugust kriitika kriitikat, nagu on viljelnud L. Siimisker, H. Peep, P. Kuusberg? On ilmne, et meie proosa on mitmekülgsem, värvikam, lubavam kui kahvatu-inertne luule, ta tähendus hõlmavam, huvi tema vastu suurem. Võib oletada proosa tõusu. 1972. aastal oli tal kirjanduse üldpildis niisugune kaal, et võiksime aastat proosaliseks nimetada.

Juhan Peegel

KORRALDAJA JA LOOJA

J. V. Veski 100. sünniaastapäevaks

«Edenev elu kannab keelesse alatasa uusi mõisteid juurde ja teeb selle tagajärjel keele sõnavara suurendamise, üksikute sõnade peenema väljatöötamise ja nende mõistepiiride kindlama äramääramise tungivaks tarviduseks. Seda tarvidust on meil jaolt ka täita katsutud. Kuid alles ots-tarbekohase korraldamise tagajärjel tõuseb see uus materjal [---] soovitavasse väärtusesse. Et see laialdane korraldustöö üsna mitmekülget asjatundmist nõuab, siis võib ta ainult hulga jõudude püsival koostöötamisel soovitavat vilja kanda.»

J. V. Veski. Üleskutse Eesti keele sõnade korraldamise asjus, 1907.

«Arenemissuundade ja -seaduste väljaselgitamine nõuab aga, et huvialust keelt vaadeldaks üldhaaravalt orientatsioonilt, n. ö. linnuperspektiivis, mitte madalalt, väikeselt vaatemättalt, n. ö. konnaperspektiivis, see tähendab, üksiku sõnavormi kirjakeelde fikseerimisel ei tule piirduda üksnes parajasti kõne all oleva keelendivormiga kui eraldiseisva vaatlusobjektiga, vaid kunagi ei tohi ühe või teise vormi kinnistamisel silmast lasta teisi, vahel üsna rohkeid üksikvorme, mis suunduvad koos vaadeldava üksikeelendiga ühtsele sihtjoonele. Vastasel korral võidakse sattuda otsekui umbtihnikesse, kust ei leidu väljapääsu sihile jõudmiseks. Sihtjoonte väljaselgitamine ei ole aga mõeldav ilma asjasse süvenemiseta ja vaadeldavate küsimuste üksikasjalise läbikaalumisetä, ei saa toimuda lihtsalt sel teel, et korraks kokku tullakse ning seal oma heaksarvamist mööda keelendeid dekreeteeritakse [---].»

J. V. Veski. Arenemise sihtjooni eesti kirjakeele foneetika ja morfoloogias, 1955.

27. juunil 1873. aastal sündis Põhja-Tartumaal Vaidavere külas oma aja kohta haritud talupojaperes mees, kes oma erksa vaimu, mitmekülgsed huvid ja andekuse pikkade aastakümnete jooksul suutis koondada emakeele arendamisele ja harimisele. See mees, kelle käest on läbi käinud kogu meie kirjakeel oma sõnavara ja grammatikaga ning kogu meie vanem ja keskikka jõudnud keeleteadlaste ja -õpetajate põlvkond, oli Johannes Voldemar Veski.

Eesti kirjakeel on suhteliselt noor. Kuigi saajandivahetuseks oli loodud teatud alus normipärase kirjakeele arenguks, oli keeles veel paljugi lahtist ja ebakindlat. Sõnavara oli vaene, eriti suured olid lüngad ja ebatäpsused oskussõnavaras, grammatika oli täis mittevajalikke paralleelsusi. Samal ajal aga hakkasid arenema rahvuslikud teadused, ilmus üha rohkem populaarteaduslikku; eesrindlik ühiskondlik mõte, millega ka noor Veski liitus, otsis trükisõnas teed. Ärkav kultuur nõudis vastavat keelt. J. V. Veski deklareerib oma 1900. a. avaldatud kriitikas K. A. Hermanniga ensüklopeediakatse kohta: kirjaviis peab olema järjekindel, keel

JUHAN PEEGEL

peab olema rahvale arusaadav, puristlikud liialdused on kurjast. Nende veendumuste aluseks olid sõnavõtja enese kogemused: ta oli keeleliselt toimetanud kogumikku «Lõbu ja Teadus», tõlkinud vene ja saksa keelest, korjanud kodukihelkonna murdesugemeid. Need praktilised kogemused süvenevad veelgi järgmistel aastatel ajalehetoimetustes ja Eestimaa Rahvahariduse Seltsi eesti keele kursustel. Siit lähtus ka 1907. a. üleskutse, kus on juttu sõnavara otstarbekohasest korraldamisest. **K e e l e k o r r a l d u s e k s** hakatigi hiljem kutsuma suunda, mida J. V. Veski eesti kirjakeele ajaloos suure autoriteedina juhtis. Aastail 1908—1911 korraldatud nelja keelekonverentsi otsustes (avaldatud 1912) kajastub seisukoht, mida J. V. Veski ka auväärse akadeemikuna kaitses: muudatusi keeles tuleb ette võtta vaid siis, kui selleks on tõepoolest vajadus, nad on õigustatud vaid siis, kui nad on **o t s t a r b e k a d**.

Samal, 1912. aastal algas teatavasti ka keeleuendusliikumine — Johannes Aaviku poolt juhitud suund, mille meetodites ning põhimõtetes, liiatigi üksikülesannetes oli Veski palju ristivastakat, nii nagu mõlema mehe temperamendis ja tööstiiliski. Takkaajarele vaadates on nad mõlemad ikkagi need kaks tala, millele on toetunud meie kirjakeele areng ja toetub ka edaspidi. Vastandid on alati arengut edasi viinud. J. V. Veski vaieldamatuks teeneks oma suunal jääb kirjakeele rahvalikkuse, omapära ja juba mainitud otstarbekuse kaitsmine, kusjuures ta ei ole ka eitanud keele ilu printsiipi.

Sõnastike eest tavaliselt ei anta teaduslikke kraade, kuigi vist ainult leksikograafid teavad, millist kannatust, täpsust, «musta» eeltööd ja tüütavat järelekontrolli nõuab ka kõige lihtsama sõnaraamatu koostamine. J. V. Veski andis 1918. a. «Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatuga» aluse kirjakeele normidele. Tõsi küll, see polnud eriti mahukas teos, kuid kirjakeele ajaloos ometigi murrangulise tähendusega. Selle jätkuks kujunes Veski juhtival osavõtul loodud kolmeköiteline suurteos «Eesti õigekesluse sõnaraamat» (1925—1937), mis sisaldab umbes 130 000 sõna. Viimase köite teise pooleni juhtis seda tööd J. V. Veski. Selles suurteoses kajastuvad taas meistri keelekorralduslikud põhimõtted: otstarbekohasus ja sirgjoonelisus. Vormid olgu mõistetabavad ja selged, laenatud aines sobigu eesti keele eripäraga, silmas peetagu süsteemipärasust, loogikat, maitsekust. See sõnaraamat elimineeris keeleuenduslaste äärmused ning ühtlustas avaliku keelepruugi. Koos B. Pravdiniga viis J. V. Veski 1947. a. lõpule «Vene-eesti sõnaraamat», mis omalaadsena siiani asjatult ootab ületamist.

1907. aastaga algas J. V. Veski tegevus oskussõnavara loomisel — üks tema elutöö tähtsamaid löike. Tema osavõtul on seesuguseid sõnastikke koostatud üle kolmekümne. Veski sõnaloomingulist osa selles töös on raske tagantjärele täpselt kindlaks teha, kuid juba ainuüksi toimetamisest, suunamisest ja ühtlustamisest jätkuks mitmele. Raske on uskuda, et ühel inimesel on olnud nii palju loominguulist jaksu.

Meie igapäevases keelepruugis on täiesti tavaliseks saanud terve suur pesakond J. V. Veski loodud sõnu, milleta me eesti keelt ei oska enam kujutledagi ega oska arvata, kuidas ilma nendeta kunagi toime tuldi. Niisugused sõnad on näit. *andmed, asula, elamu, haigla, igand, istung, joonis, keevitama, koostama, lahkama, laskur, liiklema, majand, näidis, omand, ravila, seisund, tõend, valvur, väljend, välismaa* jpt. Eks ole, need tuletussõnad on niivõrd orgaaniliselt sulanud meie sõnavarasse, et tavaline keeletarvitaja käsitab neid kui igiomaseid. See on aegumatu tunnustus J. V. Veski keeleloomingule.

Ta õpetas üle kolme ja poole aastakümne ülikoolis kaasaegset eesti keelt oma süsteemiga, mis ei tõrkunud ühegi nähtuse seletamisel. Ta on redigeerinud terve

raamatukogu teaduslikke, iukirjanduslikke ja teatmeteoseid (nende hulgas «Eesti entsüklopeedia») ning õpikuid. Pidas ettekandeid, kirjutas kuni oma ülipika eluea lõpuni keeleartikleid ja -märkmeid, jäädvustas suure kultuuriloolise väärtusega memuaare, juhatas Emakeele Seltsi, juhendas aspirante, kelle väitekirju ta vanuigi otse liigutava hoolikusega luges.

On hämmastav, et oma mitmekümnetahulises töös ei kaotanud see mees kunagi ülevaatlikkust, süsteemi — seda ühtset sihtjoont, linnuperspektiivi. Ja seda mitte ainult emakeele-alases töös, vaid nähtavasti ka inimesena, kus see oma joon avaldus vankumatus tõearmastuses ja aususes, millega nii hästi sobisid heasüdamlikkus ja abivalmidus, mida vist meenutavad kõik tema omaaegsed õpilased.

Meie kirjakeel on noor, tema otse tormiline areng alles sellel sajandil on veel liiga lähisvinevikuline, et tänasel tähtpäeval anda selle arengu kandjaile lõplikku hinnangut. Kultuuriloolised hinnangud näivad vajavat pikka muhenemist, kuid ühes vist küll ei eksi: J. V. Veski osa eesti keele kultuurikeeleks harimisel ei saa ka tuleviku tagasivaadetes väheneda.

IKKA ARMASTUSELE MÕTELDES

«Noorte Hääles» (2. märts 1973) ilmus V. Raudnaski lugu «Enda poole. Kasvõi pooleks», milles tõstatatakse probleem lahutatud abielust, mille pooled, ema ja isa, võitlevad vihaselt lapse pärast.

Benjamin Spock, rahvusvahelise rahupreemia laureaat, ja gaasikambri koos oma õpilastega hukkunud poolakas Janusz Korczak, tänapäeva pedagoogika suurmehi, väljendasid selgelt oma põhiprintsiipi: laps on iseseisev olend, omaette inimene, lugupidamist vääriv isiksus, mitte vanemate mängukann. Psühholoogia teab ju rääkida inimestest, kes ei suuda ise hakkama saada oma individuaalse elu probleemidega, kes ei suuda leida oma eksistentsile mõtet ja kes siis muretsevad endale lapsi, et oma olemasolu kuidagi «põhjustada». Juba eostamise hetk on ebasiiras. Kuid, edasi minnes, tahan ma protesteerida naise ikka veel elava alavääristamise vastu. Emaarmastus on reeglina (ja eranditega) tingimusteta armastus, otseselt loodusest tulenev ega nõua vastutasu. Ema armastab last sellepärast, et ta on. Isaarmastus on abstraktsem, isaarmastus on sümbolsem ja nõuab tasu: ma armastan sind selle eest, et sa oled selline, nagu mina loodan, et sa saad suureks kasvades selleks, kellena mina sind näha tahan, et sa viid täide minu need või teised täitumata soovid.

Naisel on tänapäeva maailmas teatavasti õigus valida endale mitte ainult maailmavaade või elukutse, vaid ka mees. Kodanliku abielu olemus on tugevasti muutunud. On aeg uurida mõningate sõnade-siltide, mõningate sümbolite tõelist olemust. Näiteks «isa» või «kodu». Tänapäeva psühholoogia tõestab, et laps ei vaja mitte niivõrd isa (tähtsuses: mees, kes võib öelda, et see laps kannab edasi ta nime), vaid meessoost inimest, kes teda armastab ja suunab. On igati hea, kui viimatitoodud tähendus langeb kokku bioloogilise isadusega. Ja nii see õnneks enamasti on. Kuid see ei tohi meid takistada asjade olemust uurimast. Ja kodu ei tähenda mingil juhul nelja seina, lage ja põrandat ning rohkem või vähem luksuslikku elamisinventari nende seinte vahel, vaid kõigepealt hingesoost ja kaitstusetunnet.

V. Raudnaski artiklis tsiteeritakse isa lauset: «Te pole kunagi oma lapsi nii armastanud kui mina!» Mis tähendab armastus? Eriti veel armastus lapse vastu? Kui masendavalt sageli me näeme, et vanemad, kes väidavad end oma lapsi armastavat, armastavad eelkõige iseennast, armastavad oma armastust, armastavad iseennast armastamas, armas-

tavad oma sentimentaalsust. Last ei võeta kui subjekti, vaid kui objekti. See on lapse kui autonoomse isiku solvamine. Tõeline armastus on ohvrimeelne. Mulle on alati vastuvõtmatud olnud need tragöödiad ja draamad, kus tapetakse armastatud naisi või mehi, kuna ei taheta neid ära anda. Ja ehkki ma mõistan, et Medea lugu on müüt, mis ei allu formaalsele loogikale, ei suuda ma instinktiivselt taluda seda lugu armastavast naisest, kes tapab oma armastatud lapsed ja oma mehe armastatu. Eluloolisel tasemel on Medea egoist, kes ei armasta, vaid hävitab maailmast armastust. Vastupidiseks näiteks on kriidiringi motiiv (Brecht'i näidendis jne.), kus kahele naisele antakse identifitseerimata laps pooleks rebida, ja see, kes last armastab, laseb käe esimesena lahti. «Ma tahan last endale,» ütleb isa V. Raudnaski artiklis. Ma usun selle isa emotsioonide tugevusse, kuid kas ei aita juba meeste igavesest vägivaldlast naiste kallal, kas ei aita patriarhaalsest-sugukondlikust omavolist? Kes garanteerib, et selle tahtmise taga, mida nii kerge on mõelda armastuseks, ei peitu hoopis solvatud enesearmastus, kättemaksujanu, alaväärsuskompleks? Ma mõistan alati naisi, kes lahutuse ajal nõuavad last endale, kirjanikuna püüan mõista isegi neid õnnetuid olendeid, kelle kätte ühiskond parimagi tahtmise juures ei saa last lubada. Ka neid emasid seob lapsega loodusseadus, mis on tugevam igast inimlikust seadusest. Isaduse probleem on toimunud terve rida muutusi, mis on seotud patriarhaadi hävimisega. Esikohale tõuseb nüüd hingeline potents olla isa, mitte sümboolsed-historistlikud väärtused, nagu nimi, suguvõsa, isauhkus, mehe eksimatus jne. Poolnaljatades on ennustatud patriarhaadi naasmist, sest Rootsisis on juba palju koduperemehi. Kuid miski ei pöördu tagasi. Tulevik on eelkõige vabade ja võrdsete inimeste päralt.

Ja mis puutub lahutustesse, siis püsivad nad senikaua, kui püsib kodanlik abielu, ja nad sagenevad seda rohkem, mida suuremasse vastuollu satuvad kooselu vanad vormid ja uus sisu.

Aastatepikkune amoraalne kooselu on kodanliku ühiskonna rämpseim igand. Lahutus demonstreerib lapselegi, et elus on võimalik valiku kaudu välja murda ängistavatest olukordadest. Tõde väärrib teatud hinda. Lahendus on alati puhastus.

KRIITIKA

ANTO-RAAMAT

Egon Rannet: «Kivid ja leib» I. Romaan. «Eesti Raamat», Tallinn, 1972. 708 lk.

Lõpuks on siis lugejateni jõudnud E. Ranneti suur romaan «Kivid ja leib» (praegu küll ainult I osa), mis teadupärast ligi paarkümmend aastat on olnud tegemisel või otsapidi valmis.

«Kivid ja leib» on meie kirjanduses üsna ainulaadne teos, sest selle dramatiseering jõudis ju «Südamevalu» nime all kuusteist ja pool aastat enne romaani enda ilmumist teatrite kaudu avalikkuse ette. «Noorte Hääle» rubriigis «Meie sõbrad, meie tuttavad» (1962) märkis E. Rannet: «Tegelikult on näidend «Südamevalu» romaanimustandi dramatiseering.» Sealsamas andis kirjanik lubaduse, et lõpetab käsilolevad kaks näidendit ning «... siis ootab järke viis aastat seisnud «Kivid ja leib».» Näidendid tuli kaks korda kaks, aga romaan ootas valmimist ja ilmumist veel tosin aastat.

1956. a. sügisest alates läks «Südamevalu» V. Kingissepa nim. TRA Draamateatris ja samal hooajal ka «Vane muises» väga edukalt. Tallinna lavastus pälvis Balti teatrikevade peapreemia, suurt tähelepanu äratati kunstidekaadil Moskvast. «Südamevalule» tagas edu väga eluline teema ja ülderutavad, ülimalt aktuaalsed probleemid, samuti uudset eksponeeritud ja esitatud karakterid ning ühiskondlikes ja isiklikes suhetes toimunud murrangu käsitlemine. Näidendi kompositsioonis j. m. avalduvad puudused, mida kriitika on täheldanud, ei ole vähendanud «Südamevalu» osatähtsust meie draama- ja teatriloos. Siit ka nii pikka aega kestnud huvi romaani enda vastu.

Huvi on hoidnud mitmed intervjuud, lähedalseisjate märkused ja vihjed romaani valmimise kohta. Nende andmete põhjal ei saa siinkohal muidugi saamis-lugu rekonstrueerida, kuid arvata võib, et hiljemalt 1956. a. alguseks oli juba olemas romaani mustand, võib-olla rohkemgi, sest vaevalt kirjanik tühja väitis (R. Aarma järgi küll naljatoonil): «Romaani dramatiseering sai ennem valmis.» («Looming» 1961, nr. 11.) Dramatiseering nagu eeldab läbimõeldud alusteose olemasolu. Intervjuude kaudu teame, et romaan põhineb tähelepanekutel, mida kirjanik omal ajal tegi Harju, Keila ja Haapsalu rajoonis. M. Oja aga teab («Kodumaa» 1971, nr. 47), et «romaani tegevus toimub peale Eesti ka veel mitmes välisriigis», ja autor ise kinnitas teleintervjuus (18. III 1973), et ta välisreisidki on 1956. a. alates olnud eelkõige romaani jaoks tähelepanekute kogumised ning teist korda Pariisis olles otsinud ta tegelaste võimalikke elukohti. «Sirbi ja Vasara» annotatsioonis (1973, nr. 1) öeldi romaani tegevusajaks olevat aastad 1938—1955. M. Oja artiklist järeldub veel, et «Kustas Loki ja Mari-Eltsu pealiini kõrvale kerkivad võrdsetena viis-kuus paralleelliini», et käsitletakse «mitmeid Eesti maad ja rahvast puudutavaid rohkem-vähem teravaid probleeme», et romaanis saab olema häid ja halbu inimesi, vihkamist, armastust j. m.

Romaani «Kivid ja leib» I osa 700 leheküljel on küllaga tegelasi, nende hulgas häid ja halbu, on vihkamist ja armastust, omajagu armatsemist, on palju paralleelliine ja tegevuski toimub mitmes välisriigis — kui kõiki tagasihaardeid arvele võtta — ning ilm-

seit ulatub kaugemalegi kui 1938. aasta. E. Ranneti taotlus on seejuures selge: anda laialt haarav, suurepärane pännoraamromaan, milles ausalt analüüsitakse möödunu rõõme ja muresid, mõistetakse hukka vigu, avatakse tõeliselt uue perspektiive ning mineviku kaudu vaetakse tänaseidki probleeme. Lühidalt — E. Rannet on käsitluse alla võtnud erakordselt huvitava perioodi meie rahva lähemast minevikust. Küllap kinnitab seda E. Vilde nim. kolhoosi kirjanduspreemia määramine 1972. a. parima maaelu käsitleva teose eest romaanile «Kivid ja leib».

1973. a. 18. märtsi teleintervjuust selgus, et romaan on esialgselt kavandatud kolmeosalisena. Esimesele, Anto-raamatule järgnevad veel Mari-Eltsu ja Kustas Loki oma. Seega liigub I osa 1955. aastal toimuv põhitegevus lähemale tänapäevale, pakub ehk samuti rohkesti paralleelline ja tagasihaaranguid ning viib lugeja Linnupette piirkonnast välja, võimalik, et Pariisi ja mujale.

Oma näidenditega on E. Rannet silma paistnud kui teravaid konflikte tabav ja võrdlemisi tugeva kontsentratsiooni- võimega autor. Romaani «Kivid ja leib» I osas aga nagu puudub niisugune tihendusaste, mis kontsentreeriks süžee põhiliini(d), väldiks liiglihana mõjuvaid kõrvale- ja tagasihaaramisi. Kolhoosipõllud on nüüd juba ammu külvi- maad vähendavatest kividest puhastatud. Romaani esimeses osas aga on rohkesti neid n.-ö. liigseid kive, mis avalduvad kas või tegevusliinide rohkuses, sest ohtralt on paralleelselt kulgevaid arendusi, millest mõned võiksid olla päris omaette romaanide põhiliinideks, kui praegu lihtsalt ümberjutustusena avalduvat (näit. Riine-Florine lugu) kunstiteostusliku eesmärgiga läbi kirjutada ja «vett» vältida.

Põhijoontes on esimene osa romaanile alles ekspositsiooniks ning praegu avaldub siin mitmesuguste konfliktide või-

malusi, mis enamasti pole veel sõlmitu- senigi jõudnud. Kui tagaplaaniks «Sü- damevalu» arvestada, siis Mari-Eltsu ja Kustase abiellumisega avaldub ehk põhiliini üks sõlmituspunkt, kuid seda siiski tinglikult. Ka Kustas Loki kui peategelase siseplaan ei näita veel kül- laldast alust sisemisteks konfliktideks. Ainult Mari-Eltsu puhul saame kindla- malt rääkida omamoodi suurest sõlmest, mille lahtiharutamist tuleb ootama jää- da. Ka Anto Laanepüül, kui romaani esimest osa ikka võtta Anto-raamatuna, pole veel tegemist tõsiste kokkupõrge- tega, samuti ei ole Anto kompositsioo- ni seisukohalt vaadates romaani selle osa põhitelje kandja, kuigi raamat temaga algab ja lõpeb. MTJ-i tööle minemisega seoses ei kujune Anto vas- tuolud kasuvanemate ja «Sotsialismi Võidu» esimehega mingiks konfliktiks. Tõelisema konflikti algeid võib märgata pigem Arno Pihlakuga ühenduses (vest- lusest Lokiga lk. 573—574, eelkõige põhi- mõttelist laadi arutluses Heldur Raa- giga lk. 575—583).

Kui võrrelda varem ajakirjanduses ilmunud katkendit («Mehed mitmest mastist», «Rahva Häääl» 28. XI 1971) romaanis avaldatuga (lk. 568—585), siis näeme autori tööd sõnastusstiili ning mõttekäikude täpsustamisel, lohisevaid lauseid on kärbitud, tegelaste ütlemiss- tele mõningaid varjundeid lisatud ja mõnda fakti ka väga oluliselt muude- tud. Kui ajalehekatkendis andis Pihlak kodanliku vabariigi kaitseväge ohvitse- rina truudusvande 1932. a., siis romaani loome: «Kolmekümne kaheksandal aastal võeti minult tööpoolest truuduse- vanne Eesti demokraatlikule vabariigile ja selle valitsusele» (lk. 580). Ajalehes avaldatu järgi, arvestades 30-ndate aastate olusid, võis Pihlaku vaadete kujunemist küllaltki selgesti tajuda. Romaanis on ajalise muudatuse tõttu teatud selgituse andmine paratamatu, kuid uus tekst (lk. 581—582) on kaotanud stiililt, pakkudes Pihlaku suust publitsistlikke käibefraase, tema vaa-

de te kujunemise ning muutumise põhjused pole enam nii selgelt avalduvad ega tunnetatavad. Raagiga ühenduses peaks tulipunkti tõusma süü probleemistik, praegu enamasti veel aimatav.

E. Ranneti tööd tekstiga saame jälgida veel romaani alguses, millest osa (lk. 54—71) ilmus varem pealkirja all «Kustas Lokk maailma parandamas» («Sirp ja Vasar» 3. VII 1970). Selleski lõigus leiame nüüd rohkesti päris uut teksti, juurde on toodud «Linda» kolhoosi esimees Mati Kiskuja, kuigi üsna üldsõnalisel plaanis. On loodud ka Roland Kriisasse suhtumise alus ja hoiatand lugejat Sandy Kärbi suhtes.

Nende paari lõigu kaudu näeme kirjaniku tööst nii mõndagi, kusjuures paistab, et alati ei ole see kulgenud kontsentreerimise, vaid tihti hoopis avardamise, paisutamise suunas. Sellega on kaasnenud teatud mõttes ümberjutustuslik laad, mis fikseerib olukordi ja inimesi, lisab uusi tegelasigi, kellel praegu toimivas veel olulist osa ei ole.

Mati Kiskuja pole ainus nimetamisi antu, neid on romaani esimese osa peaaegu saja tegelase hulgas üpris palju, kas või mitmed kolhoosimehed, traktoristid jt. Nad ei jõua lugejateni, kipuvad koguni segi minema. Võib olla, et kirjanikul endalgi. Näiteks saame 72. leheküljel teada, et Vesta allüürnikuks on mittekoosseisuline utiliikoguja Villu Kenamees, lk. 292 on sedasama ametit pidav allüürnik hoopis Jüri Kenamees.

Tegelaste karakteriseerimise poolest annaks E. Ranneti romaan küllaldaselt ainet huvitavaks uurimuseks, loomulikult siis, kui romaan tervikuna on ilmunud. Ekspositsiooni järgus oleva kõite põhjal märkame, et E. Rannetile on iseloomulik võimalikult kohe, isegi ruttavalt ja ka kordavalt esitada selge autoripoolne suhtumine tegelasesse, eriti nendesse, kes negatiivsetena on ette nähtud. Teiselt poolt on E. Rannetile meeldinud iseloomulik, et ta pole oma

tegelasi üliposiitivseteks, n.-ö. klantspiltilusateks nukkudeks teinud, vaid võtnud inimesed elu keskest ja andnud tagasi argipäevases keskkonnas ning võimalikult kõigi nende vooruste ja puudustega. Päris vaieldamatult on selles E. Ranneti tugevus ja need karakteristikud ei ole lihtsalt autori probleemi kandjad, vaid ka nendes enestes peitub huvitavaid probleeme (Kustas Lokk). Nende tegelaste puhul on kirjanik diskreetne otseste iseloomustuste andmisel ja seepärast ka veenvam. Esimeste puhul aga on ruttavast iseloomustusest tulenevalt peaaegu et must-kui-kurat tegelane kohe käes ning järgnev enam uut ei lisa.

Kirjaniku ironia ja negatiivne suhtumine näiteks naftabaasi juhatajasse antakse juba sissejuhatuses ühemõtteliselt teada ja läbipaistva sihiteadlikkusega on ta pandud ka vanade roomlaste kodukoldejumalanna Vesta nime kandma. Vesta iseloomustamiseks öeldu — *labane lipakas, kehastunud patt, prinigid tuharad* jm. — kõneleb selgesti autori suhtumisviisist. Sedasama, n.-ö. istumisest algavat portreeterimist märkame Silvi Magus-Kärbi, Osram Killustiku, Tuuli jpt. puhul. Mõned on väitnud, et E. Rannet romaanis «Kivid ja leib» seksiga üle pakub. Seda ilmselt pole, isegi kui teost vaadata moraaliapostlite positsioonilt. E. Rannet ei usu, et kured toovad lapsi, ja seda ei usu ka etteheidete tegijad. Autor ise on öelnud, et püüab elu kujutada «rammusalt», selliselt, nagu ta tegelikult on. Probleem on siiski keerukam ja ei seisne lihtsalt näit. Vesta kõikvõimalikes positsioonides või Mari-Eltsu häbist pääsemise loos, vaid küsimus on eelkõige kirjaniku mitmel juhul labaselt ühekülgse hoiakus ning suhtumises. Seda märkame veel paljude tegelaste puhul (Tuuleveski Heik, August Kilik, Roland Kriisa, MTJ = joodikute jaam jt.). Kui tegevusse tõmmatakse kirjanduse ja kunstiga tegelejad, siis avaldub kirjaniku ühekülgsus veelgi enam ning

KRIITIKA

elu «rammusalt» kujutamise asemel on pigem sarkastilise paljastamise soov, nii et lugejad on hakanud prototüüpe otsima ja arvama, nagu klaariks autor mingeid isiklikke vahakordi.

«Rammusalt» kujutatud elu ja selles tegutsevate sitikmustade tegelaste kõrval on romaanis ingelvalgeidki, kelles maksab näha ideaali (näit. Mai Lokk), ja võimalik, et romaani järgmistes osades sinneroole ka jõutakse, kuid esimeses köites ei ole veel kõiges veenvat üldistusjõudu. Mai ohvrimeelsus, paljustki loobumine ja emalik hoolitsus Kustase eest on reaalselt mõeldav, kuid kunstiline veenvus loodetust nõrgem. Psühholoogiliselt usutatavana avaldub Mai suhtumises Mari-Eltsusse, kuid tema kujunev vahakord Pihlakuga jätab hea hulga otsi oletamisi hartutada.

E. Rannet toob tihti küll pikki kirjeldusi selle või teise tegelase eluloost, küllastab seda faktidega, kordab, kuid inimese psüühikas toimuvast haaravat ja veenvat pilti ei teki. Kõik jääb kuidagi väliseks ja nii määrab selle või teise tegelase mõttelaadi üksnes ankeet, mille autor annab publitsistliku otsekohesuse ja otsetülemisega. Pikad kirjeldused Elts Korneli, Magusate, Rabanurme Kristjani jpt. lugudest ei suuda nende psüühikat sügavamalt avada. Elts Korneli loos on näiteks pikalt ja võrdlemisi igavalt jutustatud ilusate asjade himustamisest, isevärki seksuaaltungist jm., kuid karakteri sotsiaalselt tingitust ei analüüsita.

Tunnustust väärrib, et E. Rannet on oma romaani Anto-raamatus kesksele kohale asetanud noore inimese. Siin on maailmavaate kujunemise ja elus oma koha leidmise probleem, millest Anto Laanepüü kaudu võinuks saada erutav kõnelus noore lugejaga. Kuigi Anto läbi paljude teiste tegelastega võrreldes ehk veidi selgemalt avaldub mure rohkem leiva kui kivide pärast ja käesoleva romaaniaosa lõpul ka elu mõtte, eesmärgi, oma koha jm. sellise kindlaksmääramise vajadusele ligilähedale jõutakse, ei ole Antol kõigele vaatamata

eriti suurt sotsiaalset koormust. Probleemidki liiguvad nagu tema karakterist väljaspool ja ei sünni temast enesest.

Karakterite loomise plastilisus, determineeritus ajas ja ruumis ning põhjustagajärg seostes on ideelis-esteetilise sügavuse ja haaravuse, kvaliteedi probleem. E. Ranneti romaanis on noori üsna rohkesti, kuid nende kujutamine on hajuv ja selgemalt jääb avaldamata peamine, kandev joon nende karakterites. Nii näit. on nooruke agronoomi Margiti seos vahetu sotsiaalse tegelikkusega nõrgavõitu. Muidugi ei saa praegu veel midagi lõplikku öelda, sest noorte inimeste kujutamisel seisab kaalukam ees. Edaspidi selgub ka Kustas Loki, Mari-Eltsu, Pihlaku, Raagi, Linda Pähkli jt. kesksemate tegelaste osa. Jääb vaid oodata romaani järgmist köidet. Näidendiga võrreldes tundub praegu, et «Südamevalus» (mis muidugi on omaette teos) oli näiteks Kustas Loki karakter tugevamini ja veenvamalt antud, oli romaani ekspositsiooni ulatuses kompaktsem ja jõulisem.

E. Rannet on käsitluse alla võtnud murrangulise perioodi sotsialismi ülesehitamise käigust meie kolhoosikülas ja see annab teosele tema väärtuse. Seda kinnitab ajastule iseloomulike olude ja seaduspärasuste hea tundmine, autori oskus lugejat sotsiaalselt väga kaalukate probleemide juurde viia ja püüd peegeldada elu tema avaldustes.

Kõige positiivse kõrval jääb romaani «Kivid ja leib» esimesest osast ometi tagasihoidlik üldmulje. Mitmetahulisus, panoraamsus, vabama ja avarama vormi valimine on romaani sissejuhatuse paisutanud kolossaalselt suureks. Nagu iga žanr, nii esitab ka romaan oma vorminõuded ja neid tuleb arvestada. Situatsioonide paisutamine, nende lõtv side, refereerivat laadi kirjeldustega ülepakkumine on nõudnud palju sõnu, muutnud kompositsiooni laiavalgavaks. Liigsõnalisuse tõttu pole saavutatud ka karakterite psühholoogilist sügavust, silma hakkab hoopis sotsiaal-

sete tunnuste varal iseloomustamine, kuid siis on juba ka ümberjutustuslik laad domineerimas. Paratamatult ole-
neb sisu suurus ja mõjuvus heast vormi-
st. Hea teema eeldab aga eriti head
vormi, et autori mõtted ja ideed leiak-
sid kõige veenvama ja ilmekama väl-
jenduse, vahetu kunstilise mõjujõu oma
sügavuse ja sihitaotlustega. Romaani

«Kivid ja leib» esimese osa kohta teh-
tud tähelepanekud ei haara kõiki ja
kõike, need on pigem esimese hooga
silma hakanud küsitavused. Romaan jätk-
kub ja lähema hinnangu saame anda
ikkagi terviku alusel, seepärast jääme
ootama järke romaani «Kivid ja leib»
esimesele osale.

Ants Järv

KUI RÄÄKIDA ILMA «ISMIDETA»

Rein Saluri: «Mälu». Jutustusi.
«Eesti Raamat», Tallinn, 1972. 134 lk.

Ei saa lahti tundest, et Rein Saluri
oma raamatuga ehk valmistab lugejale
raskusi. Siin on mõndagi teistmoodi ja
iseväarki, mitte nii, nagu oleme harju-
nud. Rääkimata ajaviite otsijast, võib
selle raamatu käest kõrvale panna ka
inimene, kes sisukat kirjandust armas-
tab, aga on harjunud, et probleemi
juurde jõutakse sündmuste ja karakteri-
rite väljajoonistamise kaudu — ka
proosa lühivormides.

Sündmustik on siin argipäevane, vahel
mõni pisiseik, mis kaob kirjeldatavasse,
sageli antud asesõnalise tege-
lase kaudu, murdudes sealjuures nagu
valgus prisma mitmeks eri värviks,
kusjuures kirjeldaja kasutab ainult
ühete, talle vajalikku. Laps teeb küünis
heinavirna sisse salakäigu ja vaatab
katuseaugust välja. Maa maailm võtab
teise ilme, jõudes lõpuks reaalsuse pinnalt
fantaasiasse — nood mees ja naine
ülени valges ja üleni valges lapsed, kes
pudenevad tamme okstelt alla, on juba
fantaasia vili, mida poiss võtab vastu
kui enda loodud tegelikkust.

«Ristsed», «Kolm kartulit» — sõjaae-
gade lood — on vahest traditsioonilähe-
dasemad, sündmustik on antud mingis
põhjuslikus järgnevuses, kuid alati ühe
seiga piirides ja kujutatuna läbi tege-
lase elamusliku tonaalsuse (valitseb

hirm!). Peatselt jõuab autor «Vaimus-
tuseni» (kogu pikim jutt) ja «Krahvi
pojani», kus sündmustik on kahestunud
reaalse tegelikkuse ja inimese poolt
loodud unenäolise, viirastusliku maa-
ilma vahel. Sündmustik kaotab ees-
märgi kuhugi välja jõuda, kujutletav
müütiline või loodud maailm on tege-
lasele niisama reaalne kui ümbritsev
tegelikkus; see, mis juhtub, ei ole nii
oluline kui see, kuidas inimene reageerib
nendele eri maailmadele. Sealt ta-
gant kerkib valdavalt esile mitte nii-
võrd inimene kui üksikisik, individid,
kordumatu üksus, vaid inimese eksis-
tentsiga seotud üldine probleem, kand-
ku see siis filosoofilist või kitsamalt
psühholoogilist tähendust. Nii ei saa
rääkida karakteritestki traditsioonipä-
rases mõttes, enamasti jääb tegelane
välise karakteristikata, asesõnaliseks
temaks või minaks, karakteri liikumist
ajas kohtame õigupoolest alles kogu
viimases palas (endine peremees, prae-
gune raamatumüüja).

Nii omandab anekdootlik ja kusagilt
motiivipidi tuttav lugu erakordse ande-
ga peastarvutajast («Imearvutaja») üldi-
sema ja ootamatu kõla; nimetagem
seda — kartes sealjuures suuresõnali-
seks muutuda — psühholoogilis-filosoofi-
liseks interpretatsiooniks. Tema, ke-
da on petetud, kes on hakanud uskuma,
ei taha teada, et on illusiooni küttesse
sattunud. Ta kardab uskuda tõde, mis

KRIITIKA

talle teatavaks tehakse. Kas pole see küllaltki üldinimlik nähtus ja kas ei suuna mõtlema sellele, kui väga on inimene võimeline kinni hoidma illusioonidest? Tegelikku ja luulude vahekorrale viib ka «Krahvi poja» sündmustikuline kahestamine. Ametniku argipäev, tegelikkus oma inetuses ja halluses, ja siis too Koerajõe mõisas käimine kümme kuud tagasi (kas ei sümboliseeri see lihtsalt mingit teist, ilusat, argipäevale vastu asetatud maailma?), mille järel inimene ei ole enam võimeline kohanema ja kodunema olevaga. Nii nagu krahvi poeg võinuks tunda ennast tänases päevas. Nii, nagu XVI sajandi inimene võinuks tunda ennast tänases või tänapäeva inimene XXV sajandis. (Muide, Saluri paljude lugude omapäraks on see, et nad annavad alati rohkem kui ühe lahtimõtestamise võimaluse, millest üks on tõele lähedasem kui teine; sellepärast ei tarvitse eespool öeldu olla väga tõene, siin on ainult püütud näidata ühte võimalust.)

«Vaimustuse» selgelt paralleelne tegevus ühe uurimisasutuse argipäeva konkreetuses ja teiselt poolt vilbuste, marduste, uduhaldjate ja paljude teiste mütoloogiliste heade ning halbade vaimude öös viitab psühholoogilisele probleemile: inimene püüab argipäeva pisisekelduste rusuvast maailmast vabaneda omas, teises, tema enese fantaasia poolt loodud maailmas, kus toimub võitlus enese elu eest («Vastu pidasid, inimeselaps»). Inimpsüühika peegeldab tegelikust, kuid tal on ka autonoomia; need võitlused, mis toimuvad inimeses endas, võivad olla ränkasked ja viia inimese hukule. Siin on keeruliste nähtuste ja vastastikuste seoste kompleksiga tegemist; paralleelne ja üksteisest sõltumatute või väga väheste ja kaudsete seostega kahe erineva teadvuse oleku kujutamine ei võimalda lugejal tungida kuigivõrd sügavale tegelaskuju psüühikasse, pigem jääb jutustus üht nähtust konstateerivaks. Ilmselt on

lugejale liiga palju jäetud iseseisvaks tööks, et mõtestada lahti kõiki käike. Kuigi peamise ideelise mõtte avamiseks ei tohiks puududa võti, allakirjutanu arvates on selleks eelviimase pildi lõpp, kus minategelane pöördub vaimude poole:

«Minu tööst ei saa mitte keegi aru. Seda pole kellelegi vaja. Vähemalt ma arvan, et ei ole. Sellest pole mingit kasu. Ma nii tahaksin teiega koos olla.»

Vilbus tõusis püsti ja virutas mulle peotäie märga liiva vastu silmi.»

Jälle, nagu «Krahvi pojaski», rahulolematu olevaga, püüd jõuda kuhugi teise maailma, omaloodusse, ja võimatus seal olla ning sinna jääda. Olla rahulolematu, põgeneda, sukelduda iseendasse — see teeb Saluri tegelase passiivseks ja loob ajuti aimatavat-tajutavat pessimismi. Kogu on aga komponeeritud nii, et kõlama jääb just kutse aktiivsusele, tegutsemisele. Pean silmas niminovelli, mis ühtlasi on kogus viimane — «Mälu». See on mitmeti selgumise ja uue kvaliteedi novell. Lugu on vaba liigest kirjelduslikkusest, olmedetailidest, kompositsiooniliselt värske on Tema, Sõbra ja Raamatümüüja vahelduv kujutamine, kord jutustusena, kord monoloogidena. Autori idee ei ole publitsistlikult otseütlev, küll aga avaneb kujude kaudu selgesti ja ainumõistetavalt, on ajas ja ruumis konkreetne, sotsiaalselt tähenduslik ning aktuaalne. Selle novelli kolm osalist on välise karakteristika puudumisest hoolimata üksteisest selgesti eristatavad (kasuks oleks tulnud ehk monoloogide keele suurem individualiseeritus). Lugu nendest kolmest on sõja-aastate lugu, seda on aga vaadatud tänase päeva aspektist. «Tema, kelle nime ei mainita» on sõja-aastatel olnud väike poiss, Raamatümüüja aga naabrimees, kes ühe versiooni kohaselt on kättemaksuks mahalöödud koera eest röövinud tollesama väikese poisi, pannud keldrisse kinni ja kohelnud nagu koera, teise (usutavamana — selle

avab Raamatumüüja ise oma mälestuspildis) järgi aga juhtinud sakslased ennast metsas varjava naaberperemehe jälile. Esimesest versioonist peab kinni Sõber, see Tema valgustaja ja aktiivsusele innustaja. Just Sõber viib Tema Raamatumüüja jälgedele. Tema läheb Raamatumüüja juurde, kuid ei võta midagi ette, et kätte maksta. Sõber isoleerustab nende mõlema praegust hoiakut «ära puuduta mind, lasen elada sind»-kujundiga, just tema on antud situatsioonis aktiivne pool, ta viib teised kokku, ja kui Tema väljub Raamatumüüja juurest, võtab Sõber tal käest kinni ja ütleb: lähme tagasi, me peame tagasi minema. See ei ole veel inimese aktiivseks muutumine, kuid

juba samm sinnapoole — teiste abiga.

Ja lõpetuseks: jäägu tavakohane autori poole heade soovustega pöördumine ära, sest allakirjutanu on üsna veendunud, et loometöö areneb ja liigub mingite subtiilsete sisemiste seaduspärasuste järgi; see, mida teosest kirjutatakse, võib pakkuda loojale huvi, ergutada mõtte liikumist, olla vajalikuks tagasisideks... ent kas rohkemaks?

Lugejale aga, kes tunneb ennast pärast «Mälu» lugemist halvasti (kardab, et ei jää magama, tunneb võimetust elada sisse autori maailma jne.), võiks küll soovitada: võtku riiulilt Švejki lood ja lugegu peale.

Einar Maasik

KIMP EESTI LUULET ÜLE KEELEPIIRIDE

Innustatuna üha sagenevast kurtmisest tõlkekriitika unarussejätmise pärast üritame siin sügavamalt üle künda ühe hiljutise vao selles söödis. Märtsis ilmus «Keeles ja Kirjanduses» mitme mehe sulest hindav ülevaade NSVL Kirjanike Liidu poolt võorkeeltes väljaantava ajakirja «Nõukogude Kirjandus» 1972. a. 8., Eestile pühendatud numbrist. Nüüd võtame vaatluse alla ajakirjas avaldatud inglise- ja saksakeelsed luuletõlked, välja arvatud üksikud värsid proosatekstis.

Vaatlust alustades leiame kohe mõistatuse, mida toimetuse ei oleks pidanud andmagi: kas tõlked on eesti või vene keelest? Ainult saksakeelses numbris on J. Semperi «Kui ärkab rahvas» all märkus: «Vene keelest...»; teistel saksa- ja kõigil ingliskeelsetel luuletustel pole lähtekeelele osutatud, küll aga saksakeelsete proosatõlgete puhul — siin on lähtumisi eesti ja vene keelest. Inglisekeelne number jätab seega mulje, et kõik on tõlgitud algupärandist. Kuid Semperi luuletuse tõlkeid võrreldes märkame ühiseid kõrvalekaldumisi,

mis näitab, et ka inglise keelde on tõlgitud vene keelest. Ühiseid puudusi leiame teistegi autorite luule tõlgetest — järelikult on need (kui mitte kõik) vene keele vahendusel tehtud. Nii või teisiti, meil on õigus võrrelda ja hinnata tulemusi originaali aluseks võttes, sest ka vahendajakeelt kasutades peavad tõlkijad — eriti rahvusvahelise orientatsiooniga ajakirja jaoks — taotlema originaalilähedust.

Saksa keelde on kõik luuletused pannud J. Warkentin. Inglise keelde tõlkijaid on neli: A. Miller, I. Železnova, D. Rottenberg ja V. Jacque. Käsitlemegi neid selles järjestuses, võttes korraka ette nii inglise- kui ka saksakeelse tõlke.

Semperi «Kui ärkab rahvas» on A. Milleri ja J. Warkentini tõlkes niivõrd semperlik, kuivõrd võimaldab venekeelne alus. Viimases aga on protesti tekitavaid hälbeid, mida edasitõlkijad saanuksid vältida. Semper on nagu nimme hoidunud ajaloo luulendamisel kasutatud šabloonilisest väljendeist, tõlkija aga on oma voliga sisse surunud loosungid «Täieliku võiduni!», «Maad,

rahu, vabadust!», samuti «Aurora» kahurid. Kõik need lisandid on nüüd truult sees ka inglisi- ja saksakeelses tõlkes.

Ingliskeelsetest tõlgetest on ehk kõige originaalilähedasem V. Beekmani «Hobused» A. Milleri vahenduses, milles on kujundeid niisama rikkalikult ja on tabatud ka nukrus, millega meenutatakse hobuste hiilgeaegu maailma noorpõlves. Kui just norida, siis võinuks täpsemalt edasi anda sügavmõttelise kujundi 'maailma murdeiga' (*the awkward age pro the youth*), säilitada avavärsi kordumise luuletuse lõpus ja taotleda värsiehituses suuremat kerget: Beekmanil on enamasti neljajalgne daktül kahesilbilise anakruusiga, ainult üksikuis ridades tuleb esimest silpi rõhutada, tõlke värs aga on enamasti viierõhuline ja ebaühtlasemate jalga-dega — see teeb hobuste liikumise konarlikumaks ja hobused vanemaks kui vaja (hästi hoogne on ainult III stroof, kus kolm rida on loetavad kahe-silbilise anakruusiga). Kui keegi selle laululise luuletuse viisistaks, siis tõlget küll samal viisil laulda ei saaks, sest kõik libisevad riimid on tehtud naisriimideks ja naisriimid (peale ühe erandi) meesriimideks; kahes stroofis on pikemate ja lühemate riimide järjekord ära vahetatud. Saksakeelne tõlge on suurepärane, rütm ja riim klapivad.

Mõlemal mehel on õnnestunud ka E. Niidu «Surnumäe nukal». A. Milleril on küll väikesi sisulisi viltulöömisi, ent neid võib isegi võtta kui tahtlikke, sest luuletuse peamõtet ja meeleolu nad ei moonuta. Kahju ainult, et autori riimipuhtust pole säilitatud. Teiste ingliskeelsete tõlgete taustal on tähelepanuväärne, et järjekindlalt kasutatakse originaalile vastavat, valdavalt neljarõhulist värsi. J. Warkentini tõlge on laitmatu, kui mõned mitte päris puhtad riimid välja arvata.

Kahjuks ei ole nii hästi vedanud B. Alveri «Tulelaulul». Kuigi mõlemas keeles on välja tulnud võrdlemisi kor-

ralik luuletus, milles Alveri tekst on põhiliselt edasi antud, ei ole Alver kummaski äratuntav. Põhjus on vormis: originaali väga järjekindel silp-rõhuline värs on tõlgetes üpris laiali vajunud ja mõjub pigem kaootiliselt rütmistatud vabavärsina. Inglise keeles (I. Zeleznova) pole vajalikuks peetud esile tõsta ka üht peaideed — kivi-kübemete ja inimsüdamete ürgset ühtekuuluvust ning loomamist ühes kõiksuse tules. Luuletuse mõlemas pooles rõhutavad seda jõulised värsid «me südames on tuld ja tuld/ ja tulevalgust otsatult». Tõlkija on fantaasiale voli andes teinud kummaski pooles täiesti erinevad värsid, millele pole midagi ette heita peale selle, et nad ei kuulu sellesse laulu. Me ei saa tõlkest kätte Alveri «Tulelaulu» t u n n e t. Range neljajalgse värsi (mis ainult läbituntud kohtades vaheldub järelsilbiga kolme-jalgsega) minetamisega, mõnede värs-side kolmejalgseks kärpimisega ja mõnede viiejalgseks venitamisega, samuti üksikute daktülisse kalduvate värs-side sissetoomisega (*Wild is our flame/ wild and untamed*) kaotab luuletus hoo ja alverliku võlu. Värsistruktuuri muutmise patust ei ole puhas ka saksakeelne tõlge. Ehkki rütmivead värsiti ühte ei lange ja siin on Alverilähedasi värsse rohkem, leidub värsi venitamisi, jambist ja viimasest stroofis ka üldse rütmist väljalangemist.

Alverilt on ajakirjas veel «Tänulikkus» (ingl. k. «Praise», s. o. «Kiitus», sks. k. pealkirjata). I. Zeleznova on kõik oma meelest olulise kahe reaga ära öelnud ja kolmanda kui korduse, mis midagi ei lisa, nagu vormitäiteks otsa pistnud. Hardast tänulikkusest on saanud valjuhäälnelne kiitus. Ka nii väikese pärlil saab ära lahjendada! J. Warkentini, kes kõikjal paistab taotlevat sisutäpsust, on kolmele reale lisanud veel ühe ja pikendanud ka värsijalgu jambist amfibrahiks. Sellest hoolimata on ta tõlge hästi alverlik, võinuks olla täiuslikki, kui poleks lõppu pandud

riividillina («Seis! Üks-kaks.») mõjuvat *anbrechender Tag*, justkui punkti lõpmatu tänulikkuse järele. Õige olu need kaks, vist vene keelest võetud anafoorset sõna (vrd. ingl. k.) ära jätta.

Teises I. Železnova tõlkes — D. Vaarandi «Hirošima lenduris» — on vale juba pealkiri «A Hiroshima Pilot». Lugu on ju sellest lendurist, kes linnale pommi viskas ja hiljem hullus, seega peaks olema m ä ä r a v artikkel. Ka siin on värsid originaali omadest palju pikemad. Kui Vaarandi minategelane tõesti on hullunud lendur ja veendunud, et «Seen, seen neelas mu ära», siis tõlkes on rahulik, eneseteadlik kriitika: *The mushroom engulfed and consumed me*. Võib jääda mulje, et räägib hoopis jaapanlane, rünnaku ohver. Saksa keele, ehkki siin on värsid veelgi pikemad, on tõlkija õnnestunult kasutanud kaootilist rütmi, mis Alveri puhul ei sobinud, aga siin koos sisutäpsusega annab originaalile vastava luuleelamuse.

M. Raua «Lendleht» I puhul on mõlemale tõlkijale karuteene teinud venekeelne vahetekst, kust on üle võetud mitu vormi vastu eksimist. «Lendlehe» aadress «Vietnami vihmadesse ja tuultesse» (alapealkiri) on käänat muutes seatud esimeseks värsiks (*In the rains...; Durch den Regen...*). Sellega on lugeja pandud adressaadi ossa, lendlehe mõjujõud aga nõrgeneb: enam ei pane lugejat miski kujutlema end Vietnami, kus ta selle lendlehe võiks leida, ta jääb kõrvalseisjaks. Ignoreeritud on Raua tugevasti organiseeritud, järskude, Majakovski moodi raiuvate rõhkudega ja hea riimiga vabavärssi, tõlkes on see täiesti organiseerimata ja ingl. k. *help — himself* pigem juhuslik kõlasarnasus kui siinkohal nii vajalik riim. Nõnda on veenmisjõuga lendlehest saanud kaastundele apelleeriv palvekiri.

Rahule võib jääda M. Traadi «Ma mõtlen revolutsioonile» tõlgetega. Siin on autor küll tõlkijate eest töö ära

teinud. Sellise monumentaalsete kujundite kaudu otseütlemise poeesia vahendamine ei tohiks ühelegi retseptorkeelt tundvale tõlkijale raskusi valmistada.

Peaaegu niisama vaba on ju värss ka J. Kaplinski luuletuses «Tervitus tulevikku» (tõlgetes pealkirjaks «Valguse soojus», mis selle luuletuse ja üldse Kaplinski laadi ehk pareminigi tabab), tõlkimiskeskused aga on siin läbinähtavad, eriti I. Železnovaal. Lihtsalt, kuid kaunilt ja sügavalt ümberluulendatud piiblarhaismid on tõlgitud asjalikku ateismiõpiku keelde. Retoorilised küsimused on vormitud publitsistlikeks konstateeringuteks. Vabavärsi pealtnäha malbe, ent ärevust varjav rütm on tõlkijal jäänud märkamata, nii et tõlge on pigem lühikesteks ridadeks hakitud artikkel. Poetiline leksika on vaesem, hoolimatult on lihtsustatud verbitroobid: süüdata põrgu — 'muuta põrgu(te)ks'; kasvatati tuleseeni — 'seened rippusid'; vilamas mööda oma häälest — 'kiiremini kui heli lendab ta'. Autori pilk on ette suunatud, minevikumeenutused tulevad kuskilt tagantkää või -selja; tõlkija on selle paaril korral vastassuunda keeranud: autoril põrnitseb varemeis torn elektri-jaama korstnaid (alt üles), tõlkijal vahivad korstnad ülalt alla varemete peale. Tulevate päevade soe valgus on muutunud kiirelt mööduvate aastate valguse soojuseks. Ja see, mis Kaplinski elu mõtteks arvatud, osutub tõlkes vaid elu mõtte kaasandeks. Kokku võttes on Kaplinski uje «Tervitus tulevikku» muutunud rohkem hõiskeks olevikku, saanud juurde pisut tarbetut pateetilisust ja rohkem kui pisut kaotanud sugestiivset poetilisust. Näib, et siingi on vahetõlget liigselt usaldatud. Osa nendest etteheidetest kehtib samal põhjusel ka saksakeelse tõlke puhul. Üks arusaamatus teeb nalja: saksa keeles on Narva kindlusetornid läinud elektri-jaama korstnate juurde ja vaatavad sealt oma viimaseid varemeid.

KRIITIKA

Kasutades parajal määral rütmi, inver-
siooni jm. poeetilisi võtteid, mida ing-
liskeelsest tõlkest on asjatu otsida,
annab Warkentin kujundite kainusest
ja kasinusest hoolimata originaalile
lähedase poeetilise laengu.

Paremini kui teised tõlked Želez-
noval ja sama hästi kui teised Warken-
tinil on õnnestunud H. Runneli «Üks
külamees». Pealkirjaks on mõlemal
«Käed» ja nendest kätest ära räägitud
ka enam-vähem kõik see, mis autorilgi
öeldud. Välja arvatud, et need olid
tohutud käed, mida autor kaks
korda rõhutab — selle asemel on tõlkeis
'rahutud käed'. Kahju on tõlkimata
jäänud värssidest «siis nutsid need
üksikud käed, / et elu on pagana poo-
lik». Saksa keeles on sellest esimene
pool olemas, aga teises mõtteseoses,
ilma Runneli alltekstita. Seega on küla-
meest ennast nagu vähemaks jäänud,
aga noh, uue pealkirja all see ei häiri.
Runneli nõrgalt seostuva kõrvalepõike
«Ligi kuuskümmend oli käes, kui ühi-
seks said kõik talud» väljajätmine tu-
leb tervikule kasukski.

D. Rottenberg on tõlkinud R. Parve
«Sünnimaa ranniku». Selle eest pälvib
ta rohkem tunnustust kui Warkentin.
Esiteks on tal täiesti puhtad riimid,
isegi puhtamad kui Parvel endal. Tei-
seks on inglise keeles õigesti edasi
antud autori mõte, et Eesti rannik kait-
seb Nõukogude Liitu — saksa keeles
on see vastupidi. Värsiehitust on aga
mõlemad tõlkijad muutnud: daktülist
on sks. k. saanud amfibrahh, ingl. k.
on silprõhuline värss koguni rõhuliseks
muudetud. Kahju on sellepärast, et
tõlke lugejal ei ole võimalik loetavat
kokku viia E. Kapi kantaadi «Lääne-
meri — rahumeri» meeskoori osaga.
Oleks ju päris kena, kui saaks mõnele
välismaa koorile juhatada, et selle
lauu tõlke võib leida nii- ja niisugu-
sest ajakirjast!

R. Parve teise luuletusega «Me elu,
kallis, pole olnud kerge» saab Warken-
tin oma juhtpositsiooni tagasi. Siin on

värsimõõt vastav, riimidega on isegi üle
pingutatud — neid on poole rohkem
kui Parvel, peamine aga, et on saavu-
tatud samasugune kirgliku deklaratiiv-
suse efekt kui autoril. V. Jacque on oma
tõlke teinud lüürilisema, kujundlikuma,
võiks öelda, et poeetilisema, kui see on
autoril; ta on ka minategelase tuleviku-
programm mis andnud koha kallile elu-
kaaslasele, kes Parvel on ainult raporti
vastuvõtja.

P.-E. Rummo «Mäng» («Playing
a Game») on valimiku üks kummalise-
maid tõlkeid. Luuletuse põhitekstist on
inglise keeles antud peaaegu rea-
alune. Sõnasõnaline reaalne oleks
asjale rohkem kasuks tulnud. Praegu
on see küll arvestatav pooldiletantlik
luuletus, aga P.-E. Rummost kaugel-
kaugel. Pole korralikult välja toodud
luuletust läbiv vastandus *m ä n g u l t —
p ä r i s*, loobutud on paljudest kordus-
test, olematuks tehtud peidetud anadip-
loosid... See-eest on mitmed kujundid
ära seletatud ja terve impressioon
püüdlilikult lauseteks jagatud, pandud
kõik märgid, otsekui kartes kedagi
kirjavahemärkideta luuletusega ehma-
tada. Aga ennäe, mis veel! Rahvaluule-
lise kursiivis vahesalmi on tõlkija pida-
nud vajalikuks riimida, ent võrdlemisi
vaba on selle vahekord originaaliga.
Kiusatus on neid kõrvutada, andes V.
Jacque'i oma reaalses tagasitõlkes:

*oi surma sina sõgeda
sõjasurma sa tigeda
hernekeppide murdija
kui need taimed jäävad toeta
pääsevad herned veerema
pääsevad veerema pisarad*

Alatu (hirmus) Surm, metsikuim
kiskajaist,
sa jooksed amokki sõjaväljadel.
Surnud meie mehed, ja ei ole
pulmapidusid
rõõmustamas südameid meie rannas.
Pisarad aina veerevad kibedate
tilkadena,
viinamarjaväädid vajuvad
longu ilma tuedeta.

P.-E. Rummo kuidagi kuumalt rulliva kurbusega etteheide sõjale on asendunud justkui veltveebisammuga poolvemmalvärsiliku (amokk!) noomimisega. Kuigi originaalist teadlik deklamaator tõlget skandeerimiseta lugedes võiks ehk saavutada ka õige meeoleolu, ei tohiks autori stiilist, antud juhul rahvuslikust koloriidist ometi nii kaugele minna. (Pärast Rummo enda Thomase-tõlkeid tahaks küll parastada, aga või ta ise sellest enam hoolibki?) Suurem osa märgitud puudustest on ka saksakeelses tõlkes, eriti häirivad interpunktsioon ja riimitaotlus vahesalmis. Et aga Warkentin pole värsse vahele jätnud ega juurde kirjutanud, et ta on alles jätnud kordused, et tal on hea luulevaist, on tema tõlge siiski arvestatav.

Püüame kokku võtta. Tänu ajakirja «Nõukogude Kirjandus» sellele numbrile saavad välismaa lugejad teada, et eesti luule on küllaltki elujõuline. Mehed kirjutavad sotsiaalse temaatika

kaga luuletusi, naised kosmoseteemadel. Intiimlüürikat ja muid luuletahke ei ole. Saksakeelse numbri lugejad leiavad, et autorid on omanäolised (kuigi tõlkija on üksainus). Ingliskeelse numbri lugejad leiavad, vastupidi, et kõik autorid on kaunis ühenäolised (kuigi tõlkijaid on neli).

Tõlgete puudujäägid näivad tulenevat vahetõlgetest, aga süüdistada tuleb siin mitte vahetõlkeid, vaid nende ebakriitilist kasutamist tõlkijate ja selle sallimist toimetuse poolt. Tundub küll, et J. Warkentin on tutvunud ka originaalidega. Igatahes võiks ta eesti luule tutvustamist saksa keeles jätkata samalgi tasemel. Inglise keelde tõlkijaist äratub enam usaldust A. Miller, aga originaalidega tutvust tehes oleksid ka teised võimekad tõlkijad. Loomulikult on nad praegugi tänu ära teeninud. Ja samuti ajakirja toimetuse. Kimbuke eesti luulet on ikkagi jälle üle keelepiiride saadetud.

Kullo Vende

RINGVAADE

KROONIKAT

24. aprillil tehti Tartu Riiklikus Ülikoolis üleülikoolilise tõlkevõistluse kokkuvõtted. Autasustamiskoosolekul märkisid žürii liikmed, et võistluse laureaate eeldused annavad lootust tõsise- maiks saavutusteks, paraku jääb õppe- jõudude huvi ja abi, mis ergutaks üli- õpilasi ilukirjandusliku tõlke viljelemi- sele ning soodustaks selleks vajalike või- mete väljaarendamist, väheseks ja ju- huslikuks. Võistlusele laekus saksa, ing- lise ja soome kirjandusest vahendatud lühijutte ja romaanikatkeid. Žürii, kuhu kuulusid prof. P. Ariste, dots. kt. U. Lehtsalu, õpetaja M.-A. Palm, kirja- nik A. Kaalep, ajalehe «Tartu Riiklik Ülikool» kirjanduslik kaastööline J. Tal- vet, üliõpilased L. Kalme, E. Kärner ja S. Murumets, tunnistas esimese pree- mia vääriliseks Reet Pobuli (ingl. fil. I k.) tõlke Kurt Vonneguti lühijutust «A long Walk to Forever»; teist kohta jagasid Peep Nemvalts (eesti fil. IV k.), Helgi Loik (saksa fil. V k.) ja Katrin Kaugver (saksa fil. IV k.). Kolmas pree- mia läks Väino Klausile (eesti fil. V k.); Inna Feldbach ja Helgi Loik said ergu- tusahinna.

26. aprillil oli Moskvas NSVL Kirja- nike Liidus koos eesti kirjanduse nõu- kogu. Koosolekul, millest võtsid osa A. Turkov, A. Borštšagovski, V. Oskotski, B. Runin, J. Surovtsev, L. Toom jt., pidas kahe viimase aasta eesti luulest ettekande A. Tamm ja sama perioodi proosast K. Kurg.

Eesti NSV Kirjanike Liidu proosako- misjon algatas arutelude sarja «Kirja- nik ja tema loominguline köök». Oma teostest ja nende saamisest kõnelesid 27. aprillil H. Kiik, M. Unt ja A. Val- ton. Küsimuste ja repliikidega suunas arutelu H. Runnel. Sõna võtsid E. Niit, J. Kross, P. Kuusberg, P. Lias jt. Samal teemal rääkisid 24. mail V. Gross, J. Kross, V. Vahing ja R. Sa- luri. Arvamusi avaldasid A. Valton, M. Unt, B. Kabur jt.

Eesti NSV Kirjanike Liidu Tartu osa- konna eestvõttel korraldati 5. ja 6. mail Tartus traditsiooni kohaselt kirjandus-

päevad. Kirjandusteoreetilisel konve- rentsil kõneles K. Taev kodanikuluulest, L. Peep lugejast, E. Siirak M. Underi luule seostest maailmakirjandusega, P. Lias kirjandusliku kujundi interpre- teerimisest, P.-E. Rummo tõlketeoste taustal lastekirjandusest.

15. mail toimus Kirjanike Liidu laste- kirjanduse komisjoni korraldusel kahe viimase aasta lastekirjanduse arutelu. Ettekande tegi T. Kallas, sõna võtsid P.-E. Rummo, H. Runnel, S. Väljataga, H. Väli, E. Raud ja H. Pukk.

EKP Linnakomitee büroo istungil arutati Kirjanike Liidu Tartu osakonna tööd. Aruandega esines osakonna sekre- tär K. Kääri. Järgnenud arutelu hõl- mas kirjandusliku järeelkasvu problee- mistik. Sõna võtsid H. Peep, J. Lott, J. Peegel, E. Ertis, A. Kaal jt.

18. mail avas ENSV TA teaduslik peasekretär V. Maamägi Kirjanike Ma- jas Sándor Petőfi mälestusnäituse, mille läkitas Tallinna Budapesti Petőfi-nim. Kirjandusmuuseum. Luuletaja elust ja loomingust kõneles muuseumi direktor L. Illés, väljapandut kommenteeris muuseumi teaduslik töötaja E. Taxner. Järgnenud kirjandusõhtul rääkis sisse- juhatuses P. Palmeos. Suure ungari poeedi loomingut esitasid tema tõlkija E. Niit ja RAT «Vanemuise» stuudio õpilased ning TRÜ üliõpilased. Ungari muusikat mängisid H. Elleri nimelise Tartu Muusikakooli õpilased.

NSVL Kirjanike Liidu eesti kirjan- duse nõukogu kutsel kohtus E. Vetemaa 14.—18. maini Moskvas B. Lavrenjovi nimelises raamatukogus, I. Lihhatšovi nimelise autotehase raamatukogus, Dubna kultuurimajas «Mir» jm. lugeja- tega. Kohtumistest võtsid osa V. Ruber, I. Drutse, F. Iskander, A. Turkov, G. Muravin ja J. Okljanski. L. Promet käis Usbekistanis ja võttis osa nõukogu- de ja sotsialismimaade kirjanduse päe- vadest ning usbeki kirjanduse suurkuju Ghafur Ghulomi 70. sünnipäeva tähis- tamisest.

15.—18. maini peeti Tallinnas osavõtjaterohke sümpoosion, mis oli pühendatud akadeemik J. V. Veski 100. sünniaastapäevale. Avaplenaaristungil rääkis J. V. Veski keelelisest tegevusest prof. A. Kask. Eelmine, eesti ja soome filoloogide kokkusaamine leidis aset Helsingis 1971. aasta septembris. Seekord avardasid osavõtjate ringi Petrozavodski lingvistide, folkloristide ja kirjandusteadlaste delegatsioon ning Leningradi ja Riia esindajad.

Sümpoosioni töö kulges teadusharuti kolmes eri sektsioonis, kusjuures üksikute istungite ettekanded moodustasid üldprobleemidelt enam-vähem ühtekuuluvaid temaatilisi komplekse. Töö läbi mõeldud liigendus teemade mitmekesisuse juures oli üheks eelduseks sümpoosioni kordaminekule, mida kinnitas ettenägematult elav mõttevahetus kõikides sektsioonides. Ulatuslik poleemika järgnes prof. P. Alvre ettekandele läänemeresoome aluskeele varajasest murdeliigendusest. Ühtekokku 45 ettekande puhul avaldati arvamust 250 korral, kusjuures mõned sõnavõetud kujunesid eraldi ettekanneteks, nagu prof. T. Itkoneni oma lingvistikasektsioonis. Tunnustuse pälvitsid eesti arheoloogid L. Jaanits ja V. Lõugas senist leiumaterjali üldistavate ettekannetega. V. Lõugase esinemine soomlaste Soome siirdumise teooria arheoloogilisest tagapõhjust öiendas oluliselt seni kehtinud vaateid. Tähelepanuga jälgisid eesti leksikograafid dr. T. Tuomi ülevaadet soome keele pöördõnastiku koostamise meetodikast. Sümpoosionil käsitleti probleeme erinevatest aspektidest ja erinevate meetodikatega. Korduvalt kerkis esile etnoloogiaküsimuste kompleksse uurimise tarve ja nõue.

Temaatilistel kontsentritel rajanes ka kirjandusteaduse sektsiooni töö, kus peeti 12 ettekannet. Esimest tööpäeva alustas prof. H. Peep üldistusliku käsit-

lusega 1920-ndate aastate eesti kirjanduse funktsioonide teisenemisest. Järgnesid ettekanded prof. Kai Laitinenilt Aino Kallase teostest «Gerdruta Carponai», E. Siirakult Marie Underi poeesia omapärasest ning Ü. Tontsult J. Smuuli kirjanikuindividuaalsusest.

Teise päeva istungite ühendavaks üldprobleemiks olid kirjanduslikud suhted, mille uurimise teooriast Nõukogude Liidus rääkis N. Bassel. R. Põldmäe andis ülevaate soome näitekirjanduse tulekust eesti lavale, prof. V. Alttoa ja H. Puhvel vaatlesid vastavalt E. Vilde ning A. H. Tammsaare loomingut rahvusvahelistes seostes.

Kolmanda päeva temaatiliseks ühisenimetajaks oli uurimistöõ ja kirjanduslike suhete korraldus. E. Karhu ja A. Hurmevaara Petrozavodskist andsid ülevaate soome kirjanduse ajaloo koostamisest vene keeles ning soomekeelse kirjanduse tõlkimisest. Soome kirjandusteadlase K. Sala ning tartlase H. Rebase ettekanne valgustasid eeskätt uurimistöõ arhiivipoolset külge.

Kirjandusteaduslikku huvi pakkusid ka mitmed rahvaluulealased esinemised, kõigepealt ühe Karjala itku struktuurianalüüs prof. P. Leinolt, E. Laugaste ülevaade lüürilise rahvalaulu uurimisest, J. Peegli märkmed eesti regivärsside poeetiliste sünonüümide süsteemist jmt., otsimata kaudsemaid seoseid lingvistilistestki ettekannetest, näit. oululase prof. P. Saukkoneni omast soome keele sagedussõnaraamatu kohta.

Sümpoosion avas uusi vaatekohti aktuaalsetele probleemidele, tihendas karjala, soome ja eesti uurijate teaduslikke sidemeid. Külaliste ning korraldajate endi ühine veendumus oli, et sümpoosion täitis kõigiti oma ülesande ning seesuguste kohtumiste traditsioon jätkub.

M. Mäger

PEET VALLAK 80

Peet Vallak, kelle sünnist 23. juunil täitub 80 aastat, pühendus peaaegu jäägitult ühele žanrile — novellile. Tema looming etendas olulist osa 20-ndate ja 30-ndate aastate eesti lühiproosa arengus. Vallaku teoste enamik kuulub eesti novelliklassika raudvara hulka. Kirjaniku omapärane inimesekontseptsioon, kõitev ainek ja elav ning värvikas kujutamislaid on tema vastu ära-

tanud huvi teistegi rahvaste juures. Mitte küll kiiresti, kuid järjekindlalt lugejaid juurde võites on tema novellide paremik läinud üle eesti keele piiri.

Peet Vallak sündis Pärnumaal Voltveti vallas Männiku talus, kus veetis lapsepõlve ja noorusaastad. Juba varakult kandis ta hinges mitme muusa kutset. Lõpetanud Pärnus 1911. aastal progümnaasiumi, pühendus Peet Vallak

RINGVAADE

kunstiõpinguile, mis 1913—1915 viisid ta Peterburisse. Samal ajal tegi Vallak ka kirjanduslikke katsetusi. Kunstiõpinguid jätkas ta veel 1921. aastal «Pal-lases», ent kirjanduslik kutsumus muu-tus järjest valdavamaks. 20-ndate aas-tate algul oli Vallak lühiproosa autorina võrdlemisi viljakas. Tollastes ajakirja-des «Agu», «Murrang» ja esimesi aas-taid ilmuvas «Loomingus» avaldati sa-geli novelle küll Vallaku, küll Närepi varjunime all, kelle taga peitus kunsti-õpingutega tegelev Peeter Pedajas. Lõp-lik murrang kirjanduse kasuks toimus 1922. aastal, millal ilukirjanduslik loo-ming tõusis esikohale ja kujutav kunst jäi hobiks. Ometi kulus veel mitu aas-tat, enne kui ilmusid Vallaku esimesed novelliraamatud. Teinud läbi nii pika ettevalmistusperioodi, ei olnud Vallakul raske 20-ndate aastate keskel avaldada novellikogusid üksteise järel. Ta koon-das aastate jooksul loodud jutud kolme raamatusse, mis otsemaid töid talle väljapaistva novellisti maine. Ilmusid novellikogud «Must rist» (1925), «Epp Pillarpardi Punjaba potitehas» (1925) ja «Ajude mäss» (1926). Esimesena nime-tatud kogus valitsevad sünged, osalt isegi võikad toonid, milles pole raske märgata möödunud sõjapäevade vastu-pegeldust. «Epp Pillarpardi Punjaba potitehas» avab aga Vallaku kirjaniku-loomuse helgema poole, sest raamatu niminovelli iseloomustab humoristlik käsitluslaad. Pole liigne meenutada, et «Epp Pillarpardi Punjaba potitehas» kujunes ka teatrilaval menukaks, kui autor selle avaldas dramatiseerituna (1937). Vallakut kui tugeva dramaatilise närviga novellisti iseloomustab aga kogu «Ajude mäss», milles pinge on sageli viidud ülima teravuseni, kuigi tege-laste psüühika läbivalgustamine jääb kohati pealiskaudseks.

Peet Vallaku küpse loomisperioodi teosed on koondatud kogudesse «Relvad vastamisi» (1929), «Omakohus» (1932), «Neli tuult jalge all» (1934), «Teod pahurpidi» (1935) ja «Armuleib» (1936). Nendes kogudes süvenes Vallaku areng realismi suunas, taandusid novellide ebausutavad süžeeaknaad ja grotesk-sed stseenid, kadusid mõningad eks-pressionismist pärinevad kujundusvõt-ted. Nimetatud kogudes on tugeva kunstilise üldistusjõuga novelle 30-nda-te aastate alguse majanduskriisis vaev-leva Eesti küla- ja aleviolustikust, kuigi sotsiaalsed probleemid ei ole Val-laku loomingu eriliselt toonitatud. Siin räägib kirjanik raskustega võitlevatest ja neile tihti allajäävatest inimestest.

Tema lemmiktegelane on aguli- või külaühiskonna tagasihoidliku positsioo-niga inimene, mõnikord üsnagi kahtlase mentaliteedi ja saatusega tüüp.

Tuleb aga toonitada, et loomingu-meetodi (või ka kirjandusliku voolu) seisukohalt vaadates jäi ta eemale natu-ralismi mõjudest, mis tema loomingu kõrgperioodil tungisid eesti kirjandusse. Kuigi Vallaku tegelased tihtipeale päri-nevad agulist, mis on naturalistide meelismiljöö, kuigi tegelased ise on üsnagi märgatavate inimlike nõrkus-tega, on Vallaku inimesekontseptsioonis midagi niisugust, mis tegi naturalismi talle vastuvõtmatuks. Vallak pole kusa-gil moraliseeriva tooniga kirjanik, koh-tumõistmine pahede üle pole tema ala, aga otsekui märkamata vahenditega rõhutab ta pidevalt tegelaste inimvää-rikust. Tema tegelased võivad küll ek-sida käitumisnormide vastu, nendes võib olla taunitavat ja eemaletõukavatki, kuid Vallaku inimsõbralikkus ulatub ka eksija mõistmiseni. Nii toetas Vallaku realistlik novellilooming väga mitme tahuga eesti realismi põhisuunda läbi 20-ndate ja 30-ndate aastate kirjanduse irdhoovuste.

Peet Vallaku novellid toetuvad küll klassikalise novelli traditsioonidele, kuid novelli žanrimudelit kui dogmat ta ei järgi. Kus ainek ja kunstiline ees-märk seda nõuavad, seal poetab ta novellidesse ka jutustusele omaseid struktuurielemente. Tema novellivalem on lihtne: eluraskustega võitleva ini-mese saatusesse põimub erakordne või ootamatu sündmus, mis paiskab sega-mini senise elurütmi. Efektsed konflik-tid, mis iseloomustavad Vallaku vara-semat novellistikat, ajapikku küll taan-duvad ja asenduvad tagasihoidlikuma-tega, ent dramaatiline pinevus jääb Vallakule omaseks kuni lõpuni. Ta on tugeva dramaatilise kallakuga novelli esindaja eesti kirjanduses.

1938. aastal ilmunud kogu «Lamba-varga Näpsi lorijutte» on Vallaku loo-mingus erilisel kohal, sest raamat avab kirjaniku novellistruktuuris uusi ele-mente. Fantastika ja reaalsuse põiming on siin andnud eriti omalaadse ja veet-leva sulami. Lorijuttude tsükkel pakub uues variatsioonis Peet Vallaku lem-miktegelasi — elu ja kaaskodanikega kimpus olevaid riukamehi. Tõsisest jut-tudes jäävad niisugused tegelased elule alla, lorijuttudes aitavad neid imepära-sed juhtumused. Vallaku huumor on lorijuttudes muutunud leebemaks, mõist-vamalt kui varem muigab kirjanik sel-les tsükklis inimeste õnne ja õnnetuse

üle. Pole kahtlustki, et «Lambavarga Näpsi lori jutte» kuulub eesti kõige väljapaistvamate novelliraamatute hulka.

Mõnevõrra on Peet Vallak oma loominguks teel teinud kõrvalepõikeid ka teistesse žanridesse, samuti on ta ajuti tegelnud ilukirjanduse tõlkimisega. Temalt pärinevad komöödia «Luu-painaja» (1924) ja romaan «Hulgus» (1927), mis küll pole osutunud novellidega võrdset elujõulisteks. Peet Vallaku loominguline töö katkes varsti pärast Suurt Isamaasõda, kirjanik suri 17. märtsil 1959.

Peet Vallaku novellidel on eesti rea-

lismi arengus oluline osa. Kui romanti-
lis-sümbolistliku novelli juurest hakati
otsima realistliku proosa poole viivaid
teid, oli Vallak üks esimesi, kes niisuguse
tee leidis. Võib-olla pole Vallaku
osa meie realismi muutumis- ja uuene-
misprotsessis veel kuigi sügavalt lahti
mõtestatud, sest tihti jäävad lühiproosa
autorite teened suurvorme loovate
autorite varju. Midagi niisugust on juh-
tunud ka Vallakuga, kelle realistlik loo-
ming oluliselt rikastab eesti novellisti-
kat.

H. Puhvel

EESTI KIRJANDUSE TEENEKAS VAHENDAJA

Eesti kirjanduse üks teenekamaid vahendajaid vene lugejatele Maria Kulišova saab käesoleva aasta 19. juunil seitsmekümneaastaseks.

Maria Kulišova on sündinud 1903. aastal Ukrainas Hersoni linnas kooliõpetaja perekonnas. Pärast keskkooli lõpetamist töötas ta kantseliametnikuna Hersonis ja Nikolajevis. Üheksateist aastat (1931—1950) töötas M. Kulišova laevastikuajalehtede toimetustes Sevastopolis, Nikolajevis, Vladivostokis ja Tallinnas. Tallinn jäigi Maria Kulišova kodu- ja töökohaks kauaks ajaks. Ta töötas üheksateist aastat (1950—1969) Eesti Riiklikus Kirjastuses, hilisemas kirjastuses «Eesti Raamat».

Maria Kulišova õppis ära eesti keele ja temast sai kirjastuse üks asjatundlikumaid, suurte teadmiste ning kogemustega toimetajaid, kes oma nõudlikkuse, töökuse ning abivalmidusega võitis kolleegide ja autorite-tõlkijate lugupidamist. Ta on toimetanud vene lugejateni terve raamatukogu eesti kirjanduse klassikute ja tänapäeva kirjanike teoseid. Maria Kulišova autori-teetset ja karmi toimetajakäät on saanud tunda paljud siinsed vene keeles kirjutavad autorid. Tema toimetusel ilmusid vene keeles Eesti NSV ajalugu, revolutsioonilist võitlust, ühiskondlik-poliitilisi ja paljusid teisi küsimusi käsitlevad teosed. Maria Kulišova ei öelnud kunagi ära nõust ja abist kolleegidele ega pannud paljaks jagada

noorematele oma rikkalikke kogemusi. Pidades nüüd Leningradis pensionäripõlve, teeb ta toimetajatööd edasi — tänaseni ilmub kirjastuselt «Eesti Raamat» M. Kulišova toimetajanime all eesti kirjandusteoseid vene lugeja lauale.

Pingelise toimetajatöö kõrval on juubilar tõlkinud vene keelde eesti kirjanduse tähtteoseid. Nii on tema sulest tulnud enamik tõlkeid E. Vilde kaheköitelises «Повести и рассказы» (Tallinn 1955), «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» (Tallinn 1956), «Mäeküla piimamees» (Moskva 1958), A. H. Tammsaare «Tõde ja õigus» III («Индрек», Moskva 1966), A. Jakobsoni «Vana tamm» (ajakirjas «Дружба народов», 1955), R. Sirge «Tulukesed luhal» koos I. Kononovi ja A. Sokoloviga (Moskva 1964) jt. M. Kulišova on tõlkinud ka kirjandusloolisi artikleid, resümeeid, brošüüre, Eesti NSV ajaloolist ning kultuuriloolist kirjandust. See töö on leidnud tunnustuse tõlkekriitikas. Tema viimaseks tõlkeks on Paul Kuusbergi raamatud «Naeratus» ja «Vabaduse puistee», mis ilmuvad ühise pealkirja all «Удивительный день» (Tallinn 1973).

Soovime teenekale kultuurivahendajale, sõbralikule ja abivalmile juubilarile tervist ja jõudu tähtsa ning tänuväärse töö jätkamiseks paljudel järgnevatel aastatel.

J. Toomla

FILOSOOFIAALASTEST AJAKIRJADEST

Alates käesolevast pakub «Ringvaade» Nõukogude Liidu kesksete filosoofiaalaste ajakirjade sisututvustusi. Muidugi on võimatu refererida kõike, mis meil sel alal ilmub. Seepärast läheme valikul koondavast teemast või

ideest. Nii ka seekord. Ajakirjade «Voprossõ Filosoofii» ja «Filissofskije Nauki» 1973. aasta numbritest esitlemiseks valitud kirjutised pakuvad filosoofia ajaloo käsitlusi ja tänapäeva kodanliku filosoofia kriitikat.

RINGVAADE

VF number üks veergudel võtab sõna Tšehhoslovakkia autor J. Zelený artikliga «Marksistlik ja fenomenoloogiline vaade niinimetatud teaduse kriisile». Jutt käib fenomenoloogia rajaja E. Husserli nendest töödtest, mis on avaldatud tema 1962. aastal ilmunud teoste 6. köites. E. Husserli kontseptsioon euroopaliku teaduse kriisist on J. Zelený järgi kodanliku teaduse reaalse kriisi peegeldus E. Husserli vaadetes. Selle kriisi analüüs E. Husserli poolt pidavat huvi äratama mitte ainult kodanliku filosoofi järjekordse paljastamise eesmärgil, vaid ka kui võimalus marksistlikult arendada mõningaid kuulsat fenomenoloogiat seisukohti. Süstemaatilist esitades E. Husserli vaated tunnetusteooria ja teadusefilosoofia põhiküsimustele, jõuab J. Zelený otsusele, et elu lõpul mõistis E. Husserl teaduse sotsiaalse ja ajaloolise determineerituse probleemi üsna tõelähedaselt — väide, mis on marksistlikult uurijalt suur tunnustus.

Vana-Kreeka filosoofiat lahkab A. Ahhutini artiklis «Teoreetilise mõtlemise lätetel». Mitmed-setmed refereeringud VF esimeses numbris on pühendatud poola, inglise, USA ja prantsuse filosoofidele.

VF number kaks pakub võimaluse tutvuda tänapäeva Lääne noorsooliikumiste ideoloogiaga. K. Mjalo arutab seda, mille poolest sarnaneb mässuliste noorte mõttemaailm tüüpiliste millenaristlike, s. o. tuhandeaastast rahuriiki ootavate ja lootvate maailmavaatelistel süsteemidega. Autor toob välja Lääne noori iseloomustavad millenaristlikud jooned: üldise apokalüptilise mõttealaadi, tsivilisatsiooni ülemaailmse rikutuse ja kõlvatuse tunnistamise, tungi spontaansetele ja ekstaatilistele eneseväljendusviisidele, soovi laiendada indiviidi vabadust üle kõikide piiride ja muuta põhjalikult elu kui sellise iseloomu. Ta keskendab oma tähelepanu kolmele aspektile: 1) noorsoo massiteaduse analüüs, 2) vasakpoolse freudismi ja Marcuse-laadsete mitte-repressiivse ühiskonna kontseptsioonide vaatlus, 3) sürrealismi filosoofilis-estetiiliste traditsioonide lahkamine. Autor mõõnab, et noorsooliikumiste dionüüoslik vaim tuletab vägagi hoiatavalt meelde varase fašismi tormilisi tunde-puhanguid, ja näeb isegi otseseid maailmavaatelisi seoseid tänase ja toonase vahel. K. Mjalo resümeerib, et pärast seitsmekümnendate aastate algust võib Lääne noorsooliikumises täheldada teatavat tagasilangust: paljud romantiilise värvinguga babuvistlikud ja blan-

kistlikud grupid sulavad ühte trotskistlike, maustlike, anarhistlike rühmitustega. Artikli lõpus kriipsutab autor alla vajadust suunata noorsoo otsiv vaim teadusliku sotsialismi radadele.

S. Grigorjan esineb samas numbris artikliga «Revolutsioonilis-demokraatlik ideoloogia Aasia ja Aafrika maades 60-ndate ja 70-ndate aastate piiril». V. Lukini sulest on kirjutis «Tänapäeva Hiina: kuidas teda nähakse USA-s» ja akadeemik F. Konstantinov pühendab paar lehekülge humanist G. Skovoroda mälestusele.

VF kolmandas numbris jälgib O. Drobnitski kirjutises «Kodanlik sotsioloogia ja mineviku sotsiaalfilosoofia» keerulist, üle saja aasta kestnud protsessi, mille käigus teadusliku kodanliku sotsioloogia voolud eraldusid Hegeli, Condorcet' jm. tüüpi abstraktselt, spekulatiivsest ajaloofilosoofiast ja asusid sellega opositsiooni. Huvi-pakkuv on autori mõte, et selle tulemusena sattusid paljud iga inimese kõitvad probleemid (ajaloo mõte, elu eesmärk jm.) teaduseväliste voolude meelevalda.

Ajakirja aprillinumber loovutab lõvi-osa mahust Aserbaidžaanis NSV filosoofidele, kelle kirjutistes tehakse ekskursse ka filosoofia ajalukku. Muudest töödtest märkigem V. Lektorski artiklit «Filosoofia, teadus, «teadusefilosoofia»»: see on pühendatud kõige uuematele suundadele Lääne teadusefilosoofias, mis on seotud selliste nimedega nagu P. Feyerabend, L. Lakatos, Th. Kuhn jt.

Nimetatud teemaga seostub vahetult I. Narski artikkel ajakirja «Filosofskije Nauki» esimeses numbris «Filosoofiline positivism tänapäeva tingimustes». Nõukogude parim positivismi tundja väidab selles töös, et 1960-ndate aastate teisel poolel süvenes neopositivismis tendents leida filosoofiale asendaja küll süsteemide teooria, küll muu näol. I. Narski rõhutab positivistide suurenenud huvi teaduse ajaloo vastu. Artiklis peatutakse ka katsetel sünteesida filosoofiat strukturalismi raames, kõneldakse stsientismi ja pseudo-humanismi kohast teadmiste süsteemis jne.

Lisaks I. Narski artiklile valitud temaatika seisukohalt veel huvitavat FN-st: A. Septulin räägib dialektika kategooriate vastastikustest seostest Hegeli süsteemis, P. Sobolev esteetilise mõtte algusest Venemaal, L. Kulitšenko peatub Ortega y Gasseti filosoofial ja A. Bogomolov analüüsib nn. lingvistilist metafüüsikat.

INDEX LIBRORUM

Võtnud seekord vaatluse alla dialektika, filosoofia ja loodusteaduste vahekorra ning teaduse kui niisuguse probleemid, s. t. ühe teatava, mõnesugusele seasmisele seosele pretendeerivate probleemide ringi dialektilise materialismi vallast, liigume üldiselt vähem üldise suunas.

Saagu asi sisse juhutatud P. Kopnini, 1971. aastal lahkunud andeka nõukogude filosoofi kokkuvõtva raamatuga «Dialektika kui loogika ja tunnetusteooria» (*Nauka*), mille filosoof ise nimetanud loogilis-gnoseoloogilise uurimise katseks. P. Kopnin oli aga ilma kahtluseta üks neist, kes andsid tooni marksistliku epistemoloogia ja dialektilise loogika edendamisel (vt. ka filosoofi nekroloogi ajakirja «Voprossõ Filosofii» 1971. aasta augustinumbris). Dialektika üksikprobleemidele on pühendatud L. Drujanovi «Seadus filosoofia kategooriate süsteemis» (*Znanije*), samuti N. Makovi põhjalikum uurimus «Kategooriad võimalikkus ja tegelikkus» (Krasnodari Raamatukirjastus). Teaduste dialektika langeb tähelepanu alla filosoofilise probleemina Ž. Abdildini ja A. Nössanbajevi nähtavasti vaieldavas teoses «Teooria ülesehituse dialektilis-loogilised printsiibid», mille avaldas Alma-Ata *Nauka*; samasse suunda pööravad ka A. Manasjani loogilis-metodoloogiline analüüs «Teadusliku teadmise arenemise probleem» (Armeenia NSV TA Kirjastus, Jerevan), V. Švõjovi ja E. Judini «Teaduse maailmavaateline hinnang: stsientismi ja antistsientismi kodanlike kontseptsioonide kriitika» (*Znanije*) ning Rostovi teadlaste artiklikogumik «Teaduseteadus ja kultuuri ajalugu» (Rostovi ülikool). Mitmed raamatud täiendavad marksistliku filosoofia traditsioonilist rubriiki loodusteaduste filosoofilised probleemid. Detsembris 1970 leidis Moskvas aset teine üleliiduline nõupidamine sel teemal, mis pühendati V. Lenini 100. sünniaastapäevale. Nüüd tulid kahes eri raamatus selle nõupidamise tööd: «Bioloogia filosoofilised probleemid» ning «Füüsikateadus ja filosoofia» (mõlemad *Nauka*). Siinkohal tuleks mainida ka kogumikku «Tänapäeva loodusteaduse filosoofia ja metodoloogia probleemid» (vast. toim. M. Omeljanovski; *Nauka*), mis ilmus veidi varem ja sisaldas samalt nõupidamiselt üldprobleemaatilisi töid. Sellesse teemade ringi kuuluvad ka M. Omeljanovski uurimus «Dialek-

tika tänapäeva füüsikas», artikliraamat «Teadused anorgaanilisest loodusest ja religioon» (mõlemad *Nauka*), edasi saksa füüsiku, Nobeli auhinna saanud M. Borni «Minu elu ja vaated» (*Progress*), G. Umarovi «Beruni, Kopernik ja tänapäeva teadus» (*Fan*, Taškent) jms.

Ajaloo raamatute hulgas, mille hulk arvamata suur, tuleks kõigepealt esile tõsta neid, mis käivad keskaja kohta. Need oleksid: I. Medvedjevi esseed «Mistra» (*Nauka* Leningradi osakond) hilisbütsantsi linna ajaloo ja kultuurist, G. Fjodorov-Davõdovi uurimus «Kuldhordi ühiskondlik kord» (Moskva ülikool), V. Stokmari õppevahendiks mõeldud «Inglismaa ajalugu keskajal» (Leningradi ülikool), lõpuks aga ka itaalia riigi- ja kirjamehe, diplomaadi ja filosoofi Niccolò Machiavelli (1469—1527) «Firenze ajalugu», mis tuli teise teosena *Nauka* uues seerias «Ajaloomõtte mälestisi» (esimene oli Herodotos!). Eelneva mõistmist aitab süvendada A. Muravjovi ja V. Samarkini «Feodalismiajastu ajalooline geograafia», mille andis V—XVII sajandi Lääne-Euroopat ja Venemaad hõlmavana ajalooüliõpilaste tarvis välja *Prosvetššeniye*. Keskajast aga tuleme hoopis lähemasse minevikku — peame silmas üht-teist uut *Nauka* suurseerias «Teine maailmasõda uurimustes, mälestustes ja dokumentides». Leiame sellest uues, töödeldud ja täiendatud trükis D. Proektori uurimuse «Agressioon ja katastroof», mille objektiks on Saksamaa kõrgem sõjaväeline juhtkond 1939—1945, edasi G. Filatovi uurimuse «Itaalia fašismi krahh», A. Noskovi «Norra Teises maailmasõjas» ning armeerühataja K. Galitski märkmed «Karmide katsumuste aastad. 1941—1944». Et me juba ajaloo juures oleme, siis saagu tähelepanu juhitud sellelegi, et peatselt hakkab ilmuma üks monograafilise historiograafia suurteoseid «Teise maailmasõja ajalugu. 1939.—1945. a.», mida valmistavad ette NSVL Kaitseministeeriumi Sõja-ajaloo Instituut, NLKP KK juures asuv Marksismi-Leninismi Instituut, NSVL TA NSV Liidu Ajaloo ja Üldajaloo Instituut. Selle 12-köitelise teose annab 1973—1977 välja NSVL Kaitseministeeriumi Sõjaväekirjastus (*Vojenizdat*).

Filosoofilise ja kunstide esteetika alalt tuleks sedapuhku leppida üpris ordinaarse literatuuri loeteluga. Puhtteoreetilisi on A. Maihrovitši «Tege-likkuse esteetilisest hõlvamisest» (*Nau-*

RINGVAADE

ka i Tehnika, Minsk) ja J. Akopdzan-
jani «Esteetilise tarbe loomusest» (Ar-
meenia NSV TA Kirjastus, Jerevan).
Kunsti- ja elupraktikasse näivad kal-
duvat A. Begiašvili «Filosoofia ja
luule» (*Metsniereba*, Tbilisi), J. Bara-
baši «Esteetika ja poeetika küsimusi»
(*Sovremennik*), B. Golovašenko «Rea-
lismi mitmekesisus» (*Iskusstvo*, Leni-
gradi osakond), J. Elsbergi «Lenini pä-
rand, elu ja kirjandus» (*Hudožestven-
naja Literatura*), viimaks ka Moskva
ülikooli panus võitluses revisionistlike
ja midu kodanlike kultuurivaadete
vastu — «Vene kirjandus tänapäeva
välismaise kriitika hinnangus». Suleme
aga lõigu rahulike kontemplatsioonide-
ga — valimikuga «Kunstist» (*Iskusst-
vo*) F. Dostojevskilt.

On kuhjunud hulk uurimusi vene
ilukirjanduse ajaloo alalt. Siin on J. Romodanovskaja «Vene kir-
jandus Siberis XVII sajandi esimesel
pooltel» (*Nauka Siberi osakond*, Novo-
sibirsk), milles süvenetakse Siberi kir-
janduse lätesse, edasi I. Sermani
«Vene klassitsism» (luule, draama, sa-
tiir), mille avaldas *Nauka* Leningradi
osakond, siis A. Karpenko raamat
«N. V. Gogoli rahvalikkusest. Kirjaniku
kunstiline historism ja selle lätted
rahvas» (Kiievi ülikool), N. Skatovi
esseeraamat «Nekrassov» (*Sovetski
Pissatel*, Leningradi osakond) ning L.
Rožanova «N. A. Nekrassov ja vene
töölisluule» (Ülem-Volga Raamatu-
kirjastus, Jaroslavl). Seeria «Kirjan-
duspärand» (*Nauka*) uus, kaheks raam-
matuks jaotatud 84. köide loovutati
Ivan Buninile, sellega liitub A. Ninovi
uurimus «M. Gorki ja Iv. Bunin»
(*Sovetski Pissatel*, Leningradi osakond),
milles käsitletakse kirjanike vahekor-
dade lugu ja loomeprobleeme, edasi
esitleme kaht teost teenekalt Gorki-
uurijalt B. Bjalikult (1911): «Maksim
Gorki saatus» (*Hudožestvennaja Lite-
ratura*) tuli uustrükis, päris uus on
artiklikogumik «Kirjanduse kangelas-
tegu» (*Sovetski Pissatel*). Üleslugemist
väärivad I. Eventovi «Sarkasmi jõud»
(*Sovetski Pissatel*, Leningradi osakond),
mis kõneleb satirist ja huumorist M.
Gorki loomingus, G. Jeršovi «Mihhail
Prišvin» (*Hudožestvennaja Literatura*),
materjalivalimik «A. S. Serafimovitš»

(Alam-Volga Raamatukirjastus, Volgo-
grad) teiselt üleliiduliselt Serafimovitši-
konverentsilt, A. Andrejevi «Jessenin»
(*Moskovski Rabotši*), mälestused Mih-
hail Svetlovist «Mäletad, seltsimees...»
(*Sovetski Pissatel*), L. Atškassova
«Humanism K. Paustovski loomingus»
(Kaasani ülikool), suur köide uurimusi,
meenutusi, bibliograafiat pealkirja all
«Nikolai Tihhonovi looming» (*Nauka
Leningradi osakond*) jt. Mahukamad
artiklikogumikud on tulnud B. Braini-
nalt (1902) — «Mälu ja aeg» (*Sovetski
Pissatel*), vaatluse all F. Gladkov, L.
Seifullina, L. Reisner, K. Fedin, A. Fa-
dejev, L. Leonov, V. Katajev jt., ning
Abram Gurvitšilt (1897—1962) — «Kir-
janduskriitilised artiklid» (koost. A.
Borštšagovski; *Hudožestvennaja Lite-
ratura*), kus kõne all on N. Ostrovski,
A. Fadejev, N. Jemeljanov, G. Niko-
lajeva, D. Granin ja M. Solohhov. Lisa-
tagu sija veel läbilõikevalimik D. Blagoi
(1893) uurimustest, mille *Hudožest-
vennaja Literatura* tegi kahes köites
pealkirja all «Kantemirist meie päe-
vini» kättesaadavaks selle nimeka kir-
jandusloolase 80. sünnipäeva puhul.
Suleme lõigu V. Kulešovi kompaktsed
ülevaated «XVIII—XIX sajandi vene
kriitika ajalugu» (*Prosvetšeniye*), mida
on lubatud ka õppevahendina kasu-
tada.

Viimaks pärib lugeja: kuidas seda
või teist raamatut kätte saab? Küllap
mõnegi raamatu puhul, mis oma sil-
maga nägemata jääb, kahtlustab ta
«raamatukalendri» tegijat harilikus
produktiivses fantaasias. Päris nii see
asi ei ole, «Index librorumi» raamatud
on ikka olemas ja enamasti saadavalgi,
päramisel juhul vähemalt suuremas
raamatukogus. Mõnda aega pärast «esi-
mest ringi» (uute raamatute kauplus)
leiab suur hulk neist tee teise (vanade
raamatute kauplus), kust nad lõpuks
oma riiulile rändavad, et seal
püsima jääda. Ka seda võimalust peab
huviline arvestama. Ja nagu Moskva
ajakirja «Raamatute maailmas» märtsi-
numbrist teada saab, tõsteti aprillist
1973 — mõnel puhul vägagi tuntavalt —
vana raamatu hindu. See pidavat soo-
dustama nõudmise täielikumat rahul-
damist, kultuurimälestiste säilitamist.
Kõik võib olla.

Toimetuse kolleegium:
 V. BEEKMAN, V. ILUS (pea-
 toimetaja asetäitja), J. KROSS,
 P. KUUSBERG (peatoimetaja),
 R. PARVE, J. PEEGEL, L. REM-
 MELGAS, P.-E. RUMMO, E.
 VETEMAA.

- 883 B. ALVER
 Tuuletriller
 Oh jeerum
- 887 L. KIVISAAR
 Paradiisi Illu
- 947 A. SUUMAN
 Mutikäpp
 Isa
 Põlendiku Jaan
- 953 L. PROMET
 Tivoli
- 957 E. NIRK
 Tagasiteel
- 958 V. LUIK
 Jõgi
- 961 L. HAINSAHU
 Vesiküla kaevud
- 963 P. HAAVAOKS
 Eelkarastumine
- 987 P.-E. RUMMO
 Kummitus
 * (Kusagil)
 * (Maal)
 Meie
 Riiulil
- 989 J. ÜDI
 * (Mul puudub laul...)
- 990 K. KAJAR
 Vana laul
 * (värskelt niidetud heina lõhn...)
 * (päike on murule laskunud...)
- 991 H. UJAR
 Önnelik Paljuk
- 999 E. JANSEN
 Veel natuke ajaloolisest belletristikast
- 1005 V. VESIPAPP
 Aastaringist
- 1007 EVALD TAMMLAANE KIRI
- 1010 K. KURG
 Proosaline 1972
- 1033 J. PEEGEL
 Korraldaja ja looja
- 1036 M. UNT
 Ikka armastusele mõteldes
- 1038 A. JÄRV
 Anto-raamat
- 1042 E. MAASIK
 Kui rääkida ilma «ismideta»
- 1044 K. VENDE
 Kimp eesti luulet üle keelepiiride
- 1049 RINGVAADE
 Esikaane siseküljel
 T. PÄÄSUKE. Vana mees raamatuga (Õli)
 Tagakaane siseküljel
 J. ADAMSON. Vabaduse esimene päev (Õli)
 Kleebistel:
 J. PALM. Elu fragment (Õli)
 J. PALM. Mooruspuusalu (Õli)

Toimetuse aadress: 200 001. Tal-
 linn. Harju t. 1, tel. 413-65,
 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tal-
 linn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 4. V 1973.
 Trükkimisele antud 5. VI 1973.
 Trükiarv 16 000. Trükipaber
 nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid
 11,75 + 2 kleebist. Tingtrüki-
 poognaid 15,28. Arvestuspoog-
 naid 14,33. MB-02243. Tellimise
 nr. 1316. ЕКР Keskkomitee Kir-
 jastuse Trükikoda, Tallinn.
 Pärnu mnt 67-a. «Looming»
 nr. 6 juuni 1973.

Hind 50 kop.

На эстонском языке
 Орган Союза писателей ЭССР
 «Лoomинг» («Творчество»)
 № 6, июнь 1973.

LOOMING

ESIMENE POOLAASTA

1973

Toimetuse kolleegium:

V. Beekman, V. Ilus (peatoimetaja asetäitja), J. Kross, P. Kuusberg (peatoimetaja), R. Parve, J. Peegel, L. Remmelgas, P.-E. Rummo, E. Vetemaa.

LUULETUSED, POEEMID

ALVER, B.:	Looming	nr. 4	533
	Naaber	nr. 4	534
	Tuuletriller	nr. 6	883
	Oh jeerum	nr. 6	885
ANDRE, L.:	Möödupuud	nr. 1	58
	Sa oled tuul	nr. 1	58
	Ära lase!	nr. 1	59
ASTRAMSKAS, E.:	Mets	nr. 5	828
	Van Goghi päike	nr. 5	828
	Berberi tüdruk kaameliga	nr. 5	829
	Visioon I, II	nr. 5	830
	<i>(Tõlkinud A. Kaalep)</i>		
BATURIN, N.:	Kratt mu kallis	nr. 5	785
BRECHT, B.:	Valitsemise raskused	nr. 2	286
	Laul SA mehest	nr. 2	287
	Epitaaf	nr. 2	289
	<i>(Tõlkinud A. Sang)</i>		
	Oo suurte sõgedust!	nr. 2	289
	Kui mõne suure maja kokku variseb	nr. 2	289
	Pagendatud kirjanikel külas	nr. 2	290
	<i>(Tõlkinud K. Merilaas)</i>		
EIKONEN, A.:	Vaikijate hääled	nr. 3	465
	* (Kuldseid ajad on saabunud)	nr. 3	466
	Arvustus	nr. 3	467
HAAVAOKS, P.:	Läksin lukka	nr. 1	3
HAINSAJU, L.:	Vesiküla kaevud	nr. 6	961
HÄRM, V.:	Luuletusi	nr. 5	759
ILUS, P.:	* (villakut nii ei ole)	nr. 1	114
	Armulugu	nr. 1	114
	* (minul on ometi vaja)	nr. 1	115
	* (laused vaid)	nr. 1	115
JÜRISSE, H.:	Ärkamine	nr. 2	263
	* (Kui on olemas oreleid)	nr. 2	264
	* (Pärastlõunane päike)	nr. 2	264
	* (Ellusuhtumine)	nr. 2	265
KAAL, A.:	Tsüklilist «Hetked merega»		
	Ilmutus	nr. 3	434
	Meri põlvini	nr. 3	435
	Koerailm	nr. 3	435
	Palu minu hinge eest	nr. 3	436
	Leevendus	nr. 3	437
KAALEP, A.:	Jerevani sonetid	nr. 2	187
KAJAR, K.:	Vana laul	nr. 6	990
KAPLINSKI, J.:	Luuletusi	nr. 3	403
KESAMAA, M.:	Luud, lihtsamast lihtsam	nr. 4	575
LEHTMETS, T.:	Laias laanes	nr. 2	230
NIRK, E.:	Tagasiteel	nr. 6	957
NURME, M.:	* (Kuu astub tuppa kui külaline)	nr. 1	55
	* (Ärkliaaknal okste vari)	nr. 1	55
	* (Käin vaikselt laane varjus)	nr. 1	56
	* (Sügistuulega oksad kriibivad vastu akent)	nr. 1	57
PETÕFI, S.:	Kuningatele	nr. 1	133
	Orbán	nr. 1	134
	On nii ilmatu suur see ilm ja maa	nr. 1	135
	Õnnelikud pestlased	nr. 1	135
	<i>(Tõlkinud E. Niit)</i>		

RIMMEL, R.:	Tsüklist «Haldjasaar»	nr. 1	42
RUMMO, P.-E.:	Kummitus	nr. 6	987
	* (Kusagil tuksub süda)	nr. 6	987
	Maal	nr. 6	987
	Meie	nr. 6	988
	Riitulil	nr. 6	989
SIIG, A.:	Ballaad maailmavaatest	nr. 5	793
	Tank	nr. 5	794
	Koloniaalrapsoodia	nr. 5	795
SUUMAN, A.:	Mutikäpp	nr. 6	947
	Isa	nr. 6	949
	Põlendiku Jaan	nr. 6	951
UDAM, M.:	Mõisapõletaja	nr. 2	250
	Koolivennale, kes valis sõbraks Ra	nr. 2	250
	Tõrrepõhja	nr. 2	251
	Mure	nr. 2	251
VAARANDI, D.:	* (Nüüd ja alati)	nr. 3	355
VEETAMM, M.:	Kuldvillak	nr. 3	457
	* (Ma olen noor)	nr. 3	459
VESIPAPP, V.:	Aastaringist	nr. 6	1005
VILLANDI, V.:	Tabamatu	nr. 4	599
	* (Ikka trotsind, aina trotsind)	nr. 4	600
	* (Saa sukeldujaks, mäkkeronijaks)	nr. 4	600
	* (Võib mitte välja teha laitusest)	nr. 4	600
	* (Unne jäädi)	nr. 4	601
	Vaikelu	nr. 4	601
	Sügis	nr. 4	602
WOLKER, J.:	Sünnivaevad	nr. 3	485
	Asjad	nr. 3	486
	Sügis	nr. 3	486
	Teatejooks	nr. 3	487
	Epitaaf	nr. 3	487
	(Tõlkinud M. Traat)		
ÜDI, J.:	Imepärane luuletus	nr. 4	584
	* (Kui liigutavad naelutatavad pilgud)	nr. 4	584
	* (mu elus on tunde mis mölgita)	nr. 4	584
	Hommik	nr. 4	585
	* (Mul puudub laul...)	nr. 6	989

ROMAANID, JUTUSTUSED, NOVELLID, MINIATUURID

EZERA, R.:	Pilädzitis	nr. 4	603
	(Tõlkinud K. Aben)		
FAULKNER, W.:	Endine hõim	nr. 1	116
	(Tõlkinud J. Rähesoo)		
FRIDEGÅRD, J.:	Võõrad suled	nr. 3	460
	(Tõlkinud A. Saluäär)		
HINT, A.:	Vaikne meri, laev ja linnud	nr. 4	578
KAUGVER, R.:	Kas sild või kuristik?	nr. 3	409
KIVISAAR, L.:	Paradiisi Illu	nr. 6	887
KROSS, J.:	Taevakivi	nr. nr. 4 — 538, 5 —	707
KRUSTEN, E.:	Haamer (Tsüklist «Varjutuslood»)	nr. 2	179
	Varjutuslood	nr. 4	586
LEHTMETS, T.:	Lehma-Loviisa	nr. 5	797
MAASIK, E.:	Piiri peal	nr. 1	48
	Suverapsoodia	nr. 5	764
LUIK, V.:	Jõgi	nr. 6	958
PROMET, L.:	Tivoli	nr. 6	953
PROMET, L., PARVE, R.:	Igatsus	nr. 1	60
SAAT, M.:	Hendrik	nr. 5	789
SALURI, R.:	Kõnelus I	nr. 2	252
	Kõnelus II	nr. 2	257

SULAKAURI, A.:	Lained jõuavad kaldale	nr. 2	266
	(Tõlkinud M. Pau)		
TENNOV, E.:	Kaks maamõõtja lugu		
	Heinakuhi	nr. 2	233
	Õöd vanas majas	nr. 2	238
UJAR, H.:	Õnnelik Paljuk	nr. 6	991
	(Tõlkinud V. Tomberg)		
UNT, M.:	Mattias ja Kristiina	nr. 1	5
VALTON, A.:	Perpetua	nr. 2	192
VÄLI, H.:	Veri mullal	nr. 3	356

PUBLITSISTIKA, MÄLESTUSED, SÕNAVÕTUD

BEEKMAN, V.:	München ilma olümpiamängudeta	nr. 3	438
HAAVAOKS, P.:	Eelkarastumine	nr. 6	963
JÄRV, A.:	Pilla-palla, kaunikene	nr. 2	333
KASK, L.-M.:	«Mont Valérieni» ülistus	nr. 1	158
KRUUS, H.:	Esimest aastakäiku sirvides	nr. 4	611
RISTLAAN, R.:	Juurtest ja võrsetest	nr. 5	867
RUMMO, P.-E.:	Lapsed ja meie	nr. 3	510
SIKEMÄE, I.:	Aeg voolab	nr. 4	613
Toimetuselt	nr. 4	531
TUGLAS, F.:	Irdelehekülgedelt	nr. 4	689
UNT, M.:	Ikka armastusele mõteldes	nr. 6	1036
E. TAMMLAANE KIRI.	nr. 6	1007

ARTIKLID

ALTTOA, V.:	Marie Underi ballaadiloomingust	nr. 3	489
ANDRESEN, N.:	Marie Under eesti luule üldpildis	nr. 3	502
JANSEN, E.:	Veel natuke ajaloolisest belletristikast	nr. 6	999
KAMPUS, E.:	Brecht, võõrastust äratanud võõritaja	nr. 2	292
KAPLINSKI, J.:	Toomas Liivi muutumiste maailm	nr. 1	145
KIIN, S.:	Herbert Marcuse «suur eitus»	nr. 3	468
KURG, K.:	Proosaline 1972	nr. 6	1010
MURU, K.:	Esimesest eesti värssromaanist	nr. 1	137
MÄGER, M.:	Luule ja proosa	nr. 2	306
NAGELMAA, S.:	Meestelaulu aasta	nr. 4	675
PEGEL, J.:	Pilk imepärasesse sõnavaramusse	nr. 1	154
	Korraldaja ja looja	nr. 6	1033
RUMESSEN, V.:	Rudolf Tobias ja eepos «Kalevipoeg»	nr. 5	832
RUMMO, P.:	«Loomingu» noorusaastad	nr. 4	630
SUMAKOV, J.:	Aleksandr Ostrovski tähtpäeva puhul	nr. 4	683
TORN, I.:	Eesti nüüdiskunsti arengujooni	nr. 2	324
TSEHHANOVSKAJA, L.:	«Lõuna-koolkond» tänapäeva Ameerika		
	Ühendriikide kirjanduses	nr. 5	859
VÄLI, H.:	Kaasakõndimist meie lasteraamatu		
	tegelasega	nr. 5	842

KRIITIKA

HELLAT, H.-K.:	Võimalused ja võimatused (J. B. Isotamm:		
	«Tekstiraamat»)	nr. 5	871
JÕGI, M.:	«Kaunase romaanist» ja leedu romaanist		
	(A. Bieliauskas: «Kaunase romaan»)	nr. 4	695
JÄRV, A.:	Anto-raamat (E. Rannet: «Kivid ja leib» I)		
JÜRISSEON, H.:	Valgest joonest Võrumaa kohal		
	(J. Kaplinski: «Valge joon Võrumaa		
	kohale»)	nr. 3	515

KAALEP, A.:	Helikindlate seinte vahel (L. Vahak: «Karske õhtupoolik»)	nr. 1	170
	Informatsioon arlekiini kuues (V. Panso: «Maailm arlekiini kuues»)	nr. 5	869
KOPSO, I.:	Andekas, aga... (K. Saaber: «Romeo, Julia ja õhuhäire»)	nr. 4	691
KRIMM, V.:	Kõik voolab... (R. Rimmel: «Ohvrikivi»)	nr. 1	167
LÄTTEMÄE, E.:	Baturinist murdekeele taustal (N. Baturin: «Väljadelt ja väljakutelt»)	nr. 4	693
MAASIK, E.:	Kui rääkida ilma «ismideta». (R. Saluri: «Mälu»)	nr. 6	1042
MAREMÄE, E.:	Elurõõmus ja fantaasiajulge (T. Kallas: «Heliseb-kõliseb...»)	nr. 3	512
NIIT, H.:	Eino Leino taas Eestis (E. Leino: «Kau-nimad laulud»)	nr. 1	160
REINLA, A.:	Autostopiga mõttemaanteel (P. Hint: «Või-lill»)	nr. 3	517
RUNNEL, H.:	Vaino Vahingu üksildus (V. Vahing: «Lugu». «Kaemus». «Suvekool»)	nr. 2	338
SCHMUUL, A.:	Millist luulet lugeda talve teisel kuul? (J. Paavle: «Vabaarmastus»)	nr. 2	343
SINIJÄRV, L.-A.:	«Valitseja» teine raamat (A. Rammo: «Hundipassiga koolipoiss»)	nr. 5	873
VENDE, K.:	Kimp eesti luulet üle keelepiiride	nr. 6	1044
VIIDING, I.:	Variatsioonid teemadele (A. Valton: «Sõnumitooja»)	nr. 2	335
VILLANDI, V.:	Tema teema on sõda (Г. Скульский: «Переплетения»)	nr. 3	518

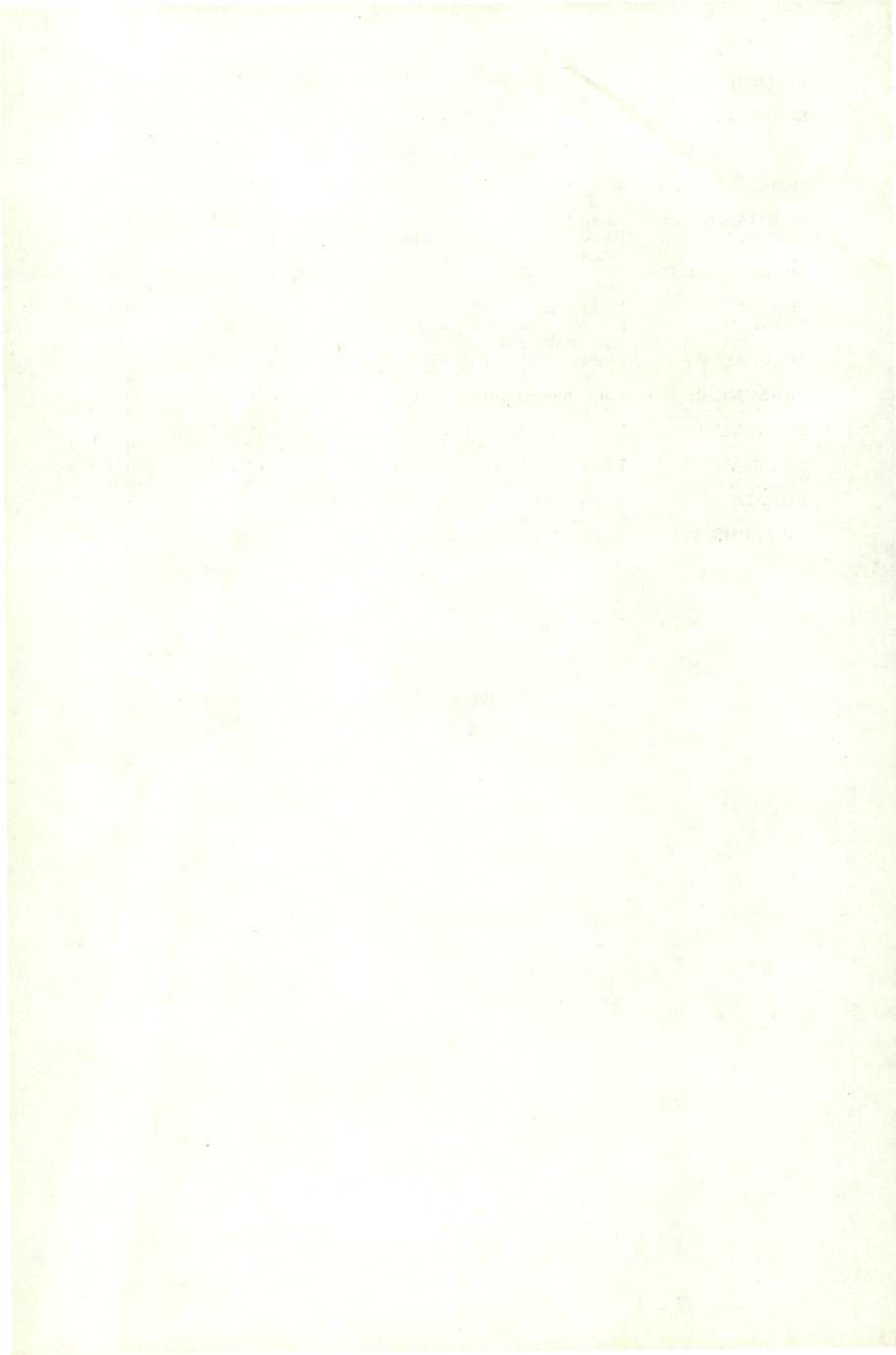
RINGVAADE

Artur Alliksaar 50	nr. 4	701
H. Barbusse'i ideestiku vastukajadest Eestis	nr. 5	877
Eesti kirjanduse teenekas vahendaja	nr. 6	1052
Filosoofiaalastest ajakirjadest	nr. 6	1053
Hella Wuolijoe memuaarid	nr. 1	173
Index librorum nr. nr. 1—174, 2—351, 3—525, 4—702, 5—879, 6—1054		
Juubelikiri lugejalt ja kaastööliselt	nr. 4	698
Karl Ader 70	nr. 4	701
Karl Taev 70	nr. 4	700
Kirjanduskiri Ungarist	nr. 2	345
Kirjandusteadlase Liisi Raua juubel	nr. 3	523
Kirjanik ja viisaastak	nr. 5	876
Kroonikat nr. nr. 1—172, 2—345, 3—522, 4—698, 5—876, 6—1049		
«Loomingu» preemia laureaadid	nr. 3	522
Läänemeresoome filoloogia sümposium 1973	nr. 6	1050
Meenutades Leeni Vesterist	nr. 3	525
Neljasaja-aastane kunstiteos	nr. 2	347
Nõukogude Eesti preemia romaanikirjanikule	nr. 1	172
Peet Vallak 80	nr. 6	1051
Richard Alekõrs surnud	nr. 5	876
100 aastat Anton Strašimirovi sünnist	nr. 3	523
100 aastat Pío Baroja sünnist	nr. 2	349
Soome Kirjanduse Seltsi uus korrespondentliige	nr. 6	1050
Suri Mihkel Jürna	nr. 1	172
Tunnustused läinud aastal ilmunud teostele	nr. 4	702

ILLUSTRATSIOONID

ADAMSON, J.:	Vabaduse esimene päev (Õli)	nr. 6	tagakaane sisekülg
ADAMSON-ERIC:	Johannes Semperi portree I (Õli)	nr. 4	II kleebis
BABURIN, M.:	Võidukas töö (Kõrgreljeef)	nr. 5	esikaane sisekülg
EELMA, H.:	Puu I (Linoollõige)	nr. 2	II kleebis

EINMANN, E.:	Anja Mommadova (Pastell)	nr. 1	esikaane sisekül
ESKEL, J.:	Marie Under (Kips)	nr. 3	esikaane sisekül
HOIDRE, A.:	Eesti Korpuse poisid (Sünt. tempera) . .	nr. 2.	esikaane sisekül
JEMELJANOV, V.:	Mängige, delfiinid (Linoollõige)	nr. 3	tagakaane sisekül
KORMASOV, N.:	Alati teel (Akrüül)	nr. 1	I kleebis
MALIN, I.:	Kaks lindu (Segatehnika)	nr. 5	I kleebis
	Pääsulind (Õli)	nr. 5	II kleebis
MITLJANSKI, D.:	8. märts (Kips)	nr. 2	tagakaane sisekül
MUUGA, L.:	Väike Jaak (Õli)	nr. 1	II kleebis
PALM, J.:	Elu fragment (Õli)	nr. 6	I kleebis
	Mooruspuusalu (Õli)	nr. 6	II kleebis
PICASSO, P.:	Inimene varsaga (Tušš)	nr. 5	tagakaane sisekül
PÄÄSUKE, T.:	Vana mees raamatuga (Õli)	nr. 6	esikaane sisekül
SARAPUU, L.:	Flora (Õli)	nr. 4	tagakaane sisekül
TOLLI, V.:	Tuulevari II (Segatehnika)	nr. 2	I kleebis
TRIIK, N.:	Friedebert Tuglas (Sõejoonistus)	nr. 4	I kleebis
VIIRALT, E.:	Sulejoonistus	nr. 3	I kleebis
	Sulejoonistus	nr. 3	II kleebis
VILLERUŠ, V.:	Marionetid (Puugravüür)	nr. 1	tagakaane sisekül

JAAK ADAMSON

Vabaduse esimene päev (Õli) 1972

50 KOP.

78 174